

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TÜRK DÜNYASI EFSANELERİNDE İHANET

MÜGE BAYRAKTAR

DANIŞMAN

DOÇ. DR. ŞERİFE SEHER EROL ÇALIŞKAN

BARTIN-2024

T.C.

**BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

TÜRK DÜNYASI EFSANELERİNDE İHANET

DOKTORA TEZİ

Müge BAYRAKTAR

JÜRİ ÜYELERİ

Danışman :
Üye :
Üye :
Üye :
Üye :

BARTIN-2024

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN danışmanlığında hazırlamış olduğum “TÜRK DÜNYASI EFSANELERİNDE İHANET” başlıklı doktora tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

30.05.2024

Müge BAYRAKTAR

ÖN SÖZ

Türk dünyası köklü tarihe ve zengin bir kültürel birikime sahiptir. Bu birikim çok geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmektedir. Yakın tarihte birçok Türk devletinin bağımsızlığını ilân etmesi ve özerkliğini kazanması sonucunda Türk boyları arasındaki ilişki kuvvetlenerek ilerlemeye başlamıştır. Bu birlik ve beraberlik Türk kültürünün korunması ve gelecek nesillere aktarılması bakımından önemlidir.

Türk kültürünün temellerinden biri de sözlü anlatılardır. Kültürlerin derin ve zengin dokularını işleyen bu anlatılar toplumlar için önem teşkil eden gelenek, görenek aktarımını sağlayan araçlardır. Sözlü anlatılar, toplumun değerlerinden, inançlarından, tarihinden ayrı düşünülemez, nesiller boyunca ağızdan ağıza iletilirken toplumun ortak belleğini ve kendine has dinamiklerini bünyesinde korur, barındırır.

Sözlü anlatı türlerinden “efsane” çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Türk dünyası coğrafyası içinde yer alan Türk boylarından derlemesi yapılan ve literatüre kazandırılan efsanelerin incelemeleri yapılarak ihanet kavramının yer aldığı efsaneler tespit edilmiştir. Tespit edilen efsanelerde ihanetin boyutları ele alınmış ve Türk efsanelerinden yola çıkılarak bir ihanet tasnifi vermeye çalışılmıştır. Türk efsanelerinde ihanetin altında yatan nedenler ve sonuçlar üzerinde durulmuştur. İhanet sonucu ortaya çıkan “hain tipi” incelenerek yapılarak Türk efsanelerindeki hain tiplerinin sınıflaması yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışma, “Giriş” ve “Sonuç” ile altı bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın “Giriş” bölümünde “Araştırmanın konusu, Amacı, Önemi, Yöntemi, Sınırlılıkları, Evren ve Örneklemi” nin neler olduğu konusunda bilgilendirmeler yapılmıştır. Ayrıca çalışmada nelerden bahsedeceğimize yönelik bir ön giriş mevcuttur.

Çalışmanın ikinci bölümünde “Türk Dünyası ve Türk Dünyası Halk Edebiyatına Genel Bakış” başlığı altında Türk adının kökeni ve anlamının ne olduğuna yönelik görüşler açıklanmaya çalışıldı. Türk dünyası hakkında kısa ve genel bir değerlendirme yapıldı. “Türk Dünyası Devlet ve Topluluklarının Halk Edebiyatları Üzerine Genel Bir Bakış” başlığı altında çalışmada efsanelerinde ihanet unsurunun tespit edildiği Türk boylarının edebiyatlarına kısaca değinildi.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, çalışmanın temel çıkış noktası olan efsane türünün özelliklerine, tanımlarına değinildi. “Edebi Bir Tür Olarak Efsane” nin ne olduğu ne olmadığı üzerinde fikirler beyan edildi. “Efsane Türünün Kökeni ve Diğer Halk Anlatıları ile İlişkisi” detaylı şekilde incelenmeye çalışıldı. “Efsanenin Sosyolojisi (Efsanenin Toplumsal ve Tarihsel İşlevi)” efsanenin işlevlerinden bahsedilerek toplumun şekillenmesindeki rolü üzerinde duruldu. “Efsanelerin Sınıflandırılması” başlığı altında efsane tasniflerine yer verildi. “Türk Dünyası Efsanelerine Genel Bakış” başlığında Türk dünyasında yer alan inceleme dahilinde bulunan devlet ve toplulukların efsaneleri hakkında kısaca bilgiler verildi.

Çalışmanın dördüncü bölümünde efsanelerde tespit edilmeye çalışılan kavram olan “İhanet Etimolojisi ve Süreç İçinde Kazandığı Anlamlar” başlığı altında ihanetin etimolojisine farklı durumlar ve farklı disiplinlerde (mitoloji, psikoloji, felsefe, din) ihanete nasıl bakıldığı üzerinde açıklamalarda bulunulmaya ve ihanet kavramı bireysel ve toplumsal anlamda bir zemine oturtulmaya çalışıldı.

Çalışmanın beşinci bölümünde doküman analizi yöntemi ile incelenen ve içinde ihanet kavramını barındıran efsaneler tespit edildi. Tespit edilen efsanelerdeki ihanetin boyutları “İhanetin Ferdî Boyutu” ve “İhanetin Toplumsal Boyutu” başlıkları altında detaylı bir şekilde analiz edilmeye çalışıldı. “Hain Tipler ve Varlıklar” başlığı altında ihanet sonucunda kimlere ne sebeple hain vasfının kullanıldığı tablolarla somutlaştırılarak veri analizleri görselleştirildi. “İhanetin Yaptırımları” başlığı altında ihanet sonucunda efsanelerde ihanetin boyutlarına göre nasıl yaptırımlar uygulandığı ayrıntılı şekilde verildi.

Çalışmanın “Sonuç ve Öneriler” bölümünde ise elde edilen analizler sonucunda Türk dünyasına özgü ihanet tasnifi oluşturulduğu ve Türk dünyasında hain tipinin neden hain olduğu ve sonucunda nelerle karşılaştığına, her toplumun sözlü anlatılarının kendilerine ait değerlerle tasnif edilmesi gerektiğine ve ihanet ile ilgili bugüne kadar halk bilim alanında herhangi bir tez çalışması olmaması sebebiyle alana katkı sağlaması temennisiyle çalışma sona erdirildi.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında ve doktora hayatımın başlamasında emeği olan, panik olduğum anlarda beni sakinleştiren, bilgisi ve deneyimini benden esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN’a, bilgi ve tecrübeleriyle her zaman

yanımda olan, bana güvenen, desteğini esirgemeyen, zorlu geçen yazma süreçlerimde yapabileceğime olan inancımı diri tutmamı sağlayan Sayın Doç. Dr. Haluk ÖNER'e, doktora yeterlik savunmamdan itibaren yanımda olan, zorlandığım zamanlarda yapıcı eleştirileriyle bana destek olan Sayın Doç. Dr. Turgay KABAK'a, yazdıklarımı satır satır okuyan, değerlendiren, fikir veren ve eleştirileriyle eksiklerimi görmemde yardımcı olan Sayın Doç Dr. Sevda KAMAN'a, doktora tez savunmamda bulunma nezaketini gösteren, fikirleriyle ufkumu aydınlatan Sayın Doç. Dr. Tuğba AKKOYUN'a, doktora ders dönemimde alanımdaki eksikleri tamamlamamda yardımcı olan Sayın Doç. Dr. İbrahim GÜMÜŞ'e, doktora sürecime başladığımdan beri bana olan inançlarıyla her zaman yanımda olan Prof. Dr. Macit BALIK, Doç. Dr. Kürşat Şamil ŞAHİN, Doç. Dr. Can ŞEN'e, arkadaşlığıyla ve inancıyla her zaman varlığını hissettiren Dr. Özge ÖZBAY KARA'ya, desteğini hep hissettiğim Arş. Gör. Sümeyya ARICAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmam esnasında benden desteğini esirgemeyen Bartın Üniversitesi Kütüphane Dokümantasyon Daire Başkanlığı Personeli Dostum Mücahit ÖZDEMİR'e sürecin başından beri yanımda olduğu ve erişemediğim kaynaklar konusundaki sabrı ve yardımı için teşekkür ederim. Doktora sürecine beraber başladığım, bu yolda dostluğuyla yanımda olan Ceydâ BADANKA'ya teşekkür ederim. Tez aşamasında ihmal etmek durumunda kalmama rağmen benden desteğini esirgemeyen aileme teşekkür ederim. Ve en özel teşekkürümü varlığıyla hayatımdaki en büyük güç olan, en güzel Öykü'me etmek istiyorum.

Müge BAYRAKTAR

ÖZET

Doktora Tezi

TÜRK DÜNYASI EFSANELERİNDE İHANET

Müge BAYRAKTAR

Bartın Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN

Bartın-2024, sayfa: 255

Türk Dünyası Efsanelerinde İhanet adlı bu tez çalışmasında ihanetin bir kavram, olgu olarak ne anlama geldiği ve Türk efsanelerinde bir pratik olarak nasıl ele alındığı incelenmiştir. Çalışmanın amacı ihanet kavramının Türk efsanelerinde yer alış şeklini ve altında yatan sebepleri inceleyebilmek, ihanetin sonuçlarını ortaya koymak, toplumsal ve bireysel değerlere ihanet çerçevesinden bakmaktır. Bunun yanı sıra Türk efsanelerindeki somut yansımalarından yola çıkarak ihanet odağında Türk halk bilim literatürüne katkı sağlamaktır. Çalışmanın özgün yanı Türk edebiyatı ve Türk halk bilim literatüründe daha önce ihanet odaklı bir tez çalışmasının yer almayışıdır. Bu çalışmanın tanım ve tasnif bölümlerinin ileride yapılacak çalışmalara kaynaklık edecek olması da bir diğer özgün yanıdır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. *Giriş* bölümünde, çalışmanın amacı, evren ve örnekleme, önemi, yöntem ve metodu, sınırlılıkları açıklanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Türk dünyası ve Türk dünyası edebiyatları hakkında genel bilgiler mevcuttur. Çalışmanın üçüncü bölümünde efsanenin edebî bir tür olarak özelliklerine odaklanılmıştır. Efsanenin tanımı, bir tür olarak sınırlılıkları, tasnifi, diğer halk anlatıları ile ilişkisi ve sosyolojik işlevi hakkında bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde ihanetin bir kelime ve kavram olarak etimolojisi üzerinde durulmuştur. İhanetin etimolojisinin oluşumundaki dinamikler ele alınmıştır. Beşinci bölüm çalışmanın ana bölümlerinden biridir. Bu bölümde Türk dünyası efsanelerinde ihanet olgusuna odaklanılmaktadır. Bu bölümde alan yazında yer alan ve

derlemesi yapılan Türk dünyası efsane metinleri doküman analizi yöntemi ile taranmış ve ihanet kavramının efsanelerde yer almasına yönelik bir tasnif yapılmıştır. İhanetin bireysel ve toplumsal boyutları alt başlıklar halinde incelenmiştir. Aynı bölümde ihanet edenlerin (hain tiplerin) varlığı üzerine de bir tasnif yapılmıştır. Türk efsanelerinde ihanetin nedenlerinin ve sonuçlarının neler olduğu tespit edilmiştir. Bu bölümde elde edilen veriler tablo ve şekillerle genel bir çerçevede ortaya konulmuştur. Sonuç bölümünde önceki bölümlerde elde edilen verilerden yararlanılarak ihanetin bir olgu ve pratik olarak Türk efsanelerindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra ihanet olgusunun Türk devlet ve topluluklarını benzeştiren ve ayırt eden yönlerini ortaya çıkarmadaki etkisi dile getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Efsane, fert, hain, ihanet, tip, toplum, Türk dünyası

Bilim Alanı Kodu: 310003

ABSTRACT

Ph.D. Thesis

BETRAYAL IN THE LEGENDS OF TURKISH WORLD

Müge BAYRAKTAR

Bartın University

Graduate School

Department of Turkish Language and Literature

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN

Bartın-2024, pp: 255

In this thesis titled Betrayal in Turkish World Legends, the meaning of betrayal as a concept and phenomenon and how it is handled as a practice in Turkish legends are analysed. The aim of the study is to examine the concept of betrayal in Turkish legends and the underlying reasons, to reveal the consequences of betrayal, to look at social and individual values from the framework of betrayal. In addition, based on the concrete reflections in Turkish legends, it is to contribute to the Turkish folklore literature in the focus of betrayal. The unique aspect of the study is that there has not been a thesis on betrayal in Turkish literature and Turkish folklore literature before. The fact that the definition and classification sections of this study will be a source for future studies is another original aspect. The study consists of six chapters. In the introduction section, the purpose, population and sample, importance, method and method, and limitations of the study are explained. In the second part of the study, there is general information about the Turkish world and Turkish world literatures. The third part of the study focuses on the characteristics of the legend as a literary genre. Information about the definition of legend, its limitations as a genre, its classification, its relationship with other folk narratives and its sociological function is given. The fourth chapter focuses on the etymology of betrayal as a word and concept. The dynamics in the formation of the etymology of betrayal are discussed. The fifth chapter is one of the main chapters of the study. This chapter focuses on the phenomenon of betrayal in the legends of

the Turkic world. In this chapter, the texts of the legends of the Turkic world, which are included in the literature and compiled, were scanned by document analysis method and a classification was made for the concept of betrayal in legends. Individual and social dimensions of betrayal are analysed under sub-headings. In the same section, a classification was also made on the existence of betrayers (traitor types). The causes and consequences of betrayal in Turkish legends have been determined. The data obtained in this section are presented in a general framework with tables and figures. In the conclusion section, it is tried to determine the place of betrayal as a phenomenon and practice in Turkish legends by making use of the data obtained in the previous sections. In addition, the effect of the phenomenon of betrayal in revealing the similarities and distinctive aspects of Turkish states and communities has been expressed.

Key Words: Betrayal, individual, legend, society, traitor, Turkish world, type

Scientific Field Code: 310003

İÇİNDEKİLER

BEYANNAME	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiii
TABLOLAR DİZİNİ.....	xiv
EKLER DİZİNİ	xv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvi
KISALTMALAR.....	xvi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın konusu	8
1.2. Araştırmanın önemi	8
1.3. Araştırmanın amacı	9
1.4. Araştırmanın ana problemi.....	9
1.5. Araştırmanın sınırlılıkları	10
1.6. Araştırmanın evren ve örnekleme	10
1.7. Araştırmanın yöntemi ve metodu	10
2. TÜRK DÜNYASI VE HALK EDEBİYATLARINA GENEL BAKIŞ.....	12
2.1. Türk dünyasına genel bakış	12
2.2. Türk dünyası halk edebiyatlarına genel bir bakış	20
3. EDEBÎ BİR TÜR OLARAK EFSANE	34
3.1. Edebî bir tür olarak efsanenin tanımı ve özellikleri	34
3.2. Efsane türünün oluşumu ve diğer halk anlatıları ile ilişkisi	41
3.3. Efsanenin sosyolojisi	47
3.4. Efsanelerin sınıflandırılması	51
3.4. Türk dünyası efsanelerine genel bakış	53
4. İHANETİN ETİMOLOJİSİ VE SÜREÇ İÇİNDE KAZANDIĞI ANLAMLAR ...	73
4.1. İhanetin etimolojisi.....	73
4.2. İhanetin farklı durumlarda kazandığı anlamlar.....	75
4.3. İhanetin farklı disiplinlerde kazandığı anlamlar	79
5. TÜRK DÜNYASI EFSANELERİNDE İHANET.....	88

5.1. Türk dünyası efsanelerinde ihanetin yer alış boyutları	88
5.1.1. İhanetin ferdî boyutu	91
5.1.1.1. Aile içi ihanet	94
5.1.1.2. Ahde ihanet.....	120
5.1.1.3. İyi niyete ihanet	131
5.1.1.4. İradeye ihanet	134
5.1.1.5. Emanete ihanet	135
5.1.1.6. Güvene ihanet.....	136
5.1.1.7. Arkadaşa ihanet	139
5.1.1.8. Kutsala ihanet	140
5.1.1.9. İlahî güce ihanet	143
5.1.1.10. Kendine ihanet.....	148
5.1.2. İhanetin toplumsal boyutu	150
5.1.2.1. Tabulara ihanet	153
5.1.2.2. Din büyüklerine ihanet	162
5.2.1.3. Vatana ihanet	168
5.2.1.4. Vatan uğruna ihanet.....	172
5.2.1.5. Devlet büyüklerine / otoriteye ihanet	173
5.2.1.6. Otoritenin ihaneti.....	175
5.2.1.7. Misafire ihanet ve misafirin ihaneti.....	177
5.2.1.8. Komşuya ihanet ve komşunun ihaneti.....	178
5.2. Türk dünyası efsanelerinde hain tipler ve varlıklar	182
5.2.1. Hain tipler	186
5.2.1.1. Kardeş.....	186
5.2.1.2. Ana- Baba.....	188
5.2.1.3. Evlat.....	189
5.2.1.4. Mağdurlar	191
5.2.1.5. Sevgili / Eş.....	193
5.2.1.6. Akrabalar	195
5.2.1.7. Otorite.....	196
5.2.1.8. Diğer hainler	197
5.2.2. Hain varlıklar	200
5.2.2.1. Hayvanlar	200

5.2.2.2. Ağaçlar	201
5.2.3. Olağanüstü Varlıklar	202
5.3. Türk dünyası efsanelerinde ihanete uygulanan yaptırımlar.....	211
6. SONUÇ VE ÖNERİLER	219
KAYNAKLAR.....	226
EKLER	246

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Sayfa No
2.1: Günümüzde Türklerin etnik coğrafyası.....	17
2.2: Türk dil ailelerinin coğrafyaya göre dağılımı	18
5.1: Eşe ve sevgiliye ihanetin cinsiyete göre dağılımı	112
5.2: Türk dünyası efsanelerinde aile içi ihanetin dağılımı	120
5.3: Türk dünyası efsanelerinde ihanetin bireysel boyutunun dağılımı	149
5.4: Türk dünyası efsanelerinde tabulara ihanetin yüzdellik dağılımı	162
5.5: Türk dünyası efsanelerinde ihanetin toplumsal boyutunun dağılımı	180
5.6: Türk dünyası efsanelerinde hain tiplerinin dağılımı	203
5.7: Türk dünyası efsanelerinde hain tiplerinin ihanet nedenleri	205
5.8: Hain tiplerinin hepsinde görülen ortak ihanet nedenlerinin dağılımı.....	206
5.9: Cinsiyete göre hain tiplerinin dağılımı.....	207
5.10: İhanetin ferdi boyutuna yönelik yaptırımların dağılımı	215
5.11: Türk dünyası efsanelerinde ihanetin toplumsal boyutuna uygulanan yaptırımların dağılımı	217

TABLULAR DİZİNİ

Tablo	Sayfa
No	No
3.1: Nesir anlatılarının temel özellikleri.....	46
4.1: Hain tipinin özellikleri	185
5.2: Türk dünyası efsanelerinde kardeş hain tipinin ortaya çıkma nedenleri.....	187
5.3: Türk dünyası efsanelerinde hain ana baba tipinin ortaya çıkma nedenleri	188
5.4: Türk dünyası efsanelerinde hain evlat tipinin ortaya çıkma nedenleri.....	190
5.5: Türk dünyası efsanelerinde mağdur hain tipinin ortaya çıkma nedenleri	192
5.6: Türk dünyası efsanelerinde hain sevgili tipinin ortaya çıkma nedenleri.....	193
5.7: Türk dünyası efsanelerinde hain akraba tipinin ortaya çıkma nedenleri.....	195
5.8: Türk dünyası efsanelerinde hain otorite tipinin ortaya çıkma nedenleri	197
5.9: Türk dünyası efsanelerinde diğer hain tipinin ortaya çıkma nedenleri	199
5.10: Türk dünyası efsanelerinde hayvanların hain tipinin ortaya çıkma nedenleri.....	200
5.11: Türk dünyası efsanelerinde hain ağaç tipinin ortaya çıkma nedenleri	202
5.12: Türk dünyası efsanelerinde olağanüstü hain tipinin ortaya çıkma nedenleri	203

EKLER DİZİNİ

Ek	Sayfa
No	No
EK 1. Çalışmanın örneklemini oluşturan Türk dünyası efsaneleri	246
EK 2. İhanet boyutlarının metin içindeki kısaltmaları	253

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Km : kilometre

KISALTMALAR

BAAD : Bölge Ağızlarında Atasözleri
ve Deyimler

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

KKTC : Kuzey Kıbrıs Türk
Cumhuriyeti

s. : Sayfa numarası

TDK : Türk Dil Kurumu

vb. : ve benzeri

yy. : Yüzyıl

1. GİRİŞ

İnsan doğası gereği karmaşık bir varlıktır. Bu karmaşıklık onun ilkel dönemlerde taşıdığı içgüdülerin varlığını sezgisel olarak hissetmesiyle ilişkilidir. Karmaşıklığa son vermek isteyen insan kanun, toplumsal normlar, töre vb. yaptırımlar ile düzeni sağlamaya çalışır. Topluluğu meydana getiren unsurların yani kişiler ve grupların bir arada sulh içinde yaşamalarını ‘ahlak’ kurallar sistemi oluşturarak sağlamaktadır. İnsanın ‘başkasının kurdu olma’ yani negatif özellikleri doğasında vardır (Cevizci, 2014: 17). İnsan bir yandan toplu halde yaşamaya çalışırken diğer yandan doğasında var olan özlerden kopma pratiğinde zorluk yaşar. İnsanın doğasındaki ‘başkasının kurdu olma’ özelliği ile toplumsal düzen için oluşturulan sistem çatışır. İnsan hem iyi/olumlu ve hem kötü/olumsuz öze sahiptir. Ne kadar bastırmaya çalışırsa çalışsın kötü yanı bir şekilde varlığını ortaya koyabilmek için baskın olmaya çalışır. İnsan basitçe kötüye kaymanın kıyısında olur hem moralite hem de kötünün ortak kökü bilgi ve karar özerkliğine sahip ve özünden emin, özünün kesinliğinde olabilmek vicdan sahibi olabilmekle aynı anlama gelmektedir (Ricoeur, 2010: 508). İnsan vicdanında da iyi ve kötü daima çatışır. Bu çatışma, insanın iç dünyasında zorluklara sebep olsa da düzeni sağlamak açısından kötüyü bastırıp iyiyi ortaya çıkarmaya yönelik olur. Örneğin, duygusal anlamda olumsuz özelliklere sahip birinin -hınç duygusu baskın birinin- olumlu vasıflara sahip olması zordur. Onların toplumda bir yer edinebilmeleri hınç taşımayan zümreler ve kişilerin yarattığı değerlere başvurarak gerçekleşecektir (Taburoğlu, 2019: 25). Taburoğlu’nun bahsettiği değerler, sistemdeki düzeni sağlamak amacıyla insan tarafından oluşturulan kanunlar, töreler, yaptırımlardır. İnsan bu düzene ayak uydurabilmek için oluşturulanlara uyum sağlamaya çalışır, aynı zamanda yaptırımlar konusunda da çekinceler yaşar. Vicdan sahibi olan insan davranışlarındaki niyete önem verir ve her ne kadar olumsuz duygularla kuşatılmış olursa olsun niyetini diğer insanlarla ortak alanda yaşadığı süre boyunca olumlu tutmak durumunda kalır. Bu sayede toplumsal düzen hem vicdanın insanı olumlu niyetlere yönlendirmesi hem de ahlak kurallarının insanlar üzerindeki manevi gücünün etkisiyle kendiliğinden insanın yaşayabileceği bir düzleme oturur.

İnsan temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek becerileri öğrenme arzusuyla dünyaya gelir. Kendine kattığı becerilerle varlığını devam ettirir. Yeni doğmuş bir bebek düşünüldüğünde zihni boş bir levha değildir aksine karmaşık bir yapıdadır. ‘Psike (ruh, can, nefis) insanın duygularını, düşüncelerini, eylemlerini içgüdüsel olarak önceden biçimlendirir ve etkiler.

Zihinde yer alan bu psişik yapılar imgelem olarak adlandırılmakta ve olumlu iyi bir anlam veya olumsuz kötü bir anlam taşıyabilir” (Jung, 2020: 19-22). İnsan doğduğu andan itibaren zihninde oluşan imgelem ve edindiği temel becerilerle yoluna devam eder. Zihnindeki bu zıtlıklarla var olan veya edindiği becerilerle bu (paradoksla) tanışan insan, çatışmasını kontrol edebilmek için toplumdaki sistem kadar kendi iç dünyasında da denge sağlamaya ihtiyaç duyar. Benlik, kendiliğe ait arkaik vahşi genişliği anlamaya çalışırsa gelişir ve dengeli olur. Yaşantılara izin verdiğinde kendiliğin dar alanından çıkar. Kendiliğin birbirinden kopmuş parçaları benlik etrafında uyumla toplandığında vahşi hayvanlardan evcil hayvanlar yaratan insan gibi benliğini kaybetmeden dengeli büyümeyi sağlar (Taburoğlu, 2019: 113). İnsan id ve süperego arasındaki dengeyi sağlayabildiği ölçüde hem topluma uyum sağlamış olur hem de ruhsal anlamda sağlıklı şekilde ilerleme kateder. Freud’un vicdan olarak nitelendirdiği süperego insanın kendinde oluşturduğu doğal bir kanundur ve insan doğasında var olan bu kanun sayesinde topluma daha uyumlu hale gelir. Süperego aile yaşamının bir çökeltisidir, kişiliğin ‘vicdanıdır’ ve egonun kusurlarına suçluluk duygusu uyandırarak misilleme yapabilir. Eğer din, ahlak ve toplumsallık insan yaşamında üstün tutuluyorsa, bunların da psikolojik kökenleri süperegonun işleyişinde bulunur (Lapsley, Stey, 2011: 5-7). Süperego, idin egoyu baskıladığı bazı dürtüsel davranışları ahlak kuralları çerçevesinde sınırlandırır ve insanın toplum içerisinde sorun yaşamadan sisteme uyumlu şekilde devamlılığını sağlar. Bu dengeyi yakalayabilen insan hem kendi iç dünyasında hem de yer edinmeye çalıştığı dış dünyada dengede kalır. İnsan doğasının aradığı en yüksek haz, ruhsal denge ve ruhsal sakinlik/sessizliktir (Erlar ve Schofield, 1999: 642-674). Bu dengeyi sağlarken insan kendinde var olan olumsuz duyguları engellemeye çalışır, süperegonun desteğini görerek topluma uyum sağlayan ve kurallara uygun davranan bir yapıya bürünür. Yurttaşların vicdanlarını adaletli bir işleyiş ve yasalara teslim etmeleri iyi yapılanmış toplumsal, siyasal, kültürel, ruhsal bir düzenle gerçekleşir (Taburoğlu, 2019: 19). Toplum içinde çatışmadan uzak şekilde yaşayabilmesi için insanın uyum sağlaması zorunlu bırakıldığı bir durum olur. Özüne aykırı hareket edip onu bastırması insanın iç dünyası ile davranışlarıyla birlikte yaşadığı dış dünyası arasında gerilimlere yol açar. Kant, insan doğasının olumsuz duygulara yozlaşmış bir yatkınlığı olduğunu dile getirir, insanın kötülüğe doğal bir yatkınlığı olduğunu söyler (2021: 28-32). Bu noktada olumsuz duygular ve topluma uyum dengesini sağlayabilmek, insanın hem kendi mutluluğu için hem de toplumsal huzurun varlığı için önem taşır. İnsan kendi doğası ve toplumsal kurullarla, örflerle, gelenekle vb. çatışma yaşadığı kadar iç dünyasında kendisi ile de çatışma yaşar ve zıtlıkların savaşı yaşam boyu devam eder. Bazen olumlu/iyi özellikler

galibiyet sağlarken bazen olumsuz/kötü özellikler galip gelir. İnsan vicdan sahibidir ve vicdan olumlu, olumsuz; iyi, kötü; güzel, çirkin gibi ikiliklerle eski ve kimi zaman onları temellendiren bir kavramdır (Taburoğlu, 2019: 18). Yani zıtlıkların vicdandan bağımsız düşünülmesi olası değildir. İnsan doğası çatışmalarla varlığını sürdürür ve özünden ne kadar irak düşerse düşün bir şekilde kendine geri döner.

İnsan ruhu yaşamın temellendirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Duygular ruhu şekillendirir. Ruh, insanları birbirinden farklı kılan bir yapıdır. “Her insanın insan gibi davranmasını sağlayan bu psikik yapılar imgelem olarak adlandırılmakta ve türe özgü olmaları nedeniyle insanın çekirdeğinde yer almaktadır, kalıtsaldır” (Jung, 2020: 20). Kalıtsal olan bu yapılar deneyimlerle yaşanan toplumdaki değer anlayışıyla, yaptırımlarla, insanın kişisel mücadeleleri ile biçimlenir ve birbirinden daha da farklı bir hâl alır. Yaşanılan durum veya olaylara her insanın vereceği tepkinin farklı olmasının temelinde ruhların ve yaşanmışlıkların biricikliği vardır.

Yaşam serüveninde insan olduğu yerde saymaz birçok deneyimle karşılaşarak benliğini zenginleştirir. Bu değişim insanlık var oluşundan beri devam etmiştir. “Yaşamın ilk yarısında kişiliğin çoğalması ya da değişmesi mümkündür. Bu değişim dış katkılarla, dışarıdan gelen yeni yaşam içeriklerinin benimsenmesi ile olur” (Jung, 2010: 53). Yaşanmışlıklar insana anlam kazandırır.

İnsanın kendini tanıması, kendiyle yüzleşmesi, kendini keşfetmesi için yaşam bir yolculuk gibidir. Bu yolculukta benliğinde doğuştan getirdiği her şeyin değişimi de kaçınılmazdır. “Ruhsal olarak büyüyen, değişen insan kişisel sınırlarını aşmanın acısını yaşar. Sanat, edebiyat, mit ve tapım, felsefe ve çileci disiplinlerin hepsi insana değişimin ve durmaksızın genişleyen bir gerçekleşme alanının oluşturulmasına yardımcı olur” (Campbell, 2017: 176). İnsan doğasında getirdikleriyle ve karşısına çıkan deneyimlerle değişimi yaşar. Bu süreçte bazen iyi kötüye, güzel çirkine, sadakat ihanete dönüşür. Zıtlıklar kavramların anlamlarını insan zihninde daha da oturtur. Bilinç ve bilinçdışı arasındaki mesafe büyüdükçe zıtlıkların özellikleri ayrışır ve somutlaşır. İnsan zihninde kötü bir peri, karanlık bir Tanrıça veya aydınlık bir Tanrıça kavramları yaşadıkları ve tanık olduklarıyla ortaya çıkar (Jung, 2020: 38). İnsan karşılaştıklarına; sadece zihninde var olan doğuştan getirdiği yapılarla değil, değişim süresince edindiği tecrübelerle, toplum içinde var olurken uymak zorunda olduğu kurallarla, törelerle, değerlerle anlam yüklemeye başlar. Diğer insanlara karşı takınılan

tutum onları anlamaya bağlıdır. Diğer insanları anlamak gizliden gizliye bir gerekliliktir. İnsan doğasına ilişkin bilgiler daha açık olabilseydi insanlar birlikte daha kolay yaşar ve rahatsız edici toplumsal ilişkilerin önüne geçilir. Hoş olmayan durumlar genellikle yüzeyselliğin yanıltıcılığından ve birbirini anlayamamanın aldanma tehlikesiyle karşılaşmasından ortaya çıkar (Adler, 2011: 10). Bir katilin katil olma sonucuna odaklanıldığında onun kurallara, değerlere veya töreye uygun davranmadığı sonucu kadar durum değerlendirmelerinde katilin ruh hali, yaşadıkları, tecrübeleri hatta özü yani doğası da yer almaya başlar. “Ahlaki değerler açısından bakıldığında iyi ve kötünün kişinin duygu haline göre değişiklik gösterebileceğini ve öznel oldukları görülür. Ahlaki yargıların doğru veya yanlış oluşunu nesnel yargılar değil, öznenin duygularının ifadesi olarak bakmak gerekir” (Cevizci, 2014: 68). Sonuç odaklı bakıldığı takdirde yapılan değerlendirme eksik kalır, çocuğunu korumak amacıyla katil olan bir baba ile kendi zevki uğruna katil olan insan aynı şekilde değerlendirilir.

Tecrübeler yaşamın anlamlandırılmasında önemlidir. Bu anlamlandırma “ben”e özgü yani kişiseldir. Daha geniş boyutlu düşünüldüğünde her toplumun kendine ait örf ve âdeti, geleneği, halk inancı olması sebebiyle olaylar ve olgular üzerindeki değerlendirmeler de o topluma özgü olur. İlk insanlar içinde bulunduğu durumu açıklarken kendi inanışlarına ve yaşanmışlıklarına göre anlamlandırır. Örneğin, Bailalar için işitmeyi sağlayan şey kulağın içinde yaşayan bapuka adlı küçük canlılardır, top atışı gibi yüksek sesli bir şey ile karşılaşıldığında duyma yetisinin kaybolmasının sebebi bapukaların şaşkına dönmesidir (Smith ve Dale, 1920: 224-226). Bailaların bu inanışı bapuka adlı küçük canlıları var eder ve işitme duyusu ile ilgili kayıpların anlamlandırılmasında bir somutluk sağlar. İnsanın anlam arayışı süreklilik gösterir. Durumları veya anlamlandırılmayanları açıklamaları, zihinde belirsizlik bırakmamaları insan için önemlidir. İnsan daima yalnızca ben olmayı tercih eder ve yaşantılar neticesinde zıtlıklara anlam yükler. Birinin dost mu düşman mı olduğu insanın yaşanmışlıklarına/ deneyimlerine bağlıdır (Jung, 2020: 63). Anlam yükleme geçmişten getirilen öz ile bağlantılıdır. “Tüm arketiplerin yararlı, aydınlık, yukarıyı işaret eden bir yanı olduğu gibi aşağıyı işaret eden kısmen olumsuz, düşmanca bir yönü vardır” (Jung, 2020: 95). Yani anlamlandırma süreci sadece olumlu veya sadece olumsuz olmaz. Zıtlıklar insanın var oluşundan beri ona eşlik eder ancak insanın kendisi yine zıtlıklara anlam yükler. Tecrübeler, anılar, toplum, toplumda hüküm süren baskın bakış açıları insanı etkiler. Birey ancak bir başkası olabildiği ölçüde kendisidir. Birey düşünüldüğü gibi tekil bir varlık değil, birçok varlıktır çünkü bütünleşmeler yaşar (Bruhul, 2018: 248). İnsanın bir başkası

olabilmesi, onu anlaması ve yaşadıklarını anlamlandırması ile ilgilidir. Özünde var olanla olumlu veya olumsuz anlamda yüzleşmesi başkası olabilmesi ile bağlantılıdır. İnsanın özündeki zıtlıklar durumlar üzerinde ete kemiğe bürünür ve insan durumları yaşanmışlıklarına göre değerlendirir. Bu değerlendirmelerin sınırını da toplumsal normlar belirler ve insan kendi dışındaki birçok varlıkla uyumlu bütünlük oluşturabildiği bir topluluk içinde yaşamın dengesini kurmaya çalışır.

İnsanın doğuştan getirdiği ruh, tecrübelerle anlam kazanarak karaktere bürünür. Bu sebeple her insanın karakteri farklılık gösterir. Karakterin değerlendirilmesinin sadece o kişinin bulunduğu bağlam ve çevre bilincinde yapılması gerekir. Yalnızca fiziksel durumun veya eğitiminin ele alınması kişinin karakterinin değerlendirilmesinde eksik kalır (Bruhul, 2018: 180). Bruhul'un kastı insanın değerlendirilmesinde, insana olumlu olumsuz gibi anlamlar yüklenmesinde özü dışında yaşadığı tecrübelerin de etkisinin olduğudur. Her insanın yüklediği anlam bu bağlamda farklılık gösterir. Bu farklılıklar toplum içinde kargaşaya neden olur. Bu karmaşanın toplum içinde önlenmesi için kendi dünyasındaki doğru veya yanlış kısacası zıtlıkları yansıtan birçok insan olmasının önüne geçilmeye çalışılır. Bunun sonucunda insanlar toplum içinde yaşarken birtakım kurallara uymak durumunda kalır. Düzenin ve devamlılığın sağlanması için bu kurallar önem arz eder. Zıtlıklar kurallar sayesinde uyumlu hale gelir.

Her ne kadar toplumsal kuralların uyumlu bir yaşam oluşturduğu dile getirilse de aslında zıtlıklarla var olan insan; yine bu zıtlıklar sayesinde olumluyu olumlu, olumsuz olumsuz olarak nitelendirir. Bir insana bu vasıfları yüklemek için tek bir durumda ortaya koyduğu tavra bakmak yeterli değildir. Ahlak yasalarını yaşamının temel ilkelerinden yapan bir kişi ahlaken iyidir, bunu yapmayıp ahlak dışı öğelere yönelen kişi ise ahlaken kötüdür (Bernstein, 2002: 18). Tıpkı Bernstein'ın söylediği gibi insanı kurallar çerçevesinde değerlendirmek karmaşık bir yapıya sahip olan doğasına aykırıdır. Elbette toplumsal düzen açısından bu kurallara uymak ve toplumda “olumlu-olumsuz” durumlara örnek oluşturmak düzenin sağlanması için önem taşır. Ancak insanı tek boyuta indirgeyen bu değerlendirme yanlıştır. İnsanın ahlaken iyi veya kötü oluşu yalnız kurallara uymasıyla ilgili değil, içinde taşıdığı niyetle de ilgilidir. İstekler, eğilimler seçilemese de onlara ne kadar önem atfettiğini insan kendisi seçer. İstekler benliğin belirlenmesinde yetersizdir, bunun yanında davranışların belirlenmesinde isteklerin rol oynamasına insan kendisi izin verir (Card, 2002: 77). Niyet ve istekler, eğilimler insanın bazen olumluyu seçmesinin önüne engel oluşturur.

Olumlu veya tamamen olumsuz diye bir insanı değerlendirmek mümkün değildir. “İnsan, iyi vicdan sıfatından beklenmeyecek şekilde şiddete, saldırganlığa, vahşiliğe açık olabileceken kötü vicdan da tam aksine merhametli davranışlarla ortaya çıkabilir. İyi olan demonikle kötü olan ise insancilla ilişkilendirilebilir” (Taburoğlu, 2019: 55). İnsanın kendinden bağımsız olarak sadece kurallar çerçevesinde menfi ve müspet olarak durumları, davranışları, duyguları değerlendirmesi pek olası olmaz.

İnsan doğasında iyi öz olduğu kadar bastırmaya çalıştığı kötü öz de vardır. Bu kötü hisler ayıp, günah, suç vb. kavramlarla yaptırım bulduğu için insan bunu bastırma ve açığa çıkarma konusunda tereddüt yaşar. “İnsanın özü doğuştan eksik ve kusurludur yani ne tam iyidir ne de tam kötüdür” (Fahri, 2004: 274). Zıtlıklarla çatışma, insanın oluş halinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu durumu bir yandan insan kendi özel alanı için diğer yandan da toplum sosyal alan için dengelemeye çalışır. İnsan özel alanındaki bu dengeyi çoğu zaman vicdan ile yaparken sosyal / toplumsal alandaki bu denge ahlak / etik, örf, adet, yasa, kanuna uyum sağlamakla gerçekleştirilmeye çalışılır. İnsan öldürmek ahlaken, yasa ve kanunen yasak; dini açıdan ise günahdır. İnsan öldürme eylemini gerçekleştirdiğinde vicdanı ile de içsel bir hesaplaşmaya girebilir ve nedenlerine göre bu hesaplaşma bazen pişmanlıkla bazen de mantığa bürümeyle ruhun rahatlatılmaya çalışılmasıyla son bulur. Yaptırımlar da insanın özünde getirdiği durumlara anlam yükler. İyinin veya doğrunun insan özündeki gibi saf kalmayıp topluma göre şekillenmesi de bu sebeple olur. İnsanın özünde getirdiği hiçbir özelliği saf şekilde kalmaz, mutlak müdahaleye uğrar. Bu müdahaleler sonucunda kavramlar, durumlar, duygular farklı anlamlar kazanır. “İnsanın içindeki yıkıcılık sonradan gelişmiş olup doğuştan getirilmemiştir. Toplumsal gerçekliğe uyum sağlamak ruhun bölünmesine sebep olur, bu sebeple insan dışa dönük parçasını yani kaybettiği özünü hep arar. Bu da ahlaki inançlarla yapılan savaşlara dönüşür” (Gruen, 2008: 149-150). İnsan bu savaşta kendisiyle çatışma yaşar. Kendi özünde getirdiği doğrular, yanlışlar, iyiler, kötüler vb. bütün zıtlıklar toplum içerisinde yeni anlamlar kazanmaya başlar. Kendine göre iyi olanla topluma göre iyi olan çatışır. Kendine göre mutlu edenle topluma göre mutlu eden çatışır. Kendi imkanlarımıza uymayan, var oluşumuzla ilgili soyut kavramların boyunduruğu altına girildiğinde kendi olmaya karşı edilen ihanet öfkeye sebep olur (Gruen, 2008: 71). İnsanın kendi özüne ihanet etmesi, kendi duygularını göz ardı etmesi, kendi duygularını bastırması bir nevi var oluşundan itibaren getirdiği öze ihanet olarak nitelendirilir. Bu bağlamda ihanet duygusunun ya da pratiğinin ilk yansıması olarak insanın değişime ayak uydurma çabası gösterilebilir, normlara uymaya çalışan insan kendisini

değiştirerek bu ihaneti görünür hâle getirir.

İhanet insan davranışlarının bir sonucu olarak nitelendirilir. Toplum içerisinde yer edinme, sosyal roller vb. etkenler insanın benliğinden gittikçe uzaklaşmasına, ilk zamanlardaki saf benlikten ayrılmasına kısacası insanın özünden kopmasına sebep olur. Modern çağa gelene kadar ve sonrasında yaşanan toplumsal değişimlere ayak uydurmaya çalışan insan, toplumdaki genel kabulleri de benimseyerek ilk zamanlardaki saf benliğine ihanet eder. Yaşama bu şekilde uyum sağlar. Batı dünyasında Melusine'nin, Şark'ta ise Şehmaran'ın karşılaştığı ihanet, insanlık tarihini dünya üzerinde başlatan bir sonuçtur. Âdem ve Havva'nın cennetten gönderilmesine sebep olan yasağı hiçe saymaları dünyaya ihanet kavramının yerleşmesinin temellerindedir. “Âdem Tanrı'nın belirlediği yasaklara ihanet eder, bunun sonucunda da bir yaptırımla karşılaşarak cennetten atılır. Âdem'in bu durumu insanın var oluşundan beri mücadele ettiği zıtlıkları (iyi, kötü vb.), yeryüzüne gelmesiyle başlayan dengede kalabilme durumunu özetle insanlığın durumunu yansıtır” (Cevizci, 2014: 103). İnsan kendi özünde var olan olumsuz doğaya yenik düşer, bunun sonucunda Tanrı tarafından belirlenen yasağı çiğner ve bu yasağın yaptırımını olarak da cennetten gönderilir. Olumsuz davranış bir sonuca götürür, bu sonuç da ihanettir. İnsanın özüne ihanetiyle başlayan bu durum, sonrasında insanlık tarihinde gelişen pek çok olayın temelini oluşturur. Hâbil ve Kâbil'in kardeşliğin kutsallığını ihanetle bozması da örneklerden biridir. Hâbil ve Kâbil arasındaki olay benzer şekilde *Basuto Masalı*'nda “Ağabeyi tarafından öldürülen küçük kardeş bir kuş şeklinde tekrardan ortaya çıkarak ağabeyine karşı herhangi bir olumsuz duygu/intikam hissetmeden cinayeti açıklar” (Casalis, 2009) olarak görülür. Kardeşlik kavramına edilen ihanetin sonuçları ve yaptırımlarının farklı kültürlerde hem dinî metinlere hem de halk anlatılarına yansıdığı görülür. Bu durum ihanet kavramının hangi kültürde olunursa olunsun yaşamın her anında ve her durumunda karşılaşılabilecek özellikte olduğunu gösterir.

İhanete götüren sebepler arasında yasakların çiğnenmesi, kardeşin kıskanılması vb. olumsuz durumlar söz konusudur. Olumsuzluklar, kişinin içinde yaşadığı çatışmalar ihanetle sonuçlanacak eylemlerin temelini oluşturur. İhanete doğru gidilen bir yol olduğu söylenebilir ve “bu yolda önce durumla karşılaşma, sonrasında bir yasak ve tabuyla durumun engellenmesi ve engelin ihlal edilmesi söz konusudur” (Lecoutex, 1980: 59). Karşılaşılan durum üzerine gitmek isteyen insan yasakla karşılaştığında içinde hesaplaşma yaşar. Yapmak istediği ve yapılması istenen çelişir. Bu durumda yapmak istediğiyle eylemi

sonuçlandırdığında aslında isteğine ihanet etmemiş olur ancak yapılması isteneni yapmadığında ise kurallara ihanet etmiş olur. Bu iki durumda da yaptırımla karşılaşır, biri iç çatışmasına sebep olan psikolojik bir yaptırımken diğeri toplumsal düzenin sağlanmasına yönelik yazılı veya manevi (kınama, ayıplama vb.) bir yaptırım olur.

İhanet; din, sosyoloji, edebiyat, psikoloji, tarih vb. birçok dalda karşılaşılan bir durumdur. Edebî açıdan bakıldığında halk anlatıları içinde yer bulan ihanet özellikle efsane metinlerinde varlığını gösterir. “Halk edebiyatının dolayısıyla halk biliminin önemli türlerinden olan ve de halk inançları ve halk dininin yansıtıldığı türlerin başında gelen efsaneler; geçmişten günümüze kültür aktarımını sağlayan, kuşaklar arası bağlantı kuran, kültürel yapının anlaşılmasına katkıda bulunan edebî yaratmalardır” (Erol Çalışkan, 2016: 280). Bu edebî yaratmaların içinde yer alan ihanet kavramı da bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

1.1. Araştırmanın konusu

Türk Dünyası Efsanelerinde İhanet adlı bu tezin konusu, sözlü anlatı geleneğinin özgün türlerinden olan efsanelerde yer alan ihanetin boyutlarının incelenmesidir.

1.2. Araştırmanın önemi

Bugüne kadar yapılan çalışmalara bakıldığında ihanetin ayrıntılı bir şekilde ele alındığı halk kültürüne, halk bilimine veya halk edebiyatına ait bir çalışma literatürde yer almamaktadır. İhanetin çok karmaşık bir yapısının oluşu metinlerle onun nedenleri ve niçinlerinin sınıflandırılmasını zorlaştırmıştır. Efsaneler üzerine ihanet kavramının her boyutunun ele alındığı bir çalışma bulunmamaktadır. Şerife Seher Erol Çalışkan ve Cihan Barış Başaran’ın *Türkmen Efsanelerinde Vatana İhanet ve Cezası* adlı makalesinde ihanetin sadece vatana ihanet boyutuna değinilmiştir. Türk halk anlatıları ile ilgili ihanet üzerine yapılan bir başka çalışma da Nurdan Yeşilyurt’un *Dede Korkut Hikâyelerinde İhanet Motifi Üzerine* adlı makalesidir. Bu makalede de ihanet motifi Thompson’ın *Motif-Index Of Folk-Literature* (1966) çalışmasından yola çıkılarak Türk anlatı geleneğinin temel taşlarından olan Dede Korkut Hikâyeleri üzerine yapılmıştır. Literatürdeki bu boşluk çalışmanın bu alandaki eksiklikleri giderebilmesi ve daha önce ihanet kavramı üzerine çalışma sayısının yok denecek kadar az olması açısından önem taşımaktadır.

1.3. Araştırmanın amacı

Araştırmanın amacı Türk dünyası efsanelerinde yer alan ihanet kavramını farklı boyutlarıyla ele alabilmektir. Türk toplumunun yaşantısında yer alan kötü olayların toplumu nasıl etkilediği, kişinin yaşantısında ne gibi değişikliklere yol açtığı, kişiyi nasıl bir yaptırımın beklediği efsane metinlerinden yola çıkarak tespit edilmesi amaçlanmıştır. Efsanelerin işlevi düşünüldüğünde toplum yaşantısından bağımsız düşünülemez inanç temeli üzerine kurulu olan bu anlatımların altında yatan sebepler ortaya çıkarılmaya çalışılıp Türk kültürüne ait bir ihanet tasnifi efsaneler aracılığı ile yapılamaya çalışılacaktır. İhanet edenin hain olarak nitelendirildiği göz önünde bulundurulduğunda efsane metinlerinde yer alan her ihanette hain tipinin varlığından söz edilmesinin mümkün olmadığı ortaya koyulacaktır. İhanet faili olan hainlerin tipolojisi geçmişte yapılmış olan çalışmalar ışığında değerlendirilmeye çalışılıp hain tiplerinin sınıflaması yapılacaktır. Hainliklerinin altında yatan nedenler ve karşılaştıkları yaptırımlar tespit edilecektir. Çalışma hain tipi üzerine değil ihanetin altında yatan temellerin ve Türk kültürüne ait bir ihanet tanımının oluşturulması amacıyla ilerletilmiştir. Ancak hainlerin neden bu hainlikleri yaptıkları irdelendiğinde ihanetin altında çok çeşitli sebeplerin yattığı ve bu durumlardan yola çıkarak ihanetin farklı şekillerde karşılanabileceği her zaman yaptırımla karşılanamayabileceği üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

1.4. Araştırmanın ana problemi

Bu çalışma ile “Türk dünyası efsanelerinde ihanet kavramı – duygusu hangi boyutlardadır? Bu duygu hangi açılardan eyleme dönüştürülmüştür?” ana problemlerine yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Çalışmada ana problemi desteklemek için aşağıdaki alt problemlere de cevap aranmıştır.

1. Türk dünyası efsanelerinde yer alan ihanet kavramının altında yatan nedenler nelerdir?
2. Türk dünyası efsanelerinde ihanet sonucu yaptırımlar neler olmuştur?
3. Türk dünyası efsanelerinde ihanete sebep olan hain tipinden söz edilebilir mi?
4. Türk dünyası efsanelerinde hain tipinin özellikleri nelerdir?

1.5. Araştırmanın sınırlılıkları

Bu çalışma, Türk dünyasında derlemesi yapılan ve literatüre kazandırılan efsanelerle sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Derlemesi yapılmayan ve bu sebeple ulaşılamayan ayrıca içinde ihanet kavramının yer olmadığı efsaneler bu sınırın dışındadır.

1.6. Araştırmanın evren ve örneklemi

Çalışmanın evrenini Türk dünyası efsaneleri oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemi ihanet kavramının tespit edildiği 339 efsane oluşturmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin yedi bölgesinden derlemesi literatüre kazandırılmış olan efsane metinleri, Özbekistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Kıbrıs bağımsız Türk devletleri; Altay, Başkurt, Tataristan, Kırım, Karakalpak, Karaçay, Yakut Türk özerk devletleri ve Türk topluluklarından (Tofa, Teleüt, Şor, Kazan, İran Hal Hal, Afganistan Özbekleri, Kazakistan Jambıl Bölgesi Türkleri) derlenen ve literatüre kazandırılmış efsaneler oluşturmuştur.

1.7. Araştırmanın yöntemi ve metodu

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi kullanılmıştır. “Bu yöntem araştırma için kullanılması planlanan olgu /olgular hakkında bilgiler verir ve yazılı belgelerin detaylı incelenmesini kapsar” (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217). Açıklamada da ifade edildiği gibi Türk dünyasında derlemesi tamamlanmış olan ve literatüre kazandırılan çalışmalar taranmış ve ihanet kavramının efsane metinlerinde bulunma durumları bu yöntemle tespit edilmiştir. Yöntem ışığında ihanetin ferdi ve toplumsal boyutları sınıflandırılmış detaylı şekilde incelenmiştir. Efsane metinlerinden yola çıkılarak ihanetin var olduğu metinlerin hepsinde hain tipinin tespitinin yapılamadığı, ihanetin hain tipinden bağımsız olarak da varlığını sürdürebilen bir kavram olduğu doküman analizleri sonucu ortaya konulmuştur.

Efsaneler; halkın yaşantısı, inanışları, kültürü hakkında bilgiler veren anlatılardır. Efsaneler de ahlak gibi topluma aitlik özelliği taşımaktadır. Özneldir yani evrensel değildir. En azından evrenselliği öznel ve yerel dinamiklerin varlığı üzerinden inşa eder. Bu sebeple Türk dünyasına ait olan efsane metinlerinde Türk kültüründe, Türk toplumunda ihanet olarak

yorumlanabilecek durumlar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu durumların toplum içinde hangi Türk topluluklarında nasıl yorumlandığı, farklılıkları veya benzerlikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Türk Dünyası Efsanelerinde İhanet adlı doktora çalışmasında 339 Türk dünyası efsanesinde ihanet kavramı tespit edilmiş ve başlıkların altında detaylı şekilde analizleri yapılmıştır. Türk dünyası efsanelerinde yer alan ihanetin birçok açıdan ele alındığı bir çalışma ortaya konmaya çalışılacaktır. İhanetin insan doğasında var oluşu, ihanete yol açan nedenler üzerinde durulup bu durumların efsane metinlerinde ne düzeyde bulunduğu sonuca vardırılacaktır.

2. TÜRK DÜNYASI VE HALK EDEBİYATLARINA GENEL BAKIŞ

Türk Dünyası Efsanelerinde İhanet adlı çalışmanın evrenini oluşturan Türk dünyasına göz atmanın çalışmanın temellendirilmesi açısından önem taşıyacağı kanaatindeyiz.

2.1. Türk dünyasına genel bakış

Tarih (zaman), coğrafya (mekân), ortak bellek, aynı amaçlar uğruna çaba sarf etmek, aidiyet hissi gibi dinamikler millet olmanın; bireylerin millet çatısı altında kimlik oluşturmasının önemli unsurlarıdır. Bu bakımdan aynı geçmişe (ortak hafızaya), aynı dile ve bu dilin ortaya çıkardığı kültür ve medeniyete sahip topluluklar millet olabilmıştır. Farklı milletlerin tarih sahnesinde yer alması, dünya üzerinde farklı kimliklerle yaşamının canlılığını da ortaya koyar. Türk milleti de varlığını, millet olmanın bütün dinamiklerini arkaik dönemlerden beri sahiplenerek devam ettirmiştir. Tarih sahnesine çıktığı ilk andan itibaren aynı adla varlığını sürdüren Türk milleti köklü bir tarihe sahip olduğu kadar, anlamlı bir ada da sahiptir.

Türk adının kökenine bakıldığında Eski Türkçede Türk, “güç, kuvvet; güçlü, kuvvetli” anlamlarına gelmektedir.

Türk ~ Türük adının başlangıçta *törü- ‘yığmak, toplamak, biriktirmek, bir araya getirmek vb.’ (> EUyg., DS türü-) anlamındaki eylem kökünden türeyen ve aslen ‘birleşik, birleşmiş, toplanmış; bağlaşıklık’ (= İng. ‘united / allied / confederated’) anlamına gelen bir sıfat olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Zira birçok Türk topluluğu adını çivi yazılı tabletlerde birbirine benzeyen, en azından aynı kökten türeyen kelimelerle ortaya koymuştur. Bu adların Turuki, Tiruki, Turukki, Turukku (M.Ö. 19-18. yy.) adlarıyla benzer olduğu söylenebilir (Aydemir, 2022: 153).

Durmuş, Türk kelimesini hecelenme yapısından yola çıkarak açıklar: “Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında ‘Türük’ iki heceli, Bilge Tonyukuk, Ongin ve Köl İç Çor yazıtlarında ise ‘Türk’ şeklinde tek hecelidir. Türk adı Göktürk döneminde hem ‘Türük’ hem de ‘Türk’ olarak görülür. Ulusal literatürde Türk adı için Göktürk dönemi başlangıç kabul edilir” (Durmuş, 2017: 38-39). “Türk adına ilk kez Orkun abidelerinde ‘Türk’ ve ‘Türük’ şeklinde rastlanılır. Her iki yazılışın sonunda ‘halk’ anlamına gelen ‘budun’ kelimesi kullanılmıştır. Bu sözcükler aynı sözcük olup sadece yazılışları farklıdır” (Orkun, 1994: 180). Türk kelimesinin yabancı kaynaklarda da nasıl yer aldığını gösteren Kafesoğlu, “Araştırmacıların

Hint kaynaklarında Turukha, Turuşka, Ön Asya'da bulunan çivi yazılı metinlerde geçen ülke adı Turki, Çin kaynaklarında iki heceli olarak "T'u-chüe" ile Asurca çivi yazılı belgelerde geçen Turukku ve Tevrat'ta geçen Togharına, Grek kaynaklarında geçen Thrak, Targita, Tyrkae, adı ile 'Türk' adı arasında bağlantı kurmaya çalıştığını dile getirmiştir (Kafesoğlu, 1966: 307). Göktürk kitabelerinin Kültigin Kitabesi'nin doğu yüzünde "Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış, insanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş" (Ergin 2006: 9) şeklinde Türk adı geçmektedir. "Türk sözünün 'güç, kuvvet, kudret' manasında kullanıldığını sonralarda ise bir kavme isim olduğunu dile getirilmektedir" (Orkun, 2011: 27-28). Yabancı kaynaklarda da Türk adı farklı şekillerde yer almasına rağmen esasta benzer anlamlarda kullanılmıştır. "Özellikle Çin, Hint, İran, Grek, Musevi, Ön Asya yazıtları, Bizans ve Arap kaynaklarında yer alan bazı kayıtlara göre, M.Ö. 2 bin ortalarına kadar rastlanılabilen 'Türk' adının, 'kuvvet' manasına geldiği ve Türkçe konuşan kavimlerin bu isim ile anıldığı bilinir" (Huncan, 2005:6). Türk kültürü için önemli bir kaynak olan Divanu Lügati't Türk'te Türk adı geçmektedir. "Türk, Tanrı peygamberi Nuh'un oğlunun adıdır. Bu, Tanrı'nın, Nuh oğlu Türk'ün sülalesine verdiği bir addır, 'Türk' ün anlamı 'olgunluk vakti' dir" (Kaşgarlı Mahmud, 1992: 350- 353). Türk adının anlamına bakıldığında birleştiren ve aynı çatı altında toplayan anlamlarına gelir ve birçok milletin bu çatı altında toplandığı görülür.

İnsanlar sosyal varlıklardır. İletişim kurmak, birlikte hareket edebilmek eski çağlardan günümüze insanların doğasında olan durumlardır. Karşılaşılan ve anlam verilemeyen olaylara karşı birlikte hareket etmiş, birlikte inanç geliştirmişlerdir. Kaygı yaratan durumlardan bu şekilde uzaklaşabilmişlerdir.

İnsanlar yeryüzünde tek başına yaşayamaz ayrıca tek bir topluluk halinde de yaşayamaz. İnsanlar birtakım doğal ve yapay sınırlarla birbirlerinden ayrılmıştır. İnsanların ırkları, dinleri, yaşadıkları tarih, ten ve saç renkleri, beden yapıları, ruhi halleri ve yetenekleri birbirinden farklıdır. Bir şekilde birbirinden farklı gruplar hayat ve menfaat gibi durumlar üzerinden birleşerek ülke birlikleri vücuda getirmişlerdir. Çünkü insan Eflatun'dan beri kendi kendine yetinemeyen ama başkalarının yardımı ile yaşayabilen varlıktır (Başgil, 1946: 282-283).

Türk adının kazandığı anlama bakıldığında birlikte hareket etmeye, birlikte hareket ederken karakteristik özellikleri ortaya koymaya dair bir eğilim dikkat çeker. Türk adı bu bakımdan millet bilinci kazanılmasında oldukça önemli bir değer olarak kabul edilir. İnsanların birlikte

oluşu zaman içerisinde toplumsal bir düzeni de gerekli kılmıştır. Bu noktada birlikte yaşayan insanlar çeşitli toplumsal sistemler çevresinde birleşmeye başlamışlar ve devletler olma sürecini dahil olmuşlardır. Türk toplumunun oluşabilmesi de yüzyıllar sürmüştür. Benzer coğrafyalarda, benzer dilleri konuşan insanlar ırk, din, dil birliği sayesinde Türk kimliğini kazanmıştır. Bu bakımdan farklı coğrafyalara dağılsalar da dil birliğinin güçlü etkisiyle bu kimliği koruyabilmişlerdir.

Türk milletinin ortaya çıkışı ile ilgili çeşitli efsaneler bulunmaktadır ve bu efsaneler de Türk adının anlamıyla ilişkilidir. Bahaettin Ögel'in *Türk Mitolojisi I* adlı eserinde Türk adıyla karşılaşıldığından söz eden bir efsane bulunmaktadır: Ergenekon. Ergenekon Efsanesinde Göktürklerin bir dişi kurttan türediği anlatılmaktadır (Ögel, 2020: 24-26). Bir diğer varyantında ise "Demircilikleri sayesinde dağı eriterek Türklerin tarih sahnesinde yeniden rol alması anlatılmaktadır" (Ögel, 2020: 65-67). Göktürklerin kurttan türeyişi esas alan ilgili üçüncü efsanelerinde "Türk çocukların en büyüğü ve babasının yerine o geçiyor" (Ögel, 2020: 29) şeklinde yer alan efsane metnindeki Türk sözcüğü dikkat çekmektedir. Türk kelimesi, "törü-mek" / "türe-mek" fiilinden çıkmış bir isim olduğuna ve bu fiille ilgili bir anlam taşıdığına göre, bu isim ile Göktürklerin tarih sahnesine çıkışlarını anlatan *Göktürk Türeyiş Destanı*ndaki olaylar arasında da bir bağ bulunmaktadır (Koca, 2003: 47). Türk kültürünün, tarihinin devletlerinin temelini atılmasında önemi büyük olan Göktürkler "Askerî, siyasi, askeri vb gibi alanlarda kendinden sonraki Türk devletlerine örnek olabilecek bir yapıdadır" (Durmuş, 2017: 38). Farklı adlarla kurulan devletlerin Türk adına daima yakın durdukları ya da doğrudan bu adı kullandıkları görülür. Bu bakımdan Türk adı, tarihi, coğrafi ve beşerî açıdan millet olma bilincinin ve üst kimliğin yapı taşlarındandır.

Türkler birçok medeniyeti etkilemiş, farklı medeniyetlerle etkileşim halinde olmuş bir millettir. Türkler tarihin çok eski çağlarından itibaren varlığını sürdürmüşlerdir. Dünyanın birçok yerinde yaşamış olmaları ve yaşamlarını farklı coğrafyalarda sürdürmeleri Türk dünyasının sınırlarını çizmeyi de zorlaştırmaktadır. "Sınırların çizileceği ölçütlerin ne olacağı ne olması gerektiği Türk soyu, Türk dili, Türk kültürü, bağımsızlığı vb. konusunda tartışmalar olurken tek bir gerçek vardır ki o da Türk dünyasının varlığının inkâr edilemeyecek kadar köklü olduğudur" (Alım, 2009: 584). Türklerin inşa ettiği kültür ve medeniyet, tarih sahnesinden kaybolan medeniyetler gibi olmamış; dili, inançları, kültürü vb. etkenlerle çok katmanlı ve devamlılık esasına bağlı şekilde bugünlere kadar dünyanın çeşitli yerlerinde var olmaya devam etmiştir.

Dağılan Sovyetler Birliği'nin ardından bağımsızlıklarını ilan eden Türk cumhuriyetleri Azerbaycan, Türkmənistan, Kazakistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, 1923'te cumhuriyetin kurulduğu Türkiye, özerk Türk devletleri ve Türk toplulukları Türk dünyasını oluşturan devletlerdir. Bu devletlerin ve toplulukların Türk kimliğini ve kültürünü geri planda tutup birbirinden kopuk olduğu söylenemez. Aralarında kültür, dil, soy birliği mevcuttur. Bu devletler ve Türk toplulukları ana yurt olarak benimsedikleri Orta Asya'dan çeşitli sebeplerle farklı coğrafyalara savrulmuş olsalar bile temelde Türk olmanın altında birleşebilmektedir.

Tarihin ilk çağlarından itibaren varlığını gösteren Türkler ilk olarak "Güneyde Hindikuş dağları, batıda Hazar Denizi, kuzeyde Sibirya ovası, doğuda Kingan Dağları olarak belirlemişlerdir. Günümüzde ise Türklerin yaşadığı yerlerin sınırlarını bağımsız Türk devletleri, Özerk Türk Cumhuriyetleri ve Özerk Türk Bölgelerinin, diğer ülkelerin sınırları içinde toplu halde yaşayan Türk halklarının ve topluluklarının yerleştiği bölgeler oluşturmaktadır" (Ferziyev, 2019: 26, 27). Türklerin çok geniş bir coğrafyaya yayılmaları varlıklarını sürdürmelerini, farklı kültür ve devletlerle etkileşim halinde olmalarını sağlamıştır. "Türk soyuna mensup, Türkçe konuşan Türk topluluklarının ismi olmuş olan Türk adının türeyen, çoğalan, güçlü, kuvvetli, olgun anlamları bulunmaktadır. Türklerin ana yurdu olarak da Türkistan yani Orta Asya gösterilmektedir" (Bay, vd. 2017: 56). "Bu kültürel ve etnik birliğin sınırları, Adriyatik denizi kıyılarından başlar ve Çin'in başkenti Pekin yakınlarındaki, ünlü tarihi Çin seddine kadar devam eder" (Doğanay, 2010: 55) şeklinde Türk dünyasının sınırlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Türklerin ana yurdu olarak Türkistan görülse de günümüzde Türkler dünyanın birçok yerinde varlıklarını sürdürmekte ve Türk dilinin ve kültürünün yayılmasına katkı sağlamaktadırlar.

Türk dünyası hangi milletleri içine alır diye sorulduğunda verilebilecek bir cevap olarak şu sınıflandırma düşünülebilir. Türk dünyası,

1. "Balkanlar, Kıbrıs, Kerkük gibi eski Osmanlı toprakları olan bölgelerde yaşayan Türkler ve bunların merkezindeki Türkiye Cumhuriyeti.
2. Sovyetler Birliği bünyesinde bulunan Türkler. Bunlar da iki gruba ayrılabilir:
3. Azerbaycan, Türkmənistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan gibi Türk Cumhuriyetleri.
4. Rusya Federasyonu bünyesinde yer alan otonom, muhtar bölgeler ve Kırım.

5. Çin işgali altında kalan Doğu Türkistan, İran ve Afganistan sınırları içinde yaşayan Türkler” (Andican, 1996: 128).

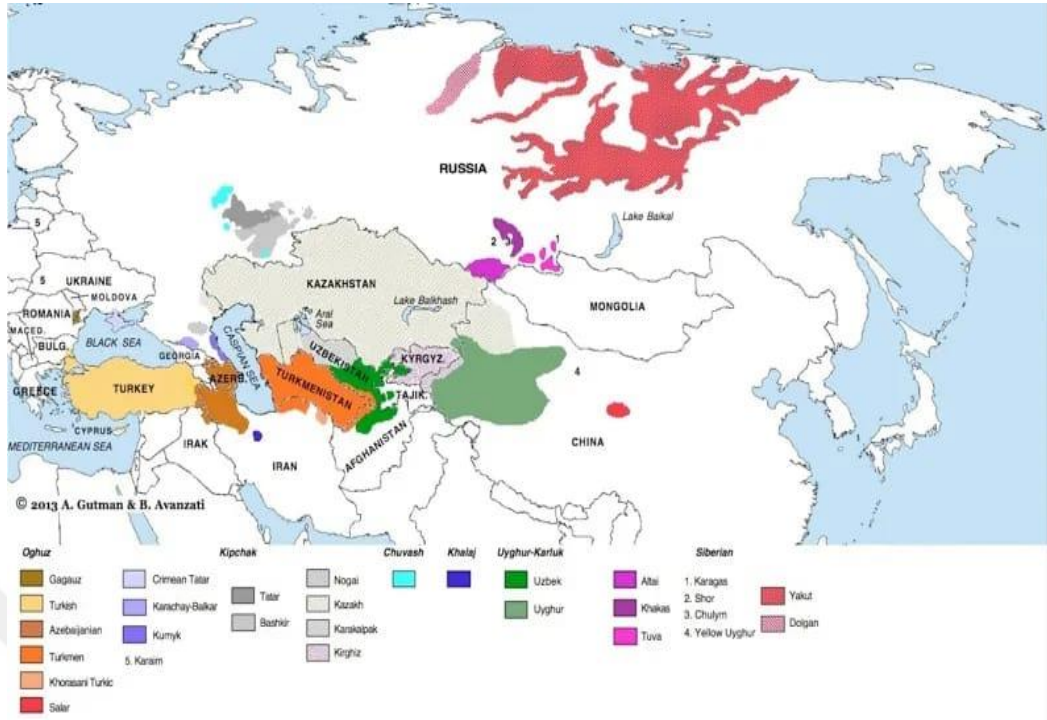
Daha kapsamlı bir sınıflandırmayı yapan Umay Türkeş Günay, *Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe* adlı kitabında Türk dünyasını şu şekilde ele almıştır:

Bağımsız Türk Devletleri
Türkiye Cumhuriyeti
Azerbaycan Cumhuriyeti
Kazakistan Cumhuriyeti
Özbekistan Cumhuriyeti
Karakalpak Özerk Cumhuriyeti
Kırgızistan Cumhuriyeti
Türkmenistan Cumhuriyeti
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Bağımsız Devletler Topluluğu'nda, Rusya Federasyonu'nda Federe- Muhtar Türk Cumhuriyet ve Grupları

Nahcivan Muhtar Cumhuriyeti
İdil/Volga-Ural Bölgesinde Türkler
Tataristan Muhtar Cumhuriyeti
Başkurdistan /Başkurdistan Muhtar Cumhuriyeti
Çuvaşistan Muhtar Cumhuriyeti
Gagavuz Özerk Cumhuriyeti
Aşağı İdil/Volga ve Kırım'da Türkler
Karaimler ve Kırımçaklar
Kırım Özerk Cumhuriyeti
Kafkasya Türkleri/Türkmenleri
Ahıska/ Meshet/Mesket Türkleri
Sibirya'da Türk Halkları
Yakut/Saka/Saha Muhtar Cumhuriyeti/Saha Eli
Tuva Özerk Cumhuriyeti
Batı Sibirya Tatarları
Hakasya Muhtar Cumhuriyeti
Altay Muhtar Cumhuriyeti
Şorlar ve Dolganlar
Çin Halk Cumhuriyeti'nde Türkler
Sincan-Uygur Özerk Bölgesi/Doğu Türkistan
Azınlık Konumunda Türk Toplulukları
- Balkanlar'da Türkler
Makedonya Türkleri
Kosova Türkleri
Batı Trakya Türkleri
- Ortadoğu'da Türkler
Irak Türkmenleri
Suriye Türkmenleri/Türkleri
İran Türkmenleri/Azeriler
Orta Asya'da Tacikistan'da ve Afganistan'da Türkler
Moğolistan'da Kazak Türkleri (Günay Türkeş, 2007: 13).

Bu sınıflandırmadan yola çıkarak Türklerin çoğunlukla Asya topraklarında yaşadığı dikkat çekmektedir. Günümüzde Türk Dünyasının dağılımı, aşağıdaki haritada somut biçimde ortaya koyulabilir.

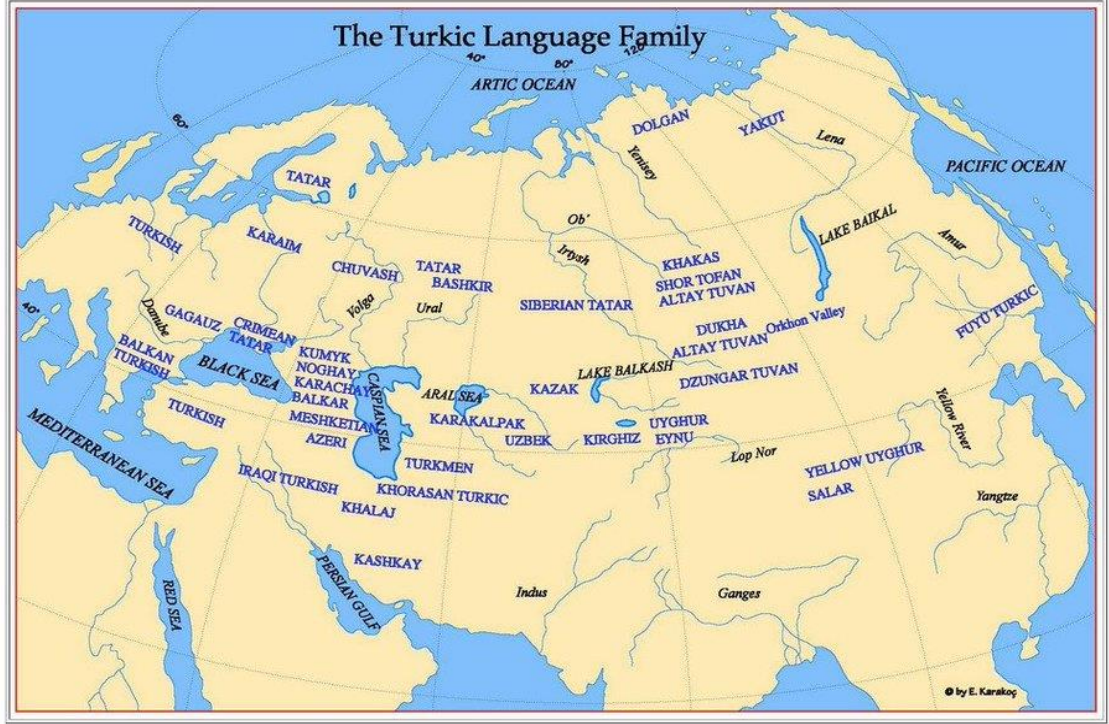
Şekil 2.1: Günümüzde Türklerin etnik coğrafyası¹

Şekil 2.1’ de görüldüğü üzere geniş bir coğrafyaya yayılan Türk dünyasının bağının birbiri ile kuvvetli olabilmesinin temelinde sahip oldukları ortak değerler, kültür, tarih, dil yatmaktadır. Türk dillerinin tarihten bugüne gelişimi üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Türk dilinin tarih içinde aşiret, boy, soy birlikleri şeklinde ortaya çıkan uzun bir gelişim süreci vardır. Özel nitelikler kazanarak Türk dili Ural- Altay dil grubu yahut Altay dilleri içerisinde yer almaktadır (Ferziyev, 2019: 47). Çeşitli gruplara ayrılan Türk diline bakıldığında,

Oğuz Grubu: Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmence, Gagavuzca, Horasan Türk lehçesi, Kaşkay Türk lehçesi, Aynallu Türk lehçesi, Afşar Türk lehçesi, Salar Türk lehçesi
 Kıpçak Grubu: Kazakça, Tatarca, Kırgızca, Başkurtça, Kırım Tatarcası, Karakalpakça, Kumukça, Karaçay- Balkarca, Nogayca
 Uygur Grubu: Özbekçe, Uygurca, Batı Uygur Türk lehçesi, Aynu türk lehçesi
 Sibirya Grubu: Yakutça, Tuvaca, Hakasça, Altayca, Şorca, Dolgan, Çulım Türk lehçesi, Tofa Türkçesi
 Bulgar ve Oğur Grubu: Eski Hazarca, Hunca ve Bulgaca
 Argu Grubu: Halaçça (Ferziyev, 2019: 48-50).

¹ Cavanşir Ferziyev, Türk Dünyası Cilt I: Türk Uygarlığının Temel Değerleri. Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019, s.28.

Çok zengin olan Türk dili ayrıldığı kolların sayıca fazla oluşuyla da bunu ispatlamaktadır. Şekil 2.2' de Türk dünyası dil ailesinin yayılımı görülmektedir. Dünyanın birçok yerinde kullanılan bir dil haine gelen Türk dili öz kültürün kaybolmamasını sağlayan en önemli etkenlerdendir.

Şekil: 2.2: Türk dil ailelerinin coğrafyaya göre dağılımı²

Aynı kültür ve medeniyetin çatısı altından varlıklarını sürdüren Türk devletleri ve Türk toplulukları tarihte farklı otoritelerin çatısı altında yaşasalar; zaman zaman bu otoritelerin asimilasyonuna maruz kalsalar da bilhassa Türk dilinin birleştirici gücünden yararlanıp, kimliklerini koruyabilmişlerdir.

Sovyet rejimi altında kalan Türkler Kiril alfabesini kullanmışlardır. Ortak bir yazı alfabesinin olmayışı eserlerin Türk toplulukları ve devletleri arasında alışverişini zorlaştırabilmektedir. Bunun önüne geçebilmek amacıyla ortak Türk alfabesine geçiş çalışmaları yapılmıştır.

² A.g.e .(Ferziyev, 2019: s.48).

1991'de İstanbul'da düzenlenen sempozyumda Türk cumhuriyetlerinin arasından yalnızca Azerbaycan, Ortak Türk Alfabetini kabul etmiş ve Latin alfabesine geçiş sürecini hızlı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Özbekistan ile Türkmenistan da Azerbaycan'ın ardından Latin alfabesine geçme kararı almış olmasına rağmen, süreç oldukça uzamıştır. Kazakistan Latin alfabesine geçiş konusunda ciddi adımlar atmış olup, 2025 yılında geçiş sürecini tamamlamayı hedeflemektedir. Kırgızistan ise, sosyal ve ekonomik bazı sebeplerden dolayı henüz Latin alfabesine geçmemiş veya geçememiştir (Abdieva, 2017: 107-108, 117).

Türk dili, Türk kültürünün ve devamlılığının sağlanabilmesi için Türk Dünyasında önem taşımaktadır. Bu konuda *Dış Türkler Özel Sayısı* olan *Bilig* dergisinin sunuş yazısında şu ifadeler dikkat çekmektedir.

Bir toplumun kullandığı dil, sadece iletişim aracı değil, aynı zamanda o toplumun eğitim sistemi, kültürü ve kimliğinin temelini oluşturur. Kimlik duygusu, insanlara bir tür güvenlik ve aidiyet hissi verirken, ortak bir geçmişle bağ kurma imkânı sunar. Ancak, başka bir dil ve kültürün egemenliği altında yaşayan Türk toplulukları, anadillerini ve kültürlerini genç nesillere aktaramadıkları zaman, dil ve kültürel erozyon kaçınılmaz olacaktır. Türk göçmenler ve buldukları ülkelerdeki bölgesel azınlıklar, anadillerini ve kültürlerini sürdürebilmek için etnik ve dilbilimsel olarak canlı bir ortama ihtiyaç duyarlar. Ayrıca, anadilin farklı ortamlarda, aile dışında da kullanılabilmesi ve kurumsal destek alınabilmesi, genç nesillere anadilin aktarılmasını kolaylaştırır. Türk toplumu üyelerinin anadillerine yönelik pozitif tutum ve algıları, dil ve kültürel değerlerin korunmasına katkı sağlayacaktır (Yağmur, 2014: 1-2).

Türk dünyası genel hatları ile ifade etmeye çalışıldığında, bağımsız Türk cumhuriyetleri, özerk Türk cumhuriyetleri ve özerklik statüsü dahi kazanamamış Türk toplulukları varlıklarını sürdürebilmek için yoğun çaba göstermelidir. Türk kültürünün, Türk dilinin yok olmaması Türk medeniyetinin devamlılığının sağlanabilmesi adına önem taşır. Türk dünyası edebiyatının bütünleştirici gücü göz önünde bulundurulduğunda sözlü dilde kalan birçok şeyin yazıya aktarımının sağlanması Türk kültürünün ve geçmişinin kaybolmasının önünde engel koyacaktır. “17. yüzyıldan sonra Rusların Orta Asya'daki Müslüman ve geleneksel dinî inançları devam ettiren Türk boylarına yönelik baskıcı misyonerlik faaliyetleri sonucunda, bazı Türk boyları Hristiyanlığı kabul etmiştir. Ancak, Çuvaşlar, Yakutlar, Teleütler, Şorlar, Hakaslar gibi Türk boyları, kültürel özelliklerini her şeye rağmen korumaya çalışarak günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu durum, Hristiyanlığı kabul etmiş olan Türklerin asimile olmadığını ve kültürel kimliklerini koruduğunu göstermektedir” (Baş, 2016: 15). Türk medeniyetinin devamlılığını sağlamada Türk edebiyatının da önemi büyüktür. O halde Türk dünyasının devlet ve topluluklarının edebiyatlarına ve edebiyatlarının geçirdiği değişim sürecine bakmakta fayda görmekteyiz.

2.2. Türk dünyası halk edebiyatlarına genel bir bakış

İnsanlar duygu, düşünce, değer, inanç, kültür vb. unsurları paylaşmak ve yaymak ister. Bu eylemi gerçekleştirirken yazabilir veya konuşabilirler. İnsanların bu anlatmaya dayalı temel dil becerilerinin bir ürünü olarak edebi eserler sözlü veya yazılı olarak ortaya çıkar. Edebiyat ürünleri toplumun yaşayışından kısacası insandan bağımsız düşünülemez. İçinde toplumdaki bir iz veya topluma iletilmek istenen bir mesaj barındırabilir. Bu noktada edebî eser aslında toplumun hem yaşayışını yansıtır hem de yaşayışını şekillendirir.

Çehov Rus halkının çalışmaya olan tembelliği ve inançsızlığına dikkat çeker. Bu tutumun yaşama sevincini yok ettiğini ve duygusuzluğa yol açtığını ifade eder. Ayrıca, sorumlu bir sanatçı olarak, bu edilgin tutumu ele alarak halkı daha etkin ve çalışkan olmaya teşvik etmeye çalışır., 16. yüzyıldaki entelektüel hareketlerin bireysel hak ve özgürlük kavramlarının günümüz insanının eleştirel düşünme yeteneğini geliştirmekte ve güzel bir yaşama teşvik etmektedir. Bu düşünceler, evrensel zevklerin yayılmasına ve demokratik kültür anlayışının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Lessing, Goethe, Novalis, Kafka ve Bernhard gibi isimlerin eserleri, bu evrensel değerlerin öncülüğünü ve taşıyıcılığını yapmıştır (Bülbül, Türkoğlu, Küseci, 2014: 4-5).

Hangi alanda veya hangi edebî dönemde yazılırsa yazılsın eseri yaşadığı toplumdaki bağımsız düşünmek doğru değildir. Yukarıda değinildiği gibi Çehov Rus halkının üşengeçliğini ve isteksizliğini eleştirirken kendisi üzerindeki etkisini dile getirmekte bu durumun kendisine duygusuzluk, can sıkıcılık ve soğukluk olarak yansıdığını söylemektedir. Ancak bir yazar olarak bu durumu eleştirdiği gibi, olması gereken durumu da eserlerinde vermekten geri kalmamıştır. Lessing'in hoşgörü isteyişi, Goethe'nin evrensel yazın alayı, Novalis'in mistik dünyası aslında yaşanan toplumda olması istenilen değerlerin ve durumların metinlere ve yazarın ruh haline yansımaları olarak görülmektedir. Bu sayede yazar olması gereken evrensel değerleri metinler aracılığı ile toplumda yayan bir vasfa bürünmüş olur.

Türk edebiyatının geçmişi düşünüldüğünde benzer bir durumla karşılaşılır. Bilinen en eski dönemlere kadar Türkler atlı göçebe toplum olma özelliği göstermişlerdir. Edebi eserler en eski dönemlerde Türklerin yaşayışını yansıtmış, Türklerin yaşayışından etkilenmiştir. Konar göçer bir toplum olması itibarıyla yazılı edebiyata yerleşik hayatla birlikte geçmeye başlayan Türkler “sagu, sav, koşuk” vb. sözlü edebî ürünlerle edebiyatta yerini almaya başlamıştır. Yuğ adı verilen ölüm törenlerinde sagularını icra eden toplum, bugünkü aşıtların temelini o

döneme dayandırmıştır. Koşuklar söyleyerek duygu dünyasını şiir olarak yansıtmıştır. Türklerin yaşayışı sanatını, sanatı da bir nevi yaşayışını etkilemiştir.

Türkler benimsedikleri Maniheizm ve Budizm sebebiyle yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır. Yerleşik hayata geçen Türkler, devlet olmanın sadece siyasi kimliği ile kalmamış, sosyal ve kültürel alanlarda da gelişim içerisinde olmaya çalışmışlardır. Bu noktada kültürel kimliğin oluşturulması, korunması ve geliştirilmesi bakımından edebiyatın önem taşıdığı aşikârdır. Türk devletlerinde toplumsal yaşayışın bir düzene oturtulması yıllar sürmüştür. Bu durum edebiyata da yansımıştır. Türkler öncelikle sözlü olarak edebî eserlerini icra etmeye başlamışlardır. Halkın içinden, halkın yaşayışını, inançlarını, gelenek ve göreneklerini yansıtan halk edebiyatı geçmişten köklerini alarak 21. yy. da varlığını korumaya devam etmektedir.

Şükrü Elçin *Halk Edebiyatına ve Halk Şiirine Toplu Bir Bakış* adlı makalesinde “Türkçülük ve Milliyetçilik akımları sayesinde Türk halkının, kendi maddi ve manevi hayatını aramaya yöneldiğini söyler. Halkın hayatının folklor adı verilen bilimin doğmasını sağladığını, edebiyatın sadece yazılı değil sözlü eserleri de kapsadığını, efsane, menkabe, destan, masal, atalar sözü, fıkra, türkü, bilmece, mâni, ağıt, köy orta oyunu vb. türlerin hepsinin halk edebiyatı çatısı altında toplanması gerektiğini, Türk halk edebiyatının geçmişteki en büyük eserleri olan Divan-u Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig vb. eserleri yok saymadan ilerleyebileceğini dile getirir” (Elçin, 1992: 226-233). Elçin’in ifade ettiği gibi halktan ve halkın yaşayışından bağımsız düşünülemeyecek halk edebiyatı aslında temeli yazılı olarak Göktürk kitabelerine, sözlü olarak ise mitik dönemlere kadar uzanan köklü bir edebiyattır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışından sonra Anadolu halkı kendini toplama mücadelesine girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile Türk dünyasında halk bilim çalışmaları da hız almaya başlamıştır. Anadolu’nun birçok yöresi ile ilgili çalışmalar başlatılmış, öz kültüre dönüş, Türk dilini benimseme sürecine girilmiştir.

Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde geleneksel kültür, mitoloji, efsane, masal, türkü, geleneksel oyun ve diğer kültürel unsurları derlenmeye başlanmıştır. Türk dünyasının diğer bölgeleri, özellikle Orta Asya, Kafkasya, Kırım ve Türkistan gibi bölgelerdeki kültürel miras ve folklorik unsurların yeterince incelenememiştir. Ancak özellikle 19. yy’ın sonlarından itibaren yapılan araştırmalar ve iletişim imkanlarının gelişmesiyle, Türk dünyasının kültürel birliği ve benzerliklerinin ortaya konulduğu çalışmaların sayısı artmaya başlamıştır. Türk dünyasının farklı bölgelerindeki benzer gelenekler, ritüeller, mitolojik öyküler ve halk şarkıları üzerine yapılan çalışmaların, Türk kültürünün geniş bir coğrafyada yayıldığını ve derin köklere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu

çalışmaların amacı, Türk dünyasının kültürel çeşitliliğini ve zenginliğini belgelemek, ortak değerleri vurgulamak ve Türk halklarının tarihi ve kültürel bağlarını güçlendirmektir. Bu sayede Türk dünyasında yaşayan insanlar arasında daha derin bir anlayış ve dayanışma oluşturulması hedeflenmektedir (Oğuz, 1989: 23-24).

M. Öcal Oğuz'un *Türk Dünyası ve Vatan Şuuru* makalesinde belirttiği gibi aynı kökten gelmiş olunması, farklı isimlerde devletler kurmuş olsa bile Türk milletinin benzer tarihi, kültürel unsurlarla var olduğunu göstermektedir. Bunu kanıtlayan en güzel yollardan biri de edebiyattır. Edebiyat ürünleri ister sözlü ister yazılı icra edilsinler farklı isimlerde varlığını sürdüren ancak Türk adı altında buluşan bu büyük dünyanın ortak değerlerini gözler önüne sermektedir.

Türk dünyasının ortak edebî dili olan Eski Türkçe döneminden itibaren edebiyat alanında birçok eser verilmiştir. Bunların ilk halkası Orhun- Yenisey yazıtlarıdır. Bu yazıtlar edebi eser olmanın dışında siyasi ve ideolojik açıdan da büyük öneme sahiptir. M.Ö. I. Bin yılın başlarında şekillenmeye başlayan destan kültürü ile epik düşünce 'Oğuz Kağan, Kitabı-ı Dede Korkut, Alpamış, Manas, Köroğlu gibi kahramanlık destanlarını meydana çıkarmıştır. Zaman içerisinde çeşitli etkilerle ozanların yerini âşıklar, kopuzun yerini saz almıştır. Ne kadar değişiklik olursa olsun Türklüğün rengi mutlaka baki kalmıştır. Ortak Türk edebiyatının en önemli özelliklerinden biri mitolojik ve realist temellere sahip oluşudur. Çünkü Türk edebiyatı öz mitolojisine ve folkloruna sıkı sıkı bağlıdır (Ferziyev, 2019: 108-110).

Türk edebiyatının ortak değerlerini vurgulayan Ferziyev, Orhun ve Yenisey yazıtlarının Türk edebiyatının temeli olmasının dışında siyasi ve kültürel kodları da Türk milletine aktaran bir belge işlevi gördüğünü dile getirmektedir. Türk edebiyatı, mitolojik ve gerçekçi unsurları birleştirerek derin bir kültürel miras oluşturur. Destanlar ve efsaneler, Türklerin geçmişteki maceralarını, kahramanlık öykülerini ve inançlarını aktarır. Örneğin, Kitab-ı Dede Korkut, Alpamış, Manas, Köroğlu gibi eserler, sadece toplumda edebî metin olma işlevi görmemekte aynı zamanda toplumsal ve siyasal olayları da işlemektedir. Kahramanların mücadeleleri ve doğüstü varlıklarla olan savaşları, Türk mitolojisinin bu metinlere etkisidir. Hangi dönemde oluşursa oluşsun mutlaka bir edebî metnin kendinden önce gelen metinle ilişkisi vardır. Bu şekilde oluşan eserler Türk kültür birikiminin en önemli göstergeleridir Köroğlu gibi kahramanların halk arasındaki maceraları ve toplumsal adalet arayışları, gerçek hayattan esinlenmiştir. Türk edebiyatı, bu mitolojik ve realist unsurları bir araya getirerek geçmişin mirasını korur ve günümüzün gerçeklerine ışık tutar. Bu da Türk edebiyatının zengin ve çeşitli bir geleneğe sahip olduğunu gösterir. Ferziyev, Türk edebiyatının realist ve mitolojik temellere sahip olduğunu dile getirerek aslında

edebiyatın halkın yaşayışından, yaşadıklarından ve yaşayacaklarından bağımsız olarak düşünölemeyeceğini vurgulamıştır.

Türklerin geçmişte paylaştığı kültürel unsurların bugünkü edebiyatlarının oluşumunda önemlidir. Birlikte söyledikleri türküler, koşmalar, maniler ve dinledikleri destanlar ile hatırladıkları atasözleri ve bilmecelelerin çoğu bu ortak kültürel birikimin ürünleridir. Destanlar, çeşitli dallara ve kollara ayrılmış olmasına rağmen, derinlere inildiğinde ortak köklerin kahramanlık, göç, savaş olduğu görölmektedir. Ağızdan ağıza nakledilen ve hiç yazıya geçmemiş atasözlerinin, Çin'de yaşayan bir Uygur Türkü ile Balkanlarda yaşayan bir Rumeli Türkü arasında ortak olması, Türk millî varlığındaki ortaklığın en dikkat çekici yönlerinden biri olarak öne çıkarmaktadır (Ercilasun, 2002: 21)

Türk milletinin yaşadığı savaşlar, göçler, yaşatılan sürgünler, örfler, adetler, gelenekler, görenekler, coğrafi yapı vb. birçok özellik Türk milletinin edebiyat ürünlerinde de varlığını bir şekilde hissettirmiştir. Aynı duyguyu, aynı yaşayışı bazen aynı kaderi yaşayan Türk milleti hangi coğrafyada olursa olsun benzer ürünleri ortaya koymuştur ve ortak duyguda buluşmuştur. Dilin lehçeleri ve şiveleri farklılık göstermesine rağmen altında yatan benzer yaşantılar Türk olmanın aslında en önemli ve en fark edilesi göstergelerindedir. Ortak değerlere sahip olmak olaylar ve durumlar karşısında benzer yaşayışları ve benzer sonuçları ortaya çıkarabilmektedir. Türk dünyası edebiyatlarına devletler özelince kısaca bakıldığında aslında birbirinden çok bağımsız ve kopuk olmayan bir edebiyat dünyasının ortada olduğu görölmektedir. Örneğin, Altay folkloru sadece Altay Türklerinin değil, Türk dünyasının da gelişimi ve korunması anlamında önem taşımaktadır. Bu bakımdan atasözü, masal, alkışlar, destanlar gibi edebi türler bakımından zengin olan Altay halk edebiyatına gereken değerin gösterilmesi gelecek nesillere Türk kültürünün aktarımı açısından önem taşımaktadır. İletişim çağında dijital platformların kullanılması birbirini hiç tanımayan ancak aynı etnik kökene mensup farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin, aynı duygu ortaklığında buluşulan eserlerini tanımaları için fırsat oluşturmuştur.

Altay Türklerinin yaşadıkları coğrafi bölge tarih boyunca kültürel etkileşime açık olmuştur. Rus idaresine girdikten sonra misyonerlerin çalışmaları, kültürel kimliklerini koruyabilmek adına Altay Türklerini zorlamıştır. Geleneklerine bağlı kalmaya çalışan Altay toplumu için kültürel dayanışma ve millî benlik duygusunun güçlü olduğu söylenebilir. Anadillerinin Kiril alfabesi ile yazılması bazı dönemlerde duygu ve düşüncelerini ifade edebilme anlamında zorluklar yaşamalarına sebep olmuştur. “Rus idaresi altına girdikten sonra Hristiyanlık misyonerlerinin etkisi altında kalan Altay Türkleri, geleneksel inançlarını korumaya çalışmışlardır. Anadilleri Altay Türkçesi, Rus-Ortodoks misyonerler tarafından Kiril alfabesiyle yazılmıştır. Altay folkloru, atasözleri, masallar, alkışlar ve destanlar gibi çeşitli unsurlardan oluşur ve zengin bir kültürel miras sunar. Vasili İvanoviç Verbitskiy ve Grigoriy Nikolayeviç Potanin gibi araştırmacılar, Altay folklorunu derleyip incelemiş ve çalışmalarını yayımlamışlardır. Altay folkloru, Türk kültürünün önemli bir parçasıdır ve gelecek nesillere aktarılması önemlidir (Dilek, 2002: 258-259).

Karaçay- Malkar edebiyatı üzerine söylenebilecek en güzel ifadelerden biri yaşadıkları

zorlukları ve adaletsizlikleri verdikleri edebî ürünlerde yansıtmış olmalarıdır. Arıcan, *Karaçay- Malkar Destanlarının Ortaya Çıkışında Travmatik Deneyimler* adlı çalışmasında incelenen destanların oluşumunda Karaçay- Malkarlıların yaşadıkları felaketler ve geçirdikleri sancılı süreçlerin etkisinin olduğunu ve bunun anlatma isteğini doğurduğu tespit etmiştir (2023: 202). Bu noktada edebî eserin halkın yaşantısından ayrı düşünülemeyeceğinin altını bir kez daha çizmekte fayda görmekteyiz. Karaçay-Malkar Türkleri yaşadıkları sıkıntılı süreçleri eleştirel bir dille dile getirmişlerdir.

Karaçay-Malkar edebiyatı, sözlü edebiyat geleneğine dayanır ve özellikle 'Nart Destanları' bu geleneğin önemli bir parçasını oluşturur. Nart Destanları, cesaret ve iyilik sembolü olan Nartlar üzerine kurulmuş ve Kafkas mitolojisinde önemli bir yer tutar. Koçharlar, Karaçay-Malkar edebiyatının önemli bir figürüdür ve halk arasında büyük popülerlik kazanmıştır. Zorlukları ve sosyal adaletsizlikleri dile getiren eserleriyle tanınırlar. Kâzım Meçi, Karaçay-Malkar edebiyatının temelini atan bir halk şairidir ve hem dinî hem de dünyevi konularda eserler vermiştir. Halkın hiciv ustası olarak bilinen Appa, hiciv dolu şiirleriyle tanınır ve halk arasında sevgi ve saygı kazanmıştır. Semen oğlu Sımayıl ise dinî eğitim almış ve eserlerinde sıkça dinî motiflere yer vermiştir. Bu isimler ve eserleri, Karaçay-Malkar edebiyatının zengin mirasını oluşturur ve halk kültürünün önemli bir parçasını temsil eder (Tavkul, 2002: 975-978)

Nart Destanları Kafkasya'daki halkın yaşayışını, sıkıntılarını ve mücadelelerini anlattığı gibi, benzer şekilde başka bir Türk devletinde de Bozkurt Destanı ile mutlaka benzer unsurları içermektedir. Türk kültürü hangi coğrafyada olursa olsun aynı kültür ve aynı duygu çatısı altında birleşebilmektedir.

Rus topraklarında varlığını sürdüren Teleüt Türk halkının masal, türkü ve destan alanında geniş bir birikimi vardır. Teleüt dilinin kaybolmaya ile karşı karşıya kalması üzerine son yıllarda dili ve kültürü canlandırmaya yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Sovyet sonrası dönemde Teleütler üzerine yapılan araştırmalar, Teleütlerin etnografisi, tarihi ve kültürüne odaklanmıştır. E. P. Batyanova, D. A. Funk, D. V. Katsuba gibi araştırmacılar önemli eserler kaleme almışlardır. Özellikle D. A. Funk'un "Teleutskiy Fol'klor" adlı çalışması, Teleüt folklorunu masallar, türküler ve destanlarla derlemesiyle dikkat çekicidir. Son yıllarda Teleütler üzerine yapılan çalışmalar, dil durumu, ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz varlığı gibi alanlara odaklanmıştır. Teleütler arasında kendi dilleri ve kültürleri üzerine çalışmalar yapan aydınlar da bulunmaktadır. L. T. Sırkaşeva ve G. M. Tokmaşev gibi isimler, Teleütçe üzerine sözlükler hazırlamış ve dilbilgisi çalışmaları yapmışlardır. Bu çabalar, Teleütçe üzerine kitapların yayımlanmasını sağlamıştır, bu kitaplar arasında sözlükler, dilbilgisi kitapları, dil öğretimi materyalleri ve halk bilimi kitapları bulunmaktadır. Bu çalışmalar, Teleüt kültürünün ve dilinin korunması ve geliştirilmesine önemli katkılar sağlamaktadır (Cengiz, 2016: 142).

Teleütler gibi benzer bir durumla karşı karşıya kalan Tofalar, gelenek ve kültürlerini korumak adına çok çaba göstermeye başlamışlardır. Onlar için atasözlerinin yeri

kültürlerinde ayrıdır. Atasözlerinin ders verici nitelikleri olması sebebiyle kültür aktarımının en önemli unsurlarından olarak görmektedirler.

Tofa Türklerinin dil ve kültürüne odaklanılarak, 1980'lerin sonunda Tofa Türkçesi için oluşturulan alfabe girişiminin başarısızlığı uğramıştır. Tofa Türklerinin duygu, düşünce yapısı, sosyokültürel özellikleri ve yaşam felsefesini yansıtan atasözlerinin, kültürel aktarımın en önemli aracı olduğu belirtilmektedir. Ancak, Sovyet dönemindeki dil politikalarının etkisiyle Tofa Türkçesi ve kültürünün tahrip olduğu ve günümüzde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu vurgulanmaktadır. Tofa atasözlerinin incelenmesi Tofa kültürünün yansıtılması bakımından önem taşımaktadır (İlgin, 2016: 117).

Türkiye Türkçesine en yakın şive olan Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış edebî eserler bir hayli fazladır. Azerbaycan Türklerinin geçmişi çok eskiye dayanan kültürel bir birikimleri ve köklü bir edebiyatları vardır.

Azerbaycan devleti Türklerin Asya'da kurduğu ilk cumhuriyettir. Uzun seneler sonra Sovyetler Birliğinin işgaline maruz kalsa bile Türk kültürü korunmaya devam etmiştir. 16. yy. da Türk kültürünün önde gelen isimlerinden olan Nizami, Habibi, Şah İsmail Fuzuli; 17. Yy. da İbrahim Mirza, Bağdadi, Sadık Bey, Mesihî, Tebrizi; 18. yy. da Vidadi ve Vakıf en tanınmış isimler olarak eserlerini icra etmişlerdir. 19 ve 20. yy. da yetişen en önemli yazarlar ise Mirza Feth, Mirza Şefî, Abbas Kulu, Kasım Beg, Nəcəf Beg, Çelil Mehmed, Ali Ekber Sabir, Mehmed Hadi, Melikzade'dir. Azeri yazınında ozanlar dışında halk ozanları, besteciler, tiyatro ve müzik sanatlarıyla ilgilenenler de vardır. Mizah sanatının muazzam örneklerini vermişlerdir. Molla Nasrettin, Keşkül, Tuti, Zenbur gibi dergiler mizah sanatıyla iç içedir (Çeçen, 2021: 345, 362, 363, 366, 367).

Çağdaş Azerbaycan edebiyatının bugünlere gelmesinin temelinde elbette halk âşıklarının yeri küçümsenemez. Yazı diline halk şiirinin geç geçirilmesi kitlelere ulaşımını geciktirmiş olsa bile köklü bir âşıklık geleneğinin Azerbaycan halk edebiyatında varlığı bilinmektedir. “Âşık tarzı şiir Azerbaycan edebiyatının temellerindedir ancak bu şiir dışında halk destanları, masallar, fıkralar, bilmeceler, maniler şifahi bir edebiyat olarak geleneğe bağlı devam etmektedir. Azeri sahası halk şiiri yazı dilinde varlığını göstermeye 19. yy. ın ilk yarısından itibaren başlar. Aşık Garip, Ferhat ile Şirin gibi halk hikayeleri ve Köroğlu, Dede Korkut varyantları ile zengin bir halk edebiyatına sahiptir” (Caferoğlu, Akpınar: 1992: 619) Rus istilasına karşı Azerbaycan edebiyatı köklerini tarihten ve kültürel unsurlarından koparmamıştır. Zengin coğrafyası ve kültürel yaşamı eserlerine yansımıştır.

Azerbaycan halk edebiyatı ürünleri halkın yaşamıyla iç içe geçmiştir ve kültürel bir derinlik taşır. Azerbaycan halk edebiyatının çeşitli türleri, halkın deneyimlerini, duygularını ve yaşam felsefesini yansıtarak zengin bir kültürel miras oluşturmuştur. Atasözleri, darb-ı meseller ve bayatlar gibi unsurlar da dilin ve halkın tarihî tecrübelerinin bir yansımasıdır. Köroğlu Destanı gibi uluslararası tanınmış eserler, Azerbaycan edebiyatının çeşitliliğini gösterirken, muhabbet destanları ve halk

dramları da edebi zenginliğin bir parçasıdır.³

Rus etkisini üzerinde yıllarca hisseden ve hissetmeye de devam eden Başkurtlar milli kimliklerini korumak amacıyla edebiyata önem vermişlerdir. Alfabe değişiklikleri, Rusların istilacı politikası Başkurtların edebiyatlarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Başkurtlar, 1912'de kendi alfabelerini oluşturarak Rus alfabesinden farklı bir alfabe benimsediler. Ancak, 1917 Devrimi'nden sonra, birçok Türk topluluğu gibi Tatarlar ve Başkurtlar da Latin alfabesini tercih ettiler. Ancak, 1937'den itibaren Rusya Kiril alfabesini zorunlu hale getirdi ve Başkurtlar da buna uyum sağladılar. Başkurt edebiyatı, 1920'lerden itibaren gelişmeye başladı ve bu dönemde Başkurtistan'da gazeteler ve dergiler yayınlanmaya başladı, öncelikle yerel dillerde ve daha sonra Başkurtça olarak bu dergiler yayın hayatını sürdürdü. Ayrıca, 1920'lerden itibaren Başkurt okulları açıldı ve ana dilde eğitim serbest bırakıldı. Başkurt edebiyatı, özellikle halk edebiyatı ürünleriyle zenginleşti ve bu durum milli bilincin gelişmesine katkıda bulundu. Başkurt edebiyatı, kültürel kimliğin korunmasına ve Başkurtların milli duygularının güçlenmesine yardımcı oldu. Dil, kültür ve edebiyat alanında yaşanan bu değişimler, Başkurt toplumunun tarihî ve kültürel gelişiminde önemli bir rol oynadı (Tokatlı, 2002: 149-150).

Başkurtların milli kimliklerini korumak için halk kültürü ve halk edebiyatlarına çok önem verdikleri söylenebilir. Günlük hayatlarına dair bilgiler, yaşantılarındaki izler sözlü kültür ürünlerine de yansımıştır.

Tarih sahnesinde Başkurtlarla birlikte isimleri anılan bir Türk milleti varsa o da Tatarlardır. Tatarların edebiyat anlayışları ve yaşadıkları Başkurtlarla benzerlik göstermektedir. Rusya'nın baskıcı politikasını dil alanında hisseden Tataristan varlığını korumanın kendi kültürüne ve diline sahip çıkmak olduğunun farkındadır. Bunun için bir takım toplumu etkileyecek en önemli iletişim araçlarından olan gazetelere başvurmuş ancak gazetelerin dağıtımını kısıtlamaya uğramıştır.

Tataristan'da eğitim Rusça ve Tatarca olarak verilir. Ancak, Tatarca eğitim sadece ilkökul ve ortaokul düzeyinde sunulurken, yükseköğretim kurumlarında Rusça kullanılır. Sovyet döneminde ise basın ve yayın politikası kontrol altında tutulmuştur. 1990'lardan itibaren *Vatanım Tataristan* ve *Tataristan Yeşleri* gibi gazetelerin etkisi artmıştır, ancak bu gazetelerin yayılması kısıtlanmıştır. 1999'da Tataristan parlamentosu Latin alfabesine geçme kararı almış ancak bu karar Moskova'nın tepkisi nedeniyle uygulamaya konulmamıştır (Devlet, 2002: 22-23).

Moskova'nın baskıcı tutumu, Latin harflerine geçmeyi engellemesi Tatar kültürüne ait olan bazı eserlerin hala Kiril alfabesinde kalmasına sebep olmuştur. Son yıllarda yapılan çalışmalar sayesinde Tatar Türklerine ait metinlerin Latin alfabesine aktarımı hızlanmaya

³<https://Ekitap.Ktb.Gov.Tr/Eklenti/10829.Azerbaycanturkedebiyatinagenelbakispdf.Pdf?0>
Edebiyatı s. 133-143 (Erişim Tarihi: 17.05.2024).

başlamıştır.

Tatar edebiyatının yazılı kaynaklara geçirilişinin çok eski çağlara dayanmaktadır özellikle Çin kaynaklarında ve Orhon-Yenisey mezar taşlarında bazı eserlerin izlerine rastlanılır. Bu eserler arasında mitolojik efsaneler, halk hikayeleri ve atasözleri gibi unsurların yer almaktadır. Özellikle, Çin kaynaklarında ve Orhon-Yenisey mezar taşlarında Tatar halk edebiyatının köklerine ışık tutan öğelerin bulunduğu gözlemlenmiştir. Mitolojik efsanelerden başlayarak, halk hikayelerine, atasözlerine ve geleneksel folklorik unsurlara kadar geniş bir yelpazede Tatar halk edebiyatının temelini oluşturmaktadır. Özellikle, mitolojik efsanelerin sosyalist dönemde ilgi görmemiş ve unutulmaya yüz tutmuştur. Ancak, metin yazarı Nekiy İsenbet'in çabaları sayesinde bu türün unutulmaktan kurtulup, yeniden ilgi görmüştür. Mevsimler, aile ilişkileri, bayramlar ve günlük yaşamla ilgili folklorik unsurları Tatar halk edebiyatı ürünlerinde yer almaktadır.⁴

Tatar halkının edebiyatının mitolojik efsanelere kadar dayandığı, yazılı ilk ürünlerinin Çin mezar taşlarında olduğu ve bu ürünler içerisinde atasözleri, halk hikâyelerinin varlığından söz edilmektedir. Halkın yaşayışında etkili olan mevsimler, bayramlar kısacası ritüellerin Tatar halk kültürünü yansıtan birçok şeyin halk edebiyatı ürünlerinde varlığını gösterdiği ve kültürel asimilasyonun önüne Tatarların kültürlerini korumaya çalışarak geçmeye çalıştığı söylenebilir.

Rus işgalinin etkilendiği başka bir Türk devleti ise Saha Özerk Cumhuriyeti'dir. Sahalar Rus işgaline kadar sözlü gelenekleriyle edebiyatlarını ayakta tutmaktadır. Özellikle destan geleneğine sıkı sıkıya bağlı olan halk, zaman içerisinde özerkliğini kazandıktan sonra birçok dergi, gazete çıkararak Saha dilini yaşatmaya çalışmışlardır.

Sahaların yazılı edebiyat geleneği, Rusların bölgeyi işgal etmesinden önce yazılı eserlerden yoksundu. Ancak, zengin sözlü gelenekleri, özellikle manzum destanlarla öne çıkıyordu. Sahaların kahramanlarını ve kahramanlık hikayelerini anlatırdı. Rus alfabesine geçişle yazılı edebiyatın gelişimi mümkün oldu. 20. yüzyılın başlarında, 1905 Devrimi'nin etkisiyle Sahaca edebiyatı yaygınlaşmaya başladı. İlk yazılı eserler arasında "Axtıılar" bulunmaktadır. Günümüzde, Sahalar kültürel alanda önemli gelişmeler yaşamakta olup, birçok eğitim kurumu, kütüphane, sinema, tiyatro ve müze bulunmaktadır. Ayrıca, Sahaca ve Rusça olmak üzere birçok dergi ve gazete yayımlanmakta, radyo ve televizyonda Sahaca yayımlar yapılmaktadır (Kirişçioğlu, 2002: 233 234).

Tuvalar da zengin kültürel birikimleriyle ön plana çıkan bir Türk devletidir. Tuva halkı kültürel kimliklerinin yok olması konusunda endişe yaşamaları sebebiyle milli kimliklerini her zaman korumaya ve aktarmaya çalışmışlardır.

Tuva halkı, dil ve kültürlerini korumak için çaba sarf etmektedir. Tuva'nın en ünlü destanı olan *Keser*, Tibet-Moğol etkilerini barındırmaktadır. Eski Türk geleneklerine bağlı kalarak Şamanist

⁴ <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12407,girispdf.pdf?0> Tatar Halk Edebiyatı (Erişim tarihi: 12.03.2024).

inançlarını sürdürmüşler, daha sonra ise Moğolistan etkisiyle Lamaizm'e yönelmişlerdir. Tuva topluluğu, kendi öz kültürlerini korumaya çalışmaktadır, Ruslar arasında eriyip kaybolma tehlikesiyle karşılaşmaktan çekinmeleri onları milli kültürlerine önem vermeye yönlendirmiştir (Devlet, 2002: 59).

Şamanist inançları uzun yıllar sürdürmeleri eski inanç sisteminin etkisiyle kendi benliklerinden uzaklaşmalarının önüne geçmiştir.

Halk edebiyatının halk kültüründen ayrı düşünülemediğini söylemiştik. Halkın yaşayışı, siyasi durumu ve gelecek nesillere yaşanan durumlarla ilgili dersler verebilmesi açısından bazı eserler önemlidir. Uygur devletinin eski çağlarında da bu eserlere rastlanılmaktadır. Uygur Devleti'nin edebiyatının kökleri çok eskilere dayanmaktadır. “Altun Yaruk gibi eserler, zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Bu eserler, eski Uygur halk geleneğini yansıtarak Budizm dönemine ait hikayeleri ve rivayetleri içerir. Ayrıca, İki Tegin'in Hikayesi gibi eserler, Uygur devletinin kültür merkezlerinde kaleme alınmıştır. Eski Uygur kitabeleri de kültürel açıdan önemlidir; özellikle Nomdaş ve Koço İdukut kitabeleri, Uygur İdikut hükümdarlarının Moğol İmparatorluğu'na hizmetlerini anlatır. Bunlar, Uygur edebiyatının ve kültürünün zengin ve çeşitli bir yansımasıdır” (Kaşgarlı, 2002: 520-522). Halk koşmaları, efsaneleri, masalları, destanları ve üzerine Türkiye'de de yapılan akademik çalışmalar ışığında Uygur toplumunun kültürünün geçmişe ışık tutabilecek kadar köklü olduğu ancak Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlar için Çin zulmü sebebiyle bu kültürün yok olma tehdidinin olduğu unutulmamalıdır. Ebru Kılıç'ın *Dolan Uygurları'nın Sözlü Kültür Ürünleri*⁵ adlı yüksek lisans tezi Uygur halk edebiyatı için önem taşımaktadır. Özellikle efsane, destan, koşak ve masalların Uygur sözlü kültürünün mitolojik, tarihi yönünü ve toplumsal yaşayışına ayna tuttuğu söylenebilir. Yapılan derleme çalışmaları sözlü kültürün yazıya aktarımı açısından önemlidir. Yazıya aktarılan kültürel unsurlar kaybolmaya karşı direnç göstermeye başlayacaktır.

Halk edebiyatının Türk kültürü için önem arz ettiği bir başka Türk devleti ise Özbekistan'dır. Özbek halk edebiyatı geçmişten beri varlığını korumaktadır. Özbek efsaneleri Türk kültürünün korunması açısından önem taşır. Efsanelerde halkın yaşayışı, kültürel izlerinden yansımalar görülmektedir. “Özbek edebiyatının temeli Kaşgarlı Mahmut'un Divan-u Lügati't Türk'ünde görülür. Alpamış, Goroğlu, Şeybanî Han gibi kahramanlık destanları,

---

⁵ **Ayrıntılı bilgi için bakınız:** Kılıç, E. Dolan Uygurlarının Sözlü Kültür Ürünleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2017), <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (Erişim Tarihi: 19.05.2024).

Leyla ile Mecnun, Tahir ile Zühre, Ferhad ile Şirin gibi aşk hikâyeleri, atasözleri, koşuklar, ağıtlar, atışmalar, ninniler, tapışmalar Özbek halk edebiyatı ürünlerindedir” (Kocaoğlu, 1992: 757). Zengin bir halk edebiyatına sahip olan Özbeklerin sözlü kültür ürünlerinin çeşitliliği de dikkat çekmektedir.

Özbek halk ürünleri üzerine yapılan çalışmalar “1964 yılından itibaren yayınlanmaya başlanan *Özbek Halk İcadı* adlı seriye dayanır. Bu seri, 45'ten fazla ciltten oluşur ve çeşitli materyaller içerir. İçinde yer alan bazı eserler arasında: İntizar, Dastağül, Muradhan, Güli Hıraman, Arzıgül, Tahir va Zuhra, Hasarihan, Latiflar, Altın Alma, Suv Kızı, Gulperi, Aycamal, Göroğlining Tuğılışı, Gülşanbağ, Gülnar Pari, Ravşan, Dalli, Askiya ve Ak Alma Kızıl Alma bulunmaktadır. Bu eserlerden bazıları Rusça olarak da basılmıştır, örneğin Alpamış ve Muradhan gibi. Cumanbulbuloğlu'ndan derlenen destanlar arasından beşi Özbek, üçü Rusça olmak üzere sekiz metin basılmıştır. Bu eserlerde açıklamalar ve sözcükler verilmiş, dolayısıyla bilimsel bir yapı öne çıkmıştır. Özbekistan'da folklorun daha çok sözlü edebiyat kısmına önem verildiği gözlemlenmektedir, özellikle de destanlara ağırlık verilmiştir. Özbek folklorcular, epik eserlere özellikle yer vermiş ve bu eserleri icra edenler ile destanın yaratıcılarına büyük bir önem vermişlerdir (Çınar, 1994: 17).

Özbekistan folkloru üzerine araştırmalar uzun süre Rus araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Ancak bağımsız bir cumhuriyet olarak varlığını sürdürmesi Türk araştırmacıların da Özbek halk sahası ürünlerinin araştırılması ve Türk kültürüne kazandırılması için çaba harcadığını göstermektedir.

Bağımsız bir devlet olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti edebiyat alanında varlığını göstermiştir. Kıbrıs Adası'nın 1571'de Osmanlıya geçmesi ile Türkler bu adaya göç etmeye başlamıştır. Kendi kültürlerini de adaya taşıyan Türkler, Anadolu Türkçesinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Serdar, Kıbrıs Türk Edebiyatı'nın altı dönemde incelenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu dönemleri şu şekilde sınıflandırmıştır: “Kıbrıs'ın Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olduğu dönem, adanın geçici olarak İngilizlere devredildiği dönem, İngiliz sömürge idaresinin ilk dönemi, İngiliz sömürge idaresinden 1962 Erenköy çarpışmasına kadar geçen geçen süre, Erenköy çarpışmalarından 1974 Türk barış harekâtına kadar olan dönem, 1974 ten günümüze kadar olan dönem” (1992: 552). Son dönemlerde milli meselelerin işlendiği Kıbrıs Edebiyatı'nda önemli isimlerden biri Özker Yaşın'dır. Süleyman Uluçamgil, Osman Türkay gibi isimler sade dil kullanarak toplumsal konuları şiirlerinde işlemişlerdir. “Halk şiirine benzer tarzlarda eserler veren Kıbrıslı şairler herkesin anlayabileceği halkın dilini kullanmışlardır. Şiir dışında bazı hikâye denemeleri ve sahne, piyes çalışmaları varlığını hissettirmektedir” (Serdar, 1992: 558-560). Kıbrıs şiirinin temelini halk şiirinin oluşturduğu söylenebilir.

Bir topluluk olarak varlığını sürdüren Şor Türklerinin zengin bir halk edebiyatı vardır. Rus istilasında kalmaları sebebiyle halk edebiyatı ürünlerinde Ruslara ait izler de mevcuttur. Bilmeceler, masallar vb. Türk halk edebiyatına özgü türler üzerine Şor Türkleri ile ilgili çalışmalar yapılmış ve kültürlerinin sözlü edebiyatlarına yansıdığı görülmüştür.

Şor bilmeceleri, Şor Türklerinin dünya görüşü, günlük yaşamı ve kültürel değerlerine dayanır. Bu bilmecelerde sıkça yansıma kelimeler, ikilemeler ve manzum bilmecelerde iç kafiyeler bulunur. Şor Türklerinin genellikle Rus isimleri kullandığı düşünüldüğünde, bilmecelerde insan adlarına nadiren rastlanır. Şor Türkleri Rus kültürüyle etkileşimde oldukları için, eski dinlerine dair bilmecelerin sayısı azdır. Ancak Şamanizm ve Hristiyanlıkla ilgili bazı bilmeceler bulunabilir. Bazı bilmeceler ise Rusçadan tercüme edilmiştir, bu da Rus kültürünün Şor Türkleri üzerindeki etkisini yansıtır (Babatürk,2020: 1371-1372).

Babatürk'ün ifadelerinden yola çıkıldığında Rusların Şor kültürü üzerindeki etkisi sözlü kültüründe bile kendini göstermektedir. Yaşanılan toplumun ve toplumsal olayların sözlü edebiyatı etkileme gücü fazladır. Halktan kopuk olamayacak olan sözlü ürünler bir nevi toplumsal yaşayışın en nesnel tanıklarındandır.

Bir başka halk edebiyatı ürünü olan masallar üzerine de Şor topluluğu ile ilgili tespitlerde bulunulmuştur.

Şor masallarında, mizah genellikle aptal tiplerin kullanımıyla ortaya çıkar. Bu aptal karakterler, gerçeklikle alay ederek ve kabul edilen normları tersine çevirerek dinleyicide düşündürme yaratır. Masallardaki mizah, genellikle "aptal oğlan" gibi klişe karakterlerle başlar ve onların hatalarıyla alay edilir. Ancak masallar ilerledikçe, bu aptal karakterlerin yaşadığı değişim ve dönüşüm gibi farklı temalar da ortaya çıkar. Bazı masallarda aptal karakterler, beklenmedik şekillerde akıllıca davranarak zafer kazanabilirler. Mizahın amacı sadece güldürmek değil, aynı zamanda dinleyiciyi veya okuyucuyu düşünmeye sevk etmektir. Bu nedenle, masallardaki mizah güçlü bir kahkaha yerine, derin bir düşünceye yol açar (Uğurcan, Koçak: 2020: 564).

Masalların eğitici işlevi toplumsal boyutta düşünüldüğünde Şor masallarında ders verme ve eleştirme işlevi göze çarpmaktadır. Bu durum halkın doğrudan eleştiride bulunamadığı durumları sözlü kültür ürünleri aracılığıyla dolaylı olarak dile getirmesi olarak yorumlanabilir. Yıllarca Rus işgalini hem kültür hem de dil anlamında yaşayan Şor halkı, kültürünü yaşatmaya devam etmeye çalışmaktadır.

Uzun süren Sovyetler Birliği esaretinden sonra Karakalpaklar özerk bir cumhuriyet kurmuşlardır. Özbek, Kazak, Türkmen halkları ile iç içe yaşamaktadırlar. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dayattığı zorunlu kültürel asimilasyon sebebiyle Karakalpak

edebiyatında eserlerin konularını “milli tarih, vatan, millet” olmuştur.⁶ Karakalpak Türkleri sözlü folklor geleneği bakımından zengin bir kültüre sahiptir. “Kırk Kız destanı, kültürel hazinenin en öne çıkan parçalarından biridir. Türk dünyasının ortak destan geleneğinde yer alan Alpamıs, Göruglı, Edige gibi destanlar da Karakalpak Türklerinin sözlü icra geleneklerinde yerini almıştır. Halk şiiri, masal, bilmece, atasözü, fıkra, efsane gibi türlerde Karakalpak halk edebiyatı zenginlik gösterirler. Bu sözlü folklor ürünleri, Karakalpak Türklerinin tarihî ve kültürel derinliğini yansıtır ve ortak Türk kültürünün zenginliğini korur. Bu miras hem nitelik hem de nicelik açısından özel bir konuma sahiptir ve Türk halklarının ortak kimliğinin bir parçası olarak değerlendirilir” (Dönmez Fedakâr, 2008: 60). Karakalpak Türklerinin tarihî ve kültürel derinliğini yansıtan sözlü kültür ürünleri, Türk dünyasının geniş bir coğrafyasında paylaşılan ortak değerleri ve zenginliği gösterir.

Halk edebiyatı ürünlerinin zenginliği 18. yy. dan öncesine dayanan Türkmenler Rus istilasında kalan Türk devletlerindedir.

Türkmen destanlarında kahramanların iç dünyalarına önem verilmiştir. Köroğlu destanının Türkmenler arasında yaygın oluşu onları psikolojik olarak de etkilemiş; vatanperverlik, mücadele, kahramanlık hislerini güçlendirmiştir. Türkmen masalların da kahramanın en küçüğü Türk masallarının genel özelliğinde olduğu gibi karakterce diğerlerinden güçlü ve beceriklidir. Hayat felsefelerinin kısa cümlelerle özetlendiği atasözlerine sahiplerdir. Bilmecelerde Türkmenlerin hayatlarında kullandıkları şeyler üzerinde durulmuştur. Türkmen halk edebiyatında en geniş yer tutan türlerde kahramanlık, sevgi, tabiat güzelliği, hayvanlara yer vermiştir. Türkmen yazılı edebiyatı ortaya çıkmadan önce Divânu Lügati't Türk'te Türkmen halkından izlere rastlanılmaktadır (Kara, 1992: 669-670).

Türkmen kültürünün zenginliği, çeşitli sözlü edebî ürünlerle ortaya koyulur. Bu türler arasında destanlar, halk şiiri, masallar ve efsaneler, bilmeceler, atasözleri ve deyimler yer alır. Her bir tür, Türkmen toplumunun değerlerini, yaşam tarzını ve inançlarını farklı açılardan yansıtarak Türkmen halkının edebi mirasını oluşturur.

Kültürel anlamda Kazaklar, 19.yy. ın ikinci yarısına kadar edebiyat alanında şifahi olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kazak halk edebiyatı sadece kültürel bir ifade şekli değil, Kazak toplumunun birliğini ve kimliğini güçlendiren bir unsurdur. Kazak halkının defin işlemlerinde söyledikleri dualar, toplumsal maneviyatı ve birlikteliği güçlendirirken halk hikayesi anlatıcılarının dinleyicilere önem vermesi toplumsal bağların güçlenerek eserlerin nesilden nesile aktarımı sağlar.

⁶ **Ayrıntılı bilgi için bakınız:** TİKA, Türk Dünyası Edebiyatı 2. Cilt, Aydoğdu Ofset, Ankara, 2002, s.31.

Zenginliği ve kendine özgü özellikleri ile dikkatleri üzerine çeken Kazak halk edebiyatı birçok araştırmacının konusu olmuştur. Güzel söz söylemek Kazakların genelinde var olan bir durumdur. Doğaçlama şiir söyleme geleneği yaygındır. Kazak hikayecileri dinleyicilerin durumuna göre hikayelerini anlatmada ustadır. Kazak tarihindeki kahramanlık mevzuları destanlarının temelini oluşturur. Kazak halk edebiyatında lirik özellikler gösteren şiirler yaygındır. Defin törenlerinde baksıların ettikleri şaman duaları, düğünlerdeki şarkılar, gelin uğurlaması vb. Kazak halkının tercümanı olmuşlardır (Özdarendeli, 1997:12).

Türkiye Cumhuriyeti yani Anadolu topraklarına gelindiğinde halk edebiyatı alanında Tanzimat döneminde önemli gelişmeler yaşanmaya başlanmış, Ziya Paşa, Namık Kemal ve şinasi halka yönelik, halk için edebiyat yapmaya önem vermişlerdir. Ziya Gökalp edebiyat dünyasında iz bırakan isimlerin bu alanda çalışmaları mevcuttur. Cumhuriyetin ilanı ile Türk dili ve Türk tarihine yönelik çalışmalar artmaya başlamış ve Türk kültürünün temel dinamikleri derlenip öz benliğimize sahip çıkabilmek amaçlanmıştır. Türk milletinin sanatından, edebiyatından, dilinden, tarihinden ve kültüründen bağımsız ve bu dinamikleri yok sayarak ilerleyebilmesi mümkün değildir. Tarihsel süreç içerisinde Türk halk bilimi araştırmaları ve araştırmacıları bunun farkına vararak çeşitli çalışmaları Anadolu topraklarında gerçekleştirmişlerdir.

M. Fuad Köprülü, Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olarak, İstanbul Üniversitesi bünyesinde Türkiyat Enstitüsü'nde halk edebiyatı çalışmalarına yer vermiştir. Daha sonra Pertev Naili Boratav ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Türk halk bilimi çalışmalarının başlangıcı yapılmıştır. Mehmet Kaplan ise İstanbul Üniversitesi'nde ve Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde Türk halk bilimi çalışmalarını yürütmüştür. Türkiye'deki üniversiteler, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden bağımsız olarak Türk halk bilimi bölümleri açmış ve bu alanda eğitim vermiştir. Bu bölümler, Türkiye'deki farklı sosyal grupların kültürel yapılarını inceleyerek, gelenekleri, inançları, töreleri, müziği, el sanatlarını, halk hekimliğini ve diğer kültürel öğeleri araştırır ve kamuoyuna sunar. Ayrıca Orta Asya, Kafkaslar, Balkanlar ve diğer bölgelerdeki Türk kökenli toplulukların kültürel yapılarını da araştırır ve komşu halk kültürlerinin benzerliklerini ve farklılıklarını belirler. Türk halk bilimi çalışmaları, üniversitelerdeki bilimsel faaliyetlerin yanı sıra, Türk folklorunu ve kültürünü yaşatma ve yayma misyonunu üstlenen topluluklar aracılığıyla da sürdürülür. Bu topluluklar, kültürler arası iletişimi ve etkileşimi anlamak ve kültürel mirasın nesilden nesile aktarılmasını sağlamak için önemli bir role sahiptir (Tepeköylü, 2017: 318-319).

Türkiye'deki akademik gelişmeler halk bilim alanında önem taşır. Türkiye'deki üniversitelerde halk edebiyatı ve halk bilimi bölümlerinin açılması, Türk kültürünün ve Türk folklorunun akademik platformda ne kadar kıymetli olduğunu göstermektedir Türk halk bilimi çalışmalarının sadece üniversitelerde değil, aynı zamanda toplumun diğer kesimlerinde de sürdürülmesi gerekmektedir. Bu çalışmalar, Türk kültürünün yaşatılması, yayılması ve gelecek nesillere aktarılması açısından mühimdir.

Edebiyat bir milletin kültürel, tarihi, sosyal dokularını içinde barındırır. Türk edebiyatının geçmişi çok eskilere dayanmakla birlikte bu edebiyatın gelişimini sağlayan şeyin de Türk dili olduğunu unutmamak gerekir. Rusların Asya coğrafyasında yayılmacı politikaları nedeniyle Türkler dil, din, gelenek ve yaşayış konularında baskılara maruz kalmışlardır. Türk dilini yok etmek bir milletin yok oluşuna sebep olmaktadır. Rus bilim insanları Türk edebiyatının önde gelen eserlerini ve sanatçılarını yanlış şekilde paylaşmış ve Türk dünyasının ortak edebi ürünlerinin Sovyet rejimlerine uygun değişimlere uğratmışlardır. Ancak, 19. yüzyılın sonlarına doğru Türkçülük fikrinin gelişmesi, Yusuf Akçura gibi bilim insanlarının bu fikri yaygınlaştırmaya başlaması ve çeşitli Türkçü kuruluşların kurulmasıyla öz kimliğin yeniden inşası başlamıştır. Genel olarak, dil, kültür ve edebiyatın Rus etkisine karşı Türk kimliğinin korunmaya çalışılması gerekmektedir (Açık, 2015: 27-28).

Rus etkisinin bazı Türk topluluklarının üzerinde hala bulunması onların halk kültürlerine ve edebiyatlarına daha sıkı bağlanmalarını sağlayarak çözüme kavuşabilir. Türk dünyasında birliği sağlayabilmek için edebiyata görev düşmektedir. Bu konuda düşüncelerini maddelerle açıklayan Oktay (2017) Türk dünyasında birliğin şu şartlarla sağlanabileceğini savunmuştur.

- 1) Türk dünyası arasında birlik sağlanması için öncelik, ortak bir iletişim dili oluşturmak.
- 2) Türk dünyasına ait klasik ve popüler edebi eserler, farklı Türk lehçelerine aktararak basılmalı ve dağıtılmalıdır; bu, ortak bir yazı diline ve alfabeye geçiş sürecini hızlandırırken Türk dünyasının edebi mirasını paylaşmasını sağlar. İlgili bakanlıkların ve özel teşebbüslerin somut çalışmaları desteklemesi ve mali kaynak sağlaması önemlidir.
- 3) Bağımsız cumhuriyetlerde zorunlu, özerk cumhuriyetlerde ise mümkün olduğunca örgün eğitimde lise kademesinde haftada en az iki ders saati Türk Dünyası Edebiyatı dersi müfredata dahil edilmelidir (2017: 213-214).

Türk dünyası halk edebiyatlarının detaya inmeden verildiği bölümden yola çıkılarak Türk dünyasında halk edebiyatı çok köklü bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir. Zengin bir tür çeşitliliği vardır. Türk halkı yaşadıklarını edebiyattan bağımsız tutmamış yaşadıklarını söyledikleri destanlarla, türkülerle, efsanelerle dile getirmiştir. Yaşadığı zulümleri edebiyat aracılığı ile açığa çıkarmış, bunu kastî şekilde yapmamıştır. İcra edilen zaman, mekân konu olarak bunları gerektirmiştir. Halk edebiyatı halkın yaşantısından ayrı düşünülemez. Onun inanışlarını, duygularını, hislerini yansıtır.

3. EDEBÎ BİR TÜR OLARAK EFSANE

Halk edebiyatı türlerinden anlamlandırma ve inanç temeline dayalı olan efsane çalışmamızın temelinde incelenen metin türü olma özelliğindedir. Halk anlatılarından olan efsanenin detaylı incelemesi bu başlık altında yapılacaktır.

3.1. Edebî bir tür olarak efsanenin tanımı ve özellikleri

Bir toplumun kültürel mirası o toplumun varlığının temelini oluşturur. Kültürel mirasın korunması ve nesilden nesile aktarılması, toplumun varlığını sürdürebilmesi için önem arz eder. Bu aktarımın sağlanmasında sözlü ve yazılı halk anlatıları bir köprü görevi görerek kültür aktarımını sağlar. Halk anlatıları denildiğinde efsane, destan, atasözü vb. geleneksel anlatı türleri akıllara gelir. Kültürel kimliğin inşasında ve toplumsal birliğin sağlanmasında halk anlatıları; toplumun kültürel bağlamını, insan ilişkilerini, geleneklerini, göreneklerini, doğayı anlama ve anlamlandırma şekillerini yansıtarak birleştirici ve bütünleştirici bir işleve sahiptir.

Halk anlatılarının yüzeysel olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Anlatılar ait oldukları kültüre ait kodları içinde barındırır. Halk edebiyatı ürünleri, genellikle anonim olarak ortaya çıkar ve bir yazarın kişisel imzasını taşımaz. Bu tür eserler, yazılı hale getirildikleri anda yaşanan tüm koşulları içinde barındırır. Okuyucu veya eleştirmenin karşısına çıktığında, bir yazarın değil, bir topluluğun sesini yansıtır. Anlatılar genellikle birden fazla kişinin katkısıyla oluşur ve tek bir söyleyene indirgenmiş gibi görünse de aslında birçok farklı kişinin katkısını içinde barındırır (Çevirme ve Oymak, 2009 :75). Görüldüğü üzere halk anlatıları bir kişinin değil, bir toplumun veya kültürün sesi olma özelliği gösterir. Bir topluluğun kolektif belleğini ve kültürünü taşır. Bir halk anlatısının kaynağı sadece onu icra eden kişi değil toplumun kendisidir.

Halk anlatısı ve sözlü kültür birbirinden bağımsız düşünülemez. Sözlü kültür, nesilden nesile toplumsal değerlerin aktarımını sağlayan sözlü ifadelerin hepsini kapsar. Bu ifadeler arasında yer alan halk anlatıları sözlü kültürün aktarım aracıdır. Halk anlatıları sözlü kültürün korunması ve kaybolmasının engellenmesi işlevlerini yerine getirir. Halk anlatıları Sözlü kültürün aktarılması, korunması açısından önem taşır. “Sözlü kültür, toplumun ortak deneyimlerini güçlendiren hazır kalıpların biçimlendirilmesiyle oluşur. Yazılı metinden

yoksun olması nedeniyle, bu kültür belleği yüzyıllar boyunca gelişir ve toplumun bilincine yerleştirilerek sürdürülür. Zamanla şekillenen düşünce, hazır deyimlerin kullanımında daha incelikli bir ustalık kazanır” (Ong, 1995: 50-52) şeklinde yaptığı açıklamasıyla Ong toplumun geçmişten getirdiği deneyimlerini değiştirip dönüştürerek aktarması üzerinde durur. Yazılı metinden yoksun olan toplumlarda bu aktarımları sözlü olarak halkın bilincine yerleştirir. Aktarımları nesilden nesile şifahi olarak yapılan bu anlatılar, sözlü kültür ürünlerinden olup temelini toplumun belleğindeki dinamikler oluşturur.

Halk anlatıları içerisinde çalışmanın temel türü olan efsane insanların merak, anlamlandırma ve inanma isteği üzerine ortaya çıkan, halk anlatılarının en eski ve temel türlerinden biridir. Efsaneler, toplumların kültürel mirasının önemli bir parçasıdır ve inanç temeli üzerine kurulu olduklarından kutsal kabul edilirler. Geçmişten günümüze kadar birçok farklı şekilde tanımlanmışlardır. Genellikle olağanüstü olaylar, kahramanlar veya Tanrılar aracılığıyla insanların dünyayı, doğayı, evreni ve insan yaşamının kökenini anlamaya çalışmalarını sağlar.

Efsane sözcüğünün Batı ve Doğu dillerinde kullanım şekilleri incelendiğinde TDK Türkçe Sözlük'te Farsça kökenli kabul edilen ‘efsane’ hayalî hikâye, söylence anlamlarına gelmektedir⁷. Arapçada ‘esatir’ veya ‘üstüre’ olarak karşımıza çıkar. (Öger, 2008: 75) “Latince ‘legendus’ olarak ifade edilen efsane sözcüğü, Fransızca ‘légende’, Almancada ‘legende’ (“sage”), İtalyancada ‘leggenda’, İspanyolcada ‘leyenda’ ile karşılanmaktadır” (Sakaoğlu, 2009:19). Latince ‘legendus’ kelimesinden türeyen İngilizce ‘legend’ sözcüğünün özellikle azizlerin hayatları olmak üzere, dini evlerin sabah dualarında ve yemekhanelerinde okunan hikayeler anlamına gelen Orta Çağ Latincesi ‘legenda’ kelimesinden türetilmiş olduğu söylenir. Ayrıca, Yunanca ‘legontas’ yani ‘söylenmekte olan’ anlamına gelmektedir⁸. Batı dillerinde efsane sözcüğünün köken yayılımının Latince ‘legenda’dan geldiği bilinir. Rusçada ise “predaniya, skaz” (Sönmez, 1994:18) sözcükleri ile ifade edilen efsanenin Türk dünyasında da geniş bir terimsel karşılığı bulunmaktadır.

Türk dünyasında, Anadolu Türkleri “menkabe”, esâtir” ve “mitoloji” terimlerini de

⁷ <https://sozluk.gov.tr/> “Efsane nedir?” (Erişim tarihi: 20.05.2024).

⁸14. yüzyılın başları, "bir olay veya olayla ilgili anlatı" anlamında, Eski Fransızca "legende" (12. yüzyıl, Modern Fransızca légende) ve özellikle azizlerin hayatları olmak üzere, dini evlerin sabah dualarında ve yemekhanelerinde okunan hikayeler anlamına gelen Orta çağ Latincesi “legenda” kelimesinden türetilmiştir. <https://www.etymonline.com/word/legend> (Erişim tarihi: 20.05.2024).

kullanırken, Anadolu dışında yaşayan Azerbaycan Türkleri “esâtir”, “mif”, efsane”, Türkmenler “epsana”, “rovayat”; Özbekler “efsane”, “rivayat”; Karakalpaklar “epsane”, “legenda”, “anız”, “anız-engime”; Kazaklar “anız”, “anız-engime”, “epsane-hikayat”; Başkurtlar “rivayat”, “legenda”; Kırım Tatarları “efsane”; Kazan Tatarları “rivayat”, “legenda”, “ekiyet”, “beyt”, Altay Türklerinde “kuuçın”, “kep-kuuçın”, “mif-kuuçın”, “legenda- kuuçın”; Hakaslarda “kip-çoo”, “legenda”, “çoo-çaa”; Tuva Türklerinde “toolçurğu çugaa”, “töögü çugaa”; Şorlarda “purungu çook”, “kep-çook”, “erkek”; Karaçaylarda “aytın”, “tavruh”, Uygurlarda “rivayet”, “epsane” ; Yakutlarda “kepseen”, “sehen”, “kepsel”, “bılırgı sehen”; Dolganlarda “çukçah”; Tofalarda “uleger”; Çuvaşlarda “halap”, “mif”, “ılakap” vb. terimler efsane karşılığı olarak kullanılmaktadır” (Ergun, 1997: 1-2). “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Balkan Türkleri’ de ‘efsane’ olarak terimi kullanılmaktadır” (Alptekin,1993:19). Efsane terimi Türk dünyasının geniş coğrafyasında farklı şekillerde karşılık bulmuştur. Birçok tanıma sahip olan efsaneler kısa ve özlü halk anlatılarıdır. Halka mal olmuş bu anlatılar birçok kültürde farklı adla anıldığı gibi farklı tanımlara da sahip olmuştur.

Sözlüklerdeki efsane tanımlarına bakıldığında, “asılsız, hayal mahsulü hikâye, söylence, masal, fesâne⁹” şeklinde yapılan benzer bir tanımlı Devellioğlu, “Asılsız hikâye, masal, boş söz, saçma sapan lakırdı” (1992: 245) şeklinde yapmıştır. Sami, “Masal, asılsız hikâye, hurufat; şöhret bulup dillere düşen vak’a ve hal, destan” (1989:136) biçiminde efsaneyi tanımlamıştır.

Efsaneler, gerçek olmayan hikayelerdir ve birçok kültürde mitolojik bilgilerle yoğrulmuşlardır. İnanç sistemlerinde efsaneler önemli bir rol oynarlar, çünkü insanların kökenlerine, evrenin oluşumuna ve tanrılarla insanlar arasındaki ilişkilere dair temel anlatıları içerirler. Tanrılar, tanrısal varlıklar ve insanlar arasındaki etkileşimler efsanelerin ana temasıdır. Bununla birlikte, efsaneler aynı zamanda insanların aşkınlık arayışları, istekleri ve gelecekle ilgili hayalleri gibi daha kişisel ve evrensel konuları da ele alırlar. Bu yönleriyle efsaneler, bir kültürün değerlerini, inançlarını ve dünya görüşünü yansıtan önemli birer miras niteliğindedirler (Gündüz, 1998: 109).

Bu tanımlarda göze çarpan nokta efsanenin ilk zamanlarda uydurmaya, boş söz ve söylence olduğunun iddia edilişi ve asılsız bir ürün olduğunun söylenmesidir.

⁹ <https://lugatim.com/s/efsane> “Efsane” (Erişim tarihi: 20.05.2024).

Sözlük tanımlarından sonra ansiklopedilerden bazılarında yer alan efsane tanımlarına bakıldığında “Edebiyatta tabiatüstü nitelikler gösteren kişilerin hayatlarını, halk muhayyilesinin veya şairlerin meydana getirdiği tarih olaylarını anlatan, olağanüstü olaylarla süslü hikâyelere verilen isimdir¹⁰” biçiminde tanımı yapılan efsane, benzer bir şekilde “belirli bir kişiyle veya yerle ilgili olarak kuşaktan kuşağa aktarılan öykü ya da öyküler bütünü. Doğaüstü varlıklara, mitolojik öğelere ve doğal olaylarla ilgili açıklamalara yer verirler. Belli bir kişiye, yere bağlı olarak olaylar anlatılır¹¹” şeklinde açıklanmıştır. Efsanelerin temel özellikleri üzerine kurulu bu tanımlardan yola çıkarak efsanelerin doğaüstü niteliklerinin olduğu, kuşaktan kuşağa aktarılan hikâyeler olduğu dile getirilmiştir. Kültürel mirasın birer parçası olan efsaneler mitolojik öğeleri de barındırır.

Halk bilim araştırmacıları tarafından da çeşitli şekillerde tanımlanan efsanenin Türkiye’deki ilk tanımlarından biri Ziya Gökalp’e aittir. Gökalp, “Üstureler, ilahlara taalluk eden maceralardır” demektedir. Daha sonra “menkıbe”ye değinmekte ve menkıbeyi; “Menkıbeler de kahramanlara yani nim-ilahlara isnad olunan sergüzeştlerdir” (Gökalp, 1997: 107) ifadesiyle dile getirmektedir. Burada Gökalp, üsturelerin Tanrıları, menkıbelerin ise insanları konu aldığını söyler. Akla gelen bir diğer tanım ise Elçin’e aittir.

İlk devirlerde insanlar doğa olaylarının sebeplerini bilmiyorlardı. Yaşadıkları duygular onları birtakım hayallere yöneltti. Canlı- cansız varlıklar ve doğa olayları karşısında kurulan hayal ve düşünceler bilimsel düşünceye erişememiş toplumların doğru veya yalan şekilde kabul ettikleri ilkel bilgileri oluşturdu. Bugün masallardan ayrı olarak düşünülen toplumun ortak malı eserler sonrasında değişen şartlarla birlikte yazılı kaynaklara geçen efsanenin temelidir (Elçin, 2019: 314-315).

Elçin yaptığı tanımda, efsanenin kökenine ve geçirdiği değişimlere yönelik bir açıklama yaparken Boratav efsanenin doğası ve karakteristik özelliklerini ifade eder. O’na göre efsanenin başlıca niteliği inanış konusu olmasıdır; onun anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş diye kabul edilir. Bu niteliği de düz konuşma diliyle her türlü üslûp kaygısından yoksun hazır kalıplara yer vermeyen bir anlatı oluşudur. Bir destan parçası karmaşık ve uzun soluklu anlatı bütününden kopup, kendine özgü üslûp niteliklerini, sanatlı süslemeleri yitirince, sadece olağanüstü yönleriyle bir kişiyi ya da bir olayı bildirme göreviyle sınırlanınca efsane olur. Kısacası efsane, kendine özgü bir üslûbu, kalıplaşmış, kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türüdür (Boratav 2016: 111). Boratav’ın tanımına bakıldığında efsanenin uydurma söz olarak yapılan tanımlarına

¹⁰ “Efsane” Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 3, Dergâh, İstanbul, 1979. s. 7-8.

¹¹ “Efsane” AnaBritanica Genel Kültür Ansiklopedisi, 8, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1990. s. 24

tamamen zıt bir görüş ortaya koyar. Efsanelerin inanış konusu olması ve gerçeklikten uzak olay ve varlıkları anlatsa dahi bunları gerçekmiş gibi anlattığı üzerinde durur. Efsaneyi dört başlık altında inceleyen Sakaoğlu, efsaneyi; şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılırlar. Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır. Umumiyetle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur. Kısa ve konuşma dilene yer veren bir anlatıdır (Sakaoğlu, 1980: 6) şeklinde açıklar. Sakaoğlu'nun tanımlaması ile örtüşen yönleri olan ve efsane tanımını inandırıcı olması, toplum tarafından gerçek kabul edilmesi üzerine kuran Alptekin'e göre: Efsane; şahıs, yer veya olaylar hakkında anlatılır. Anlatılanların inandırıcılık özelliği vardır. Genellikle şahıs ve olaylarda olağanüstü olma özelliği görülür. Efsanelerin belli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren anlatılardır. Efsanelerin gerçek olmamasına karşılık bu anlatılar gerçek gibi kabul edilir. Efsanelerde zaman, geçmiş zamanla şimdiki zaman arasında değişir. Bundan yüzyıllar önce oluşan efsaneler olduğu gibi yaşadığımız zamanda oluşanları da vardır. Efsanelerin mekânı yaşadığımız dünyadır. Efsanelerin tarihle çok yakın bir ilişkisi vardır. Tarihte yaşamış olan devlet adamları, komutanlar ve onların gerçek icraatları daha sonraki zamanlarda efsaneleşmektedir (Alptekin 2018: 16-17). Efsanenin inanç temeli üzerine kurulu olduğunu vurgulayan Seyidoğlu'na göre: "Efsaneler, sözlü geleneğin ürünü olan anlatımlardır ve genellikle inanç unsurlarına dayanır. Efsaneyi aktaranlar ve dinleyenler, bu hikayelerin gerçeklik temelinde kurulduğuna inanır, ancak bu gerçeklik objektif bir gerçeklik değildir. Efsane aktaranlar ve dinleyenler, efsanede anlatılan olayların gerçekleştiğine inanırlar" (Seyidoğlu, 1992: 315).

Efsanenin Batılı araştırmacılar tarafından da tanımları yapılmıştır. Dünyada başka milletlerden araştırmacılar tarafından da efsane tanımlamaları yapılmıştır. Grimm Kardeşler tarafından yapılan ilk efsane tanımı üç temel unsuru içine almaktadır: "1. Efsane, belirli bir tarihi olayla ya da belirli bir şahısla (gerçek ya da hayalî) bağlantılıdır. 2. Efsane, belirli bir yerle bağlantılıdır. 3. Efsane, olağanüstü vakalar barındırsa da anlatıcılar ve dinleyiciler ona inanır" (Sakaoğlu, 2019: 19-20). Efsaneler, belirli bir tarihi olayla veya belirli bir şahısla (gerçek veya hayali) ilişkilendirilmiş geleneksel hikayelerdir. Ayrıca, efsaneler genellikle belirli bir coğrafi bölge veya mekânla ilişkilendirilir. Bu yer, hikâyenin geçtiği sahenin yanı sıra toplumun kültürel ve tarihsel bağlamını da yansıtır. Efsaneler genellikle olağanüstü olaylar içerir, ancak buna rağmen anlatıcılar ve dinleyiciler tarafından onun gerçek olduğuna inanılır. Toplumun inanç ve mitolojik izlerinden kalıntılar efsanelerde görülür. Efsaneler düz konuşma diliyle anlatılan, halkın içinde doğan, süslemelerden arındırılmış sade

anlatılardır.

Efsanelerin ilk zamanlardan beri var olduğu söylenebilir. “Efsaneler, kutsal bir tarih olarak kabul edilir. Zamanın başlangıcında meydana gelen ilk olayları anlatır ve bu olayları açıklamak, onların sırrını çözmek anlamına gelir. Efsaneyi anlatmak, yaşanmış olanı ilan etmek demektir (...) Efsaneler, gerçeğin nasıl varlık kazandığını açıklar; bu gerçek, kozmos, bir ada, bir bitki türü veya insan gibi farklı nesnelere içerebilir. Efsaneler, nesnelere nasıl varlık kazandığını ve neden bu şekilde olduklarını açıklar. Bu şekilde, hakiki bir var oluşun yüce nedeninin kutsal dünyada nasıl meydana geldiğini anlatırlar” (Eliade, 1991: 74-77). İnsanların köklerini ve evrenin oluşumunu anlamlandırabilmek için kutsal olarak nitelendirilen efsanelere ihtiyaç duyulur. Zamanın başlangıcında gerçekleşen ve insan zihni tarafından anlamlandırılması zor olan durumlara cevaplar efsaneler vasıtasıyla verilebilir. Sadece geçmiş üzerine değil bugünün anlamlandırılmasında evrendeki sırların çözülmesinde efsanelere başvurulabilir. Eliade'nin söyledikleri yorumlandığında insanın varoluşsal ve doğaötesi sorularına cevap aramada efsanelerin yeri ve önemi büyüktür. Efsanelerin gerçek olaylar gibi ifade edilseler bile aslında anlatıcılardan bağımsız düşünülmemeyeceğini ve bu sebeple duygusal anlatılar olduğunu dile getiren Luthi'ye göre “Efsaneler duygusal bir anlatıma sahip ve anlatıcı tarafından bilinçli bir şekilde gerçek olaylar gibi sunulan hikâyelerdir. Bu hikâyeler dinleyicilere, eğer gerçekse olayların nasıl gerçekleştiğini düşündürür. Efsaneler, nesilden nesile sözlü olarak aktarılan ve belirli karakteristik biçime sahip olan anlatı türleridir” (Luthi, 1995: 66-68). Efsane anlatılırken aslında dinleyiciler olayın nasıl gerçekleştiği üzerine düşünürler. Sözlü aktarımla nesilden nesile geçebilen efsaneler toplumsal kodları bünyesinde barındırır. Basit hikâyeler olmadıklarını ve dinleyiciler üzerinde dinleyicilerin anlam arayışları sebebiyle düşündürücü etki yarattığı söylenebilir. Lüthi'nin açıklamasında dikkat çeken unsurlarda biri de efsanenin yapısal özelliklerine değinmesidir. Anlatıcı dinleyici bağlamında bir başka efsane tanımını da Bascom yapmaktadır. “Efsaneler mitler gibi anlatıcısı ve dinleyicisi tarafından gerçekliği kabul edilmiş, ama mitlere göre daha sonraki yani dünyanın bugünkünden çok da farklı olmadığı dönemlerde oluşmuştur. Efsaneler ilahî olmaktan çok dünyevidir ve ana karakteri insanoğludur” (Bascom, 2003: 474-475). Efsane üzerine çalışan bir diğer araştırmacı Dégh, “Efsane, sanatsal bir formda ifade edilmiş, genellikle üçüncü bir şahıs tarafından anlatılan ve geçmiş ya da tarihsel bir zaman diliminde meydana geldiği kabul edilen geleneksel bir hikâye veya anlatıdır. Gerçek olmamasına rağmen, anlatıcı ve dinleyicileri tarafından gerçeklikle yakından ilişkilendirilir. Küçük topluluklarda, bir kişi tarafından diğerlerine

genellikle yüz yüze, sözlü olarak aktarılır” (Dégh, 2005: 345-346) şeklinde düşüncesini dile getirir. Tüm bu tanımlardan yola çıkarak araştırmacıların efsaneleri halkın hayal ve düşünce gücünden doğan, inandırma özelliği olan, kutsal kabul edilebilen, belirli bir formu olmayan ancak dili sade ve anlaşılır olan, günlük hayatta toplumsal yaşayışı düzenleyecek dersler verebilen bir tür olarak tanımladığı söylenebilir.

“Sözlü kültürün ürünü olan efsaneler, sade ve anlaşılır bir dille yazılan, anlatıcı tarafından dinleyenlere doğal ortamlarında aktarılan, tarih, din, olağanüstü açıklanamayan durumlar / olaylar, hayvanlar, bitkiler kısacası halkın anlamlandırmaya ihtiyaç duyduğu konular üzerine anlatılan, toplumun kültürü, yaşayışı, inanışları, değerleri, ahlak anlayışı, gelenek ve göreneklerinin nesiller arası aktarımını sağlayan, bu dinamiklerin kalıcılığının korunmasında önemli yer tutan, inanç temeli üzerine kurulu kutsal kabul edilen halk anlatılarıdır” şeklinde kendi tanımımızı da efsanenin ne olduğuna yönelik düşüncelere katkı sağlaması amacıyla belirtmek istedik.

Efsane tanımlarından sonra efsanelerin özelliklerine değinildiğinde Bilge Seyidoğlu'nun tespitlerine bakılmasında fayda vardır. “Efsaneler, Bir inanış etrafında teşekkül etmişlerdir. Bu inanış, efsanelerin gerçek ve doğru olduğu inancıdır. Efsaneler bilinmeyen esrarengiz bir âlemi anlatırlar. Bu bakımdan olağanüstü unsurlar ihtiva ederler. Efsaneler, bir tarife göre mitlerin modernleşmiş şekli olarak ifade edilmekte, çok eski hikâyeler olduğu söylenmektedir. Bu bakımdan kutsal unsurlar da taşırlar. Bir efsane mutlaka bir inanç unsuru üzerine kurulmakla birlikte diğer unsurların hepsini taşımayabilir” (Seyidoğlu, 2015: 22). Efsaneler inanç üzerine kuruludur. Bu inanış sebebiyle efsanelerin doğru ve hakiki olduğu kabul görür. Efsanelerde esrarengiz bir âlemi anlatılmakta ve olağanüstü unsurların mevcudiyetinden söz eder. Bu da efsanelerin hayal gücünü beslediği ve ilk dönemlerden beri mitolojik unsurlarla zenginleştiği görüşünü destekler. Efsaneler toplumun kültürel mirasını ve geçmişini yansıttığı için kutsal kabul eder. Efsaneler çeşitli mesajları içerir ve toplumun bilincini, inançlarını şekillendirir. Sakaoğlu, efsanenin özelliklerini: Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılırlar. Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır. Umumiyetle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı vardır. Bunların yanına, tariflerde görülmeyen dördüncü bir hususiyeti de ilave etmektedir. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatıdır” (Sakaoğlu, 2019: 23) biçiminde açıklar.

Efsanelerin özelliklerini dile getiren Balaban ise, “Efsaneler tarihi olaylar üzerine

anlatılabilirler. Kahraman olağan üstü özelliklere sahip olabilir, şekil bakımından kısa ve yalın anlatımları vardır. Kutsalın öyküsüdür ve aynı zamanda din, mitoloji unsurları temelinde bulunur. Aktarımı için belirli bir zamanı yoktur, icracıları sıradan insanlardır, eğitici bir rolleri vardır, olumluya yönlendirmek efsanelerin özelliklerindedir” (Balaban 2013: 33) şeklinde dile getirdiği açıklamasında efsanenin özelliklerini sıralamıştır. Alptekin de efsanenin özellikleri üzerine düşüncelerini dile getirir:

Efsaneler şahıs, yer ve olaylar hakkında anlatılır. Anlatılanların inandırıcılık özelliği vardır. Genellikle şahıs ve olaylarda olağanüstü olma özelliği görülür. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur. Efsaneler gerçek olmamasına karşılık gerçekmiş gibi kabul edilir. Efsanelerde zaman geniş zamanla şimdiki zaman arasında değişir. Efsanelerin mekânı yaşadığımız dünyadır. Efsaneyle kazanılan kutsiyet zamanla o mekânı ve şahsı dokunulmaz yapar. Efsanelerin tarihle çok yakın ilişkisi vardır. Efsaneler büyük ölçüde millidirler; ancak milletlerarası özelliği olan gezgin efsaneler de vardır. Efsaneler genellikle tek motif üzerine kurulurlar” (Alptekin, 2018: 16-17).

Efsanelerin özelliklerine bakıldığında kalıplaşmış bir yapısı olmayan, duygusal anlatıma sahip olan, sade bir dille anlatılan, mekânın yaşanılan dünya olduğu, inanç temelinde oluşan sözlü halk anlatıları şeklinde söylenebilir.

3.2. Efsane türünün oluşumu ve diğer halk anlatıları ile ilişkisi

İnsanlık tarihinin başlangıcı ile efsanelerin ortaya çıkışı aynı zamanlara denk gelir. Efsaneler, yaratılışı, doğa olaylarını açıklamada, toplumsal hayatı düzenleme ve kültürel aktarımı sağlamada ve kültürel kimliğin oluşmasında önem taşır ve bunları sağlayabilme için insanlar tarafından oluşturulmuştur. Toplumsal ve insani değerlerin oluşumunda efsanelerin yeri vardır. Günümüz toplumundan bağımsız düşünilemeyecek olan efsane toplumsal normların oluşmasında da etkili olmuştur. Efsanelerin kökeni ve oluşumu üzerine çeşitli görüşlerle karşılaşılır. Alptekin, *Efsane ve Motifleri Üzerine* adlı kitabında efsanelerin oluşumu ve kökeni ile ilgili Roul Rosière'nin görüşüne yer vermiştir. Ona göre: “Kökenlerine ilgili kural: Benzer zihin yapısı benzer hayal gücünü açığa çıkarır. Bu sebeple benzer efsanelere rastlamak mümkündür. Birinin yerine diğerinin geçmesi kuralı: Bir kahramanın hatırası zayıfladıkça olay bir başka kahramana bağlanır. Adapte olabilmek kuralı: Çevre değiştiren her efsane yeni çevreye uyum sağlar” (Alptekin, 2018: 18). Bu görüşlerden yola çıkarak toplumlarda görülen benzer efsanelerin benzer duygu ortaklığı ve benzer yaşayışların ürünü olduğu söylenebilir. Toplumlar da ün kazanmış ve topluma yön veren insanlar farklılık gösterebilir. Efsanedeki kişiler farklı olsa da yaşadıkları olaylar ve verdikleri tepkiler aynı kalır. Efsaneler toplumun şartlarına göre anlatıldıkları topluma

uyarlanabilirler. Bazı toplumlarda kahraman Oğuz Kağan iken bazı toplumlarda Al Er Tunga'dır.

Efsanelerin oluşumuna yönelik bir başka görüş de Alptekin'e aittir: "Efsanelerin kaynağı dinîdir. Efsanelerin kaynağı mitolojiktir. Efsaneler gerçek hayatın artıklarıdır" (Alptekin, 2018: 19). Bu görüşler ışığında, efsanelerde yer alan motiflerin birçoğuna dini kitaplarda da rastlanıldığı dikkat çeker. Şekil değiştirme gibi efsanelerde sıkça rastlanılan durumlar mitolojinin efsanelere yansımalarıdır. Anlatılan efsanelerin bir kısmı da günlük hayattan bağımsız düşünülemez, günlük hayatın efsanelere yansımalarıdır. O halde temelinde din ve mitolojinin etkilerinin ve etkileşiminin olduğu efsane sözlü anlatı türü bugün yaşadığı toplumdaki bağımsız düşünülemez.

Efsanelerin kökenleri efsanelerin tasniflerini de etkilemiştir. Efsaneler geldikleri kökten mutlaka izler taşıyarak sınıflanırlar. Ergun bu konuda, efsane tasnifini yaparken, efsanelerin kökenleri temele almıştır ve efsanelerin mitolojik, tarihî, dinî ve hayalî/fantastik köklere sahip olduğunu dile getirmiştir (Ergun 1997: 40-41). Buradan yola çıkarak efsanelerin mitolojik, dini kökenlere sahip olduğunu dile getiren Alptekin'den farklı olarak efsanelerin tarihi, hayalî/fantastik kökenlere de sahip olduğunu söyler. Bazı efsanelerde kahramanlar tarihte adı geçen güçlü kişilerdir. Battal Gazi gibi kahramanların dilden dile anlatıldığı efsaneler vardır. Fantastik yani hayal unsuru şeylere efsanelerde rastlamak mümkündür bunlar hem gizemli hem de olağanüstü olaylardır. "Birinin kayayı kaldırdığında yaptığı iyilik karşısında altın bulması, diğerinin ona özenerek altınlar için iyilik yapması ve kayayı kaldırdığında arılar tarafından sokulması" aslında toplum tarafından hem hayal unsuru hem de ders verici olma özelliği bakımından efsanelere özgün bir nitelik kazandırmaktadır.

Efsaneler kökenleri sebebiyle mit ile karıştırılabilirler. Mitler yaratılışın gerçek hikâyeleridir. Eliade, mitlerin özelliklerini şu şekilde dile getirmiştir: "Mitler doğaüstü varlıkların eylemlerinin hikâyeleridir. Bu hikâyeler kesinlikle gerçek ve kutsaldır. Mitler her zaman bir yaratılışla ilgilidir. Mitler nesnelere kökeni hakkında bilgi verir. İnsan yeniden gerçekleşme aşamasına getirilen olayların, kutsal, coşku verici gücünün etkisine girmek anlamında yaşar" (Eliade, 2001: 23). Eliade'nin görüşlerinden yola çıkarak mitlerin inanış temeli üzerine kurulu olan, uzak geçmişi anlatan, ilk zamanlardaki dünyada ortaya çıkan, insan dışı varlıkların kahraman olduğu kutsal anlatılardır şeklinde yorumlanabilir. Efsanelerle inanç temeli üzerine kurulu olması ve bazı efsanelerin kutsal kabul edilmesi

açısından benzerlik gösterdiği söylenebilir. Ancak farklılıklarına bakıldığında efsaneler yakın geçmişini anlatan, günümüz dünyasında geçen olayları konu alan, kutsal olma durumunun yanında kutsal olmaya da bilen, insanların kahraman olarak yer aldığı sözlü anlatılardır.

Mit ve efsane arasındaki ilişkiyi inceleyen Bayat, mit ile efsanenin bazı noktalarda benzerliklerini tespit eder. Bu benzerliklere bakıldığında mit ve efsaneler kutsal olmaları bakımından benzerlik gösterirler. Olağanüstü varlıkların olması bakımından efsane ve mit birbirine benzemektedir. İki türde de inandırıcılık vasfı vardır. Farklı özelliklerine bakıldığında ise mitler ilk zamanların öyküleridir. Efsanelerde ise zaman kavramı mitler kadar eski değildir. Tarihi çağlardır denilebilir. Efsaneler yerel unsurları taşımaktadır. Şahıs ve nesnelere üzerine anlatımlar mevcuttur. Mitlerde ise kahraman bireysel özelliklere sahip değildir, kolektif bilincin ürünüdür. Efsanelerde ise kahraman kolektifin bir bireyidir. Şahsi istekleri ön plandadır. Mitler dünya modelini anlatırken efsaneler yerel mevzular, toplumsal konular üzerinedir (Bayat, 2007: 121). Mit ve efsane arasındaki benzerlik ve farklılıklar detaylı şekilde verilmiştir. Mitler bir başlangıcın hikâyesidir. Ve kurgu değildir. Gerçekliklerine inanılır. Efsaneler ise başlangıcın hikâyeleri olabilecek kadar eski anlatılar değildir ve şekillendikleri toplumun izlerini taşırlar. Efsane ile mit arasındaki benzerlik ve farklılıkları dile getiren bir diğer araştırmacı ise Özkul Çobanoğlu'dur. Mitler, evrenle ilgili durumların insanların bilincine yansıyan hayali ancak inanılan anlatımlar, efsanelerin ise tarihi olaylar ve kişiler arasında gerçekleşen olaylara dayalı anlatımlar olduğunu dile getirir. Her iki türün ortak unsurları fantastik temaların yer alışı ve ikisinin de gerçek olduklarına inanılmasıdır (Çobanoğlu, 2001: 77). Çobanoğlu'nun görüşlerinden yola çıkarak efsane ve mitin ortak noktasının gerçek olduklarına duyulan inanç ve içerdikleri fantastik unsurlar olduğunu söylenebilir. İkisi arasından benzerlik dışında görülen farklılıklar ise mitler hayali anlatımlar olsa bile bu anlatımlara inanılır. Bu anlatımlar evrenin oluşumu ve ilk dönemler hakkında bilgi verir. Efsaneler ise daha çok tarihi olaylar ve kişiler arasında gerçekleşebilecek durumları konu alması sebebiyle hayatın içinde yer bulan anlatılardır.

Efsane ve mit karşılaştırması yapan Şerife Seher Erol efsane ve mit arasındaki temel farkın mekân ve zaman olduğunu dile getirir. Efsaneler olağanüstülük içerse dâhi kahramanlar insandır. İnsanoğlunun maceraları anlatılır. Mitlerde ise Tanrılar ve doğaüstü varlıkların mücadelesi mevcuttur. Mitlerin zamanı bilinmeyen bir geçmişken efsanelerde zaman

bugünkü dünyanın oluşumundan sonraki zamandır. Mitlerde mekân, dünyanın oluşumu öncesi ve oluşum sırasındaki bir mekân, efsanelerde ise dünyanın bugünkü halidir (Erol, 2012: 121). Efsane ve mit arasındaki temel farkların kahramanlar ve zaman- mekân ilişkisinden kaynaklandığı; mitlerde kahramanların yarı Tanrılar ve Tanrılarken efsanelerde insanlar olduğu, efsanede mekân günümüz dünyası iken mitlerde ilk zamanların dünyası olduğu, zaman olarak mitlerin ilk zamanları kapsarken efsanelerin daha yakın bir zamanı yani tarihi devirleri kapsadığı söylenebilir. İki türün de inanç temeli üzerine kurulu kutsal anlatılar olduğu benzerliklerindedir. Efsanenin köklerin mitoloji ile de ilişkili oluşu efsane-mit ilişkisini kuvvetlendirmekte özellikle mitolojik kökenli efsanelerin mit ile karıştırılmasına sebep olabilmektedir. Efsane ve mitin bağı kuvvetlidir.

Elçin, efsanelerin ortaya çıkışı ile ilgili: “Güçlü bir gelenek bağı ile çok eski zamanlarda hatta mitos devrinde insanlar evreni, dağı, taşı, kıyameti, meleği, şeytanı vb. canlandırarak birtakım masallar kurgulamışlardır. Bu masallar zaman içerisinde tarihî gerçekliklerle beslenerek yazılı kaynaklara geçerek efsane oluşmuştur” (Elçin 2019: 315). Bu noktada efsanelerin bazı türlerle iç içe geçtiğine vurgu yapan Elçin, efsanenin hem eski zamanlara mit çağına dayandığını dile getirirken bir diğer yandan da efsanelerin masallar gibi kurgulanmış olduğunu söylemektedir.

Efsaneler, masalların tarihi gerçeklikle beslenen hikâyeleridir. Efsane ile benzerlik ve farklılıkları tespit edilecek olan bir diğer anlatı türü de masalladır. Sakaoğlu, “Masal ile efsanenin en önemli farkının oluşum şekilleri olduğunu dile getirir. Masal ve efsanenin tanımlarında görülen farklılıklar; efsanenin gerçek kabul edilişi, masalın ise hayal unsuru kabul edilişiyle pekişir” (Sakaoğlu, 2013: 23). Açıklamadan da anlaşılacağı üzere hayal ürünü olan masallar özellikle teşekkül ve inandırıcılık bakımından efsanelerden ayrılır. Röhrich efsaneler ve peri masalları arasındaki farkı dile getirir. Ona göre efsaneler korkunun kültürel dilini gösterirken peri masalları korkunun bastırılmasıyla ve bütün arzuların karşılandığı bir dünya ile ilgilidir (Röhrich, 2003: 136). Efsanelerde korku toplumun kültürel özelliklerine göre değişiklik gösterir. Ancak peri masalları genel olarak korkunun bastırıldığı ve her türlü isteğe kavuşulan hayalî bir dünyanın anlatısıdır. Biri çok gerçekçi iken diğeri hayal unsurları ile örülüdür. Buch, “Efsane ve masalın birbirinden tamamen farklı olmasına rağmen insan kültürünün temsilcisi olma noktasında birleştiklerini dile getirir. Efsane ile ilim, masalla “saf” edebiyat başlar” (Öztürk, 2003: 307). Efsane ile ilimin başladığını söylemesi efsanelerin birçok şeyin nasıl oluştuğunu, nasıl anlamlandırıldığını çözebilmede

insan zihnine yardımcı oluşuyla ilgilidir. Efsane ve masal üzerine açıklamalarda bulunan bir diğer araştırmacı ise Bascom'dur. Bascom, "Masallar kurmaca ve nesirdir. Olmuş veya olabilir, ciddiye alınmaz. Ortak bir kabul değildir, tarihi bir belge gibi kabul edilmez. Zamansız ve mekânsız olma özellikleri vardır. Aynı zamanda ahlaki masallar grubu dışında kalan masallar eğlence için anlatılırken bu gruptaki masalların daha farklı işlevleri vardır" (Bascom, 2003: 473). Bascom'un düşüncelerinden yola çıkıldığında efsane ve masalın oluşum şekillerinden içerdikleri iletilere kadar birçok noktada farklılık gösterdiği söylenebilir. Ancak ahlaki masalarda verilen dersler efsanelerin toplumsal işlevleri bakımından benzerlik gösterir. Efsanelerin de ders verme niteliği vardır. Erol, efsane ve masalın arasındaki farkı şu şekilde dile getirmiştir: "Efsaneler dinleyici ve anlatıcı tarafından kutsal kabul edilirler. Masalarda ise kimseyi inandırmaya yönelik bir durum yoktur. Her iki türde de olağan üstü motifler vardır. İnanma ve gerçeklik bakımından efsaneler masallar gibi değildir. Efsanelerde gerçeklik ve inanma duyguları dinleyicilerde uyandırılmaya çalışılır ancak masalda bu durum söz konusu değildir" (Erol, 2012: 123). Efsanelerin masallardan ayrılan en önemli özelliklerinin inanç ve gerçeklik üzerine kurulu olduğudur.

Efsanenin benzerlik gösterdiği bir diğer tür ise destandır. Destanlar gibi efsaneler de toplumun yaşayışından izler barındırır. Bu sebeple aralarında benzerlik vardır. Destan, "Anonim olan bu tür ürünler zaman ve mekân içinde toplumun iradesini ellerinde tutan 'kahraman-bilge' kişilerin gerçek hayatları etrafında şekillenen öğretici hikâyelerdir" (Elçin, 2004:72). Elçin'in görüşlerinde yola çıkarak destanlar için toplumun şekillenmesinde yardımcı olan öğretici öykülerdir. Kahraman- bilge tipi topluma yön veren lider bir kişi konumundadır. Kahramanların insan oluşu efsane ile benzerlik gösterir. Destanların efsanelerden ayrılan yönlerine bakıldığında efsanelerin başka milletlerde de benzerlerine rastlanabilirken destanların milli özellik göstermesidir. Ekici, "Usta bir anlatıcı tarafından dinleyiciler önünde müzik atleti eşliğinde sözlü olarak anlatılan, milleti ve toplumu sonuçları bakımından ilgilendiren kahramanlık konusuna sahip, milli değerleri bireysel değerlerin üzerinde tutan sözlü ve yazılı edebi yaratmalardır" (Ekici, 2002: 18). Efsaneler ve destanlar yazılış şekilleri ve içerikleri bakımından farklılık gösterir. Yapı bakımından destanlar nazım- nesir karışık yazılabilirler efsanelerde ise bu durumun söz konusu olmadığı söylenebilir. Destanlar milli değerleri yansıtır ve tarihi konular destanlarda yer alır. Efsaneler de milli motifler içerir. Ancak tarihi unsurları içermeyen efsaneler de vardır.

Destanlar ve efsaneler, farklı özelliklere sahip olsa da benzer noktalara da sahiptir. Destanlar

genellikle tarihi olayları konu alır ve milli değerleri ön planda tutar. Ancak, efsaneler bazen tarihi olaylardan ziyade mitolojik veya fantastik unsurları işler ve milli değerlere odaklanmak zorunda değildir. Anlatıcılar açısından bakıldığında, destanlar genellikle usta bir anlatıcı veya öğretilmiş bir çırak tarafından belirli bir dinleyici kitlesi önünde anlatılırken, efsaneler daha yaygın bir şekilde herkes tarafından anlatılabilir ve farklı iletişim ortamlarında paylaşılabilir. Ancak, her iki tür de genellikle anlatılanların gerçek olduğu kabul edilir. Bu yönleriyle, destanlar ve efsaneler kültürel mirasımızı zenginleştiren ve toplumlar arasında ortak bir anlayışı paylaşmamıza yardımcı olan önemli anlatı türleridir (Erol, 2012: 124-125).

Efsane ile benzerlik gösteren bir başka anlatı türü ise halk hikâyeleridir.

Halk hikâyeleri nazım- nesir karışık bir yapıya sahiptir. Hikâyelerin girişinde masallar gibi kalıplaşmış sözler bulunur. Sözlü anlatmada dil daha anlaşılırken, yazılı halk hikâyesi anlatmalarında dil daha ağırdır. Giriş kısmında konu ile ilgisi bulunmayan bir bölüm bulunabilir. Matbu halk hikâyeleri sözlü geleneğe göre daha uzundur. Söz kalıplarına yer verilen bir anlatımı vardır. Bir halk hikâyesi metnin içinde masal, efsane, fıkra, dua, beddua, atasözü, deyim, bilmece vb. örneklerine rastlanılabilir (Aça, vd. 2017: 185-186).

Halk hikâyelerinde belirli bir kalıp varken efsanelerde bu kalıbın varlığından söz etmek zordur. Halk hikâyeleri kahramanlık, aşk vb. konular üzerine söylenirken efsanelerin sadece bu konular üzerine icra edilmediği bilinmektedir. Ayrıca nazım nesir karışık yazılan halk hikâyeleri efsanelerden bu noktada farklılık göstermektedir. Efsaneler anlatıcı açısından da halk hikâyelerinden farklılık göstermektedir. “Sözlü kültür ürünlerinde anlatıcının rolü önemlidir. Mit, destan, hikâye ve meddah hikâyeleri belirli bir anlatıcı tipine sahipken masal, efsane ve fıkralar genellikle belirli bir anlatıcıya bağlı değildir. Araştırmacılar, mitin diğer türlerden önce ortaya çıktığını belirtirken masal, efsane ve fıkraların aynı dönemde ortaya çıktığına dair bulgular mevcuttur” (Ekici, 2005: 225-229).

Sözlü anlatı türlerinin genel olarak değerlendirildiği bir tabloyu paylaşan Bascom, tablo 3.1’de anlatıların birbirleriyle ilişkilerini benzerlik ve farklılıklarını özetlemiştir.

Tablo 3.1: Nesir anlatılarının temel özellikleri¹²

ANLATILARIN TEMEL ÖZELLİKLERİ					
1. BİÇİMSEL ÖZELLİKLER	MİT	EFANE	MASAL	DESTAN	HALK HİKÂYESİ
2. GELENEKSEL BAŞLANGIÇ	Yok	Yok	Çoğunlukla	Yok	Çoğunlukla

¹² Bascom, W. R. (2003). Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar. Yeliz Özay vd.(Çev.). Millî Folklor 59. (Güz). s. 81. Tablo: 3.1 (devam ediyor)

Tablo 3.1 (devam ediyor)

3. GECELEYİN ANLATILMA	Sınırlama yok	Sınırlama yok	Çoğunlukla	Sınırlama yok	Sınırlama yok
4. İNANMA	Gerçek	Gerçek	Kurmaca	Gerçek	Gerçek
5. KURGU	Herhangi zaman veya yere bağlı	Herhangi zaman veya yere bağlı	Bir yer ve zamana bağlı değil	Herhangi zaman veya yere bağlı	Herhangi zaman veya yere bağlı
a. Zaman	Çok uzak geçmiş	Yakın geçmiş	Herhangi bir zaman	Uzak geçmiş	Yakın geçmiş
b. Yer	Erken veya diğer dünya	Bugünkü gibi bir dünya	Herhangi bir yer	Bugünkü gibi bir dünya	Bugünkü gibi bir dünya
6. KABUL EDİLME TAVRI	Kutsal	Kutsal	Kutsal değil	Kutsal değil	Kutsal değil
7. TEMEL KARAKTERLER	İnsan dışı varlıklar	İnsan	İnsan veya diğer varlıklar	İnsan	İnsan
8. METNİN YAPISI	Nesir	Nesir	Nesir	Manzum- nesir karışık	Manzum- nesir karışık

Sözlü anlatı türleri kültürün devamlılığını sağlayan, var oldukları toplumun dinamiklerini içinde barındıran eserlerdir. Bu eserlerden olan efsaneler diğer halk anlatıları ile çeşitli yönlerden benzerlik ve farklılıklar gösterir. Zengin Türk kültürü sözlü geleneğinin aktarımını sağlayan önemli türlerdendir.

3.3. Efsanenin sosyolojisi

Halk inancının, duygularının, düşüncelerinin gelenek ve göreneklerinin yansıdığı anlatılardan olan efsaneler; halkın yaşayışını, özelliklerini gösteren birer ayna görevindedir. Efsaneler sadece halk anlatı türü olmakla kalmayıp aynı zamanda çözümlendiklerinde birçok halk anlatısı türü gibi ait oldukları toplumun yaşayışından izler ve göstergeler taşır. Mitten efsaneye geçiş süreci bir yanıyla toplumların kendilerine özgü kimlik oluşturma sürecini ifade eder. Bu kimlik destanlarda milli özelliğe bürünürken efsanelerle topluma yerleşmeye başlar. Yapısal anlamda diğer anlatı türlerinden farklı olan efsaneler özgünlüklerini inanç bağlamında ortaya koyar.

Bütün insanlık ortak değerlerde buluşur. Efsaneler hangi ülkede anlatılıyorsa olsun,

kültüre özgü dokunuşlar dışında, birbirini andıran anlatıların varlığından da söz edilir. Bunun sebebi ise benzer şeylerin insanın doğuştan getirdiği kimliğiyle varlığını sürdürmesi ve bunun dünyanın her yerinde böyle olmasıdır. Efsanelerde benzer dokulara farklı kültürlerde de rastlamak mümkün ancak ayrılan nokta o ülkenin kendine özgü kültüründen nüansların efsanelerde var oluşudur.

Tarihsel ve sosyolojik anlamda kimlik oluşturma sürecinde efsanelerin etkisi yadsınamaz. Bu noktada efsanenin toplumsal anlamdaki işlevleri göz önünde bulundurulduğunda sosyolojik bağlamda ait olduğu toplumun izleri efsanelerde, efsanelerin izleri toplumlarda görülür. Kültürün yansıtıcısı olan efsaneler üzerine yapılan çalışmaların Batılı anlamda olmasının öz kültürü yansıtmada yetersiz olacağını düşünürüz. Bu kanaat doğrudur, efsaneler ait oldukları toplumun kimliğini, yaşayışını, âdetini yansıtan anlatılardır o hâlde farklı bir kültüre ait efsanenin kendi kültürümüzü yansıttığını söylemek yanlış olur. Bu bakımdan farklı kültürlerde yapılan efsane çalışmalarının kendi kültürümüze uyarlanması efsane çözümlemelerinde yetersiz kalacaktır. O çalışmalardan yola çıkılarak kendi kültürüne özgü özgün efsane çalışmalarının yapılması gerekliliğini vurgulamak önemlidir. Efsanelerde tüm kültürler için ortak olan şeylerin duygudur.

Efsanelerin sosyolojik bağlamda ele alınmasında başvurulacak temellerden biri efsanenin işlevleridir. İşlev, “Bir yapının gerçekleştirilebileceği ve onu başka yapılardan ayırt etme imkânı veren eylem türü; fonksiyon”¹³ Toplum bilim açısından yapılan bu tanımdan hareketle, işlevin bir sistemin düzeninin sağlanabilmesi adına ortaya koyulan sonuçlar olduğu dile getirilebilir. İşlevsel Halk Bilimi Kuramı’nın temsilcilerinden olan William Bascom, *The Journal of American Folklore* dergisinde 1954 yılında *Folklorun Dört İşlevi* adlı bir makale yayımlamıştır. Bascom, makalesinde üç sorun üzerinde durur. Bu sorunlar: folklorun sosyal bağlamı, kültürel bağlamı olarak adlandırılabilir kültürle ilişkisi ve işlevleridir (Bascom, 2010: 71). Makalede folklorun işlevlerini de kendi içinde dört maddeye ayırarak incelemiştir. Folklor, sosyal kabul ve reddedişleri belirtmek, sosyal törenleri kabul edenleri övmek reddedenleri yermek amacıyla kullanılır. Sosyal uyumun sağlanabilmesinde ve bireyin topluma bağlanmasında işleve sahiptir. Folklor gençlikte gelenekleri telkin etmek, yetişkinlikte topluma uygun davranıldığında ödüllendirmek, yoldan çıktığında cezalandırılmak, kurumlar sorgulandığında rasyonel zemine oturtmak, günlük yaşamın

---

¹³ “İşlev nedir?” <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 13.03.2024).

zorluklarından bir kaçış olabilmek özelliklerine sahiptir (Bascom, 2010: 78-83). Bascom “Hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi” folklorun işlevlerinin ilki olarak kabul etmiştir. Türk halk anlatıları açısından düşünüldüğünde güldüren, güldürürken düşündüren türlerin varlığından söz edilebilir. Toplumun güldürürken düşündürülmeye ihtiyaç duyduğu konularda halk anlatıları bu işlev üzerinden halkı bilinçlendirebilir. Toplumsal uyumun sağlanması ve kargaşanın toplumda olmaması düzenle mümkündür. Bascom’un folklor için kabul ettiği ikinci önemli işlev ise “Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme işlevi” dir. Toplum tarafından kabul görmüş, alışlagelmiş durumların devamlılığının sağlanmasında halk anlatıları özellikle efsaneler büyük önem taşır. Törelere toplum düzeninin sağlanmasında önemli yere sahiptir ve kutsal kabul edilen inançlardır. Efsaneler, inanç temeline dayanmaları ve kutsal kabul edilmeleri sebebiyle bu işlevi gerçekleştirir. Bir diğer folklor işlevi ise “Eğitim ve kültürün gelecek kuşaklara aktarılması işlevi” dir. Bir topluma ait kültürün kuşaktan kuşağa aktarılabilmesinde efsaneler önem taşır. İçerisinde kültürel kodları barındıran efsaneler anlatılmaları ve dinleyiciler tarafından diğer kuşaklara anlatılabilmeleri yoluyla toplumsal varlığını nesilden nesile sürdürür. Kuşaklar arası bir geçiş köprüsü olma özellikleri efsanelerin kültür taşıyıcısı olmasındandır. Folklorun son işlevine bakıldığında “Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması işlevi”dir. Efsaneler bu noktada toplum tarafından dışlanmayacak, kabul görebilecek davranış kalıplarını içlerinde barındıran ve bu davranış kalıplarına uymayanların cezalandırıldıklarını anlatan anlatılardır. Efsanelerin işlevlerinin toplumun kültürel mirasının korunması, toplumun düşünce şeklinin yapılanması, toplumun kültürel aktarımının gerçekleştirilmesi ve içindeki kodlarla yazısız kanunları toplum için oluşturan bir yapıda olması bakımından önem taşıdığı söylenebilir.

Erzurum Efsaneleri adlı çalışmada efsanelerin işlevleri üzerinde durulduğu ve efsanenin işlevleri şu şekilde maddelendiği görülür: “Efsaneler, gelenek ve göreneklerin koruyucusudurlar. Efsaneler topluma yön verir, onlara iyi olmayı ve nelerin yapıp nelerin yapılmayacağını telkin ederler. Efsaneler, etrafında teşekkül ettikleri yerlere mana kazandırır. Koruyucu ve tedavi edici rolü vardır. Mekânla ilgili efsanelerin hem oluştukları yerleri hem de onlara inananları koruyucu fonksiyonları vardır” (Seyidoğlu, 2005: 271-273). Folklorun işlevinden efsane özeline inen Seyidoğlu’nun dile getirdiği gibi efsaneler gelenek göreneklerin kuşaklar arasında varlığını korumasını sağlayan aktarıcı, etrafında sınıflandırıldığı yerlere mana katmaları, toplumun iyi değerlerinin iyi olarak korunmasında koruyucu, kötülüklerin ortadan kaldırılmasında iyileştirici, inanma temeli

üzerine kurulu olan efsanelerin derlendikleri bölgeleri koruma ve kültürel devamlılığını sağlamada kutsal işlevlere sahiptir.

Efsaneler topluma yön veren özelliklere sahiptir. İyi ve toplum tarafından kabul gören tutum ve davranışların topluma kazandırılması bakımından önem taşır. Efsaneler tabuların yıkılmasından dolayı duyulan korku, endişe ve telaşı anlatırlar. İnsanların korku ve endişelerini sözlü yollarla dile getirmeleri efsanelerin yaygınlaşmasını sağlamıştır (Röhrich, 2003: 137). Efsaneler yaygınlaşarak toplumun ortak duygu dünyasının yansıması olma işlevini yerine getirmiştir. Sözlü kültür aktarımının günümüzde hala önemini koruduğu toplumlarda bazı davranış kalıplarının yerleşmesi, kültürün devamlılığının sağlanması, kültürel asimilasyonun önüne geçilmesi ve toplumsal uyumun sağlanması bakımından efsaneler halk anlatıları arasında kalıplarının standart olmaması ve sınırlarının keskin çizgide olmaması sebebiyle yaygınlaşmış ve halkın iç sesi olabilme özelliği göstermiştir. Antropolojiyle uğraşan insanlar halk bilgisi ürünlerinin sadece eğlendirme ve hayrete düşürme işlevinin yaygın olmadığını, eğitimsiz toplumlarda halk bilgisi ürünlerinin eğitim rolü üstlendiğini de dile getirmektedir (Bascom, 2003: 464-465).

Efsaneler tür olarak sözlü kültürün aktarılmasında halk anlatıları içinde katı kalıplarının olmayışıyla dikkat çeker. Katı kalıpların olmayışı efsanelerin nesilden nesile aktarımını daha da kolaylaştırır ve efsaneler toplumsal öz kültürün taşınmasını sağlamada önemli yere sahiptir. Toplumsal uzlaşmanın sağlanmasında, taşıdığı toplumsal norm kodlarıyla yazısız kurallar çerçevesi çizmesi bakımından efsaneler düzenin koruyucularıdır.

Halk anlatılarını oluştukları bağlamdan ayrı düşünmek mümkün değildir. İcra yerleri, zamanları, yaşanan çağ vb. unsurların hepsi anlatılar üzerinde etkilidir. Nasıl ki Drakula burjuva yüzyılının hem ürünü hem de olumsuzlaması ise efsanelerdeki tipler de bulunduğu toplumun hem ürünü hem de olumsuzlamasıdır. Drakula'nın yaratıldığı 19. yy'da Britanya'da tekeli bir yoğunlaşma olması, Britanya'nın çöküşü esnasında milliyetçilik romanlarının temelini oluşturur. Drakula bireyin özgürlüğünü tehdit eder şekilde gözüke de aslında ekonomik bireyciliği savunanlar ve kendi elde edeceği kârı gözetilenler Drakula'nın en iyi işbirlikçilerindedir (Moretti, 2018: 118). Efsaneler açısından bu durum benzerlik gösterir. Ana babaya ihanet etmenin olumsuz karşılandığı Türk toplumunda ihanet eden evlat hain olarak nitelendirilerek aslında bir nevi toplumun içerisinde yaşanan olaylar dile getirilmekte ve başına gelen olumsuz sonuçlar veya cezalar birer ders niteliği olarak

toplumun vicdanına sunulmaktadır.

Halk anlatılarından olan efsaneler toplumsal yaşayıştan bağımsız değildir. Toplumun ve efsanelerin etkileşimi efsanelerin anlatılması ile başlar, dinleyenlerin bu anlatıyı başka dinleyenlere aktarması, anlatılanlardan ders alması yollarıyla devamlılık gösterir. Efsaneler toplumsal birliğin sağlanmasında, toplumun kültürel dokusunun korunmasında, toplumsal normların ve yaptırımların aktarımında önemli işleve sahiptirler.

3.4. Efsanelerin sınıflandırılması

Efsanelerin tasnifi yani sınıflandırılması üzerine birçok görüş vardır. Konu bakımından çok geniş olması efsanelerin tasnifini de zorlaştırmaktadır. Erol, efsanelerin tasnifinin diğer türlerden daha zor olduğunu dile getirmektedir, ona göre: “Efsaneler konuları bakımından çok çeşitlilik göstermektedir. Olağanüstü, tarihî, dinî ve mitolojik unsurları bir arada içermesi, sabit bir şekle sahip olmaması efsane metinlerinin tasnifini de oldukça zorlaştırmıştır” (Erol, 2012: 81). Efsanenin kendine özgü kimliği kendine has bir tasnifin doğmasının gerekliliğini göstermektedir.

Efsanelerin bir tür olarak ele alınmaya başlaması ile çeşitli tasnif denemeleri de dünyada ve ülkemizde başlamıştır. *International Society for Folk- Narrative Research* adlı cemiyetin üyesi Avrupalı efsane araştırmacıları 14- 16 Ekim 1963'te Budapeşte'de Kurt Ranke'nin başkanlığında toplanarak milletlerarası ilk efsane tasnifini yapmışlardır.

I. Dünyanın yaratılışı ve sonu (kıyamet) ile ilgili efsaneler

II. Tarihi efsaneler ve medeniyet tarihi ile ilgili efsaneler

A-Medeniyet ile ilgili yer ve eşyanın menşei

B-Bazı yerler ile ilgili efsaneler

C-Dip tarihi ve ilk zamanlar ile ilgili efsaneler

D-Harpler ve felaketler

E-Temayüz etmiş kişiler

F-Bir düzenin bozulması

III. Tabiatüstü varlıklar ve kuvvetler/mitik efsaneler

A-Kader

B-Ölüm ve ölümler

- C-Tekin olmayan yerler ve hayaletler
- D-Hayaletlerin resmi geçiti ve savaşlar
- E-Öbür dünyada ikamet
- F-Cinler, periler, ruhlar
- G-Medeniyet ile ilgili yerlerdeki hayaletler
- H-Değişmiş varlıklar
- I-Şeytan
- K-Hastalık yapan kötü ruhlar (Cinler) ve hastalıkları
- L-Tabiatüstü (Sihri) kuvvetlere sahip kişiler
- M-Efsanevi (mitik) hayvanlar ve bitkiler
- N-Hazineler

IV. Dini efsaneler/ Tanrı ve kahramanlarla ilgili efsaneler (Sakaoğlu, 29-30).

Efsaneleri üç başlık altında sınıflandıran Dégh efsaneleri, konu açısından, Tarihî efsaneler, Mitik efsaneler ve Etiyolojik efsaneler (Dégh, 2005: 343) olmak üzere üç grupta inceler.

Erzurum Efsaneleri adlı çalışmasında efsane sınıflandırması yapan Seyidoğlu, şu şekilde bir tasnif vermiştir:

- I. Dinî Binalarla İlgili Efsaneler
  - A. Camiler ve mescitler üzerine söylenen efsaneler
  - B. Kutsal kabirlerle ilgili efsaneler
  - C. Tekkeler, ocaklar ve müritlerle ilgili efsaneler
  - D. Türbeler üzerine söylenen efsaneler
  - E. Kaleler üzerine anlatılan efsaneler
- II. Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler
  - A. Al Karısı ve Peri Kızı ile ilgili efsaneler
  - B. Çobanların ve köprülerin efsaneleri
  - C. Değirmen ile ilgili efsane
  - D. Evler hakkında anlatılan efsaneler
  - E. Hamamlar üzerine söylenen efsaneler
  - F. Kahve ve lokanta ile ilgili efsaneler
  - G. Keramet sahiplerinin efsaneleri
  - H. Köylerle ilgili efsaneler

- I. Kuyu ile ilgili efsane
- İ. Tekin olmayan yerlerde yasayan tekin olmayan yaratıklar
- III. Tabiat ve Kırlarla İlgili Efsaneler
  - A. Çeşme ile ilgili efsane
  - B. Düzlüklerle ilgili efsaneler
  - C. Göller ve şelalelerle ilgili efsaneler
  - D. Kaplıcalarla ilgili efsaneler
  - E. Mağaralarla ilgili efsaneler
  - F. Nehirle ilgili efsane
  - G. Pınarla ilgili efsane
  - H. Taslar ve kayalarla ilgili efsaneler (Seyidoğlu, 2005: 7-8).

Sakaoğlu, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu* adlı çalışmasında tek tip üzerinden sınıflamayı gerçekleştirmiştir. 1. Aşk 2. Zor durumdan kurtulma 3. Saygısızlıklar 4. Kötü huylar 5. Hızır ve insanlar 6. Değişik taş kesilmeler 7. Eksik anlatılanlar” (1980: 65). Alptekin, efsane sınıflandırmasını yapan araştırmacılardandır. Malatya yöresi efsanelerine yönelik yaptığı tasnif şu şekildedir: “1. Dini efsaneler, 2. Olağanüstü varlıklarla ilgili efsaneler, 3. Hayvanlarla ilgili efsaneler, 4. Tas kesilme konusundaki efsaneler, 5. Adlarla ilgili efsaneler” (Alptekin, 1988: 34- 39) şeklinde görülür.

Türkiye’de birçok araştırmacının Budapeşte Kongresi’nde kabul gören tasnifi benimsediği görülmektedir. Türkiye’de yapılan efsane tasnif çalışmalarının hem ulusal hem de yerel olarak yapılmıştır. Efsanelerin hem yerel hem ulusal sınıflandırma ile değerlendirilmesinin sonuçlarının değerli olacağı söylenebilir (Erol, 2012: 91). Efsane tasniflerinin çok kapsamlı oluşu efsanelerin konu bakımından zengin oluşuyla paralellik gösterirken her tasnifte benzer başlıklara rastlanılması da efsanelerin farklı yörelerde ve hatta bütün dünyada benzer durumlar üzerine söylendiğini göstermektedir.

3.4. Türk dünyası efsanelerine genel bakış

Dünyanın birçok yerine yayılan Türkler salgın hastalıklar, savaşlar, ekonomik sıkıntılar vb. sebeplerle göç etmek durumunda kalmışlardır. Göçleri sonucunda birçok farklı medeniyetle tanışıp o medeniyetleri etkilemiş ve onlardan etkilenmişlerdir.

Türk dilli halklar, farklı isimlerle anılsalar da genel olarak 'Türkler' olarak bilinirler. Dünyada yoğunlukla ABD, Kanada, Avrupa Birliği ülkeleri, Balkanlar, eski Sovyet cumhuriyetleri ve Türkiye'nin komşuları gibi bölgelerde yaşamlarını sürdürürler. Ayrıca Uzak Doğu'da Çin, Japonya ve Avustralya gibi ülkelerde de bulunurlar. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nden sonra 1991'de beş yeni Türk cumhuriyeti ortaya çıkmıştır. Bunlar, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dır. Ayrıca 1974'te bağımsızlığını ilan eden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile toplam Türk cumhuriyeti sayısı yediye yükselmiştir. KKTC bazı ülkeler tarafından tanınmamaktadır. Diğer Türk grupları ise özerk cumhuriyet- bölge veya topluluklar olarak varlıklarını sürdürmektedir. Bazıları büyük nüfusa sahip olmalarına rağmen buldukları ülkelerde resmi temsil organları bulunmamaktadır. Türk topluluklarının bağımsız olmayıp özerklik statüsüne sahip olan büyük çoğunluğu, günümüzde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içinde özellikle de Rusya Federasyonu'nda bulunmaktadır (Devlet, 2002: 15-16).

Bağımsızlığını ilan edememiş ve başka devletlerin altında topluluk olarak yaşayan veya özerkliğini ilan etmiş devlet ve topluluklar ise:

İdil (Volga)-Ural bölgesinde başlıca Tatar, Başkurt ve Çuvaşlar; Kafkasya'da Azeriler, Kumuk, Karaçay-Balkar ve Nogaylar; Orta Asya'da Kazak, Türkmen, Özbek, Kırgız, Karakalpaklar; Sibirya'da Yakut (Saha), Tuva, Hakas ve Altaylılar yaşamaktadır. Rusya Federasyonu'nda 21 cumhuriyet bulunmakta olup, bunların dokuz adedi (Altay, Başkurt, Çuvaş, Hakas, Kabarda Balkar, Karaçay-Çerkez, Saha, Tatar, Tuva) Türk cumhuriyetidir. Bunların dışında Özbekistan'a bağlı Karakalpak Özerk Cumhuriyeti, Moldova'ya bağlı Gagauz Cumhuriyeti bulunmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Sincang-Uygur Özerk Bölgesi de özerk bir statüye sahip bir bölgedir (Devlet, 2002: 16).

Türk dünyasının geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla temelde aynı kültüre sahip olan boyların bazı noktalarda ayrılıklar yaşamasına sebep olmuştur. Türk dünyası devlet ve topluluklarının edebiyatları hakkında çalışmada daha önce ayrı bir başlık altında bilgilendirme yapılmıştır. Ancak efsane özelinde bir açıklamada bulunulmamıştır. Efsanenin çalışmada bulguların tespit edildiği halk anlatısı oluşu onu daha detaylı incelemesini gerekli kılmıştır. Türk devlet ve topluluklarının uzun süre başka devletlerin boyunduruğu altında yaşamaları -özellikle Rusya ve Çin- edebiyatlarında da bu kültürlerin izlerinin görülmesine sebep olmuştur. Bağımsız devletlerden Türkiye Cumhuriyeti'nde efsane tanımı, tasnifi ve efsaneler üzerine ne gibi çalışmaların yapıldığı detaylı olarak anlatılmıştır. Türk dünyası coğrafyasında yer alan bağımsız devlet ve topluluklardan efsanelerinde ihanet kavramına rastlananların efsanelerinin genel özellikleri bu başlık altında açıklanacaktır.

Bağımsız Türk devletlerinden olan Azerbaycan'da efsane çalışmalarının yapıldığı bir sözlü anlatı kültürüne sahiptir. Türkiye Türklerine gelenek, görenek, dil ve kültür bakımından benzerliği en fazla olan Azerbaycan Türkleridir. Azerbaycan Cumhuriyeti İran İslam Cumhuriyeti'nin ağırlıklı olarak Güney Azerbaycan bölgesi, Türkiye, Gürcistan, Dağıstan toprakları Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları topraklardır. Azerbaycan Türkleri Türkiye Türklerinden sonra ikinci büyük halktır. Azerbaycan Türkçesi Oğuz dil grubuna girer

(Ferziyev, 2019: 96-98). Türkiye Cumhuriyeti'ne mesafe olarak da yakın olan bu devlet aslında 1. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ilk Türk cumhuriyetidir. Ancak Rusya'nın yayılımcı politikası sebebiyle bağımsızlığını kaybederek yıllarca Rus baskısı altında kalmıştır. Azerbaycan devleti Türklerin Asya'da kurduğu ilk cumhuriyettir. Uzun seneler sonra Sovyetler Birliğinin işgaline maruz kalmış ve bu işgalle yaşamıştır. 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye'dir. Azerbaycan'da Türk kültürü korunmaya devam etmiştir (Çeçen, 2021: 345-346). Azerbaycan efsaneleri üzerine önemli çalışmalardan biri Sednik Paşayev Pirsultanlı'ya aittir. Pirsultanlı, efsanelerin toplumun sosyal ve siyasal yaşamından ayrı düşünülemeyeceğini, lirik konular üzerine dahi olan efsanelerin içinde mutlaka Azerbaycan Türklerinin tarihinden, yaşantısından, gelenek ve göreneklerinden izlerin mevcut olduğunu dile getirir. Geleneksel bir tür olan efsanelerin toplumun psikolojik durumunu, kişilerin iç dünyasını da yansıttığını söylemiştir (Pirsultanlı, 2008: 6-7). Azerbaycan'da efsane, mit ve rivayetin birbirinden ayrılan yönleri üzerinde durulduğunu, efsanelerin toplumun yaşayışından bağımsız düşünülemeyecek halk anlatıları olarak görüldüğünü ve efsane çalışmalarına önem verildiğini söyleyebiliriz.

Birbirlerine dil, soy, kültür, tarih bağlarıyla bağlı olan bu ülkelerden bir diğeri de Kazakistan'dır. Kazak adına ilk defa Türkçe kaynaklarda 11. yy. da rastlanılır. Özgür, yiğit, mert, cesur gibi anlamlara gelmektedir (Çeçen, 2021: 441). Özgür ve mert olarak adlandırılan bu millet bağımsızlıklarını Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte kazanmışlardır. Orta Asya Türk kültürünün devamlılığı açısından büyük öneme sahiplerdir. Bağımsız bir Türk devleti olan Kazakistan Cumhuriyeti'nde yaşayan Kazaklar, Türk devlet geleneğinin ve Türklüğün ortak değerlerinin gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Sovyetler Birliği döneminde en çok zarar gören halklardan biridir. Kazak dili Türk dilinin Kıpçak kolundandır. Çoğunlukla halkı Müslümanlardır (Ferziyev, 2019: 144-146). Sovyetler Birliği döneminde ana dillerini kullanmaları yasak olan Kazak halkı yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Kazakistan'ın Sovyetlerin dağılması ile bağımsızlığını ilan etmesi kendi öz kültürüne yönelmesini de hızlandırmıştır. Bağımsızlığını tanıyan ilk ülke yine uluslararası platformda Türkiye olmuştur. Kazakistan'da efsane türüne yönelik çalışmalar önemlidir.

“Kazak halk edebiyatında efsane yerine “Apsana”, “anız”, “anız-angime” “apsana- hikayat” gibi terimler kullanılmıştır. Seyit Kaskabasov Kazakistan folkloru alanında çalışmaları olan bir isimdir. 1984 yılında yayımladığı *Kazaktın Halık Prozası* adlı çalışması temel eserlerdendir. 2009 yılında yayımladığı *Oyöris* adlı eserinde efsane ve apsana, anız, hikayat türlerinin benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymuştur. Anız ve apsananın çıkış temeli aynı olsa da gelişmeleri farklıdır. Anız günümüze

yakın dönemleri anlatır. Anlatıldığı dönem günümüzden uzaklaştıkça hayal eklemeleri artarak hikayata dönüşür. Hikayatlar genellikle dini konuları içerir. Anız kabilelerin ortaya çıkışı, kabileler arası savaşı anlatan anlatılardır” (Osmanaliyeva, 2011: 87-88).

Efsanelerin Kazak edebiyatında bu isimlerle anılıyor oluşu doğru değildir. Bu türler efsanenin özelliklerinin hepsini taşımamaktadır. Kazak folklorunda efsane çalışmalarına daha çok yer verilmelidir.

Bağımsız Türk cumhuriyetleri arasında Kırgızlar özel bir yere sahiptir. Dünya üzerinde en uzun destan olma özelliği gösteren Manas Destanı Kırgız Türklerine aittir. Kırgızlar bağımsız bir devlete sahip olan Türk halklarından. Toplam nüfusları yaklaşık 4.5 milyondur. Kırgızların ilk yerleşim yerleri Yenisey nehri yakınlarıdır. Kırgızlara ait ilk bilgiler Orhun-Yenisey Yazıtları ve Kaşgarlı Mahmut’un Divanu Lügati’t Türk’ünde bulunur. Kırgız adının anlamının ‘kırk Oğuz, kırk aşiret, kırk boy’ anlamlarına geldiği söylenir. Manas destanı bilinen en ünlü yapıtlardır ve destanda halkın yaşayışına dair izler rastlanmaktadır. Kırgız dili Türk dillerinin Kıpçak dil grubundandır. Genellikle halkı Müslümanlardır (Ferziyev, 2019: 149-151). Türk kültürünün oluşmasında ve kalıcılığının sağlanmasında her Türk cumhuriyetinin katkısı vardır. Kırgızların köklerinin Orhun-Yenisey Yazıtlarına kadar uzanışı onların tarihin çok eski zamanlarından beri Orta Asya’da varlıklarını sürdürdüğünü göstermektedir.

Halk kültürlerine sahip çıkarak kültürel asimilasyonun önüne geçebilme şansına sahip olan Kırgızlar efsane halk anlatı türüne yönelik de çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan biri de Dıkkanbayeva’nın *Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma* adıyla yaptığı doktora tezidir. Kırgız efsanelerini inceleyen araştırmacı, Kırgız efsanelerinin farklı konulara yönelik bilgiler barındırdığını dile getirmiştir. Gök cisimlerinden, yer ve su isimlerine; aletlerin, oyunların, gelenek ve göreneklerin, insan ve aletlerin, nesnelere, arazi ve yerleşim yerlerinin, mühim hadiselerin nasıl meydana geldiğine yönelik efsane metinlerinde veriler tespit etmiştir. Kırgız efsanelerinin amacının açıklanamayan ve gizli kalan bu bilgileri anlaşılır hale getirmektir şeklinde yorumlamıştır (2004: 43-44). Efsanelerde alet ve oyun isimlerinin nereden geldiğine yönelik anlatımların oluşu ve gök cisimlerinin anlamlandırılması yönüyle Kırgız efsanelerinin araştırmacı tarafından farklı yönleri tespit edilip ortaya konulmuştur.

Türk dünyasının önemli merkezlerinden biri olan Taşkent’in başkentliğini yaptığı

Özbekistan Cumhuriyeti Türk kültürünün devam etmesinde önem taşıyan bağımsız bir devlettir. “Özbekler, Özbekistan Cumhuriyeti topraklarında yaşarlar. Bazı kaynaklarda Özbek sözcüğünün ‘Oğuz Bey’den geldiği, bazılarında ise ‘Öz Bey’ den geldiği söylenir. Timur İmparatorluğundan itibaren Özbekler ayrı bir halk, Özbekçe de Türk dilleri arasında özel bir yer kazanmıştır. Çağdaş Özbekçe Türk dillerinin Karluk alt grubuna dahildir. Geneli olarak halk Müslüman’dır” (Ferziyev, 2019: 129-130). Özbek halkı, Sovyetler Birliği’nin himayesinde uzun seneler kalması, alfabelerinin önce Arap, Latin ve en son Kiril alfabesi olarak kullanmaları sebebiyle kültürel anlamda sıkıntılar yaşamıştır. Öz benliklerini kaybetmemek için çok mücadele etmişlerdir. Tarihin eski dönemlerinden beri kültürel zenginliğe sahip olan Özbekler bağımsızlıklarını ilan ederek yaşamaya hür bir cumhuriyet olarak başlamışlardır. Başkenti Taşkent Orta Asya ve Türk kültürünün merkezi sayılabilir. Rusların baskıcı tutumuna karşı Özbek Türkçesi eğitim ve kültür dili olarak gelişmiştir (Çeçen, 2021: 451,453, 456). Dilin bir milletin varlığını korumasında ne kadar değerli olduğu Özbeklerin eğitim ve kültür dili olarak Türkçeden vazgeçmek istemeyişlerinden anlaşılabilir.

Halk anlatı türlerinden olan efsaneler Özbek kültüründe önem taşır. Özbek kültüründe efsanelerle ilgili şu açıklamalar dikkat çeker:

Efsanelerde, masallarda olduğu gibi açık, biçimlenmiş bir giriş ve bitiş bölümü şart değildir. Efsaneyi bilen kişi istediği şekilde anlatır, bunun için de efsaneler arasında konu bakımından birbirine benzeyen, ancak şekil olarak farklı olanlar görülür. Efsane metni sade bir şekilde kurulur. Bir iki olay veya epizottan ibarettir. Çoğunlukla garip olay, şahıs veya duruma bağlı olarak yaratılır. Tarihi, dinî ve tabiatla ilgili olaylar, yer adları, ünlü kişilerin hayatı ile ilgili hayatî olaylar ve uydurmalar, fantastik eklemeler ile süslenir. Özbek halk efsaneleri halkı terbiye edişte, düşüncüyü genişletmede, dünyayı, insanlığı, halkları, hayatı tanıtmada büyük hizmet görür. Efsaneler kitap halinde çok basılmıştır. Sanatkârlar, efsanelerden faydalanarak şiirler, hikayeler, romanlar ve dramalar yazmışlardır, bu da efsanelerin yazma edebiyata önemli etkisinin olduğunu gösterir. Özbek klasik edebiyatı ve halk destancılığındaki, bahşılarm eserlerindeki destanların da çoğunluğu efsanelere bağlıdır. Ülkemizdeki dağlar ve akarsuları, eski kentleri tanıtmada efsaneler büyük rol oynarken, ünlü insanlarımızı halka tanıtmada da büyük bir köprü görevi görmektedir.¹⁴

Özbek halk edebiyatında efsaneler genellikle işlevleri ile açıklanmıştır. Efsane metinlerinin şekilsel özelliklerinin sadeliğinden bahsedilmesi dışında yapı unsuruna yönelik herhangi bir

¹⁴“Özbek efsaneleri” <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12021.afsanalarefsanelerpdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 13.02.2024).

açıklama mevcut değildir. Efsanelerin halkı terbiye ediş gibi sosyal bir vasfının oluşu efsane metinlerinin halkın yaşantısından bağımsız düşünemeyeceğimizi vurguladığımız görüşümüzü tamamlamaktadır. Ayrıca kültür köprüsü oluşturması da efsanelerin diğer türlerin gelişimi için basamak görevi görmesindedir.

Afganistan sınırları içinde yaşayan Özbeklerin efsaneleri konusunda *Belh (Afganistan) Özbeklerinin Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma* adlı yüksek lisans tezi önem taşır. Saifi, Afganistan’da eğitilmiş dahi olsalar birçok araştırmacının efsaneleri önemsemediğini, halk bilim alanında efsane özelinde çalışmaların yetersiz olduğunu, dijital gelişmelerin efsanelerin unutulmasına sebep olduğunu dile getirmiştir (Saifi, 2016 4-5). Efsane konusunda Özbek halk edebiyatı sahasında daha fazla çalışmanın olması Türk kültürünün devamlılığının sağlanmasında önem taşımaktadır.

Türkmenistan Türk kültürünün ve medeniyetinin önemli merkezlerinden biridir. Bağımsız Türk cumhuriyetlerinden olan Türkmenistan adının nereden geldiği ile ilgili Çeçen bir görüş ortaya koymuştur. Türkmen adı göçmen Türkler anlamına gelir. 20.yy. boyunca Türkmenistan Moskova’nın merkezi yönetiminin bir parçası olmuştur. Bağımsızlığını ilan ettikten sonra Orta Asya Cumhuriyeti olarak dünyaya açılmıştır (Çeçen, 2021: 459, 464). Türklerin konar göçer hayat yaşadığı Orta Asya coğrafyasında ismini kendi kültüründen kopmadan üzerinde taşıyan devlet, Türk kültürünün korunması açısından stratejik bir konuma sahiptir. Türkmenlerin, Yerleşim alanları Türkmenistan, Afganistan ve İran’dır. Kalabalık bir halktır. Türkmen aşiretleri toplumun milli kültürünü korumasında önemli yer oynamaktadır. Türkmenlerin büyük bir bölümü Müslüman’dır. Türkmen dili Oğuz alt dil grubuna girer (Ferziyev, 2019: 168-169). Türkmen tarihi dünyadaki diğer devletler gibi köklü bir geçmişe sahiptir. Aral Gölü’nden Tanrı Dağları’na kadar uzanan coğrafyada Türklerin varlığı Orhun kitabelerinden öncesine dayanmaktadır. “Türkmenler, tarihi boyunca çeşitli devletlerin kurulmasında rol oynamış, Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi siyasi birliklerin yanı sıra Safeviler ve Harzemşahlar gibi devletler de Türkmenlerin tarihinde yer almıştır. Bu devletlerden kültürel olarak etkilenen Türkmenlerin zengin ve köklü bir kültürel dokuya sahip olmalarının altında bu da vardır. Selçukluların Anadolu’yu fethetmesi ile Oğuz boyları Anadolu’ya yerleşmeye başladıklarında, Türkmenlerin bir kısmı da buraya yerleşmiş, bir kısmı kendi öz vatanlarında kalmıştır. ¹⁵” Türkmen efsaneleri

---

¹⁵ “Türkmen efsaneleri” <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11691.turkmenlerveturkmenistanpdf.pdf?0> (Erişim

üzerine en kapsamlı çalışmalardan biri *Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma* adlı doktora tezidir. Türkmenlerde efsanelerin masala ve rivayetlere yakın bir tür olarak görüldüğü dile getirilmiştir. Ancak efsaneleri araştırmacıların rivayetten farklı bir tür olarak kabul ettikleri, efsanelerde hayali ve olağan üstü unsurların varlığınsan söz edilebilirken rivayetlerde gerçek ve tarihin konu edindiği söylenmiştir. Efsaneler tarihin bilinmeyen dönemlerinde dünyayı anlamlandırmak için yaratılmış mite yakın nesir türlerindedir şeklinde efsaneyi tanımlayan Türkmen araştırmacılar efsanenin diğer türlerle farklılığı hususunda fikir birliğine varamamaktadır (Erol, 2012: 81). Türkmen halk edebiyatında efsane türünün diğer türlerden net çizgilerle ayrıldığı kabul görmesi ve alana yönelik çalışmaların artırılması gereklidir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, “Bağımsızlığını uzun bir mücadelenin ardından 15 Kasım 1983’te kazanmıştır. Akdeniz’in üçüncü önemli adası olma özelliğine sahiptir. 9.250 km’lik yüz ölçümü vardır. Bir tarım ülkesi olmakla beraber hayvancılık ve madencilik de adada gelişmiştir (Çeçen, 2021: 403, 419). Kıbrıs Türkleri Gördükleri zulüm sebebiyle adadan göç etmiş, 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla birlikte adadan göç eden birçok Türk geri dönmüştür. Bazı açılardan Türkiye Türklerine benzemekte olan Kıbrıs Türkleri genel olarak Müslüman’dır (Ferziyev, 2019: 117-118). Kıbrıs Türkleri adada uzun yıllar zulme uğramış ve soykırıma kadar ulaşan vahşi uygulamalar sebebiyle hayatları zorlaştırılmıştır. Kıbrıs adasının konumu itibarıyla İngiliz ve Yunan diplomasisi Kıbrıs’ta yaşayan Türk varlığından rahatsız olmuşlardır. “Kıbrıs sorunu, 1821’de başlayan Yunan isyanından itibaren devam eden bir süreçtir. 1878’de adanın İngiliz yönetimine geçmesiyle taraflar Türkler, Yunanlılar ve İngilizler olarak belirlenmiştir. Yunanistan’ın adayı alamaması, terör eylemlerini tetiklemiştir. Türkiye’nin müdahalesiyle 1955’te Türklerin varoluş mücadelesi başlamıştır. 1974’te Türkiye’nin gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekati’na kadar etkinliğini sürdürmüştür” (Yüksel Yiğit, 2009: 180). Bağımsızlığını kazanan bir devletin edebiyat anlamında da gelişmeler yaşamaya başlaması gerekir. Yaşadığı zorluklar ve çektiği sıkıntılar elbette edebî eserlerde de kendini gösterecektir. Halk edebiyatı ürünleri de toplumdan bağımsız düşünülemezine göre anlatılarda mutlaka toplumsal yaşantıdan izler görülecektir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde efsane kavramı Türkiye’de olduğu gibi “efsane” olarak kabul edilmektedir. Birçok açıdan Türkiye’deki efsane tanımları ve

---

tarihi: 17.05.2024).

kabulleri KKTC halk edebiyatında da kabul görür. *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Anlatılan Efsanelerin Motif ve Tip Yapısı* adlı çalışmada Alptekin, Kıbrıs efsanelerinin tek motiften oluştuğunu ve özellikle Motif İndeks'in D harfiyle gösterilen “büyü, sihir, dönüşüm” motifinin efsanelerde görüldüğünü dile getirmiştir. Derlenen efsanelerin bazılarının XVII. yy'da Evliye Çelebi'nin *Seyahatname* adlı eserinde var olduğunu söylemiştir. Efsane çalışmalarının KKTC'de yeterli olmadığını, Türkiye sahası ve Kıbrıs sahası efsanelerinde konu ortaklığı ve efsanelerin sosyal iletiler içerme özelliğinin olduğunu vurgulamıştır (Alptekin, 2013: 42). Efsanelerin toplum yaşantısından bağımsız düşünülmemeyeceğini Alptekin “KKTC'nin su kaynaklarını Türkiye'den temin etmesi ile ilgili efsanelerin konu olarak varlığı” (2013: 42) şeklinde açıklayışı aslında güncel bir sorun olan su sorununun efsanelere konu olarak aslında toplumsal yaşayışa bir ayna tuttuğunu vurgulamaktadır.

Şu ana kadar çalışmada ihanet kavramının var olduğu bağımsız Türk devletlerinin efsaneleri üzerine genel açıklamalar yapılmaya çalışılmıştır. Özerk Türk devletlerinden efsanelerinde ihanet kavramına rastlanılanlara geçilmeden önce özerk kavramının ne olduğuna göz atmakta fayda görmekteyiz. Özerklik statüsü bazı zamanlarda öz kültürün kaybolmasına sebep olma tehlikesi ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Özerk, “bir üst organa bağlı olmakla beraber kendine ait işleri ayrı bir yasayla kendisi düzenleme ve yönetme yetkisi olan kuruluş, devlet vb; muhtar, otonom¹⁶” anlamlarına gelmektedir. Özerk cumhuriyetler iç sistemlerini düzenlerken karar alma yetkisi kendilerine aitken; dış işleri ile ilgili durumlarda başka bir devlete bağlı olarak karar alabilmektedirler.

Özerk Türk cumhuriyetlerinden ilki Altay Cumhuriyeti'dir. “Altaylar Rusya Federasyonu'nun iki ayrı idari bölgesinde yer alır. Altay Cumhuriyeti ve Altay Krayı'dır. Altaylar iki etnik gruba ayrılır. Kuzey Altaylar Kumandı, Çalkandı ve Tubalar'dır. Güney Altaylar ise Teleüt ve Telengitler'dir (Ferziyev, 2019: 94). Benzer bir sınıflamayı yapan Şahin “Günümüzde Rus etnografyasında Altaylılar adı altında kuzey (Tuba, Kumandı, Çalkan) ve güney (Altay, Teleüt, Telengit) lehçelerini konuşan Altay Kijiler (Oyrotlar) anlaşılmaktadır” (Şahin, 2002: 1260). Türkler Ansiklopedisinin 20. Cildinde Türk Dünyası ile ilgili detaylı bilgilere rastlanılmaktadır. Altay Türkleri ile ilgili olarak şunlar dile getirilmiştir: Altay Cumhuriyeti'nde yaşayan Altaylıların toplam nüfusu 1979'daki bir

¹⁶ “Özerk nedir?” <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 18.05.2024).

sayıma göre 60.015'tir. Bu Türk boyu, geleneksel olarak Şamanist inançlara sahiptir, ancak dış görünüşte Hristiyan Ortodokslar gibi görünürler. Ren geyiği yetiştiriciliği, sığır yetiştiriciliği ve balıkçılık, avcılık gibi faaliyetlerle geçimlerini sağlarlar (Devlet, 2002: 61). Altaylar yaşadıkları coğrafyanın etkisiyle din olarak farklılaşma yaşamışlar ve Altay halkı içinde Hristiyanlığı benimseyenler olmuştur. Altaylar öz benliklerini kaybetmemek amacıyla çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Asimile olmamak ve kültürlerini korumak adına dernek çalışmalarını uygulamaktadırlar. Türk dili anlamında da Rus istilasından kendilerini korumak için uğraş vermektedirler. Efsaneleri üzerine *Altay Türklerinin Efsaneleri* adlı doktora tezi önem taşımaktadır. Türker çalışmasında Altay efsaneleri üzerine yapılan ilk çalışmaların 19. yy'ın sonlarında başladığını dile getirir. Çarlık Rusya'sı döneminde Radloff, Verbitskiy vb. araştırmacılar Türklerin köken ve halk bilim materyallerini derlemişlerdir. Toparlanan materyaller Rusçaya çevrilir. Bu çeviriler içinde efsaneler de yer almaktadır. Altay Cumhuriyeti'nde bazı araştırma enstitüleri kurulması folklor çalışmalarına da hız kazandırmıştır. Yapılan ilk efsane çalışmalarının Ruslar tarafından yapıldığı ve birçok metnin Ruslar tarafından derlenerek kurtarıldığı söylenmiştir. Altaylarda destan ve masal üzerine çalışma sayısının fazla olmasına rağmen efsaneler üzerine çalışma sayısının az olduğu belirtilmiştir (Türker, 2011: 40-57). Altay Türklerinin uzun süre Rusya himâyesinde kalması halk bilim alanında yapılan çalışmaların efsane özelinde yetersiz kaldığını göstermektedir.

Özerk Türk cumhuriyetlerinden bir diğeri de Başkurtlar'ın devleti olan Başkurdistan'dır. Başkurt kelimesi baş, soy, baş aşiret anlamlarına gelir" (Ferziyev, 2019: 104). Başkurtlar arasında yaygın olan bir efsaneye göre, bozkırlarda kaybolan Başkurtlara bir kurt rehberlik eder ve yeni bir vatan bulmalarına yardımcı olur. Başka bir rivayete göre ise, bir avcıyla bir dişi kurt arasındaki ilişki masalsı bir öyküye dönüşür. Bu efsanelerde kurt, Başkurt kültüründe önemli bir yere sahiptir ve Başkurtlar arasında 'kurt'un ilahlaştırılmasıyla Başkurt kelimesinin kökeni arasında bir bağlantı olduğu düşünülür (Devlet, 2002: 147-148). Başkurtların inandıkları bu efsane aslında Göktürklerin Bozkurt'tan türediklerine inanılan efsane ile benzerlik göstermektedir. "Lin adlı bir memleket tarafından yok edilen Türk soyundan geriye sadece küçük bir erkek çocuk bırakırlar. Onun kol ve bacaklarını keserek bataklığa bırakırlar. Bir dişi kurt çocuğun yanına her gün gelir ölmesini engeller sonra ikisi karı-koca olur ve kurt on erkek çocuk doğurur. Göktürk devletini kuran aile bu çocuklardan birinin soyundan gelir" (Ögel, 2020: 25). İki efsanede de kurttan türeyiş ve kurdun kutsallığı görülmektedir. Başkurtların kökenine bakıldığında tarihinin çok eskilere dayandığı görülür.

Başkurt halkının varlığına dair ilk belirtiler 9-10. yüzyıllara ait yazılı kaynaklardan gelmektedir. Başkurtlar dört farklı gruba ayrılır: Dağ Başkurtları: (Bürçen, Üsergen, Tamyar), Ova-Bozkır Başkurtları: (Yurmatı, Küdey, Geyne, İrekti, Yenev, Tanıp Urugları), Doğudan katılan çeşitli uruklar: (Kıpçak, Kanlı, Suvun, Uran, Kaylı, Katay, Kerey, Çuras, Nogay, Kırgız, Merkit), Batıdan gelen Tatar, Büker, Mişer ve Müslüman Çuvaş mültecileridir (Tokatlı, 2002: 140-141). Başkurtlardan 9 ve 10.yy'lara yazılı kaynaklarda varlıklarından bahsedilmesi köklü bir kültürel geçmişe sahip olduklarını göstermektedir. Çok farklı topluluklarla etkileşim halinde olmaları Başkurtların toplumsal yapısını da etkilemiştir. Ancak Başkurtlar özlerine sahip çıkan bir millettir. Bağımsızlık talepleri ve Rusya'ya karşı mücadeleleri, tarihlerinde önemli bir yer tutar. Rus egemenliği altında sosyalist rejime geçmişlerdir. 20. yüzyılın başında Müslüman halkların hakları konusunda çeşitli kongreler düzenlenmiştir (Devlet, 2002:81-87) Başkurtlar özerk bir cumhuriyet olup Rus egemenliğini yaşamalarına rağmen Müslüman olma özelliği ile bağımsız Türk cumhuriyetleri ile benzerlik gösterirler. Kültürel değerlerinin birçoğunun asimile olmasına karşı direniş göstermeleri onları özel kılar. Başkurtlar, Rusya'nın baskılarına karşı geniş bir otonomi kazanmışlardır ve kendi kendilerini idare etmişlerdir. Başkurtlar, kendi meselelerini çözmek için Müslüman bir yönetici tarafından idare edilen adalet mahkemeleri geliştirmişlerdir. Rusların Hıristiyanlaştırma çabaları her zaman karşılaşmışlar, eğitim konusu bağımsız bir şekilde çözüme kavuşturmuşlardır. Başkurt halkı, Rusya'nın baskılarına rağmen özgürlüklerini korumuş ve kendilerine has bir yönetim düzeni geliştirmiştir. (İlisev, 2002: 112).

Başkurtların öz kültürlerini koruma çabaları halk edebiyatı ürünlerini de onlar için anlamlı kılmıştır. Başkurt efsaneleri üzerine çalışan Atnur, toplam yüz altmış beş efsaneyi derlemiş ve onunun etimolojik ve eskatolojik, dokuzunun medeniyetle ilgili kökenleri açıklayan, yirmi dördünün ilk ve erken tarihle ilgili, almış beşinin belli yerlerle ilgili, yedisi savaşlar ve felâketler, yedisi mümtaz şahsiyetler, biri isyanlar, ikisi kader, biri ölüm, sekizi tabiat ruhları, biri hayaletler, on beşi şekil değiştiren varlıklar, biri şeytan, biri mitik hayvanlar ve bitkiler, sekizi hazineler, dördü dinî efsaneler, kahramanların ve Tanrıların mitleri sınıfına girer şeklinde açıklayarak detaylı bir efsane tasnifine yer vermiştir. Ayrıca Başkurtlarda efsanenin "legenda" ve "riveyet" olarak ifade edildiğini söylemiştir (Atnur, 2002: 5, 10). Başkurtların yaşayışındaki birçok unsuru efsanelerde görülmektedir. Gündelik hayatın içindeki konular, halkın dünya görüşü, eski Başkurtların sanatlarındaki bazı özellikler, aile yapısı, tabiatla olan savaşları, göçleri efsanelerde görülmektedir. Halk tarafından hoş karşılanmayacak şeyler

efsane metinlerinde yer alarak bir ders verme özelliği göstermektedir. Başkurt efsaneleri Başkurt halkı içinde tarihî metin olma özelliğini göstermektedir.¹⁷

Eski Başkurt kültürüne dair efsaneler ve rivayetler aracılığıyla günlük hayat, gelenekler, kadınların kaderi ve halkın dünya görüşü anlatılmaktadır. Efsaneler, eski Başkurtların göçebe hayatı ve günlük yaşamı üzerindeki etkisini anlatırken, onların tabiat koşullarına olan sıkı bağlılığını da ortaya koymaktadır. Örneğin, Hultanbek efsanesi, Başkurtların yerlerinden ayrılmanın çektikleri zorlukları ve geri dönüşünün mümkün olmadığına yönelik yaşadıkları karamsarlığı anlatmaktadır.¹⁸

Birçok anlamda Başkurtlardan ayrı düşünilemeyecek olan bir diğer özerk Türk devleti ise Tatarların kurduğu Tataristan'dır. "Tatarlar, Rusya Federasyonu'nun Avrupa bölümüne, Tataristan Cumhuriyeti'ne, Sibiryaya, Çin'e bağlı Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne yerleşmişlerdir" (Fevziyev, 2019: 162). Başkurt Türkleri gibi birçoğu Müslümanlığı benimsemiştir. Tatarlar da özgürlüklerine düşkün bir millettir. "Tatar milli hareketi Stalin döneminde bastırıldı, ancak Stalin'in ölümünden sonra bir miktar liberalleşme yaşandı. Tataristan Cumhuriyeti, diğer milli gruplardan daha az haklara sahipti ve bu durum SSCB'deki eşitsizliği simgeliyordu. (Devlet, 2002: 16). SSCB döneminde çeşitli baskılara maruz kalan Tatarlar özerk cumhuriyetlerini kurmuşlardır. Toplam nüfusları yaklaşık 7 milyondur. Tatar sözcüğü ilk kez Orhun ve Yenisey yazıtlarında geçmiştir. Yaşadıkları coğrafyada Rus etkisi olmasına rağmen Türklüğün değerlerini korumuşlardır. Tatar dili Türk dilinin Kıpçak alt grubuna aittir (Ferziyev, 2019: 162-163). Yaşadıkları bölgelerde Rus istilasına kültürel anlamda maruz kalsalar da benliklerini koruma anlamında mücadeleci olmuşlardır. Tatarların kendi kültürlerini korumak adına halk anlatılarına yönelik çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalardan birini yapan Atnur Tatarların efsane tasniflerinin Başkurtlar da olduğu gibi çok karmaşık olduğunu bu sebeple yeniden bir sınıflandırma yaptığını söylemiştir. Tatar efsanelerini derleyen Atnur otuz iki efsanenin etiolojik ve eskatolojik, ikisinin medeniyet ve yerleşim yerlerinin kökenleri ile ilgili, otuz dördünün belli yerlerle ilgili, üçünün ilk ve erken tarihle ilgili olduğunu, dördünün savaş ve felâketlerle ilgili olduğunu, otuzunun önemli kişilerle ilgili, ikisinin kader, ikisinin ölüm ve ölümler, yirmi yedisinin tabiat ruhları, dördünün hayaletler, on dördünün şekil değiştiren varlıklar ile ilgili, beşinin olağanüstü güçleri ve hediyeleri olan kişilerle, dört tanesinin de hazinelerle ilgili

---

¹⁷ "Başkurt efsaneleri" <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13149,efsaneleverivayetlerpdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 11.02.2024).

¹⁸ Başkurt Efsaneleri <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13149,efsaneleverivayetlerpdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 12.02.2024).

olduğunu söylemiştir (Atnur, 2002: 12). “Rivayet ve legendalar dışında Başkurt folklorunda efsane başlığı altında incelenebilecek iki tür daha olduğu iddia edilmektedir. Bunlardan ilki mitik kökenli efsaneleri içeren “hörefeti hikeye” (hurafe hikayeler) ikincisi ise ezgi, türkü, nağme ve şiir gibi anlamlara gelen “yır-rivayet, yır-legenda”lardır. Başkurt Türklerinin efsane konusundaki tanım ve tasnif çalışmaları tıpkı Kazan Tatarlarında olduğu gibi sorunludur. Başkurt ve Kazan Tatar Türkleri neredeyse iç içe geçmiş coğrafyalarda yaşadıkları için benzer folklor hazinelerine sahiptir. Bu nedenle hem Başkurt Türklerinin hem de Kazan Tatarlarının yürütmekte olduğu efsane çalışmalarının başta Ruslar olmak üzere birbirlerinin ve çeşitli milletlerin etkisinde kalması kaçınılmazdır” (Sağlam Gümüş, 2023: 136). Efsaneler nesir türünde eserlerdendir. Tarihin gerçeklerinden uzak, içinde olağanüstülük barındıran, din ve benzeri inanışların konu edildiği çok geniş hacimli olmayan eserlerdir. Efsaneler Tatar folklorunda mitolojik temellerin oturtulması anlamında da önem taşır. Efsanelerin birçoğunda ay, güneş ve yıldızların meydana gelişi ile ilgili anlatılar mevcuttur. Zühre yıldızı, hayvanların ve bitkilerin girdikleri kalıplar efsane metinleri ile Tatar folklorunda anlamlandırılmaya çalışılmıştır.¹⁹

Rusya Federasyonu’nun içinde özerkliğini ilan etmiş bir diğer Türk devleti de Çuvaş Cumhuriyeti’dir. “Çuvaşlar toplu olarak Rusya Federasyonu ‘nun içinde muhtar bir kurum olarak yaşarlar. Çuvaşça Türk dilleri içerisinde özel bir yere sahiptir. Eski Bulgar grubuna ait olan ve bugüne kadar kullanılmakta olan tek dildir. Rus egemenliğine girdikten sonra Hristiyanlık etkisi altında kalmışlardır” (Ferziyev, 2019: 109). Çuvaş dili ile ilgili en eski Türk dillerinden olduğu üzerine de tespitler mevcuttur. Çuvaşlar, Rus hakimiyeti altına girdikleri 1551 yılından bu yana “Çavaş” olarak anılmaktadır. Farklı bir dil ve Müslümanlıktan farklı bir din (putperestlik ve Hristiyanlık) benimserler. Dil olarak oldukça farklı bir Türkçe kullanırlar ve bu yüzden Çuvaşça, diğer Türk dillerinden anlaşılmaz. Ancak dilciler, Çuvaşların kullandığı dilin Türk kökenli olduğunu belirtirler. Tarım ve hayvancılıkla uğraşırlar ve geleneksel sanatlarda, müzikte ve halk danslarında kendilerini ifade ederler. Özellikle ahşap oymacılığı ve örgü geleneği kültürlerinde önemlidir (Devlet, 2002: 39-40). Rus egemenliğinin izleri Çuvaş toplumunda görülmektedir. Her ne kadar mücadele etseler de yıldırma politikaları işe yarayan Rusya Çuvaşların Hristiyanlaşmasına sebep olmuştur. “Çuvaşlar, İdil Bulgarları döneminde bu devletin sınırları içinde yaşayan Türk halklarından biriydi. İdil Bulgarları İslamiyet’i din olarak benimsedikten sonra,

---

¹⁹<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12166,efsanevenemkibelerrivayetlerhemligindalarpdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 11.02.2024). “Tatar Efsaneleri”

Müslüman olanlar Tatar- Başkurt olarak anılmışlar, Müslüman olmayanlar ise Çuvaşları oluşturmuşlardır. Çuvaşların Hristiyanlığı kabulü kolay bir şekilde olmamış, dört yüz yıl boyunca mücadele devam etmiştir. Bu süreç içerisinde her yol denenmiş, yapılan baskı yıldırma politikaları neticesinde eski Türk inanışlarını sürdüren Çuvaşların büyük bir bölümü Ortodoks Hristiyan dinini benimsemişlerdir” (Deliömeroğlu 1997: 210). Eski Türk inanışlarından kopan Çuvaşlar benliklerinden de uzaklaşmışlardır. Bir toplumun kültürel temellerinden olan efsaneler öz benliğinde koruyucularındandır. *Çuvaş Mitleri ve Efsaneleri Üzerinde Bir İnceleme* adlı doktora tezini kitaba dönüştüren Cemalettin Yavuz Çuvaş folkloru üzerine önemli bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çuvaş folklorunda efsane terimini karşılayan “halap” teriminden bahsetmiştir. Rus folklor araştırmacılarının efsanelerin tasnifi konusunda çalışmalar yaptığını folklor türlerinin Çuvaşlarda kesin çizgilerle ayırlamadığını bunun da çok olağan karşılanması gerektiğini dile getirmiştir (Yavuz, 2019: 52, 60-61).

Rusya Federasyonu’na bağlı yaşayan bir diğer özerk cumhuriyet de Tuva Cumhuriyeti’dir. Tuvalar Moğolistan’ın kuzeyinde ve Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nde yaşarlar. Yaşadıkları bölgeler Türk devlet geleneğinin önemli merkezlerindedir. Şamanizm, Budizm vb. dinlere inanmışlardır (Ferziyev, 2019: 170-171). Şamanizm eski Türk inanç sistemlerinden olduğundan Tuvaların bu noktada öz benliklerini korudukları söylenebilir. “Geçmişte çoğunlukla konar göçer olan Tuvalar, hayvancılıkla geçimlerini sağlardı. Ancak zamanla yerleşik hayata geçmişlerdir ve hayvancılığı devlet üretme çiftliklerinde sürdürmektedirler. Tuva’da demir yolu ulaşımı, yüksek sıradağlar nedeniyle sağlanamamıştır. Ülkedeki yer altı kaynakları, ulaşım zorlukları sebebiyle yeterince işlenememektedir. Tuva’da küçük heykelciklerin yapımı ve gırtlaktan türkü söyleme geleneği oldukça gelişmiştir. Tuva Türkçesi, eski Türkçeye oldukça benzemektedir. Tuvalar, hem Budist (Lamaist) inancını hem de Türklerin eski inançları olan Kamlığı (Şamanlık) koruyan tek Türk topluluğudur” (Arıkoğlu, 2002: 296). Eski inanç sistemini korumalarına vurgu yapan Arıkoğlu Tuva kültüründe önemli yeri olan türkü söyleme, heykelcik yapımı gibi sanatlara da değinmiştir. Özerk bir Türk devletinin kendi kültürünü koruması gelecek için umut vaat edicidir. Tuva Türkleri, Rus toprakları üzerinde kendi cumhuriyetlerini kurmuş olup milli uyanış ve milli kültüre dönüş mücadelesini hala vermektedirler (Somuncuoğlu, 2002:292). Rusya’nın bir parçası olan topraklarda yaşamalarına rağmen ana dillerine çok özen göstermektedirler. Ana dillerine gösterdikleri özen kendi kültürlerinden kopmalarını da engellemektedir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra 1991’de cumhuriyeti ilan eden Tuva, Rusya Federasyonu’nun bir parçasıdır ve nüfusunun çoğunluğunu Tuvalar oluşturur. Tuvalar, Türk

boyları içinde ana dillerini en iyi koruyan gruplardan biridir ve milli kültürlerini başarıyla sürdürmektedirler (Şahin: 1261-1262). Tuva Türklerinin öz kültürlerine ve dillerine bu kadar özen göstermeleri Türkiye'deki akademisyenlerin de dikkatini çekmiş ve son yıllarda Tuva folkloru üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri Metin Ergun'un *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* adlı doktora tezidir. Araştırmacı Türk topluluklarının ve bağımsız/ özerk Türk cumhuriyetlerinin efsanelerini derlemeye çalışmış ve Türk kültürüne önemli bir çalışmayı armağan etmiştir. "Türkiye'deki Tuva folkloru çalışmalarının 1990'lardan itibaren artış göstermiştir. Bu çalışmaların Tuva kültürünün günümüzdeki durumuna odaklanması gerektiğini vurgulayan Aça, Tuva kültürü üzerine alan araştırmasının artırılması gerektiğini dile getirmektedir (Aça, 2016: 339-340). Tuva Türkleri efsane kavramının karşılığı olarak "tool-çurgu çugaa, töögü çugaa, genel ad olarak toolçurgu bolgaş töögü çugaalar" terimlerini kullanmışlardır. (Ergun, 1997: 1-2). Tuva halk kültürüne yönelik birçok çalışma Türkiye'de yapılsa da efsane özelinde yapılan ilk çalışmayı Metin Ergun *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* isimli doktora tezi ile yapmıştır. Ruslardan mücadeleden uzak kalışları onların efsane gibi sözlü kültürlerinin asimile olmamasını sağlamıştır. Ancak yine de yeterli derlemenin olmayışı, yazılı geleneğe sahip olmamalı sözlü anlatı türlerinin kaybolmasına yol açabilecektir (Aydemir, 2009: 6).

Rusya Federasyonu'na bağlı ancak özerkliğini koruyan bir diğer Türk devleti de Saha (Yakut) Türkleridir. Saha (Yakut) cumhuriyeti öz kimliklerini koruma konusunda başarılı olmuşlardır. Yakutlar (Sahalar) Rusya Federasyonu'na bağlı Saha Cumhuriyeti'nde yaşarlar. Toplam nüfusu 480 bin civarındadır. Ruslaştırma politikasına rağmen öz benliklerini korumaya çabalamışlardır. Kimlik ve geleneklerini yaşatmışlardır. Saha dili, Sibirya grubuna dahildir. Çoğunlukla halk Müslümandır (Ferziyev, 2019: 157-158). Nüfusu az olmasına rağmen kendi kültürlerini yaşatma konusunda başarılı olan Saha Türkleri birçok yazar ve şair yetiştirmiştir.

Yakut Türkleri, "Kendilerini 'Saka' veya 'Saha' olarak adlandırır. Yakutçanın diğer Türk lehçelerinden farklı olması ve kelime haznesinin büyük bir kısmının eski Türkçe kelimelerden oluşması, bazı bilim adamlarını Yakutların Türk topluluğundan tarih öncesi bir dönemde ayrıldığı iddiasını ortaya atmaya sevk etmiştir. Ancak, elde edilen bulgular ve Orhon Yazıtları, Yakutların Göktürk Hakanlığı'na bağlı Kurikan boyundan geldiğini göstermektedir. Rusların bölgeyi tamamen ele geçirmesiyle birlikte, Yakutlar çift inançlılık yaşamış ve Hıristiyanlık ile eski şaman inançlarını bir arada sürdürmüşlerdir. Sovyet döneminde Yakutlar, siyasi ve kültürel haklarını genişletmiş, ancak Ruslaştırma politikalarına maruz kalmışlardır. Ancak, kendi dillerini ve geleneklerini

korumayı başarmışlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 27 Nisan 1992'de Yakutistan Cumhuriyeti kurulmuştur. Yakutistan, dünya genelinde büyük yer altı zenginliklerine sahip olmasıyla dikkat çeken ve uluslararası alanda önemli bir konuma sahip bir bölgedir. Özellikle elmas yatakları, bölgenin ekonomik potansiyelini belirleyen önemli kaynaklardan biridir (Şahin, 2002: 1255-1257).

Rusların hem dini hem de dil bakımından etkisi altına almaya çalıştıkları Yakut Türkleri kültürel benliklerini büyük ölçüde korumayı başarmışlardır. Türkiye’de Saha Türkleri hakkında yapılan en kapsamlı araştırmalar Metin Ergun’un *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* isimli eseri ile Muvaffak Duranlı’nın *Yakut Efsaneleri* isimli doktora çalışmalarıdır. Yakut Türkleri efsanesinin kendi dillerindeki karşılığı olarak “kepseen, sehen, kepsel, bılrğı, sehen” terimlerini kullanmışlardır (Ergun, 1997: 2). Duranlı, Saha Türklerinin sözlü gelenekleri üzerine çalışmaların yetersiz olduğunu, yapılan çalışmaların da genellikle Rus araştırmacılar tarafından yapılan derlemeler olduğunu dile getirmiştir (2004: 118).

Rusya Federasyonu’ nun toprakları üzerinde özerkliğini ilan eden diğer devlet ise Karaçaylar’dır. Karaçaylar, Sovyetler Birliği döneminde iki gruba ayrılmışlardır: Bu gruplar Karaçay- Malkar ve Karaçay Çerkes’ dir. İki topluluk birbirlerinden kültür bakımından farklı değillerdir. Sovyetler Birliği’nin yıkılması ile Rusya Federasyonu’na bağlı Karaçay- Çerkes Özerk Cumhuriyeti’nde yaşamaya başlamışlardır. Dilleri Kıpçak alt grubuna dahildir. Çoğunlukla Müslümanlardır. Gelenek ve göreneklerini eski usullere göre muhafaza etmişlerdir (Ferziyev, 2019: 135-136) Ruslar tarafından baskıya uğrayan, ekonomik sorunlar yaşayan Karaçay Türkleri varlıklarını siyasi, kültürel alanda çok fazla gösterememişlerdir. Kuzey Kafkasya’da topluluklar arasında geçmişte yaşanan sıkıntılar, Osmanlı Devleti’nin etkinliğini o topraklarda kaybetmeye başlaması, Rusların istilacı politikası bu bölgede yaşayan Türk topluluklarının tarihin eski dönemlerinde sıkıntılar yaşamamasına sebep olmuştur (Adiloğlu, 2008: 174-176). Karaçay- Malkar efsaneleri ile ilgili çalışmalar 19. yy’a dayanmaktadır. Karaçaylar’da efsane kavramı “aytív” ve “tavruh” terimleri ile karşılık bulmaktadır (Ergun, 1997: 2). Karaçay- Malkar efsanelerine yönelik ilk araştırma 1881 yılında Sefer-Ali Urusbiev tarafından yapılmıştır. Ancak bu çalışma efsane metinlerinin derlenmesiyle sınırlı kalmıştır (Ergun, 1997: 144). Karaçay-Malkar sözlü kültüründe efsane ve söylentiler birçok şeyi ifade etmektedirler. Özelliklerinden biri her zaman dinleyeni söylenen şeye inandıracak biçimde yönlendirmeleridir. Nesir biçiminde söylenirler ve tavruh genel adının altında destan, efsane ve hikâyeleri ayırmışlardır ancak bilimsel çalışmalarla bu

türlerin ne terminolojisi ne de tür yönünden özellikleri detaylı ele alınmamıştır. Efsaneler “Nart Efsaneleri” başlığı altında ele alınır.²⁰

Rusların yayılmacı politikasından günümüzde de etkilenen Kırım Tatarları, Kırım yarımadasında yaşayan bu halk, çeşitli işgaller sebebiyle çoğunluk olarak topraklarından göçmek durumunda kalmıştır. Kırım yarımadasında yaşayanların sayısı 245 bin civarındadır (Ferziyev, 2019: 122-123). İsmail Gaspıralı öncülüğünde 20. yüzyılın başlarında başlayan Milli Hareket, Kırım Cumhuriyeti'nin ilanını sağladı. Ancak, üç yıl sonra, 1920'de, Ruslar tekrar Kırım'ı ele geçirdi. 1921'de ise Kırım Tatar Muhtar Cumhuriyeti adı altında Sovyetler Birliği'ne bağlandı. Kırım halkına yönelik baskıcı ve istilacı devlet politikaları devam etmektedir. Öz kültürlerinden, vatanlarından zorla koparılmaya çalışılmaktadırlar. 1991'de özerkliğini ilan ederek Ukrayna'ya bağlı bir devlet halini aldı. Ancak 2014 senesinde Rusya'nın işgali sonucu kendi topraklarına katmak istediği Kırım'ı zorla ve baskıyla kendi topraklarına dahil etmiştir. Kırım edebiyatında efsanelerin yeri büyüktür. Kısa ve sade anlatılardır. Ağızdan ağıza yayılırlar. Çok eski zamanlarda anlatılan efsane kahramanları olağanüstü özelliklere sahipken günümüzde efsane kahramanları günlük hayatta karşılaşılabileceğimiz kişiler olmuştur. Kırım tatar halk anlatılarında efsaneler genellikle masallarla birlikte ele alınmıştır. Aralarında tür ayrımı yapmak zor olmaktadır (Uslu, 2020: 57-58).

Sibirya topraklarından sonra Orta Asya topraklarına geçildiğinde özerk cumhuriyetlerden ilki Karakalpakistan Cumhuriyeti'dir. Karakalpak adının kökeni konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre, Karakalpak adı, bu kavmin taktığı baş giysisinden gelmekte ikinci görüş ise Karakalpak adının, bu kavmin üyelerinin başlarında bıraktıkları bir tutam saçtan geldiğini öne sürmektedir. Bu nedenle, Karakalpak adının tam kökeni konusunda kesin bir bilgi vermek mümkün değildir (Dönmez Fedakâr, 2008: 13). Karakalpaklar, Özbekistan Cumhuriyetine bağlı Karakalpak Özek Cumhuriyeti'nde yaşarlar. Kıpçak Türkleri ataları kabul edilir. Buldukları coğrafi konum sebebiyle Türklerin göç köprüsü olmuşlardır. Ortak değerlere hakimiyetleri bu sebeple gözle görülür derecede fazladır (Ferziyev, 2019: 138-139). Birçok kültürü göç yolunda olmaları sebebiyle tanıma şansına erişmişlerdir. Kazak ve Özbek coğrafyasının ortasında bulunması sebebiyle tarihte de iki devletin himayesinde kalmıştır. Karakalpaklar, Türk kültürünün asimile

---

²⁰ “Nart efsaneleri” <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12407,girispdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 13.02.2024).

olmayan devletlerindedir. Efsane alanında Karakalpak sözlü kültürü üzerine yeterli çalışma bulunmamaktadır. SSCB yönetiminin baskıcı tavırları efsane derlemelerinin yapılmasını engellemiştir. Nitelikli araştırmacıların olmayışı da derlemeler yapılmasını engellemiştir. Efsane terim Karakalpak Türkçesi “epsana/epsane” olarak geçmektedir. “Epsana”, “legenda”, “añız” ve “rivayet” terimleri ayrı türleri değil, efsane türüne bağlı alt türlerdir. Karakalpak folkloru üzerine ilk araştırmalar Rus araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Bu nedenle, “efsane” teriminin Rusça karşılığı olan “legenda” terimi yaygın olarak kullanılmaktadır (Dönmez Fedakâr, 2008: 116, 118-119).

Özerk bir bölge olarak Çin istilasına uğrayan Sincan Uygur Özerk Bölgesi halkını Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Türk halkı oluşturmaktadır. Onlara ait ilk bilgiler VII. yy. kaynaklarında yer alır. Eski geleneklerini ve aşiret yapılarını günümüzde de sürdürmektedirler. Otuz Oğul adı verilen aşiretler toplumsal meselelerin görüşülerek karara bağlanmasında önemlidir. Uygur dili Türk dilinin Karluk alt grubuna girer. Halkın büyük bir kısmı Müslüman'dır (Ferziyev, 2019: 172-173). Günümüzde kendi geleneklerini sürdürmeye çalışsalar bile dış baskılar sebebiyle Uygur halkı zorda kalmakta, özerkliğini asimilasyon politikaları sebebiyle yaşayamamaktadır. Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde politikalar etnik milliyetçilik temelinde dışlayıcı ve baskıcı bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Dil, kültür ve etnik köken gibi unsurlar, azınlıklara yönelik baskıları güçlendirmek için kullanılmaktadır. Sincan'ın etnik ve kültürel dokusunu önemli ölçüde değiştirmiştir. Han Çinlilerinin bölgeye göçü teşvik edilerek, Uygur ve Han nüfusu neredeyse eşit hale getirilmiştir. İki dilli eğitim politikası ise azınlıkların kendi kültürlerini korumasını zorlaştırmaktadır (Aydın Şeker, Yüce: 2020: 2676). Yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Uygur kültürü ve halkı Çin'in her türlü zulmü ile karşı karşıya kalmaktadır. Uygur folkloru alanında önemli çalışmalardan biri *Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma* adlı doktora tezini yapan Âdem Öger'e aittir. Uygur Türkçesinde efsane terimi “epsane” veya “rivayet” terimleri ile karşılık bulmuştur. Doğu Türkistan'da efsaneler üzerine ilk çalışmalar Abdulkerim Rahman tarafından yapılmıştır. Ancak efsane ve rivayeti aynı tür olarak değerlendirmiştir (Öger, 200: 84, 95).

Bağımsızlıklarını ilan edememiş veya yaşadıkları coğrafyada özerklik kazanamamış bazı Türk toplulukları bulunmaktadır. Bunlar etnik köken, dil, kültür gibi bağlarla birbirlerine bağlı olarak yaşamlarına devam etmektedir.

Kafkas coğrafyasına geçişte ilk karşılaşılan Türk topluluklarından biri Kumuklardır. Kumuklar Dağıstan, Kuzey Osetya, Çeçenistan topraklarında yaşarlar. Kumukların dili Türk dillerinin Kıpçak alt grubuna girer. Halk Müslümandır (Ferziyev, 2019: 152-153). Zaman içerisinde Kumuk nüfusunun azalması, topluluğun kendi içinde kalmasına sebep olmuştur. Küçük bir etnik grup olarak hayatlarına devam eden Kumuklar için öz kültürlerini korumaları bakımından bu durum avantaj oluşturmuştur diyebiliriz. Ergun, Kumuk efsanelerinin yeterince çalışılmadığını ve derlenenlerin çok az sayıda olduğunu dile getirmiştir ve derlenen efsane metinlerine ulaşmakta zorluklar yaşandığını söylemiştir (1997: 157).

Rus topraklarında varlığını sürdüren Türk topluluklarından biri Şor'lardır. Şor Türkleri Rusya Federasyonu'nun Kemerovo ilinde yaşarlar. Toplam nüfusları yaklaşık 13 bindir. Çoğunlukla Hristiyan olmalarına rağmen Şamanizm'e özgü gelenekleri kaybetmemişlerdir (Ferziyev, 2019: 159). Şamanizm'e özgü gelenekleri kaybetmemiş olmaları Şor Türklerinin eski kültürlerini hala koruduklarını gösterebilir. Ancak dildeki yozlaşma sebebiyle kültürlerinden kopma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır.

Şorların sadece %6'sı ana dilini iyi derecede konuşabilmekte, %42'si sadece Rusça konuşmakta ve geri kalan kısmı ise Şorcannın ana dili olduğunu kabul etmekle birlikte Rusça tercih etmektedir. 1990'lı yıllarda yaşanan değişimlerle birlikte ulusal bilinçlenme başlayan Şorlar, günümüzde ana dilinde eğitime daha fazla önem vermektedirler. Şor dili ve edebiyatı bölümleri açılmış, Şorca dilbilgisi dersleri ve kursları düzenlenmiştir. Ancak, bu faaliyetler istenen sonuçları vermemiştir. Son yıllarda kurulan Şor millî kurumları, Şorca'nın kullanımını genişletme, millî özerklik elde etme ve geleneksel ekonomik yöntemleri canlandırma gibi hedefler belirlemiştir (Şahin, 2002: 1259).

Şor efsaneleri üzerine en kapsamlı çalışmayı Metin Ergun'un *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* isimli eseriyle ortaya koymuştur.

Türk kökenli kabul edilen, Orta Asya ve Sibiryaya halklarından biri de Teleütlerdir. Teleütler Türk topluluklarındandır. Günümüzde yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan Teleütler Kemerova ilinin Baçat nehirlerinin havzasındaki köylerde yaşamlarını sürdürürler. 1990 yılında Teleütlerin sosyal sorunlarını çözmek ve eğitimlerini desteklemek amacıyla "Ene-Bayat" adlı bir dernek kurulmuştur. Bu dernek, Teleütlerin buldukları bölgedeki çevre sorunlarının yanı sıra eğitim çalışmalarını yürütmektedir ve Teleüt gençlerinin yükseköğrenimde yer almasını teşvik etmektedir. 1993 yılında 'Az Sayılı Halk' statüsünü

kazanan Teleütler, bu hakların kültürel ve sosyal kimliklerinin korunması ve geliştirilmesinde kullanılmasını amaçlamaktadırlar (Cengiz, 2016: 110). “Teleütlerin büyük çoğunluğu ya Ruslaşmış ya da diğer Türk soylu halkların bünyesinde erimiştir. 2010’da yapılan nüfus sayımında, Teleütlerin toplam nüfusunun 2643 olarak tespit edilmesi, bu duruma önemli bir delil olarak gösterilebilir” (Küçükballı, 2019: 25). Teleüt halkı da yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Teleüt Türklerinin kültürel asimilasyona karşı kendi kimliklerini koruyabilmeleri ve özlerine dönebilmeleri için halk kültürü ürünlerine sahip çıkılması önem taşımaktadır. Teleüt efsanelerinin derlendiği ilk çalışma Potanin’in *Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii* isimli eseridir (Ergun, 1997: 161). Sonrasında da Teleüt efsanelerine yönelik temel bir eser ortaya koyulamamıştır.

Rusya Federasyonu’nda varlığını sürdüren bir diğer Türk topluluğu Tofa’lardır. Tofa Türkleri, Rusya Federasyonu’nun Alıgcer, Nerha (Tof. Nırsa) ve Yukarı Gutara köylerinde toplu olarak yaşamaktadır Tofa Türkleri hakkında ilk bilgiler 18. yüzyılın sonlarına dayanır. Günümüzde, Türkiye ve ABD’den genç araştırmacılar Tofa Türkleri ve dilleri üzerine çalışmalarını sürdürmektedirler. Sözlü edebiyat ürünlerinde Tofaların inanç sisteminde Burkancılık ve Şamanizm iç içedir. Çarlık Rusya’sından itibaren başlayan misyonerlik faaliyetleri ve Sovyet döneminde Şamanizm’in tamamen yasaklanmasıyla Tofa Türklerinin geleneksel dinî inancı önemli ölçüde zedelenmiştir (İlgin, 2011: 1-2). Şamanizm en eski Türk inanç sistemlerindedir ve bir nevi Türk topluluğunun öz benliğini tazeleyen ritüelleri içermektedir. Yasaklanan bu inanışlar geleneksel inanışın dışında toplumdaki alışlagelmiş ritüellerin yapılmasının önüne de engel oluşturmuştur. Tofa Türklerinin efsanelerinin derlenmesi ve neşredilmesi üzerine ilk çalışma 1890 yılında N. F. Katanov tarafından yapılmıştır (Ergun, 1997: 157). Katanov dışında Rus araştırmacılar Tofa efsane derlemeleri yapmışlardır.

Rusya’da yaşayan bir başka Türk topluluğu da bugün İdil-Ural bölgesinde varlığını sürdüren Kazan Tatarlarıdır. Türklerin tarihteki büyük medeniyetleri üç ana merkezde toplanır: Batı Türklüğünün merkezi İstanbul, Doğu Türklüğünün merkezi Maveraünnehir ve Kuzey Türklüğünün medeniyet merkezi Kazan’dır. Kazan’daki Türk medeniyeti, yerleşik hayatı seçen ilk Türk toplumu olması ve İslamiyet’i ilk kabul edenler olmaları nedeniyle Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Malazgirt Zaferi’nin Anadolu’yu Türklere açması gibi, Kazan yenilgisi de Ruslara Türk ülkelerinin kapılarını açmıştır. Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu, Ruslarla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Çamlı, 2010: 77-78). Türk

topluluklarına yönelik Rus asimilasyonu uzun senelerdir varlığını sürdürmekte buna rağmen Türk toplulukları ayakta kalma mücadelesine devam etmektedir. Bunun sebebi de bağımsızlığın Türk milletinin ruhunun bir parçası olmasından kaynaklanabilir. Türkler tarih boyunca bağımsızlıklarına düşkün bir millet olarak anılmışlardır. Kazan Tatarlarının efsanelerinin derlenmesi üzerine Metin Ergun ve Gülhan Atnur'un çalışmaları önem taşımaktadır. Metin Ergun'un *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* adlı eseri ile Gülhan Atnur'un *Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması* adlı doktora tezi alanda Kazan Tatarları efsaneleri ile ilgili boşluğu doldurmaktadır. Atnur, Kazan Tatarlarının efsanelerinin üzerine yapılan çalışmaların yetersizliğinden bahsetmiştir. Gülhan Atnur çalışmasında Tatar Türklerinin efsaneleri hakkında bizzat kendileri tarafından yapılan çalışmaların çok yetersiz olduğunu, efsane tanımlamalarında yanlışlar olduğunu ve efsane başlığı altında masal ve hikâye metinlerinin incelendiğini dile getirmiştir (2002: 2).

Dünyanın birçok yerinde yaşayan Türk topluluklarından bir bölümü de İran'ın Halhal yöresinde varlıklarını sürdürmektedirler. İran Halhal Türkleri, "Günümüzde, İran'daki Türk nüfusu, dil ve kültür açısından önemli bir varlık göstermektedir. Türk dili ve kültürü, resmi dil olan Farsça olmasına rağmen 80 yılı aşkın bir süredir canlılığını korumaktadır. Halhal ili, tarihi ve kültürel önemi nedeniyle Türk halk bilgisi ürünlerinin varlığını devam ettirdiği bir sahadır" (Karini: 3, 7-10). İran'da yaşamını sürdüren Türk kökenli çok fazla topluluk vardır. Bunlar kendi kültürlerini devam ettirmekte ve Türk halk bilimi açısından önemli bir çalışma alanını oluşturmaktadır. İran Hal Hal yöresi efsaneleri üçe ayrılır. Tek, iki, üç ve daha fazla motiften oluşan efsanelerdir. Hal Hal efsanelerinde hem yöre hem de genel olarak İran halkının yaşayışı hakkında dokular bulunmaktadır.

Türk dünyası devlet ve topluluklarının efsaneleri üzerine yapılan çalışmalar ve efsanelerin kültürlerindeki yerine genel bir çerçevede bakılmaya çalışılmış ve Türkiye dışında yaşayan özellikle özerk devletlerin ve Türk topluluklarının efsanelerinin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğu, efsane türü üzerine yeterli çalışma olmadığı ve hala tür ayrımı konusunda sıkıntılar yaşandığı görülmüştür.

4. İHANETİN ETİMOLOJİSİ VE SÜREÇ İÇİNDE KAZANDIĞI ANLAMLAR

Bu bölümde Türk dünyası efsanelerinde yer alan ihanet kavramının etimolojisine değinilecektir. Kökenden yola çıkılarak ihanetin farklı durumlarda kazandığı anlam çeşitliliği ve farklı disiplinlerde (mitoloji, din, psikoloji, felsefe) ihanetin nasıl ifade bulduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

4.1. İhanetin etimolojisi

İhanet hem etimolojik açıdan hem de pratikleri göz önünde tutulduğunda farklı birçok kavram ve pratiği barındıran geniş bir çatı kavramdır. Bu bakımdan tanımlanması, ‘ne’liği ve ‘nasıl’lığı üzerine tartışılması gerekmektedir. Pek çok kavramla iç içe oluşu ihaneti, tanımlarken nüanslarını belirlemenin zorlaştığı bir etimolojik sürece sokar. Bu bakımdan ihanet kelimesinin etimolojisinden bahsederken bir olgu ve kavram olarak değerlendirmek, nedenleri ve sonuçları üzerinde durmak da zorunludur.

İhanet sözcüğü Türkçeye Arapçadan yerleşmiştir. Arapça *hwn* kökünden gelen *ihāna(t)* “aşağılama, hormala, küçük düşürme²¹” sözcüğünden alıntıdır. “Bu sözcük Arapça *hāna* “alçak, önemsiz, ucuz” anlamlarına gelmektedir. Arapça *hevan* sözcüğü “*hor ve zelil olmak*” anlamına gelir ve bu sözcükten “*ihānet*” kavramı türeyerek şu anlamları karşılar: “hâinlik etme, arkadan vurma, göstermesi gereken bağlılığı göstermeyip vefasızlık etme, alçaklık, horluk, hakirlik, zillet, başka bir erkek veya kadınla ilişki kurma, sevdiğini başkası ile aldatma, hor ve hakir görme, küçümseme vb.” birbiri ile ilişkili birçok anlamı kapsar. En geniş manada ihanet, “hevn” kökünden türemiş olup “haksızlık, hayınlık, kötülük” anlamlarına gelmektedir” (Devellioğlu, 2012: 478). TDK ihaneti; “hıyanet, hainlik, evlilikte, sevgide aldatma, sadakatsizlik ve gerektiğinde yardımda bulunmama, bir kimsenin güvenini yok etme²²” olarak tanımlanmıştır. “Küçümsemek, aşağılamak, önemsiz, değersiz ve zelil kılmak” (Dönmez, 2006: 886) şeklinde de açıklanmıştır. Dinî Kavram Sözlüğü’nde (2015), “sözünde durmamak, eksiltmek” olarak karşılaşılan bu kavram, “şahsına duyulan güveni kötüye kullanmak, verdiği sözün aksini yapmak, yaşadığı ülkenin sırlarını deşifre etmek, kendisine güvenenlerin zarar görmesine sebep olmak, evlilikte eşini aldatmak, ayrıca

²¹ [https://www.nisanyansozluk.com/kelime/ihānet nedir?](https://www.nisanyansozluk.com/kelime/ihānet%20nedir%3F) (Erişim tarihi:11.02.2024).

²² “İhanet nedir?” <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi:11.02.2024).

kutsal sayılan şeylere dil uzatmak, kötülük etmek, karşı gelmek, vefasızlık etmek” (Altıparmak, 2016: 385- 417) gibi birden fazla anlamı karşılamaktadır. Bununla birlikte ihanetin “Kur’an- Kerim’de vefâ, sıdk, ihlas, takva, ihsan, sevgi, tevâzu, hilm, barışseverlik gibi erdemlerin karşısında konumlandırılan “yalan, aldatma, kibir, hased, zulüm, ihânet gibi kötücül duyguların tamamını kapsayabilecek dahası bu duyguların zararlı bir davranışa dönüştürecek kadar anlam sınırları genişletilmiştir” (Sümertaş, 2010: 205). Bunlar arasında özellikle sadakat kelimesinin zıttı olarak düşünülen ihanet süreç içerisinde kötücül duyguların sonucu ya da pratiği olarak değerlendirilmiştir. Bu bakımdan ihanet hem pratikte hem kavramsal olarak varlığını tezatlık üzerinden inşa etmiştir.

İngilizcedeki karşılığı *Betrayal* sözcüğü de bu karşıtlıktan beslenerek ihanetin tanımını yapar. Bu sözcüğün etimolojisine bakıldığında Latince bir kökene dayandığı görülür. Latince *tradere* sözcüğünden türemiştir²³. İhanet, düşman ya da en geniş anlamıyla ötekinin karşıtı olan cephenin beklenmedik ve zarar veren davranışı olarak tanımlanmaktadır. İhanet, kasıtlı eylemlerden zarar görme duygusudur veya güvenilir ve sadık bir arkadaş, akraba, ortak, meslektaş veya refakatçi olduğu varsayılan bir kişinin ihmalleridir. Pek çok ihanet, şaşırtıcı, şok olarak gelen beklenmedik durumlardır; ihanete ilk başta inanılmaz. Düşmanın zararlı eylemleri de aynı derecede zarar verici olabilir ancak nadiren ihanet olarak yorumlanır. En yaygın ihanet türleri beş kategoriye ayrılır: gizli bilgilerin zararlı ifşası, sadakatsizlik, aldatma sahtekârlık, görev sırasında beklenen yardımı sunamama, ihtiyaç zamanlarında yardımda bulunmama. Çoğu durumda, özellikle sadakatsizliğin karşısında, birden fazla ihanet türünün unsuru görülebilir. Sahtekârlık ve sadakatsizlik diğer ihanet türleriyle iç içe geçebilir. İhanetin ciddiyeti; güven bağının önemi ve derinliği ile verilen zararın büyüklüğü arasındaki etkileşim tarafından belirlenir (Rachman, 2010: 304-306). Aradaki bağ ne kadar derin ve köklü ise ihanetin insana olan etkisinin de o denli büyük olur.

Kötülükte olduğu gibi ihanetin tanımında da zıttıyla kaim olma ilkesi temel alındığı için büyük ölçüde mağdurun perspektifinden tanımlama yapılır. Tam bu noktada ihanet suçlama / suçlanma durumları ile de ilişkilendirilir. Bu bakımdan Schehr’den çevrilen makalesinde ihaneti, tanımlanması zor bir olgu biçiminde ortaya koyar ve ihanetin pratiklerinin (aksiyonları) de çeşitlilik gösterdiğini söyler. Tarihte, sosyolojide, toplumsal deneyimde, kişisel hayatta her yerde olmasına rağmen çok az ele alınan bir olgu varsa o da ihanettir.

---

²³ “Betrayal” www.Etymonline.com/search?q=betray (Erişim tarihi: 26.11.2023).

Çoğu kültürde ve toplumda olumsuz karşılanan bu durumun tanımlanmasında yaşanan sıkıntının temelinde onun güçlü aksiyolojik çağrışımları yatar (Schehr, 2007: 313). Bu çağrışımlar nedeniyle ihanet anlam bakımından hem fail hem de mağdur tarafından birçok açıdan yorumlanabilir.

4.2. İhanetin farklı durumlarda kazandığı anlamlar

İhanet aksiyona (somut bir davranışa) dönüştüğünde farklı yapılara bürünebilir. Bu bakımdan ihanetin gerçekleştiği ortam önemlidir. Okulda sıra arkadaşına, sevgiliye ihanet ya da vatana yapılan ihanet, aynı kavramla ifade edilse de bağlamları birbirinden farklıdır ve farklı nedenselliklerle ortaya çıkar: İhanet, gerçekleştiği ortama bağlı olarak farklı bir anlam ve çağrışım kazanır: Savaş alanındaki firari ile, arkadaşlarını talihsizliğe düşürmüş mahkûmun ihanetleri aynı şekilde algılanmaz. Grubun bu ihlale karşı hassasiyeti de bu bağlamlara göre değişmektedir (Schehr, 2007: 315). Birinde keyfi doğrusu çıkara yönelik ortaya çıkan durum, diğesinde hayatta kalma ile karşı karşıya kalındığında çaresizlik sonucu başvurulacak yol olarak görülmektedir. Bağlamlar, nedensellikler; ihanete bakışı katmanlı bir yapıya büründürür. Bağlamına, nedenlerine göre ihanet affedilmez ya da anlaşılır kılınır. Bu bakımdan ihanetin biçimleri ve nedenleri, ihanete verilen tepkiler de tek tip değildir. Nüansı aşan bazı durumlarda kalın çizgilerle birbirinden ayrılan pratikleri, ihanetin tanımını yapmayı da güçleştirir. Bununla birlikte ihanet eylemi bittiğinde ortaya çıkan sonuçlar benzerlik gösterir: Güven kaybına yol açar ve sadakat sorgulanır. Bu ortak noktalar kavramın tanımını yapmayı kolaylaştırır ve ihanet kelimesinin biraz da zıt kavramlarına ve sonuçlarına göre tanımlandığını gösterir.

Sharygin'in çevrilen makalesinde ihanetin karşılanma biçimlerini, nedenlerine göre değerlendirdiği görülür. İhanete yol açan duygular ve dinamikler ihanetin nasıl karşılandığını da ortaya koyar: Geleneksel olarak toplumun zihninde, ihanetin bencillik, intikam veya korku nedeniyle işlendiği durumlar özel bir nefretle karşılanır. Ancak ihanet, sevgi nedeniyle işlendiğinde, bu durum duygu ve hatta sempati uyandırabilir. N. Gogol'un 'Taras Bulba' hikayesini hatırlamak yeterlidir. Ayrıca, Giuseppe Verdi'nin muhteşem operası 'Aida', Mısır'ın askeri lideri Radames'in ihanet trajedisini anlatır (Sharygin, 2008: 195). İhanet kötücül duygular tarafından beslendiğinde insana zarar veren bir yapıya bürünür ve yıpratıcı bir sürece insanı sokar. İhanete başvurulma sebebi zorunluluk olduğunda ise bir mağduriyet yaratmakta ve ihanet daha anlaşılabilir insanî bir çaresizlik olarak görülebilir.

İhanet bireylerin kendilerini ve içinde buldukları toplumu sorgulamalarına sebep olur. Aslında bu yaşanan olumsuz durum mağdurların bir araya gelerek birbirini anladıkları ortam oluşturur. Belki de bu durum birlikteliğin kötücül bir durum üzerinden kurulmasını sağlar. Birbirini anlamak ve destek olmak, ortak mağdur dilini oluşturarak ihanet tanımını yapmak bu birlikteliğin bir sonucu olur. Toplumların oluşma dinamiklerinin hep iyi olamayacağı, olumsuz bir sonucun da aslında bir birliktelik yaratabileceği görülür. Ortak mağdur dili o güne kadar iyi olarak görülen bazı şeylerin artık iyi olarak görülemediği noktasında birleşir. Schurmans'ın (2003) düşünceleri yorumlandığında ihanetin iyi ve olağan akışı tersine çeviren bir eylem olduğu, ihanetin şu ana kadar iyi giden bir şeyin artık iyi gitmemesine sebep olduğu söylenebilir. Yani ihanet bir akışın olumsuz dönüşümüne yol açan durumlar yaratır. Bir şeyi zıttına çevirebilir ve bu zıt durum da hem ihanete uğrayan hem de ihanet eden kişi için kötü sonuçları beraberinde getirir.

İhanetin fiili olarak gerçekleşmesi bir ilişki üçgenine bağlıdır. Bu bağlamda ihanetin tanımı ile kurgusal metinler arasında bağ kurmayı kolaylaştıran bir ilişki sarmalı dikkat çeker. İhanet, “ihanete uğrayan birini, ihanet eden birini ve adına ihanet edilen birini” gerektirir. İhanet; hedef aldığı “Biz” türlerinden (ikili veya daha büyük gruplar), kişiyi ihanete iten nedenlerden veya ima edilen eylemlerden (vahiyy) bağımsız olarak ortaya çıkar ve etkili olur (Pozzi, 1999: 9). Bu yorumu somut ve insan ilişkilerine odaklanan bir çerçeveye oturtmak gerekir. Mesela iki arkadaştan biri bir başka kişi ile samimi olduğunda eski arkadaşının sırlarını yeni arkadaşına anlattığında eski arkadaşına ihanet etmiş olur. İhanetin mağdur yaratması ya da gerçekleşmesi için her zaman bir dayanak noktası gereklidir. Bu gereklilik hem ihanet eden hem de ihanete uğrayan içindir. Neden ihanet edildiğine dair açıklama yapılmaması, ihanet edenin (failin) sebeplerinden yola çıkılarak bir tanım yapılmayışı da ihanetin kavramsal açıdan tek yönlü (mağdur odaklı) tanımlandığını gösterir.

İhanet kişinin alışkanlığının değişmesine sebep olur. Her zaman alışık olduğu ruh halinden ve sosyal yaşantıdan uzaklaşıp kendini başka bir dünya içinde bulur yani insan alışkanlıklarını değiştirir. Bu durum insanın kendine yabancılaşmasıyla sonuçlanır. Kişiyeye yönelik bakış açısı değişime uğrar. İhanetin faili toplum tarafından dışlanır veya yaptırımlara maruz kalır. Kişiyeye yönelik tutumlar ve davranışlar da değişir. *The Phenomenon of Betrayal in The Modern and Contemporary History of Russia* adlı makalede ihaneti işleyen hainin karşılığı, sadakatsiz ve inanç yasalarını ihlal eden terimler olan hain ve suç kırııcıdır. İhanet

eden kişi, yükümlülükleri veya anlaşmaları ihlal edendir eğer antlaşma esnasında bir yemin veya ant içme söz konusu ise buna aykırı davranmak hem ihlal hem de karşı tarafa zarar veren bir eylem olarak tanımlanır (Sharygin, 2008: 192). Verilen söz kişiler arasındaki güven üzerine oturtulurken, bu sözün ihlal edilmesi aradaki güven bağını zedeleyecek dolayısıyla verilen söze ihanet edilmiş olacaktır.

İhanet kavramına olağan akışın içerisinde ya da insanın doğası gereği gerçekleştirdiği bir eylem olarak bakanlar da vardır. İhanetin belirsizlik olduğunu dile getiren Shklar, ihanetin iki unsurundan bahseder. Birinci unsur mağdurun zarar görmesidir. Ancak mağdurun menfaatine zarar vermek veya duygularını ciddi şekilde incitmek ihanet teşkil etmek için yeterli değildir; başka bir unsura ihtiyaç vardır. İhanet için zararın ve suçun, yoğun ilişki içinde olduğu varsayılan kişiler arasında gerçekleşmesi gerekir. Ancak zarar ve kırgınlık, yoğun ilişkinin anlamını sorgulamak için iyi nedenler olarak hizmet ettiğinde ihanetten bahsedebilir. İlişkiyi ihanete uğratan şey, ona verilen zarardır (Shklar, 1984: 152). Bu açıklamadan yola çıkarak yapılan her kötülüğün ihanet olarak yorumlanamayacağı söylenebilir, ihanet olarak yorumlanabilmesi için en az iki kişi arasında derin bir bağ olması ve bu bağı zedeleyecek bir davranışın bulunması gerekir.

Sadakat ve güvenin karşıtı, ihlali olarak konumlandırılan ihanet; din, siyaset, bilim, askeri, sanayi, ticaret ve kişisel ilişkiler gibi çok çeşitli alanlarda ve farklı bağlamlarda ortaya çıkabilir. Bu ihlaller genellikle yalan söylemek gibi aldatıcı yolların kullanılması sonucu görülür. Güven ihlallerinin tartışılması gerektiğine inanan Ben-yehuda, Bağlamsal inşâcılık yöntemiyle hangi versiyonun ampirik olarak daha geçerli olduğunu bulmaya ve doğrulamaya çalışır.

İhanet etiketini çağrıştıran davranış, iki önemli değer olan güven ve sadakatin ahlaki sınırlarının ihlal edildiği evrensel bir yapıdan oluşur. Bu ihlaller hem kişilerarası düzeyde hem de devlet düzeyinde tehdit potansiyeli içermeye eğilimindedir. Güven ve sadakatin düşmanca ihlali ve dolayısıyla kolektifin veya ikilinin gerçek bir üyesinin ahlaki sınırları aşması, ihanet olarak yorumlanır. Kişisel seviyeden ulus devlet gibi bir organizasyon seviyesine kadar değişebilir. Aldatma, ahlaki bağlılık ve çıkar tanımlarına odaklanılır. İhanetin anlaşılmasında önemli bir boyut, o eyleme karışan kişinin motivasyonudur. Motivasyona ilişkin bilgilerimizin kaynağı çok önemli bir faktördür. Temelinde ne var bu kavrama yönelişin? İhanet, insan olmanın sınırlarının toplumsal, siyasi, geleneksel ve ahlaki dışlanma yoluyla bulanıklaştırıldığı, zorlandığı evrensel bir düzlemde yer alır. Ben-yehuda, Güven ve inanç ihlali olarak gördüğu ihaneti evrensel bir suç olarak

kavramlaştırır (Benyehuda, 2008: 114).

Güven ve sadakat duygularının arkaik ve modern bütün toplumlarda olumlu duygular olarak görülmesi ihanetin de aynı geniş zeminde kötücül bir duygu ve eylem olmasını neredeyse zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte sadakatsizlik, aldatmak, kandırma, hile gibi birbirini tamamlayan ama bazı nüanslarla birbirinden ayrı olan kavramlar da ortak kötü olarak kabul görür. Bu ortak kötüler ihaneti besleyen duygulardır.

Aldatmak, hile yapmak, ihanet etmek gibi olumsuz kabul edilen durumlar bir süre sonra insanda huzursuzluğa hatta bireysel hesaplaşmalara sebep olabilmektedir. İhanet eylemi içinde bulunan insan güven duygusunu hiçe sayar, yalan söyleme eğilimi gösterir, aldatma, inkâr gibi olumsuz benlik özellikleriyle kuşanabilir. Bu kuşanmalar boyutlarını belirlediği gibi ihanetin karmaşık durumları ifade eden bir eylem olmasının önünü açar. Büyük ölçüde mağdur tarafın tanımladığı ihanet, failin ortaya koyduğu nedenselliklerle normların ve hukukun karar vermekte zorlandığı bir eyleme dönüşür.

Pişmanlık duygusunun da ihanetle doğrudan ve dolaylı bir bağı olduğunu eklemek gerekir. “Pişmanlık iki seçenek arasında gidip geldikten sonra seçilmesi vicdan azabına yol açan seçenekte karar kılmaktır. Vicdan azabı yapılanın kötülüğüne dair bilinçten doğar. Bu nedenle kendine egemen olmayan kişi akıl ve duygular arasında kalır. Ama sonunda duyguların peşinden gider. Akıl ile duygu çatışması özsel olarak bilgi ile duygu çatışmasıdır (Adugit: 2013: 208). Bu çatışmada ihanet akıl ve duygu çatışmasından beslenen ve pişmanlığın nedeni olarak beliren bir eylemdir.

Johnson, ihanet olgusuna güven duygusunu odağa alarak bakar. Güvenen ve güven arasındaki ilişkinin ihanet eylemiyle kurban-fail ilişkisine dönüşebileceğini belirtir:

Ahlaki açıdan masum olanlar, güveni yarı-görülen şekilde deneyimliyorsa, ahlaki olarak masum olmayanların, özellikle diğer insanların niyetlerinin çoğu zaman şeffaf olmadığı durumlarda, aslında güveni kullanmayı nasıl öğrendiklerini sormak istedim. Bu nedenle dikkatim güven ile kirli eller arasındaki ilişkiye çevrildi. Güvenenlerin, bu güveni sağlayanların kurbanları olma ihtimali varken, siyasi bir çıkar uğruna kötü davranmaya çağırılması muhtemel olanlara güven verilmesinin aslında nasıl mümkün olduğunu görmek istedim (Johnson, 1993: 1-4).

Johnson güven duygusunun koşulsuz sağlandığı ilişkilerde körleşebileceğinin de altını çizer:

“Güven, yalnızca belirli durumlarda övgüyü haklı çıkaran koşullu bir değer olabilir, sadakati veya karşılıklı sadakati ifade eden koşulsuz bir güvenilirliği ifade edebilir. Aşk, özel bir sadakat veya şefkat, güveni kör edebilir; aynı şekilde güven de karşılığında güven çekebilir” (Johnson, 1993: 166-173). Bu durumda ihanet aşırı güvenmenin ortaya çıkardığı şüphe duygusuyla başka bir boyut ve anlam da kazanır. İhanetin çok boyutlu açıdan incelenmesi gerektiği aslında bu tanımdan da anlaşılır. İnsan aşırı güvendiği insanın ihanet edebileceğine de inanmaz, inanmak istemez veya ihtimal vermez. Koşulsuz güven de bazen ihanete iten bir sebeptir. İnsan ilişkilerindeki güvenle güçlenen bu bağ sebebiyle kişi ihanet ettiğinde karşı taraf bunu ya anlamayacak ya da duyduğu koşulsuz güven ihaneti gölgeleyecektir. Ya da tam tersi de ihtimaldir. Kişi fark ettiğinde yıkımı daha ağır olacak bu da yukarıda değinilen ihanetin kişiler arası bağ ne kadar güçlüyse o kadar zarar verdiği gerçeğine destek olacaktır.

İhanet olgusunun karmaşık duygu ve düşünceleri barındırdığına dair başka bir önerme de inanç ve bağlılık duygularının kuvvetiyle ilişkilidir. Kuvvetli bir inanç ya da bağlılığın anlam kattığı ilişkide ihanet olgusunun farklı bir anlam kazanacağı muhakkaktır. “İhanet kavramının kendisi diyalektiktir. Bunun için ancak başlangıçta inanç veya bağlılık kavramları anlamlı ve değerliyse anlamlı görünür. Aslında, ilk kavramın ikincisine asalak olduğu veya en azından ona bağımlı olduğu tartışılabilir. Aziz Petrus'un kendisinden daha az önemli olmayan bir figürün paradigmatik örneğinde olduğu gibi ihanet, sadakatin anlamını ve doğruluğunu vurgular ve aynı zamanda ortaya çıkarır” (Henry, 2010: 442). Her şeyin zıttıyla varlığını sürdürdüğü gerçeği bir kere daha bu tanımdan yola çıkarak görülmektedir.

İhanet farklı durumlarda farklı anlamlar kazanır. Durumların nedenleri ve sonuçları fail ve mağdur açısından değerlendirildiğinde ihanetin birden fazla anlam kazanmasına sebep olur.

4.3. İhanetin farklı disiplinlerde kazandığı anlamlar

İhanet farklı disiplinlerde karşımıza çıkan bir kavramdır. İhanet olgusunun pratikleri (eyleme dönüşmüş hali) mitlerde, dini metinlerde ve modern edebî türlerde ortaya konmuştur. Yaratılış mitlerinden başlayarak ilerleyen metinlerde ihanet değişim ve farkındalığın itici gücü olarak yer alır. Dahası ‘iyi’ değerlerin belirmesinde, anlaşılmasında önemli rol üstlenir.

İhanet edenler yazında, dini inançlarda veya söylencelerde somutlaşmıştır: Kabil'in bir adak kabulü meselesi için kardeşi Habil'i öldürmesi, Hz. Yusuf'un kardeşlerince kuyuya atılması, Hz. İsa'yı ele veren havarisi Yahuda, Zeus'a hayvanların en kıymetsiz yerlerini sunan Prometheus, Gustave Flaubert'in Madame Bovary'si veya Shakespeare'da İago karakterleri ihanetin temsillerinden sadece bazıları olmakla birlikte bu örnekler artırılabilir. Bütün bunlardan yola çıkarak ihanetin, güven kaybına sebep olmak, yanıltmak, bilinçli olarak yanlış yönlendirmek yani güven ve aldatma arasındaki ince çizgidir. Bu ince çizginin kopuşu aradaki bağın kırılma noktasıdır (Aydın, 2018: 330).

Kendine yabancılaşma, dışla(n)ma, değerlere bağlanma, iyiyi kötüyü ayırt etme gibi pek çok farkındalık bu metinlerde yer alır.

Kur'an-ı Kerim ve hadis kaynaklarından yola çıkarak yapılan bir çalışmada tarihi süreç içerisinde hainler ve ihanet çeşitleri ortaya konmuştur. İslami kaynaklara göre, insanı ihanete sürükleyen nedenler şu şekilde sıralanmıştır: “Hastalıklı kalbe sahip olmak (manevi anlamda), münafıklık, nankörlük, yalancılığı ve yalancı şahitliği huy edinmek, azgınlık, kibir ve böbürlenme, güç zehirlenmesi, hırs ve tamah, haset, kötü ahlâk, nefsinin Tanrı edinmek, cehalet, hırsızlık, haksız kazanç, haram yemek ve yalana kulak vermek, şüphe, zan ve ihtiras, yapılan antlaşmaları ve verilen sözleri bozmak” (Demirci, 2022: 56-93). Dikkat edilirse İslam kaynaklarında ihanetin büyük ölçüde insanın fitratıyla ilişkilendiren nedenleri yer almıştır. Bu açıdan bakıldığında ihanet, kadercilik anlayışın uzantısı olarak iyi ve kötü huyların çarpışması olarak da değerlendirilebilir.

Mitik ve dini metinler ihaneti masumiyetin istismarı olarak da değerlendirir. “Masumiyet Latince *in* ve *nocens*'ten, zararlı olmayan suç ve günahattan uzak olan art niyetsiz saf davranışlarında da kötücül etki olmayan veya kötü niyetten kaynaklanmayan anlamına gelir” (May, 2018: 48). İhanet suç ve günahattan uzak olan davranışları art niyetli eylemlerle kesintiye uğratar. Mitlere ve dini metinlere göre insanı ihanete sürükleyen duygulardan biri de merak ve aşma dürtüsüdür. Bu dürtüleri kontrol edemeyen insanlar ihanete yönelebilir. “Bizzat, kaygı, sorumluluk ve suçluluk duygusunu barındıran bilinç Âdem ile Havva'nın cennetten kovulduğunda doğmuştur. Bunların hepsi de bir isyan ediminde meydana gelir. Bilinç bireyin karşı iradesinin uygulanmasını gerektirir. Bireyi sahip olmadığı gücü merak etmeye, başvurmaya zorlayan her bireyin içinde meydana gelen çelişkilerle ortaya çıkan ilham bulur ve gelişir” (May, 2018: 250). Âdem ve Havva'da olduğu gibi merak dürtüsünü tetikleyen, mutlak iktidarın sınırlarını zorlayan ihanet eylemi kötücül (şeytani) duyguların

güdümündedir.

Kişinin herkes gibi olumsuz yanları olduğunu şeytani yönünün potansiyelde hem iyilik hem de kötülük için etkili olduğunu ve ondan ne vazgeçebileceğinin ne de onsuz yaşayabileceğinin farkına varması azımsanmayacak bir lütuftur. Edinimlerinin çoğunun tam da bu şeytani dürtünün doğurduğu çelişkilerle ilişkili olduğunu görme noktasına gelmesi de benzer şekilde yararlıdır. Bu yaşamın iyilik ve kötülüğün bir karışımı olduğu saf iyilik diye bir şey olmadığı ve potansiyel olarak kötülük olmasaydı iyiliğin de olmayacağı deneyiminin merkezidir. Yaşamda amaç, kötülükten ayrı olarak değil, kötülüğe rağmen iyiliği başarmaktır (May, 2018: 293).

Düşünce tarihinde de dinler tarihinde de ihanete insanın doğasında taşıdığı özellikler, benlik ve kendilik bilinci üzerinden bakılır. “İnsan bile bile kendine zarar vermek istemez. Doğası gereği iyi ve kötüye olan yönelimindeki bilgi eksikliği, deneyim eksikliği veya egosu onu belki de ihanete doğru sürükler. Seçimler her zaman olumlu sonuçlanmayabilir. İyi olan şeyler insana fayda sağlar. İnsan için faydalı denilen şey nedir: Güçlülüğün sorun yarattığı, güzelliğin mutsuzluk getirdiği zenginliğin can yaktığı, zekanın felakete yol açtığı sır değildir” (Adugit, 2013: 31). Dinler tarihinde olduğu gibi düşünce alanında da en geniş çerçevede ‘haz’ duygusu üzerinden açıklanan ihanet, kendine hâkim olma prensibini de zorunlu kılan olumsuz bir örnek olarak görülür: “Kendine egemen olamama bedensel hazlara veya bedensel arzulara dair bir tür tutumdur. Burada tam anlamıyla bir çatışma söz konusudur. Zira kişi hem peşi sıra haz getireceği tasarlanan kimi tutkuların etkisindedir. Hem de aynı tutkuların taleplerine karşı duran onlara hayır diyen bir sanıya ya da bilgiye sahiptir. Ancak olmaması gerektiğini düşündüğü tutkular taşıyan kişi, kendine egemen olma sorunuyla karşı karşıya kalır. Bir yandan ağır mücadele gerektiren diğer yandan da önemli sonuçlar yaratan gerilimdir” (Adugit, 2013: 204).

Yukarıda değinildiği gibi felsefe, ihaneti insan doğasına ait duygularla açıklamıştır. Schopenhauer, “İnsanın başkalarına karşı ya kıskançlık ya da duygudaşlık karakterine bürünen temel eğilimi insanların ahlaki erdemlerinin ve kötülüklerinin ilk kez ayrıştığı kavşak noktası olarak görür. Ona göre bu birbirine taban tabana zıt nitelikler her insanda mevcuttur. Bunlar kişinin kendi payına düşenler ile başkalarının kısmeti arasında yaptığı kaçınılmaz karşılaştırma yahut mukayeseden kaynaklanır” (Schopenhauer, 2013: 23). Bu durumda ihaneti ortaya çıkaran dinamiklerden ikisi de haset ve kıskançlık duygularıdır. Kıskançlık kaybetme korkusuna dayalı bir duyguyken, haset ele geçirme ve imrenme dürtülerini harekete geçirir. İhanet her iki duygudan beslenerek eyleme dönüşen bir olgudur.

Bu durumda ihanet haset ve kıskançlığın hem nedeni hem de sonucu olabilmektedir. Felsefenin temel dürtüler ve ahlak üzerinden anlattığı bu duygular ihanet pratiğinde de kendilerine rol bulabilmektedir. Bu bağlamda ihanetin dolaylı yollardan dürtüsel bir yanı olduğu düşünülebilir.

Modern psikolojiye kadar ihanetin tanımları çoğunlukla mağdur perspektifinden yapılmış fail göz ardı edilmiştir. Modern psikoloji de failin tarafından bakarken genellikle nedensellik -eylemi anlama, eyleme neden bulma- ilkesini öncelemiştir. Bunun en önemli sebebi ihanete ahlaki çerçeveden bakılmasıdır. Ahlaki çerçeve, sosyal bene olan saygının ferdi bene duyulmamasına yol açmıştır.

Ahlaki eylemde insan sadece ötekiyle değil kendiyile ve sınırsız ötekiyle yüz yüze gelmiş olur. Ahlâk, kişinin kendi kendisiyle karşıya kalması anlamında benin tam bir odaklanmasıdır. Tanrıyla bir öteki olarak karşılaşmada benlik kendisinin en yüksek düzeyleriyle karşılaşır. Benlik sınırlı ve verili durumun ötesine geçebilir. Tam odaklanmış bir kişiliğin oluşumunda insanın kendi sınırlanmışlığını aşabilen tinsel bir varlık olması gerçeğinin altını çizer (Tillich, 2006: 20).

İnsanın kendi sınırlandırılmışlığını aşma çabası beraberinde ferdi beni sosyal benin önüne çıkarmak istemesiyle de ilişkilidir. “Yalnız ve yalnız senle karşılaşma sayesinde insan benliğini gerçekleştiren bir kişi olur. Bu durumu doğadaki diğer nesnelere temin edemez. Başkasına yapılan bir haksızlık aslında insanın kendine yaptığı bir haksızlıktır. Örneğin bir efendi bir köleye bir ben olarak değil de bir şey olarak muamele ederse o, kendi benliğini tehlikeye atmış olur. Dolayısıyla köle sadece kendisinin değil, efendinin de benliğinin incinmesinin bir ifadesidir” (Tillich, 2006: 78-79).

İhanet bütün mitlerde, inançlarda mağdurlar tarafından dile getirilen ve yargılanan bir eylem olmasına rağmen, insanın kendisiyle, kendi değerleriyle çelişmesinin sonucunda ortaya çıkar. Bu bakımdan ihanet olgusuna kendine ihanet, kendini aldatma perspektifinden de bakılabilir. Felsefede ‘ben’in doğal varlığını kabullenmeme, doğanın yasalarına karşı gelme çabalarını kendine ihanet olarak değerlendirir. Tillich doğal ahlak yasasına karşı duran ‘ben’lerin kendini aldatma sürecine girdiklerini söyler.

Doğal ahlâk yasasının her inkârında bir kendini aldatma vardır. Zira doğal ahlak yasasını inkâr edenler, ilahî olarak açıklanan ahlak yasasının ilahî olarak yaratılan insan doğasıyla çelişmediği kabul edebilmelidir. O sadece insanın asıl doğasında tecessüm eden yasanın yeni bir ifadesi olabilir.

İnsanın asıl doğası insan olduğu sürece kaybedilemez. O gerçekleşme sürecinde tahrif edilebilir fakat ortadan kaybolamaz. İnsanın yaratılan doğasından yabancılaştığının tam ifadesi onun özsel olarak olduğu ile varoluşsal olarak olduğu şey arasında bir uçurum tecrübesi varsayar. Zayıf ya da yanıltıcı bir vicdan bile hala bir vicdandır. Yani insanın kendi asıl doğasının sessiz sesi, aktüel varlığının yargılayıcısıdır (Tillich, 2006: 46-47).

Ahlakın kurallarını katı bulan ferdî ben, bir taraftan kendi varlığı ve oluş haliyle sosyal benle çatışır ve sonucu, bedeli kendine dönük olan ihanet eylemine başvurur. Bu nedenle ihanet eylemlerinin bir yönü de insanın kendini aldatmasıyla ilişkilidir.

Modern dönemlerden itibaren intikam duygusu ve eylemi farklı somut göstergelerle de ortaya çıkmıştır. Özne kavramının değişken bir yapıya büründüğü bu dönemlerde bireyin bir özne olarak ait hissettiği toplulukların sayısı da artmıştır. Bunlardan biri müşteri olmaktadır. “Yapılan bir araştırmada alışveriş esnasında müşterilerin; firma tarafından kandırılma, aldatılma veya kötü davranışa maruz kaldıklarını hissettiklerinde firmaya yönelik intikam duygularında artış olduğu gözlemlenmiştir” (Aykut ve Erçiş, 2022: 653).

En sık gözlenen ihanet türlerinin beş başlık altında toplayan Özkan şu tespitlerde bulunmuştur:

- Sadakatsizlik (disloyalty) bir kişiye, ülkeye veya kuruluşa sadık olmama, vefasızlık yapma;
- Kişisel ve gizli bilgilerin zarar verecek biçimde ya da zarar kastıyla ifşa edilmesi,
- Aldatma (infidelity): eşine (ya da cinsel partnerine) yönelik sadakatsiz durumlar ya da eylemlerde bulunma;
- Sahtekârlık (dishonesty): birinin karakterinde veya davranışında gösterilen hilekârlık;
- Önemli ihtiyaç anında beklenen yardımı sunamama (Özkan, 2022: 12).

Modern dönemlerin ihanet olgusuyla ilişkisini ortaya koyan önemli dinamiklerden biri de bireyin benliğini ya da kendiliğini ferdî ve toplumsal boyutta hissetmesidir. “Ferdî ben bireyin toplumun tavrına yönelik tepkisidir. Bu düzenli tavra gösterdiği tepki sonuç olarak bu tavrı değiştirir. Bu değişim meydana gelene kadar birey kendi deneyiminde bulunmaz. Ferdî ben belleğimizdeki deneyimimizde yer alır. Ancak eylemi gerçekleştirdikten sonra ne yaptığımızı biliriz ancak konuştuktan sonra ne söylediğimizi biliriz” (Mead, 2017: 214.) Buna karşılık “sosyal ben geleneksel alışkanlıklara bağlı bireydir ve her zaman harekete geçmeye hazır bulunur. Herkesin sahip olduğu tepkilere, alışkanlıklara sahip olmak zorundadır. Yoksa birey toplumun bir üyesi olamaz” (Mead, 2017: 215). Modern

dönemlerde yabancılaşma duygusu ya da bireyin ferdi beninin ön plana çıkarması toplumla ve toplumsal değerlerle çatışmasına yol açar. Bu çatışmanın görünür hallerinden biri de ihanettir. Bu bağlamda ihanet yalnızca ahlaki bir çöküşü ifade etmez. Topluma karşı durma, direnç gösterme yollarından biri haline gelir. Aslına bakılırsa Mead'in tanımlarından yola çıkılarak ortaya koyulan yapılanmanın temelinde psikolojinin bağımsız bir bilim dalı olarak kabul edilmesinin de payı vardır. Zira modern psikoloji ihanet eylemlerini meşru bir zemine oturtmasa da anlaşılır bir sarmalla anlatır.

Freud modern dönemlerin başlangıcında insanın doğası ile büyüme koşullarının sentezini yapar. Bu sentez ihanet olgusuna bakışta farklı perspektifler kazandırır. Ona göre yapımız icabı yalnızca karşıtlıklardan yoğun zevk alabiliriz. “Sürekli durumlardan aldığımız zevk ise pek azdır. Böylelikle mutluluk olanaklarımız zaten bünyemizle sınırlanmış olur. Mutsuzluk duymak ise çok daha kolaydır” (Freud, 2019: 37). Dış otoritenin saldırganlığından duyulan korku sonucu iç güdünün yadsınması – sevgi yitiminden kaynaklanan korku aslında bu kapıya çıkar, sevgi cezanın saldırganlığından korur, ardından iç otoritenin kurulması, bundan duyulan korku sebebiyle içgüdünün yadsınması, vicdan korkusu gelir. Bu durumlarda kötü niyetle kötü eylemler eş değer sayılır. Ortaya suçluluk duygusuyla cezalandırılma gereksinimi çıkar. Vicdanın saldırganlığı otoritenin saldırganlığını içinde barındırır (Freud, 2019: 85). Vicdanın saldırganlığı ile otoritenin saldırganlığı ihanet eyleminin ortaya çıkmasında etkilidir.

İnsan suç işlediği için suçluluk duyuyorsa bu duyguya pişmanlık denmesi gerekir. Bu duygu bir eyleme ilişkindir ve doğal olarak vicdanın kendini suçlu hissetme hazırlığının eylemden önce var olmasını şart koşar. Demek ki böylesi bir pişmanlık vicdanın ve suçluluk duygusunun kökenini bulmamıza kesinlikle yardımcı olamaz. Gündelik durumlar genellikle şu şekilde olup biter: içgüdüsel bir gereksinim, zaten sınırlı bir gücü olan vicdana rağmen tatmin sağlayacak bir güce ulaşır. Tatmin edilen arzunun doğal olarak zayıflamasıyla önceki güç dengesi yeniden kurulur. O halde psikoanaliz pişmanlıktan kaynaklanan suçluluk duygusunu ne denli sık gerçekleşirse gerçekleşsin ve pratik önemi ne olursa olsun bu tartışmanın dışında tutmakta haklıdır (Freud, 2019: 88).

Bu noktada arzu kavramının ihanetle ilişkisine değinmek gerekir. Arzu üçgeninde tepe noktasında geldiğinde aşağı doğru yönelen duygular ihanet eylemine doğru evrilebilmektedir.

Psikanaliz de ihanet ile pişmanlık duygusu arasında ilişki kurar. Pişmanlık benin suçluluk duygusu durumundaki tepkisinin genel tanımıdır. Arka planda etkili olan kaygının biraz değişikliğe uğramış duyusal malzemesini içerir. Bir ceza olma özelliğini taşır, cezalandırılma gereksinimini barındırır. Yani pişmanlık vicdandan eski olabilir (Freud, 2019: 94). Kaygıyla başlayan pişmanlık duygusu, ihanetle belirgin biçimde ortaya çıkar ve eylemi unutturacak kadar etkili bir duyguya dönüşebilir. Bu noktada pişmanlık ihanetin unutulması için itici bir güç olur.

İhanet olgusuna kötülük perspektifinden de bakılabilir. İyinin karşıtı olarak konumlandırılan kötülüğün birden fazla dinamiğinin bir araya gelerek oluşturduğu ihanet, kötülük sorunsalını tartışacak olanaklar sunar. İnsan doğasının iyi ya da kötü oluşunun tartışılmasıyla başlayan kötülük sorunsalı sonraları farklı açılardan yeniden ele alınmıştır. İnsan doğasının iyi mi kötü mü olduğu, eğer iyi ise neden iyi olduğu tartışmalarına Platon, *Devlet* isimli eserinde yer verir. Eserde,

Sokrates ile Glaukon arasında doğruluk ve eğrilik üzerine geçen tartışma, aslında insan doğasının iyilik ve kötülüğü üzerine yapılan bir tartışmadır. Glaukon'a göre tabiatta haksızlık eden ve haksızlığa uğrayan iki taraf bulunur ve haksızlık edenler haksızlığa uğrayanlardan sayıca çok daha fazladır. Haksızlığa uğrayanlar bu durumdan sakınamayacaklarını, haksızlık edenler de her zaman haksızlık edemeyeceklerini anladıkları zaman -Hobbes'un da ifade ettiği gibi-bir anlaşma yapmaya karar verip, kanun koyarlar. Artık kanunun buyruğu, doğru olan şey olarak kabul edilir. Buna göre doğruluk, en iyi olan ile en kötü olanın ortasında, diğer bir deyişle haksızlık edip ceza görmemekle, haksızlığa uğrayıp öç almamanın arasındadır. Bu iki şeyin arasında olan doğruluk, salt iyi bir şey olduğu için tercih edilmez. Doğruluğa değer verilmesinin nedeni, türdeşlere duyulan diğerkamca duygular değil, insanın haksızlık etmeye her zaman gücünün yetmemesidir. Eğer insanın haksızlık etmeye sürekli gücü yetseydi hiçbir zaman anlaşmaya yanaşmazdı. Devlet Diyalogu'nda insan doğasının haksızlık etmeye yatkın olduğunu savunan Glaukon, Gyges Efsanesine dayanarak insan doğasını çözümleye devam eder. Efsaneye göre Gyges, Lydia kralının hizmetinde bir çobanken sağanak ve deprem sonucu açılan derin bir yarığın içine girer. Bu yarığın içinde taşını çevirince görünmez yapan bir yüzük bulur. Yüzüğün tılsımını kullanan Gyges, kralın karısını baştan çıkarır ve onun yardımıyla kralı öldürüp yerine geçer. Bu efsaneden çıkan sonuca göre doğru ve eğri iki adamın her şeyi yapmaya imkanları olduğunda aralarında fark kalmaz. Çünkü insan doğası, özünde her zaman kendinde olandan fazlasını ister (Platon, 2001: 359-360).

Jung da kötülük sorunsalına temel noktadan insanın doğasından bakar. Bununla birlikte çağdaş insanın karmaşık duygularını da bu tartışmaya ekler.

Eğer kötülüğün insanın kendi seçimi olmadığı halde doğasında daima yaşadığı gerçeğini idrak edersek psikolojik dünyamızda kötülük iyinin eşit ve zıt partneri olarak yerini alır. Bu farkındalık doğrudan dünyanın politik hizipleşmesinde zaten bilinçsizce gerçekleşmiş olan ve çağdaş insanın içindeki daha da bilinçsiz ayrışmada kendini gösteren, psikolojik bir ikiliğe yol açar. Ancak ikilik bu farkındalıktan kaynaklanmaz. Aksine başlangıçta bölünmüşüzdür. Bu kadar suçun sorumluluğunu kişisel olarak üstlenmemiz gerektiğini düşünmek dayanılmaz bir düşünce olurdu. Bu nedenle kötülüğü tek tek suçlular veya suç grupları ile sınırlayıp ellerimizi kirden arındırmayı ve kötülüğe genel yatkınlığımızı görmezden gelmeyi tercih ederiz (Jung, 2010: 102).

İhanet, kötülük tartışmalarında insanın hep daha fazlasını isteyen doğasını perçinleyen bir olgudur. Haset, kıskançlık, iktidar hırsı, çıkar elde etme, toplumsal benle çatışma gibi olumsuz duyguların bir ya da birkaç tanesinin nedensellik zemini oluşturduğu bir durumda ortaya çıkar. Bu bakımdan ihanet kötülük sorunsalında olumsuz pekiştiricileri bir araya getiren bir sonuç (eylem) olarak da değerlendirilebilir.

Tanımlardan ve bir kavram ya da eylem olarak ortaya çıkan yaklaşımlardan anlaşılacağı gibi ihanet, çoğunlukla failin değil mağdurun cephesinden tanımlanmıştır. İhanete uğrayan üzerindeki olumsuz etkiler bu kavramın açıklayıcısı olmuştur. Bu bakımdan ihanetin etimolojik yapısında etik değerleri yok sayma odağında bir anlam çerçevesi oluşturulmuştur. Bu çerçeve ihanet kavramının ve pratiklerinin hemen hepsinin geniş bir çatı altında ele alınmasının da önünü açmıştır. Vatana, sevgiliye, kardeşe, aileye, kendine vb. karşı verilen beklenmedik zararların tamamı ihanet çatısı altında kabul görmüştür. Bu genelleme ihanetin kullanım sıklığını artırdığı gibi pratikte (davranışa dönüştüğünde) sınırlarının olabildiğince genişlemesine yol açmıştır. Bu nedenle hangi davranışın ihanet olduğunu ayırt etmek süreç içerisinde zorlaşmıştır. Bu zorluk ihanetin özne (fail) perspektifinden tanımının yapılmasıyla biraz olsun aşılabilir. Alan yazında görülen önemli bir eksiklik ihanet eden tarafından herhangi bir ihanet tanımının bulunmamasıdır. Bunun önemli nedenlerinden biri ihanetin etik çerçevede (gelenek, görenek, töre, alışkanlıklar) karşıtıyla birlikte düşünülemez kadar kötücül bir eylem olarak görülmesidir. Bununla birlikte ihanet; kıskançlık, kötülük, menfaat, iktidar arzusu, karşılıksız aşk gibi hemen bütün menfi değerlerin bir sonucu olarak görülmektedir. Dolayısıyla ihanet, intikam menfi duygu ve hareketlerin sonucu olarak görülmektedir. Bu nedenle ihanet eden özne, ancak dışlanarak, cezalandırılarak ihanet sürecinin bir parçası olabilmektedir.

İhanetin yaşamın her anında karşılaşılabilecek bir kavram olduğundan bahsettik. Aynı

zamanda halk anlatılarında da mevcut olan ihanet kavramı insandan bağımsız düşünölemeyecek olan sözlü anlatı türlerinde de karşımıza çıkmaktadır. “İhanetin yaygın olarak insan yaşamındaki varlığı inkâr edilemez. Bunun sebebi toplumsal tahayyülde de mevcut olduğu gerçeğidir. İhanetin eksik olduğu çok az masal ve mit, dini ve büyük hikayeler vardır (Schehr, 2007:314). Schehr’in düşöncelerinden yola çıkıldığında toplumdaki ihanet algısının ortaya koyulabilmesi için sözlü anlatı türlerine göz atmakta fayda olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Türk dünyası efsanelerinde ihanetin bulunma durumuna bakılması çalışmanın temelini oluşturacaktır.

5. TÜRK DÜNYASI EFSANELERİNDE İHANET

Çalışmanın bulgular ve yorumlarını içeren bu bölümde Türk dünyasından literatüre derlemesi kazandırılmış olan efsaneler incelenerek 339 efsane metninde ihanet kavramının yer aldığı tespit edilmiştir. Bu başlık altında ihanetin yer alış boyutları, nedenleri, sonuçları ve hain tipinin özellikleri incelenecektir.

5.1. Türk dünyası efsanelerinde ihanetin yer alış boyutları

Türk Dünyası Efsanelerinde İhanet başlıklı doktora tezinin inceleme bölümünde Anadolu sahasında derlemeleri yapılmış olan efsaneler ile Türk devletlerinin ve Türk topluluklarının Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmış, literatüre kazandırılmış efsaneleri incelenmiştir. Efsanelerde “ihanet” kavramının varlığı tespit edilmiş ve ihanetin ferdî ve toplumsal boyutlar olmak üzere ihanet kavramı iki temel üzerinden ilerlemiştir. İhanetin ferdî boyutu başlığı altında “kardeş ve kardeşliğe ihanet, evlada ihanet, ana babaya ihanet, eşe/ sevgiliye ihanet, geline ihanet, damadın kayınpedere ihaneti, eltiye ihanet, kuzene ihanet, ahde ihanet, iyi niyete ihanet, iradeye ihanet, emanete ihanet, güvene ihanet, arkadaşına ihanet, kutsala ihanet, ilahî güce ihanet, kendine ihanet”; ihanetin toplumsal boyutu başlığı altında “toplumsal tabulara ihanet, dinî tabulara ihanet, din büyüklerine ihanet, vatana ihanet, vatan uğruna ihanet, devlet büyüklerine / otoriteye ihanet, otoritenin ihaneti, misafire ihanet ve misafirin ihaneti, komşuya ihanet” yer almaktadır. Bazı Türk boylarının efsane derlemeleri sınırlı yapıldığından literatüre kazandırılan efsane metinleri değerlendirmeye alınmış, efsane metinlerinden “ihanet” kavramını barındıranlar detaylı incelenmiştir. Toplam 339 Türk efsanesinde ihanet kavramı tespit edilmiştir, hain tipinin varlığı ise 206 efsanede görülmüştür. Efsane isimleri, derlendikleri yöreler bir liste halinde EK1’de sunulmuştur. Ayrıca her efsaneye bir numara verilmiş ve efsanenin yer aldığı ihanet boyutuna göre kısaltmalarla efsaneler tasniflenmiştir. Örneğin evlada ihanet başlığı altındaki efsaneler E. İ. kısaltmasıyla numaralandırılmış, kısaltmaların açıklamaları EK 2’de verilmiştir.

Bu efsanelerde ihanet kavramının çeşitli boyutları ilgili başlıkların altında verilmiştir. İhanet kavramına rastlanılmayan Hakas, Gagauz, Dolgan, Nogay, Baraba ve Telengit efsaneleri ile Balkan Türklerine ait derlemeleri yapılan efsaneler çalışma dışı bırakılmıştır. Bu efsanelerde ihanet kavramına yönelik tespitite bulunulamamıştır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti’nde derlenmeyen efsaneler yer almaktadır. Bu yörelerin efsaneleri literatüre kazandırılmadığı

için çalışma dışı bırakılmıştır.

İhanet kavramının çeşitli boyutlarla ortaya koyulmasının ardından efsanelerde yer alan hain tipleri ortaya çıkarılmaya çalışılmış ve hain tiplerinin hain olmalarının altında yatan nedenler üzerinde durulmuştur. Hangi hain tipinin neden hain olarak nitelendirildiği efsanelerde hain tipinin sadece tek boyutta olmadığı, birden fazla hain tipinin olduğu tablolarla detaylı olarak gösterilmiştir. Ayrıca grafiklerle somutlaştırılan bu verilerde hangi efsanelerde hangi hain tipinin yer aldığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bugüne kadar olumsuz tiplerle ilgili yapılan tip çalışmalarından farklı olarak olumsuz bir tip olarak nitelendirilen hain tipinin detaylı incelemesi bu çalışma ile ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Hain tiplerini ihanete iten nedenler ve ihanet sonucu karşılaşılan yaptırımlar da çalışmada detaylı şekilde verilmiştir.

İhanet kavramının boyutlarının ortaya koyulması akıllara Thomson (1966) 'ın *Motif-Index of Folk-Literature* kitabını getirmektedir. İhanet kavramı bu kitapta K. Aldatmalar başlığı altında incelenmektedir. Kitabın içeriği incelendiğinde başlıkların açılımlarının şu şekilde olduğu görülmektedir:

K0-K99 Hile,

K100-K299 Aldatıcı Pazarlıklar,

K110-K149 Değersiz Eşyaların Satışı,

K200-K249 Borç Ödemekte Aldatma,

K300- K499 Borç Ödemekte Aldatma,

K310-K439 Hırsızlıklar,

K440- 499 Diğer Hileler,

K500- K699 Aldatarak Kaçış,

K700- K799 Aldatarak Yakalama,

K800- K999 Ölümcül Aldatma,

K1000- K1199 Kendine Zarar Verme Konusunda Aldatma,

K1200-K1299 Aşağılayıcı Bir Konuma Sokacak Şekilde Aldatma,

K1300-K1399 Baştan Çıkarma ve Sahte Evlilik,

K1400- K1499 Dupe'nin Mülkünün Yok Edilmesi,

K1500-K1599 Zinâ ile İlgili Aldatmalar,

K1600- K1699 Aldatanın Kendi Tuzağına Düşmesi,

K1700- K1799 Blöf Yaparak Aldatma,

K180-K1899 Kılık Değiştirme ve İllüzyon Yoluyla Aldatma,
K1900- K1999 Sahtekârlıklar,
K2000- K2099 İki Yüzlülükler,
K2100-K2199 Yanlış Suçlama,
K2200- K2299 Hainler,
K2300- K2399 Diğer Aldatmacalar

şeklinde yaptığı sınıflamada özellikle aldatma/hile ve zina kısımları efsaneler incelendiğinde ihanetin altında yatan Türk efsanelerinde bulunan nedenlerdendir. Çalışmada detaylı analizi yapılmadan önce K2200-K2299 başlığı yani hainler bölümünün de dikkat çektiği söylenebilir. Thompson bu başlık altında hainleri: “âşık, akraba, rakip, memur / esnaf, hizmetkâr, karanlık hainler, kötü adamlar, din adamları vb.” sınıflamaktadır. Benzer şekilde Türk efsanelerinde hain tipinin sınıflandırılması Türk kültürüne özgü yapılmaya çalışılmış, temelde Thompson’ın yaptığı çalışma kullanılmamıştır. Bu alışmanın Türk kültürünü ve Türk sosyal hayatını yansıtan bir çalışmanın temelinde olmasının Türk halk anlatılarını ve altında yatan dinamikleri tam yansıtamayacağı görüşünden yola çıkılmıştır. “Bütün efsanelerin değerlendirilemeyeceği herkes tarafından bilinir ancak sekilerle Türk dünyası efsaneleri hakkında bir fikir verebilmek amaçlanmıştır. Bu tarz tür çalışmalarında elbette Batılı kaynaklar da kullanılrsın ancak yabancı araştırmacılar Türk dünyasını bizden iyi bilemezler” (Alptekin, 2018: 55). Fikrimize ışık ve duygularımıza tercüman olan bu alıntıdan yola çıkarak Türk kültürü ve Türk dünyası için faydalı bir çalışma yapma amacıyla “ihanet” kavramının Türk efsanelerindeki kendi kültürümüzün içindeki boyutlarını ve ihanet sonucu “hain” olarak nitelendirilen kişilerin hainliklerinin altında yatan nedenleri, karşılaşılan yaptırımlar ve her ihanetin aslında hainlik barındırmadığını efsanelerden yola çıkarak ispat edilmeye çalışılmıştır.

İhanet kavramı ile ilgili alan yazında görülen boşluğun tespiti açısından Yeşilyurt’un açıklaması önem taşımaktadır. “Edebî eserlerin birçoğunda motif olarak yer alan ihanet halk edebiyatı eserlerinde de yer almıştır. Kişinin kahramanlık statüsüne erişim etkenlerinden biri de ihanettir. Aile bireylerinin, devletlerin birbirine ve halkın devlet ve milletine ihaneti ihanet çeşitlerinden bazılarına örnektir. Ancak ihanet başka bu bağlamda başka bir araştırma konusu olmalıdır” (Yeşilyurt, 2018: 88-89) şeklinde düşüncelerini dile getirmiş, ihanetin geniş ve eserlerde yer alan çok derin bir kavram olduğundan ve bu alanda bir çalışmanın yapılabileceğinden bahsetmiştir.

İhanet kavramının Türklerin ilk anlatılarından beri varlığını sürdürmesi bu kavram üzerine detaylı bir çalışmanın yapılmamış oluşu alan yazındaki boşluğun doldurulması bakımından bu çalışmanın önemini göstermektedir. Türk Mitolojisi incelendiğinde Yaradılış mitinden bir kesitte “Erlik Tanrı Ülgen’le kardeş gibidir. Ancak içindeki hırs sebebiyle neden ben Tanrıdan yüksek olmayayım düşüncesine kapılır ve Tanrı’yı zamanla kıskanarak ona ihanet etmeye ve düşmanlığa başlar” (Ögel, 2020: 473). Bu anlatıdan da anlaşılacağı üzere ihanete kendimize ait bir tanım yapacak olursak insanlığın doğuşundan önce var olan, insanlığın var oluşuyla yeni anlamlar kazanan, bireysel ve toplumsal durumlara göre dinamikleri değişen, altında derin ve yüzeysel sebepler barındıran, kötücül duygularla beslenen bir kavram olma özelliği gösterir diyebiliriz.

Türk efsanelerine ait ihanet kavramının belirlenmesi, tanımının yapılması ve hain tipinin efsanelerden yola çıkarak yeniden değerlendirilmesi açısından çalışma önem taşımaktadır. Efsane metinleri ihanet kavramına Türk kültüründe nasıl bakıldığını, örf ve âdetler, gelenek ve görenekler açısından bu kavramın nasıl değerlendirildiği ve yaptırımların neler olduğu çalışmada efsanelerin incelendiği başlıklar altında ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda efsane metinlerinden yola çıkarak Türk dünyası efsanelerinde ihanet kavramı bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır.

5.1.1. İhanetin ferdî boyutu

İhanet kavramı psikoloji, sosyoloji, tarih, edebiyat, resim vb. birçok bilim ve sanat dalında gerek konu gerek ilham kaynağı olarak yerini almıştır. Sözlü anlatı türlerinden “inanç” temeli üzerine kurulu olan efsanelerde ihanete sıkça rastlanılır. “Sözlü anlatılar insan psikolojisinin araştırılması ve kültürel olarak insanların oluşturduğu dünyaya uyum sağlayıp sağlamadığını araştırmak bakımından dikkate alınmalıdır” (Hallowell, 1947:546). Bu açıdan değerlendirildiğinde efsanelerin insanın duygu dünyasının anlaşılması bakımından önem taşıyan anlatılar olduğu düşünülür. Efsaneler modern öncesi çağlarda ortaya çıkmaları sebebiyle modern psikolojinin değer ve dinamikleri ile açıklanamayabilir ancak efsanelerin barındırdığı kavramlardan biri olan ihanet insandan bağımsız düşünülmemelidir. Ve zaman sınırı olan bir kavram değildir. Her zamana ait bir kavramdır. Bu sebeple içinde barındırdığı duygular efsanelerin aslında insanın içinde bulunduğu durumun çözümlenebilmesi ve ihanet kavramının sözlü anlatılarda somutlaştırabilmesi adına önem taşır.

Mitolojik hikâyelerden bu yana varlığını hayatın her alanında gösteren, pratiği olan ihanet kavramı insanlık tarihi ile yaşittir. İnsanlığın başlangıcı ile var olmuştur. İhanetin nedenleri ve sonuçlarını düşünürken bazı duyguların ihaneti beslediği veya ihanetten beslendiği görülür. Kıskançlık, haset, kin, yalan, nefret vb. kötücül duygular ihanet etmeye sebep olabilmektedir. Aynı zamanda ihanet edilen tarafından da ihanet edene yönelik güçlü bir şekilde intikam alma, nefret etme, hınç duyma vb. duygular oluşabilir. İhanet kavramını hile ve aldatma ile ilişkilidir. Hile ve aldatma sonucu kandırılan kişi ihanete uğramış hissedebilir. Kötücül duygular ihanetin hem sebebini hem de sonucunu oluşturabilir. Örneğin kıskançlık ihanetin tetikleyicilerinden olabilir. “Kıskançlığın türlü hâlleri vardır. Kişinin; başkasını tuzağa düşürme, güvensizlik duyma, sürekli tenkitte bulunma ve görmezden gelinecekmiş tedirginliği kıskançlığın göstergeleridir” (Adler, 2011: 234). İnsanları tuzağa düşürmeye yönelik bir eğilim kandırma ve aldatmayı da kapsayan büyük bir ihanet göstergesidir. Bu sebeple kötücül duygular ihanetin besleyicileridir.

İhanet kavramına Türk toplulukları ve Türk devletlerinin efsanelerinde rastlanılır. Bu kavramı kalıcı kılan insanların hayatın içinde bu durumu sürekli yaşamış olmalarıdır. “Var olan dünya insanın tüm davranışlarının tekrarıdır. Gerçeklik kazanabilmek için bu tekrar zorunludur” (Saydam, 2017: 170). Davranışların, fikirlerin, iyiliklerin hatta kötülüklerin tekrarı ortak kültürlerin oluşmasında etkilidir. Bu oluşum ortak paydada buluşan, ortak duygu değerleri olan anlatıların doğmasına zemin hazırlar. “Efsanelerde birinin yerine diğerinin geçmesi kuralı mühimdir. Kazakistan’da Aslan Bab ve Hoca Ahmed Yesevi ile ilgili olan efsane, Türkiye’de Yunus Emre ve Tabduk ile ilişkilendirilmiştir” (Alptekin, 2018: 49-59). Varyantlar arasında benzerlik oluşu ve efsanelerin farklı yörelerde aynı yörenin efsanesi gibi anlatılması ortak bir kültürün, ortak bir duygu durumunun olmasından kaynaklıdır. Bu sebeple Türk efsaneleri üzerine çalışmaları da o kültürün içinden gelen, ortak duyguları bilen ve paylaşan araştırmacıların yapması daha anlamlı olacaktır.

Dinî açıdan bakıldığında ihanet kavramının Kuran-ı Kerim’de de karşılık bulduğu ve ferdi ihanetin sebebini tamamen hırs ve hınca dayandığı görülür. Kur’an-ı Kerim’de “Hz. Âdem’in iki oğlu Hâbil ve Kâbil için: “Onlar Allah rızasını kazanmak için kurban kesmişlerdi de birisinin kabul edilmiş, diğerinin kabul olunmamıştı. Kurbanı kabul olunmayan (Kâbil) diğerine; ‘Seni muhakkak öldüreceğim’ demişti. Kardeşi ona söyle cevap vermişti: ‘Allah, ancak takva sahiplerinin kurbanını kabul eder. Yemin ederim ki, eğer beni

öldürmek için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben isterim ki sen kendi günahınla benim günahımı da yüklenesin; böylece cehennemliklerden olasın. İşte zalimlerin cezası budur.’ Nihayet Kâbil hevesine uyarak kardeşi (Hâbil)’i öldürmeye kalkışmış ve sonra onu öldürmüştü. Böylece ziyana uğrayanlardan olmuştu” (El-Mâide, 5/27-30)²⁴. El- Mâide suresinin 5. Ayetinde anlatıldığı gibi ihanet; kıskançlık ve haset tarafından beslenen bir duygudur ve kardeşin aynı kandan olan kardeşine kıymasının sonucu olmuştur. Kutsal kitaplardan Tevrat’ta “Annene babana saygı göster. Öyle ki, Tanrının Rabbin sana vereceği ülkede ömrün uzun olsun, adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin, komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin”²⁵ ifadeleriyle de ihanet etmenin aslında yapılmaması gereken bir durum olduğu emirlerle vurgulanmıştır.

Tevrat’ta bahsedilen Lilit’in efsanesine bakıldığında “Tanrı Hz. Âdem’i ve Lilit’i topraktan yaratmıştır. Ancak Lilit aynı şekilde yaratıldıkları sebebiyle Hz. Âdem’e itaat etmeyi reddedip, Şeytan’la birlikte olmuştur, bunun sonucunda yalnız kalen Hz. Âdem’in kemiğinden Hz. Havva yaratılmıştır. Hz. Havva’da yılanın kandırması sonucu yasak meyveyi Hz. Âdem’le yiyerek ilk ihaneti gerçekleştirmiştir” (Ünal, 2017: 107-110). Görüldüğü gibi ihanetin temelini oluşturan hırs, kin gibi kötücül duygular hile, aldatma, kandırma gibi durumlarla da desteklenmektedir.

İnsanın var oluşundan itibaren doğasında olan kötücül duygular ihaneti tetiklemiş bu durum insanın dünya üzerindeki varlığından itibaren oluşan halk anlatılarında yerini almıştır. Türk kültürünün temel taşlarından olan Dede Korkut Hikâyelerinde de ihanete rastlanılmaktadır. “Dirse Han oğluna herhangi bir soru sormadan kırk yiğidin kendisini aldatması sonucu oğlu Buğaç Han’ı öldürmek istemiştir. Buğaç Han anasının yardımı ile kendine gelir, babasını kırk yiğitten kurtarır ve bir Oğuz Bey’ine yaraşır şekilde davranır” (Yeşilyurt, 2018: 90-91). Bu hikâyede ihanetin temellerinin kıskançlık ve hileye dayandığı görülür. Bu duygular insanın hata yapmasına sebep olur ve doğru düşünmesini engeller. Güç kazanımını sağlayacak olan bir durumla karşı karşıya gelen insan bazen kendi benliğindeki o ilkel isteklere veya nefesine söz geçiremez. Bu durum da ihanet etmesine sebep olur. “İnsanın

²⁴ Kur’an-ı Kerim, Mâide Sûresi, 5/27-30 (diyanet.gov.tr) (Erişim tarihi: 25.02.2024).

²⁵ Online Tevrat Oku, Çıkış: 12-17, Türkçe Hristiyanlık Platformu | KutsalKitap.org (Erişim tarihi: 04.03.2024).

içinde kötülük kapasitesi vardır. Kötülüğün kapasitesi masumiyetin onun üstesinden gelmesine bağlıdır. Kötülük kapasitemiz sahte masumiyetimizin üstesinden gelmemize bağlıdır. Vicdan da kötü iyi çatışmasında iyinin tarafındandır” (May, 2018: 292).

Halk anlatılarının bireysel dünyadan bağımsız düşünülmesi doğru olmayabilir. Şor destanları incelendiğinde:

“Yaşlandın ihtiyarladın,
Otu göğün o yüzünden
Kuskun Alp dostun,
Gelip seni öldürüp,
Dirliğini alıp götüreceğ” (Ergun 2006: 439)

şeklinde olan bölüm dikkat çekmektedir. Altın Kan’ın eşi Altın Kan’ı dostunun ihanetine uğrayacağı konusunda uyarmıştır. Daha güçlü olmak amacıyla bazen hırsına yenik düşen insanlar fırsat kollayarak rakibi gördüklerinin zayıf anlarından faydalanmak ister. Bu durum ihanetin aslında insanın iç mücadelesinin de bir sonucu olarak görülebileceğini kanıtlayabilir.

Türk dünyası efsanelerinde ihanetin ferdî boyutu üzerinde durulacaktır. Fert birey kelimesinin eş anlamlısıdır. “İnsan topluluklarını oluşturan, insanların benzer yanlarını kendinde taşımakla birlikte, kendine özgü ayırıcı özellikleri de bulunan tek can; fert²⁶” anlamlarına gelen fert, ihanet açısından bakıldığında kendi canında yarattığı sancuları başka canlarda da görülebileceğini efsane metinlerinden yola çıkarak gösterecektir. Her ferdî ihanet kendine özgüdür ve hepsinin insan üzerinde farklı etkileri vardır. Kardeşin kardeşe ihaneti ve evladın ihanetini aynı “ihanet” kavramı gibi düşünüp bu kavramın boyutunu daraltmak doğru olmaz. Bu sebeple ihanetin ferdî boyutlarını ve ihanet sonucu oluşan hain tipleri ve hainliklerinin altında yatan nedenleri ve sonrasında karşılaşılan yaptırımları irdelemek faydalı olacaktır.

5.1.1.1. Aile içi ihanet

Aile toplumun en küçük temel yapısıdır. “Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca,

²⁶ “Birey ne demek?” [TDK Sözlük Anlamı \(sozluk.gov.tr\)](http://tdk-sozluk.gov.tr) (Erişim tarihi: 16.04.2024).

çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik, Aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü²⁷...” şeklinde sözlükte de açıklanan aile kavramı insanlar arası ilişkilerin ilk oluştuğu ortamdır. En küçük temel yapının sağlam oluşu toplumun da sağlam şekillenmesini sağlar. Toplumun temelini oluşturan en küçük birimi ailede, birtakım belirleyicilerin olması şarttır. İnsanlar arasındaki ilişkilerin sağlam oluşu bu yapının sağlıklı oluşuna bağlıdır, bu durum toplumsal yaşamı da etkiler ve toplumsal hayatın devamlılığının düzenli olmasını sağlar (Bayır, 2018:82). Aile ve aile içi ilişkiler toplumsal boyutta huzur, refah ve mutluluğun da beraberinde gelişmesini sağlar.

Efsane metinleri işlevleri açısından bakıldığında toplumu etkileyecek özelliktedir. Metinler inanç temeline dayandığı için efsanelerde anlatılan olay veya durumlar toplum tarafından ders çıkarılarak dinlenmektedir. Bu sebeple çıkarılan dersler yazısız kanun niteliği taşıyabilir. Efsanelerin toplumdaki aile yapısının şekillenmesi ile ilgili olarak *Akdeniz Bölgesi Efsanelerinde Değerler Eğitimi* adlı çalışmada aile yapısı üzerine çalışan Can, şu tespitlerde bulunmuştur: “Ele alınan efsanelerde aileye değer verildiği görülmekle birlikte, aile kurumunun dağılmaması, kurulacak aile temellerinin sağlam olması, kardeşlik bağının kuvvetli olması, parçalanan aile yapısını birleştirmek gerektiği” (Can, 2022: 143). Çıkarımlardan yola çıkarak efsane metinlerinin aslında olumsuz sonuçlar veya içeriğe sahip olsa da ders alınması gereken konuları anlattığı görülmektedir. Efsanelerdeki olumsuz çıkarımlardan biri de ihanettir. İhanet konusunda da aile içerisinde gerçekleşen ihanetler sonucunda güven duygusunun zedelendiği, kişilerin hırslarına yenik düştüğü, birbirlerine saygı göstermediği verilen metinlerle ayrıntılı şekilde gösterilmiştir.

Türk kültüründe ailenin yeri toplumun şekillenmesi açısından önem taşır. “Ailenin birlik ve beraberliği Türk kültüründe mühimdir. Bu birlikteliğe zeval getirebilecek her türlü davranış ihanet olarak nitelendirilir” (Usta, 2023: 390). Aile bütünlüğünü tehlikeye atabilecek her davranışın ihanet olarak görülebilir.

Türk dünyası efsaneleri incelendiğinde aile içinde ihanetin çeşitli boyutlarda olduğu tespit edilmiştir. Çekirdek aile içerisinde “anne babanın evladına, evladın anne babaya, kardeşin kardeşe” şeklinde gerçekleşen ihanet “gelinin kayınvalideye, damadın kayınpedere, kuzenin

---

²⁷ “Aile ne demek? [TDK Sözlük Anlamı \(sozluk.gov.tr\)](https://sozluk.gov.tr) (Erişim tarihi: 04.03. 2024).

kuzene” şeklinde çekirdek aile içerisinde olmayan akrabalık bağlarında da kendini göstermiştir.

Kardeş ve kardeşliğe ihanet

Aynı anne babadan doğmuş sadece anneleri veya babaları aynı olan kimselerin birbirine göre durumu, aynı anne babadan doğmuşçasına yakın tutulan kimse, aynı fikir ve inancı taşıyan, değer verilen ortak bir bağın birbirine bağladığı kimselerden her biri: din kardeşi yaşları yakın kimseler için kullanılan hitap sözü: Kardeşler!”²⁸ “Çağdaş Türk dillerinde de en yaygın biçimde kullanılır; Azerice qardaş (гардаш), Türkmence gardaş (гардаш), Özbekçe qarindoş (қариндош), Tatarca kardeş (кардэш), Kırgızca karındaş (карындаш), Nogayca karindas (къарындас), Kazakça karındaş (карындас), Karakalpakça karındaş (карындас), Hakasça harindas (харындас) şeklindedir (Ergin 2007: 216-217). Kardeş sözcüğünün etimolojisi incelendiğinde inanç, bağ, yakınlık kelimelerinin neden kardeşlik için önemli olduğu görülmektedir. Kardeş sözcüğünün içinde bu anlamlar gizlidir.

Kur’an-ı Kerim’de kardeş kavramı inanç bağlamında açıklanmıştır: “Mü’minler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkup sakının umulur ki esirgenirsiniz” (El-Hucurat 49/10). Ayetten de anlaşılacağı üzere kardeşlik kavramı inanan ve aynı dine mensup olan herkes birbiri ile kardeşir. Eğer aralarında sorun olan kardeşler varsa mutlaka düzeltilebilmesi için adımlar atılmalıdır. Kardeşlik kutsaldır ve ilahî gücün merhametini görebilmek için bu duyguyu koruyup sakınmak gerekir. Kardeşliğin ve kardeşe sadık olmanın önemi Hristiyanlıkta da vurgulanmıştır. “Işıқта olduğunu söyleyip de kardeşinden nefret eden hâlâ karanlıktadır. Kardeşini seven, ışıқта yaşar ve başkasının tökezlemesine neden olmaz. Ama kardeşinden nefret eden karanlıktadır; karanlıkta yürür ve nereye gittiğini bilmez. Çünkü karanlık, onun gözlerini kör etmiştir.”²⁹ Kardeşe karşı hissedilen duyguların kişinin bakış açısını hatta hayatını bile etkileyebileceği dile getirilmiştir.

Kardeşlik, aynı karından doğan iki insanın doğuştan itibaren kendi istekleri dışında doğal olarak kurduğu bir bağlıdır. Bu bağ insana güven duygusu verebileceği gibi bağa karşı ihanet edilmesi de güvenin zedelenmesine yol açabilmektedir. Mitik hikâyelerde veya tarihi

²⁸ Kubbealti Lugati - kardeş kelimesi anlamı, kardeş nedir? (lugatim.com) (Erişim tarihi: 3.03. 2024).

²⁹ İncil, Yuhanna 2:9-11, <https://incil.info/> (Erişim tarihi: 4.3.2024).

olaylarda kardeşin kardeşe ihanet etmesi karşılaşılan bir durumdur. Özellikle Osmanlı Tarihi bu açıdan birçok olay barındırır. Taht mücadelesi uğruna kardeşler birbirine ihanet etmekte hatta bu mücadeleler kanlı bitmektedir. “Tahta çıktığında Sultan III. Mehmet on dokuz kardeşini öldürmüştür” (Akman, 1995: 119). Tarih günümüz koşulları ile elbet değerlendirilemez ancak kardeşin kardeşe ihanetinin tarihte yer alması elbette sözlü anlatı geleneğini de etkilemiş ve sözlü türlerde kardeşe ihanetin sebebi ve sonuçları üzerine ders alınması gereken nitelikte halk anlatılarının doğmasına kültür, tarih, sosyal çevre, din vb. etkenler sebep olmuştur.

Sözlü geleneğin önemli anlatılarından olan efsanelerde de kardeşlik kavramı mevcuttur. Kardeşliğin olumlu şekilde devam ettirilmesi kişinin ferdi huzuru kadar toplumsal huzurun da sağlanmasında önemlidir. Toplumun oluşturan en küçük yapı taşı olan ailedeki huzur toplumun her kesimine yansımaktadır. Huzurlu aileler huzurlu toplumları oluşturacaktır. “Kardeşlik; sevgi, saygı, merhamet, hoşgörü, yardımlaşma vs. gibi ahlaki değerleri kapsar. Savaş, nefret, vb. gibi kötü değerlerle kardeşlik kavramını birlikte düşünmek olası değildir. Kardeşlik toplumlarda ahlakla birlikte var olmaya devam eder” (Kaplan, 2016: 18). Aynı çalışmada Karagülumbet ile Akkülümet Destanı ile ilgili olarak “Ağabey, kardeşine şakayla takılmış ancak kardeş bunu hazmedemeyip ağabeyine ihanet ederek yeğenini öldürmüştür” (Kaplan, 2016: 126). Kardeşin kardeşe ihanet ederek kardeşlik duygusunu zedelediği görülmektedir.

Kardeşliğin önündeki olumsuz durumları: “öldürmek, hırsızlık, yalancılık, tamahkârlık, kin ve nefret, şiddet, kibir, iftira, dedikodu, küçük düşürme, aldatma, hile ve sahtekârlık vb.” (Yeşilyurt, 2012: 121-129) şeklinde özetlemiş ve bunların kardeşliği ve kardeşlik duygusunun kişiler arasında oluşumunu engellediğini söylemiştir. Türk devletleri ve topluluklarının efsanelerinde kardeşin kardeşe ihaneti bir hayli fazladır. İhanet kavramının kardeşlik boyutunda analizi efsane metinleri aracılığıyla yapılacaktır.

Denizli efsanelerinde kardeşin kardeşe ihaneti ise verilen söz üzerinden olmaktadır. İki kardeş çok büyük bir suç işlemiş ve bunu kimseye anlatmayacaklarına dair birbirlerine söz vermişlerdir. Kardeşlerden biri bu sözü sıkıştırılınca çiğnemiş ve olanı anlatmıştır. Bunun sonucunda başı kesilerek kardeşlerden biri can vermiştir. Çocuklardan diğeri bundan kendini sorumlu tutup Allah’a dua etmiş ve kendisini kuşa dönüştürmesini dilemiştir. Kuşa dönüşen çocuğa kişi beddua eder, etini yiyen doymasın ve hep av olası der. Bu çocuk keklik kuşuna

dönüşür (Türktaş, 2012: 216-217) (K.İ.1). Kardeşlerin birbirlerine verdikleri söze ihanet etmesi kötü sonuçlara sebep olmuştur. Canından olan ve canına kuş olarak devam eden kardeşler için bu değişimin temelinde bir kardeşin diğerine ihaneti yatmaktadır. İhanet sonucunda kötü şeyler olmuş ve kardeşlik bağı zedelenmiştir. Kardeşin kendini sorumlu tutarak insan oluşundan vazgeçmesi de aslında bunun bir nevi kanıtıdır. Sebep olduğu kötü şeyin vicdanı ile hayatına devam edemeyecektir. İhanet her zaman vicdanı sorgulatan bir durum olarak bu efsanede yer almaktadır. İhanet ve vicdan arasında ilk bölümde değinilen bağ bu efsanede somut olarak görülmektedir. İhanet vicdanı huzursuz eden bir durumdur ve kişinin kendi cezasını kendinin kesmesine de sebep olabilmektedir.

Kardeşin kardeşe ihanetinin en eski örneği Uşak efsanelerinde görülür. Hâbil ve Kâbil olayını anlatan efsanede Kâbil'in kötü huylu, Hâbil'in ise daha huylu olduğu; Kabil'in kıskançlığı sebebiyle kardeşini öldürdüğü ve sonrasında cesedi de bir kargadan gördüğü gibi gömdüğü anlatılmaktadır (Çelik, 2020: 439) (K.İ.2). Kardeşin bir diğer kardeşe ihanetinin temelinde kıskançlık duygusu yatmaktadır. Bir kardeşin ölümüne, diğerinin katil oluşuna sebep olan bu olay insanlığın kayda geçen ilk ihanetlerinden biridir. Benzer bir varyantına Türkmen efsanelerinde rastlanmıştır. *Abil ve Kabil* adlı efsanede kendini kötülük yapmaktan ve fesatlıktan bir türlü kurtaramayan Abil kardeşini de öldürmüş ve bu Tanrı tarafından lanetlenmiştir. Ve bu beddualar ile asla rahat yaşayamamıştır (Erol, 2012: 706-707) (K.İ.3). Efsaneler isim değıştirse de konu bakımından benzer şeyleri anlatırlar. Muğla yöresinden derlenen bir efsanede de kardeşe ihanet vardır. Abdulteffan ve Abdulaziz kardeşler vardır. Abdulteffan evleneceği için ağabeyini çağırır. Abdülaziz onu öldürür, gömer ve karısını da kendisi alır (Önal, 2013: 94) (K.İ.4). Bu efsane de Habil'in ihanetini Abdülaziz üstlenmiştir. Bayburt yöresinden derlenen bir efsanede de Şeytan bir kızın aklına girer ve iki kuşun kavgasını izletir. Kuşlardan biri diğerinin boynunu bir kamışla keser. Şeytan kendisinin de kardeşine bunu yapmasını söyler, kız kardeşinin boynunu kesen kız onu kuşun yaptığı gibi gömer (Rayman, 2001: 37) (K.İ.5). Habil ve Kabil efsanesinde olduğu gibi bir kuşun kardeşinin ölüsünü gömdüğü gibi bu efsanede de nefesine yenik düşen kardeş diğerinin canını almıştır.

Kardeşliğe ihanetin görüldüğü bir efsane Hatay yöresinden derlenmiştir. Bir genç kızın kötü şeyler yaptığına yönelik iftirada bulunmuş kardeşleri de onu öldürmeye karar verir. Kız da beni öldürürseniz ve eğer masumsam mezarımın başına diktiğiniz değnek yeşersin der ve kızı öldürdükten sonra mezarlarının başına dikilen değnek yeşerir (Değer, 2014: 232-233)

(K.İ.6). Kardeşinin masumiyetine inanmayan kardeşler onu suçsuz yere öldürmüşlerdir. Benzer bir efsanede de kardeşe ihanetin sebebi iftiradır. İdil yöresinden derlenen *Örgülü Kız* adlı efsaneye bakıldığında kardeşin kardeşe ihaneti görülmektedir. Ağabeyiyle yaşayan öksüz bir kız her gün geyiklere su verir onlardan süt alır. Yengesi bir gün kocasına kızın çobanlarla oynadığını dile getirir. Kız kardeşini takip eden ağabey kardeşinin saçını taradığını görüp ikna olur ve orada kardeşini öldürür. Geyiklerin oraya gelip çığlık attıklarını görünce hatasını fark eder (Adlığ, 2019: s. 62-63) (K.İ.7).

Kardeşlerin ihanetine yönelik bir efsane de Mardin yöresinden derlenmiştir. İki kardeş kenger toplamaya gider. Anaları babaları yoktur. Birinde torba, diğerinde ise kazma vardır. Erkek kardeşin topladığı kengerler torba delik olduğundan dökülür. Sonunda erkek kardeş kız kardeşe kengerlerin hepsini yediği için sinirlenir, kız ben yemedim dese de karnına bir kazma darbesi vurur (Sancak, 2008: 96-97) (K.İ.8). Benzer bir efsaneye Şanlıurfa yöresinde de rastlanmaktadır. Üvey anneleri abi ve kız kardeşini dağa ot toplamaya gönderir. İki kardeş toplarken torbanın delik olduğunu fark etmez. Abisi kız kardeşinden torbayı ister bir de bakar ki torba boş sonra kardeşini döver ve kürekle yere serer. Midesini bıçakla açar bakar ki kengerler yok sonra poşetin delik olduğunu görür. Üvey anne korkusu kardeşine kıymasına sebep olduğundan kuş olmayı diler ve kuş olur (Kırmızı, 2021: 203-204) (K.İ.9). Benzer bir efsaneye Elâzığ yöresinde rastlanır. Kardeşe ihanetin söz konusu olduğu efsanede topladıkları kengerlerin kardeşinin midesinde olduğundan şüphelenen kardeş kardeşinin midesini deşer ama kardeşinin masum olduğunu torbanın delik olduğunu görünce anlar (Görkem, 1987: 231) (K.İ.10). Benzer varyantlarına rastlanan efsanenin Malatya yöresinde de derlemesi yapılmıştır. Kenger toplamaya giden kardeşlerden biri diğerinin topladıklarını yediğini görür ve onun başına vurup öldürür. Sonra da kuş olmayı diler (Yağbasan, 1991: 101) (K.İ.11). Bingöl yöresinden derlenen bir efsanede de kardeşin kardeşi öldürmesi görülmektedir. Bunun temelinde üvey anne korkusu, öfke ve kardeşe ihanet, inanmama yatmaktadır. Kenger toplayan iki kız kardeş üvey annelerinin isteğiyle bunu yapar ve ondan çok korkar. Eve dönüş vakitleri geldiğinde torbada hiç kenger kalmadığını görünce büyük küçüğü hepsini yemekle suçlar o da yemediğini iddia eder. Büyük kız küçüğün karnını deşer ve kenger olmadığını görür. Kardeşini öldürdükten sonra torbanın delik olduğunu anlayan büyük kız kuş olmayı diler (Bazancir, 2010: 93-94) (K.İ. 12). Benzer bir varyantına Bitlis'te rastlanan efsaneye bakıldığında konunun kardeşe ihanet olduğu ancak Bingöl efsanelerindeki iki kız kardeşin yerini bir kız ve erkek kardeşin aldığı görülür. İki kardeş üvey annelerinin isteği ile kenger toplamaya gider. Kız kardeş toplananları torbaya atar.

Fakat torba deliktir. Erkek kardeş gün sonunda kengerlere bakınca torbada hiç kenger olmadığını görür ve kız kardeşinin karnını yarar (Doğan, 2020: 317) (K.İ.13). Benzer bir varyant Erzincan Kemaliye'den derlenmiştir. Varyantın tek farkı kenger toplayan kardeşler kengerlerin torbada olmadığını görür. Abi sinirlenip kızın kafasına kazma ile vurup öldürür (Yakar, 2023: 158) (K.İ. 14). Muş Efsanelerinde de benzer bir konu vardır. Kenger toplayan iki kız kardeşten biri diğerini öldürür (Ekmekçi, 2020: 70-71) (K.İ. 15). Bayburt yöresinden derlenen bir efsanede de benzer bir varyant olma özelliği gösterir. Kenger toplamaya giden iki kardeş uzun süre toplar sonra torbaya bakarlar. Erkek kardeş kız kardeşinin karnını yarar, kengerlerin orada olmadığını görür, İkisi de kuşa dönüşmek için dua ederler (Rayman, 2001: 36-37) (K.İ. 16). Diğer efsanelerden farkı karnı yarılan kardeşin ölmeyip onun da kuş olmak için dua etmesidir. Bu efsaneler *Pepuk Kuşu*, *Kekavu*, *İbibik* ve *Kenger Kuşu* gibi isimlerle çeşitli yörelerde aynı konu üzerinden anlatılmakta ve kardeşin kardeşe ihaneti görülmektedir.

Şanlıurfa yöresinden derlenen bir başka efsane de Hz. Yusuf ve kardeşleriyle ilgilidir. Hz. Yusuf Hz. Yakup'un en sevdiği oğludur. Kardeşleri bunu kıskanırlar. Bir gün ava giderler ve Hz. Yusuf'u bir kuyuya atarlar. Döndüklerinde de babalarına onu kurdun kaptığını söylerler ve Hz. Yusuf'u kuyuda bir kervan bulur ve Mısır hayatı başlamış olur (Kırmızı, 2021: 265) (K.İ. 17). Benzer bir varyant Bitlis yöresinden derlenmiştir. Kardeşleri kıskançlıkları yüzünden Hz. Yusuf'u kuyuya atarlar. Hz. Yakup, Yusuf'u çok arar fakat bulamaz. Kardeşleri Hz. Yusuf'un kanlı gömleğini götürür ve onu kurdun yediğini söylerler. Hz. Yakup kurtlarla konuşur ancak Hz. Yusuf'u yemediklerini dile getirince kurtlara dua eder (Doğan, 2020: 378-379) (K.İ.18). Efsanenin bir başka anlatı türünde de aynı konu ile yer aldığı görülmektedir. *İhanet Eden Kardeş* adlı destanda "Yusuf'un ağabeyleri Yusuf'u öldürmek isterler. Kardeşler Yusuf'u kuyuya atar ve babalarını da kandırırlar. Kıskançlık sebebiyle kardeşliğe ihanet edilmiştir (Kaplan, 2016:128).

Taşeli yöresinden derlenen bir efsanede kardeşin kardeşe ihanetinin maddi anlamda da olabildiğini gösterir. Zekât vermek için paraları sayan iki kardeşten büyüğü ana paradan alır. Ve büyük kardeşin parası fazla çıkar. Bunun sonucunda kardeşinin güvenini sarsar ve kardeşine bu anlamda ihanet etmiş olur. Büyük kardeş olduğu yerde kuyuya dönüşür (Erol, 1996: 78) (K.İ.19). Taşeli yöresinden derlenen bir başka efsanede de benzer bir ihanet görülmektedir. Ağa sürüsünü Yakup ve Yusuf adında iki kardeşe emanet eder. İki kardeş uyuyakalınca koyunlar kaybolur. Açığa çıkmasından korkan Yakup kardeşi Yusuf'u öldürür

(Erol, 1996: 88) (K.İ. 20).

Anadolu sahası efsanelerinde görülen kardeşliğe ihanet Anadolu dışındaki Türk devlet ve topluluklarının efsanelerinde de mevcuttur. Yakut efsanelerinden olan *Elley'in Güneyden Kaçışı* adlı efsanede oklarına takacakları tüyler sebebiyle tartışan kardeşlerden büyük olan küçük olanı öldürür (Duranlı, 2004: 305) (K.İ.21).

Yakut efsanelerinden *Megin Ulusu Nasıl Oluşturdu* adlı efsanede kardeşleri arası ihaneti içeren cümleler mevcuttur. Çocukken akli ile ilgili problemler yaşayan Asaagay'dan kardeşleri nefret eder ve onu öldürmek isterler (Duranlı, 2004: 383-384) (K.İ.22).

Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi'nden derlenen *Yer Sıçanı* adlı efsanede Yeryüzünde yaşayan başka insanların olmadığı bir dönemde zengin bir adamın iki kız ve iki oğlu vardır. Büyük kız küçük kıza erkek kardeşleriyle birlikte olmalarını söyler. Küçük kız kabul etmez. Buna sinirlenen büyük kız küçük kızın gözlerini oyar ve bedenini yere gömer. Babası durumdan haberdar olunca büyük kıza beddua eder (Ospanaliyeva, 2011: 382) (K.İ. 23). Büyük kız kardeş dinî bir tabuya ihanet etmeyi teklif etmekle kalmayıp kardeşini öldürerek kardeşliğe de ihanet etmiştir.

Kırgız efsanelerinden olan *Gölin Suyu Neden Tuzlu* adlı efsaneye bakıldığında fakir ve zengin olan iki kardeşten fakir olan bir gün bir kuş vurur ve kuş serbest bırakırsa ona bir hediye vereceğini söyler. Serbestliği sonucunda kıza bir el değirmeni verir. Zengin kardeş onu çalar ancak nasıl kullanılacağını anlamaya çalışırken sandalı öğütülen tuzla dolar ve batar (Dıykanbayeva, 2004: 314) (K.İ. 24). Kardeşinin hakkına göz koymak da bir nevi kardeşine ihanet etmektir. İhanet edenin cezası canından olmak olmuştur.

Özbek efsanelerinden *Reyhan ile Şebede* efsanesinde de kardeşe ihanet mevcuttur. Fakir bir kıza âşık olan padişahın oğluna kardeşleri kıza kavuşması için müsaade etmezler. Onların ayrılmasına kızın reyhana, oğlanın da şebedeye dönülmesine sebep olurlar (Ergun, 1997: 547) (K.İ. 25).

Kumuk Türk topluluğundan derlenen bir efsanede de kardeşe ihanet vardır. *Taş Kesilen Atlı ve Sevgilisi* adlı efsanede hem kardeşe ihanet hem de evlenilecek kişiye ihanet vardır. Bazen iki ihanet türü bir arada bulunabilir. Bunun sebebi de ihanetin çok boyutlu bir kavram

oluşudur. Abdülmecit çok yiğittir ancak müsabakada Aslan onu yener. Bunun üzerine Abdülmecit Aslan'ı zehirlemek ister. Ancak kız kardeşi duruma engel olur. Aslan ve Rabia birbirlerine âşık olurlar. Rabia'yı başkasına vermek isterler. Rabia'nın düğünü olur. Yeni evine giderken Aslan gelip onu kaçıtır. Kaçarlarırken onları yakalamaya yaklaşırlar. Rabia dua eder ve taş kesilirler (Ergun, 1997: 845-847) (K.İ.26).

Azerbaycan efsanelerinden *Ağrı Dağı* adlı efsanede iki erkek kardeşten büyük olan hasmı çok olan ve mesafeli; küçük olan ise seveni çok olan, sıcakkanlı kişiliklere sahiptir. Küçük kardeşin çok güzel bir sevdiği vardır. Büyük kardeş buna göz koyar. Abisini çok seven küçük kardeş bir gün abisinin düşmanları üzerine gider. Bunu fırsat bilen abi küçük kardeşin sevdiğini kaçıtır. Olanları öğrenen kardeş bir dağa dönüşür, kardeşinin başına gelenleri öğrenen büyük kardeş de Ağrı Dağı'na dönüşür ve başından soğuğu eksik olmaz (Pirsultanlı, 2008: 79-80) (K.İ. 27). Benzer bir dağa dönüşüm efsanesi aynı boydan derlenmiştir. *Çifte Kardeş Dağı* adlı efsanede babaları öldükten sonra miras paylaşımı konusunda sorun yaşayan iki kardeşten büyük olan küçük olanın başını keser ve öldürür. Küçük olan da ölmeden önce büyüğün karnını yarar. Sonrasında iki kardeş buldukları yerde dağa dönüşür (Pirsultanlı, 2008: 86-87) (K.İ. 28). İki efsanede de ihanet dağa dönüşerek cezalandırılmıştır. Benzer bir varyantına Özbek efsanelerinde rastlanır. *Harman Tepe* adlı efsanede kardeşlerin birbirine ihaneti söz konusudur. Üç kardeşin mal paylaşımı için tartışması sonucu Hızır'ın onları dağa, taş, hayvana çevirişi anlatılır (Ergun, 1997: 536) (K.İ. 29).

Karakalpaklardan derlenen bir efsanede Kaska Alda adlı kimsesize yardım eden kişi onunla kan kardeşi olur. Ancak Alda bu kardeşliğe ihanet eder ve onun malını da ister. Düşmana esir verir. Bunun üzerine ona yardım eden kan kardeşi beddua eder ve bu beddua sonucu kuşa dönüşür (Dönmez Fedakâr, 2008: 399-400) (K.İ. 30). Dede Korkut Hikayeleri'nde geçen "Yad oğulı saklamağ-ile oğul olmaz, böyüyende salur gider, gördüm dimez" (Ergin 2009: 73) sözü durumu özetlemektedir.

Özbekistan efsanelerinden olan *Kız Bibi* adlı efsanede kardeş ihaneti görülür. Çok güzel bir kız vardır ve onunla evlenmek için elçiler gönderilir. Kızın babası ölünce ağabeyi madem kardeşim bu kadar güzel onunla ben evlenmeliyim diye karar alır. Bunun sonucunda kız dua eder ve taş dönüşmek ister. Kayalar yarılar ve kız da kayaların içine girip gider (Ergun, 1997: 542) (K.İ. 31). Özbekistan'dan derlenen bir başka efsanede *Aykız ile Künkız* dır. Kardeşler aynı gence âşık olurlar. Künkız Aykız'ın yüzünü tırmalar ve kardeşler bir daha

konuşmazlar birbirlerini görmemek için biri evden çıkarken diğeri girer (Ergun, 1997: 531) (K.İ. 32). Anadolu'dan Ağrı'dan derlenen bir efsanede de kardeşlerin düştüğü anlaşmazlık sonucu kardeşlerin birbirine ihaneti görülmektedir. Kış hazırlığı yapan kardeşler aralarında anlaşamaz ve kavgaya tutuşurlar. Büyük kardeş küçüğüne beddua eder, bunun sonucunda iki kardeş de dağa dönüşür (Alparslan, 2010: 80-81) (K.İ. 33).

Türk devlet ve topluluklarında kardeşler arasında ihanet kıskançlık, korku, hırsızlık, maddi çıkar, şüphe, nefret, aç gözlülük vb. gibi kötücül duygu ve istekler sonucunda gerçekleşmiştir. Kardeşin hain olarak nitelendirilmesinin altında yatan nedenler "hain tipi" başlığı altında detaylı şekilde verilecektir.

Evlada ihanet

İnsanın kendi canından olan parçaya ihanet etmesi zordur. Ancak bazı durumlarda bazen buna mecbur kalınır, bazen de kişisel çıkarların korunması, ebeveyn olma duygusunun önüne geçebilir. İnsan doğası gereği önce kendini düşünen bencil bir varlık olma özelliğini anne baba olduktan sonra merhamet ve şefkat duygularıyla törpüler, bazen de kendi özü bu savaşın galibi olup kendi canından olana bile ihanet eder.

Aile büyüklerinin davranışlarıyla evladına örnek olması gerekirken, bazen bu durum iyi bir örnek olamayarak gerçekleşir. Baba çocuğun yaptıklarından sorumludur. Baba çocuğunu iyi bir biçimde yetiştirmek zorundadır, Hun devletinde biri hırsızsa başı kesilip babasının boynuna asılırdı amaç herkes görmesi ve ibret alınmasının istenmesiydi (Çimen, 2008: 167). Aile, evladın şekillenmesi için önemli bir yere sahiptir. Ailede yaşanan ilk deneyimler hayatı boyunca evladın zihninde yer eder ve kişiliğinin gelişimini etkiler. Bu deneyimlerin kötü olması aile bireyleri arasındaki güveni zedeler.

Türk dünyası efsanelerinde ana babanın evladına yönelik ihaneti bir hayli fazladır. Kuzeydoğu Denizli yöresinden derlenen bir efsanede babanın kızına verdiği sözü yerine getirmemesi üzerine evladına ihanet edişi anlatılmaktadır. Çobanla birbirlerine âşık olan Bey kızının babası bu aşka karşı çıkmış sonra kızının üzülmeye dayanamayarak tamam demiştir ancak kızına verdiği sözde durmamış ve başkasıyla evlendirmeye kalkışmıştır. Bunun üzerine kaçan çoban ve kız, babası ve babasının adamları tarafından yakalanma durumu ile karşı karşıya kaldıklarında kızın duası sonucu hepsi kayaya dönüşmüştür (Osan, 2006: 59-60) (E.İ.1). Efsanede babanın kızına verdiği sözü tutmadığı aralarındaki baba-kız ilişkisine

ve verdiği söze ihanet ederek kızın güvenini sarstığı ve babasına “Taş olasin!” diye beddua edecek duruma gelen bir ilişkiye dönüştüğü görülmektedir. İhanet burada ailedeki baba-kız ilişkisini yıkmıştır.

İhanet tanımlarını irdelerken hainlik etmenin de ihanetin içinde yer aldığı görülmüştür. Hainliği evlada yapmak çok büyük bir kötülüktür. Bu ihaneti anlatan efsanelerden birine Uşak yöresinden rastlanmaktadır. Bir ağa kızı bir çobana âşık olur, gizli gizli görüşmeye başlarlar. Bir gün ağanın haberi olmuş ve buluştukları anda kızını da çobanı da öldürür. Kanları üzerine dut düşer, kırmızı dutun meydana gelme sebebi bundandır (Çelik, 2020: 217) (E.İ.2). Hainlik etmek, evladına ihanetin efsanelerde yer alan hallerinden biridir. Kızının sevdasına razı olmayan babanın onun canını alması babalık duygusuna yapılan en büyük ihanetlerdendir ve baba-kız bağını yok etmiştir. Benzer efsanelere başka yörelerde de rastlanmıştır. Özbeklerden derlenen *Âşık Ma’şûk Taşı* adlı efsanede evlada ihanet görülmektedir. Evl adının sevdiği gence kavuşmasını engelleyen baba önce genci öldürmüş bunun sonucunda da kızının aklını kaybetmesine sebep olmuştur. İki genç kayaya dönüşmüştür (Ergun, 1997: 524-525) (E.İ.3). Nevşehir’den derlenen bir efsanede Mahsen adındaki genç ve güzel bir kızın kalede yaşayışı ve bir satıcıya âşık oluşu anlatılır. Babasının da bu aşka karşı gelerek Mahsen’i bir mahzene kapatışı kızın da güvercin olup her sabah sevdiğine uçması ve babasının da o güvercini yani kendi kızını öldürmesi anlatılır (Güngüz Alptürker, 2013: 175-178) (E.İ.4). Babanın kızının sevdasına saygı göstermeyişi ona ihanet ederek zindana kapatışı evlat sevgisine ihanetlerin büyüklerindendir. Sonrasında da evladının canını alışı da evladına ihanet edişinin göstergesidir. Taşeli yöresinden derlenen bir efsanede evlada ihanet konusu vardır. Dev ve eşi kavga ederler. Dev’in karısı kızını da alır kaçır. Dev peşlerine düşer. Kadın kızını sarp kayalardan atar. Dev kızını kurtarmak için dağı ikiye böler ve boğaz oluşur (Erol, 1996: 160) (E.İ. 5). Giresun’dan derlenen bir efsanede, çoban ile kralın kızı âşık olur. Kızının onunla görüşmesini yasaklayan kral kızını hapseder. Sevdiğini görmek için kayıkla karşı kıyıya gencin geçtiğini öğrenen kral gencin kayığını deldirir ve çocuk boğulur. Bunu gören kız da kendini kayadan atar” (Gökşen, 1999: 200) (E.İ.6). Kralın kızının sevgisine saygı göstermeyip onun seçimine yönelik ihanetine benzer bir durum Konya’dan derlenen bir efsanede görülür. Bir balıkçı bey kızına âşık olur bey kızı da balıkçıya. Bu aşka karşı duran bey kızını zengin biriyle evlendirir. Kız balıkçının aşkına dayanmayıp ölür (Emiroğlu,1993: 210) (E.İ. 7). Kızının aşkına saygı duymayan babanın onun isteğine ihanet edişi kızın canından olmasına sebep olmuştur. Hatay’dan derlenen bir efsanede de babanın evlada ihaneti görülmektedir. Gülperi fakir bir genç olan

Hasan'a âşık olur. Bunu duyan kızın babası Hasan'ı öldürtür. Gülperi'yi de hapseder. Gülperi Tanrı'ya dua eder ve ona Hasan'dan bir parça vermesini ister bunun üzerine hamile kalır. Babası hamileliği anlayınca kızı öldürür ve karnını deşer, karnından çıkan kara bir yılan kızın babasını öldürür (Deger, 2014: 224-226) (E.İ.8). Babanın kızının sevdasına aldırış etmemesi ve onu üzmesi sonunda iki gencin de canından olmasına sebep olmuştur. Osmaniye yöresinden derlenen bir başka efsanede de kadın ikinci evliliğini yapar ve evlendiği adam kadının çocuğunu istemez. Sonra kadın çocuğunun eline yiyecek bir şey verir ve onu bir kayadan aşağıya atar (Dündar, 2021: 132) (E.İ.9).

Adana yöresinden derlenen bir efsanede de evlada ihanet mevcuttur. Bir kadınla evlenen adamın iki çocuğu vardır. Kadın zamanla çocukları istemez. Adamla konuşur ve çocukları gidip dağa bırakmasını ister. Bunu duyan çocuklar üzülür ve babasıyla birlikte dağa yola çıkarlar. Babalarının onları bırakacaklarını bildikleri için geçtikleri yollara ekmek kırıntısı atarlar ancak kuşlar onları yediği için geri dönemez ve Allah'a dua ederek kuş veya taş olmayı dilerler (Okuşluk, 1994: 180-181) (E.İ.10). Benzer bir efsaneye başka bir yörede de rastlanmaktadır. Osmaniye yöresinden derlenen bir efsanede *Kuş Olan Çocuklar* adını taşımaktadır. Efsanede, anneleri ölünce babaları ikinci kez evlenen çocukları üvey anneleri istemez. Bunun sonucunda adam çocukları bir dağa götürür ve odun toplayacağını söyler. Çocuklar oynarlar babaları da bir su kabağının içini boşaltıp ağaca asar rüzgâr vurdukça çocuklar babalarının çalı çırpı topladığını zannederler. Gece olup babalarının gelmediklerini görünce dua edip kuş olmak isterler ve kuş olurlar (Dündar, 2021: 212) (E.İ. 11).

Yakut efsanelerinden *Tığın'ın Çocuklarının Öldürmesi* adlı efsanede baba sevdiği oğluna sevmediği oğlunu öldürtür (Duranlı, 2004: 353) (E.İ.12). Bu efsanede dikkat çeken bir diğer husus da babanın bir evladını diğer evladına öldürtmesidir. Kardeşin kardeşi kıyımı da efsanede söz konusudur. Yakut efsanelerinden olan *Nemyuginlerin Atası* adlı efsanede, üç kardeşten ikisi ana babası tarafından çok sevilirken teki hiç sevilmez. Sevilmeyen kardeş fakir bir adamın kızıyla evlendirilir ve dövülüp gözü oyulur (Duranlı, 2004: 379) (E.İ.13). İdil yöresinden derlenen *Hanım Kuyusu* adlı efsanede köye gitmeye çalışan hamile bir kadın kuyuya düşer ve oradan çıkamaz. Açlıktan ölmek için çocuğunu yer. Kadın sonra kuyuda ölür. Bir çoban kadının ölüsünü bulur ve oraya gömer (Adlığ, 2019: 62) (E.İ.14).

Şor boyundan derlenen bir efsanede Çok fakir bir adamın oğlu ile zengin bir adamın kızı birbirine sevdalanır. Ancak zengin adam bu durumu istemez. Fakir adama oradan göç etmesi

için oğlunu öldürtmekle ilgili tehditte bulunur. Bunun üzerine fakir adam oğlunun ölmesini kabul eder. Öldürülüşünü ve oğlunun nasıl yakıldığını izler (Ergun, 1997: 863) (E.İ.15). Evladının ölmesini kabul eden baba onun varlığına ihanet etmiştir.

Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi'nde anlatılan bir efsanede Kazak halkının nasıl oluştuğu üzerinedir. Arıstan Han a esir düşünce bir kıza âşık olur ve ondan bir çocuğu olur. Çocuk farklı ten rengi yüzünden ailesi tarafından terk edilir. Onu bir balıkçı bulur ve cesur bir delikanlı olarak yetiştir (Osmanaliyeva, 2011: 371) (E.İ. 16).

Evlada ihanet, evladın canından olmasına veya dönüşüm geçirmesine sebep olmuştur. Hain ana baba tutumlarının evladın sonunu hazırladığı efsanelerde görülmüştür.

Ana babaya ihanet

Evlatların ana babaya ihaneti halk anlatılarında yer bulan bir konudur. Ana baba sözünün aslında evlat için emir olması gerekirken bazı durumlarda evlat hainlik ederek ana babanın zarar görmesine sebep olabilmektedir.

Amasya yöresinden derlenen bir efsanede, Battal Gazi'nin komutanlarından birine âşık olan Ermeni kızı ile komutanın konuşması ve konuşma sonucunda kızın babasının ateşten korktuğunu söylemesi, sonrasında keçilerin boynuzlarına mum yerleştirilerek çok büyük alevli bir saldırı olduğunun Ermeni komutanına düşündürülmesi ve komutanın geri çekilmesi anlatılır (Balaban, 2013: 584) (A.B.İ.1). Ermeni kızının sevdası için babasına ve vatanına ihaneti görülmektedir. Bazen ataya yapılan ihanetler daha büyük sonuçlar doğurmakta ve vatanını kendi toprağını tehlikeye atabilmektedir. Bu efsanede de görüldüğü üzere ihanet eden kız, ihanet edilen ise babasıdır. Sonucunda ise bir tarafın çıkarana hizmet edilmesi yani kalenin alınması bakımında ihanet bu noktada üçüncü kişinin lehine olmuştur. Benzer bir efsane Kastamonu yöresinden derlenmiştir. İhanetin çeşitli boyutlarının iç içe geçtiği bu efsanede görülmektedir. Tekfurun, Moni adlı kızı Türk komutanını sever. Kendi kalesinin anahtarlarını Türk komutanına teslim eder. Bunun sonucunda babası 'Kastım Moni' diye hiddetlenerek kızını burçtan, kayalardan aşağı atarak öldürür (Yüksel, 2011: 154) (A.B.İ. 2). Bu efsanede kızın babasına aşk sebebiyle ihaneti görülmektedir. Aynı zamanda vatana ihanet de söz konusu olmaktadır ve vatana ihanet başlığında bu efsane incelenecektir. Nizip yöresinden derlenen bir efsanede babaya ihanet görülmektedir. Rum kalesinin kralının

kızı halktan bir gence âşık olur. Babasının sözünü dinlemez ve gençle kaçar. Sonra kaçtıkları yere kadar kovalamaca devam eder. Yakalanamazlar en sonunda bir yere sığınır ve o yer kralın adamları tarafından ateşe verilir. İki gencin kemikleri birbirine sarılı halde bulunur (Başarkanoğlu, 2010: 93) (A.B.İ. 3). Babasına ettiği ihanet canlarından olmalarına sebep olmuştur. Sevda sebebiyle ana babaya ihanet etmenin bir örneğini de Afganistan Özbeklerinden derlenen bir efsanede görülür. Tohtemiş Han ve Emir Timur arasındaki mücadelede Tohtemiş Han'ın oğlu Timur'a esir düşer ve bir kuyuya kapatılır. Adı Süheyl'dir. Onu gören cariyeler Timur'un kızına onun yakışıklı oluşunu anlatır. Kız ona sevdalanır ve kuyudan çıkartıp çöle kaçarlar. Kız dayanamaz ve susuzluktan ölür. Süheyl de onsuz yaşayamayacağını anlayıp kendini bıçakla öldürür (Saifi, 2016 :243) (A.B.İ. 4) Benzer şekilde kız sevdası için hem atasına hem de düşmanı kaçırarak vatanına ihanet etmiştir. Sevdası yüzünden ihanet edenler hep kız evlatlar değildir. Erkek evlatlar da bunu yapmıştır. Kırım'dan derlenen bir efsane olan *Altın Beşik*'te bir babanın oğluna olan kininin sebebi ihanettir. Efsane içinde geçen "... Babasına, vatanına, dinine ihanet ederek kaçıp giden oğluna hıncı daha fazla artmış ve alevlenmiş..." cümleleri dikkat çekmektedir. Kendisinin düşmanı olan bir hanın kızıyla evlenen gencin kendi oğlu olduğunu gören han, düşman kızıyla evlenerek kendisine ihanet ettiğini öğrendiği oğluna torunu olduğunu öğrenince sihirli bir beşik gönderir. Tılsımı açacak olanın marifetleri olan bir insan olması gerektiği rivayeti dönüp dolaşır (Uslu, 2020: 5-10) (A.B.İ.5).

Diyarbakır yöresinden derlenen bir efsanede de babaya ihanet görülür. Müslüman bir adam ve Ermeni ortak olurlar. Ürün zamanı buğdayı ikiye bölerler. Ermeni'nin oğulları fazla pay alırlar. Babaları bu duruma üzülür, melekler bu üzüntüye dayanamaz ve gelip buğdayları eşitler (Helimoğlu Yavuz, 2017: 282) (A.B.İ.6). Babasını düşünmeden hareket eden evlatlar onun niyetine ihanet etmektedir.

Doğu Karadeniz Bölümü'nden derlenen bir efsanede gelini kayınvalidesini hiç sevmez. Oğlundan annesini öldürmesini ister. Annesine kıyamayan oğlanın niyetini annesi anlar ve ona namaz kılması için izin vermesini söyler. Sonrasında namazı bittikten sonra arkasına bir bakar ki oğlu elinde balta ile taş kesilir (Işık, 1998: 38) (A.B.İ.7). Hain bir gelinin kışkırtmasıyla annesinin canını neredeyse alacak olan adamın sonunda cezasını bulması anlatılmakta ve bireysel anlamda bu mevzudan iyi dersler çıkartılması düşünülmektedir. Efsaneler insanları düşündüren ve gizli birer örf antlaşması olan yapılardır. Benzer bir efsane yine aynı yörede farklı şekilde de anlatılmaktadır. Bir gelin kocasından kayınvalidesinin

yüreğini yerinden çıkarmasını ister. Bunu yapan oğul karısına anasının yüreğini getirirken düşer ve ananın yüreği bunun üzerine eyvah der bunu duyan oğul da Allah'a kendini cezalandırması için dua eder ve ölür (Işık, 1998: 137) (A.B.İ.8) Benzer bir efsaneye Burdur yöresinde de rastlanmıştır. Kocasından anasını öldürmesini isteyen gelinin sözünü dinleyen koca, anasını öldürüp yüreğini çıkartır ve karısına götürmek üzere yola çıkar. Dönüşte ayağı taşa takılır düşer ve ana yüreği dile gelir 'Oğlum canın acımadı ya?' diye sorar (Acar, 2013: 47-48) (A.B.İ. 4). Evladı anasına ihanet edip onun canını almasına rağmen ana yüreği evladını tüm kötülüğüne rağmen düşünmekte ve ihanetine merhamet etmektedir. Tatar efsanelerinde de evladın acımasızlığı görülür. Benzerlerine Anadolu'da rastlanan efsane şu şekildedir: Bir adamın sevdiği kadın adamdan anasının yüreğini çıkarmasını ister. Adam sevdiği kadının dediğini yapar ve anasının yüreğini çıkarıp sevdiği kadına götürürken sert bir şekilde düşer. O sırada ana yüreği dile gelir: 'Oğlum çok sert düştün canın yandı mı?' diye sorar (Atnur, 2002: 748) (A.B.İ.10). Evladın annesine ihaneti bu efsanede görülür. Annesinin canını alması yapılabilecek en kötü ihanetlerdendir. Ancak burada efsane ders verir niteliktedir. Ana yüreğinin yüceliği ve evladını hatalı da olsa sevebileceği gösterilmektedir.

Babaya ihanetin kız çocuğu tarafından yapıldığı bir başka efsane de Taşeli yöresinden derlenmiştir. Bir kralın kızı babasına sevdalidir. Dadısıyla babasını kandırmak için plan yaparlar ve başka bir kadın kimliğine bürünerek babasının yatağına girer. Bunu fark eden babası kızını öldürmeye karar verir. Bu duruma üzülen Tanrılar kızı mersin ağacına dönüştürür (Erol, 1996: 63) (A.B.İ.11). İhanet sonrası bir başka dönüşüm de Bitlis yöresinden derlenen bir efsanede görülür. Kaplumbağa zamanında bir delikanlıdır. Ana babasına kötülük yapan biridir. Yaptıklarından dolayı beddua alan genç kaplumbağaya dönüşür (Doğan, 2020: 315) (A.B.İ.12). İhanet sonucu dönüşümün olduğu bir başka efsane de Yozgat yöresinden derlenmiştir. Bir oğlan anasını öldürmek ister ve ona namaz kılmasını söyler. Tam onu baltayla öldüreceği sırada taşa dönüşür (Karadavut, 1992:171) (A.B.İ.13). Anaya ihanetin sonucunda taşa dönüşen bu oğlanın bulunduğu yere "Oğlan Kayası" adı verilmektedir. Evladın anneye olan ihaneti açıkça efsanede görülmektedir. Giresun Şebinkarahisar'dan derlenen bir efsanede bir ağanın kızı bir çobana âşık olur. Babası bunu duyunca kızı odaya hapseder. Kız gizlice kaçıp sevdiğiyle buluşur. Babası bunları öğrenince kızı zengin birine verir. Kız giderken babasının hayır duasını almaz. Babası taş olmaları için beddua eder (Sakaoğlu, 1976: 17-19) (A.B.İ.14). Ağrı yöresinden derlenen bir efsanede şımarık yetiştirilen bir evladın annesini ateş dolu bir tandıra atışı ve ilahî olarak

cezalandırılıp taşa dönüştürülmesi anlatılır (Alpaslan, 2010: 121-122) (A.B.İ.15). Efsanedeki dönüşüm beddua edilerek gerçekleşmiştir. Diğer iki efsanede dönüşüm ilahî güç tarafından kendiliğinden gerçekleşirken, bu efsanede beddua sonucu gerçekleşmiştir. İhanet sonucu taş kesilme Konya yöresinden derlenen bir efsanede de görülmektedir. Bir kadın oğlunu evlendirir. Gelinle anlaşamaz. Gelin de oğlundan anasını öldürmesini ister. Bir baltayla anasını öldürmeye kalkan adam anası namaz kıldığı esnada taş kesilir (Emiroğlu, 1993: 175) (A.B.İ. 16). İhanet sonucu benzer cezaya uğramaya Niğde yöresinden derlenen bir efsanede rastlanır. Efsanede bir ağa kızı çobana âşık olur, ağa kızını çobana vermez. Kız babasının sözünü dinlemez ve beraber kaçmaya karar verirler. Kaçarken taş olurlar (Sönmez, 1994: 319) (A.B.İ.17).

Bir evladın anneye zulmü efsanelere de yansımıştır. Kemaliye yöresinden derlenen bir efsanede bir oğul bir gün annesini döver. Annesinin çığlıkları duyulur ama kimse bir şey yapamaz. Bunun üzerine bir deprem olur ve dağdan kopan bir taş parçası evin yakınına düşer (Yakar, 2023: 143) (A.B.İ.18). Benzer bir efsaneye Özbeklerden rastlanır. *Annenin Kuş Olması* adlı bir efsanede annesi evlatlarından hastalandığında bir bardak su ister, üç oğlu da kadına su vermez. Bunun üzerine kuş olmayı diler (Ergun, 1997: 523) (A.B.İ.19). Benzer bir Özbek efsanesi *Baykuş*'tur. Bu efsanede de evladın babaya ihanetini görülür. Babası namaz kılariken babasına vuran evlada, babanın beddua etmesi ve oğlun da baykuş oluşu anlatılır (Ergun, 1997: 531) (A.B.İ. 20). Kazan boyundan derlenen bir efsanede güçlü kuvvetli bir genç eşkıyalık yapar. Bir gün yoldan geçerken annesinin evinde dinlenmek ister. Annesi eve girmesini istemez bunun üzerine annesine bıçak çeker ve saldırır. Anne de beddua eder, oğlan taşa dönüşür (Ergun, 1997: 655) (A.B.İ. 21).

Azerbaycan'dan derlenen bir efsanede baba sözü dinlemeyen bir kızın aşkı için ailesinden vazgeçiş anlatılır. Sevda ihanete ve baba sözünün önemini yitirmesine sebep olmuştur. *Karasis Tepesiyle Deli Dağ* adlı efsanede bir baba kızını zengin birine verir ancak kız fakir bir çobanı sevmektedir. Çobanla kaçarlara ve peşlerine zengin çocuk ve arkadaşları düşer ne yaparlarsa yapsınlar yakalayamazlar. Kara sis ve deli dağ onların yakalanmasına izin vermez (Pirsultanlı: 2008: 74-75) (A.B.İ.22) Benzer bir efsaneye Kazakistan'da rastlanır. *Ağlayan Mağara* adlı efsanede bir hanın tek kızı vardır. Bu kız bir çobana âşık olur. Baba sözü dinlemez. Sevdiğine kaçar. Baba çobanı taşa, kızını ise kırlangıca dönüşüm diye dua eder (Ergun, 1997: 623) (A.B.İ.23). Babaya ihanet sonucu dönüşüm ile cezalandırılma vardır.

Kazaklardan derlenen *Kelinşektavdaki Taş Develer* ve varyantı *Sıntas* adlı efsanelerde bir genç kız gelin giderken babası çeyizini eksiksiz hazırlar. Ancak kız bir eksiklik bulur ve babasının onu düşünmediğini ve cimrilik ettiğini söyler. Bunun sonucunda babası beddua eder (Ergun, 1997: 632) (A.B.İ.24). Kızın babanın bütün hazırlıklarına karşı haince davranması, babasına ağır suçlamada bulunması babaya yönelik bir ihanettir. Kazaklardan derlenen bir efsanede de aynı tema söz konusudur. Zengin bir kız bir çobana âşık olur. Babası evlenmelerine izin vermez. Bunun üzerine kaçarlar. Babası ölümlerini emreder ve yakalanınca babasının adamları kafalarını uçurur (Ergun, 1997: 634) (A.B.İ.25).

Kazan topluluğundan derlenen bir efsanede iki evladın anneye ihaneti görülür. Oyun oynayan iki kız anasına su vermezler. Bunun üzerine anası guguk kuşu olayım diye dua eder (Ergun, 1997: 659) (A.B.İ. 26). Kazan topluluğundan derlenen bir efsanede de anaya ihanet mevcuttur. Güçlü kuvvetli eşkıyalık yapan bir oğlanın anasının evine gelmek isteyişi, anasının onu eve almak istememesi üzerine oğlunun anasına saldırıp bıçak çekişi anlatılmaktadır (Ergun, 1997: 655) (A.B.İ. 27). Anasının tepkisine karşı evladının şiddet uygulamaya kalkışı bir ihanettir. Ana babaya yapılan işkenceye örneklerden biri de Kırım'dan derlenen bir efsanede görülür. Balıkçı ve karısının üç kızı vardır. Bu kızlar ana babalarına eziyet ederler. En sonunda ilahî güç onları ağaca dönüştürür (Ergun, 1997: 818) (A.B.İ. 28). Benzer bir efsaneye Kazan Türk topluluğunda rastlanır. Dul bir kadın üç kız büyütüp evlendirir. Bir gün çok hastalanır. Hastalanınca kendi sığırcık kuşundan kızlara haber gönderir. En küçük kızı hariç diğer kızları annesinin hastalığıyla ilgilenmez (Ergun, 1997: 673) (A.B.İ. 29). Benzer bir efsaneye Tuva topluluğunda rastlanır. Belendey adlı fakir kadının beş oğlu vardır. Çocuklar hiç çalışmazlar. Belendey balık tutarken hasta olur, çocuklarından şifalı su ister. Çocuklar analarını duymaz. Oynamaya devam ederler. Ana da guguk kuşuna dönüşür (Ergun, 1997: 755) (A.B.İ. 30). Bayburt yöresinden derlenen bir efsanede de evladın hainliği ve saygısızlığı görülmektedir. Kiraz ağacına çıkan oğlundan kiraz isteyen annenin yüzüne oğlu kiraz çekirdeklerini fırlatır. Anne çocuğuna beddua eder ve çocuk ayıya dönüşür (Rayman, 2001: 37-38) (A.B.İ.31). Efsanelerde evlatların hainliği sonucu ana babalar dönüşüme uğramış veya üzüntü yaşamışlardır. Zararları kendilerine olmuştur. Bu da Türk kültüründe evlada verilen önemi gözler önüne sermekte, çamurdan bile olsa evladın ana baba için ne kadar kıymetli olduğunu göstermektedir.

“Biz insana, anne-babasına mümkün olan en iyi şekilde davranmasını emrettik. Annesi onu nice zahmetlere katlanarak karnında taşımış; süttten kesilmesi de iki yılı bulmuştur. Onun

için, ey insan, bana şükret, ana-babana da teşekkür et. Unutma ki, sonunda bana dönecek ve yaptıklarının hesabını vereceksin³⁰.” Türk dünyası efsanelerinde ana babaya yönelik ihanetler toplumsal durumları da etkilemiş, bazen vatana ihaneti de kapsamıştır. Aile gibi ortak süreçlerin olduğu gruplarda birey, grubun diğer üyelerinden tepkiler edindir. Bireyin kendini gerçekleştirebilmesi grupla ilişkisi sonucu gerçekleşir. Diğerlerinin tavrı ve doğuştan getirdiği benlik birleşimi sonucu birey kendisi olma yönünde ilerler (Mead, 2017: 231). Birey ve aile birbirinden bağımsız düşünülemez. Bireyin yaptığı bir davranış bütün gruba hatta topluma mal olabilir. Efsanelerde ihanete ana- babaya yönelik ceza olarak dönüşüm söz konusu olmuştur. Ana babaya ihanetin sonuçları olumlu olmamıştır ya bir ölüm ile sonuçlanmış ya pişmanlık olmuş veya şekil değiştirilmiştir.

Eşe / sevgiliye ihanet

İhanet denildiğinde akla gelen ilk şey insanın hayatındaki kişiye duygusal anlamda ihanetidir. Ancak ihanet tek boyuta indirgenemeyecek kadar geniş bir kavramdır. Evlenilen kişiye ihanet de bu boyutlardan biridir. Evlenilen veya sevgiliye ihanetin aldatma ile ilişkisi vardır. Aldatma “(Aralarında evlilik veya aşk bağı bulunan kadınla erkek için) ihanet etmek, (bir genç kıızı) baştan çıkarmak, evlenmek vaadiyle kandırıp iğfal etmek³¹” anlamlarına da gelmektedir. Bu bakımdan ihanet ve aldatmanın bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Ancak her aldatmanın da ihanet olduğu söylenemez. Kadın erkek ilişkilerinde aldatma sonucu gerçekleşen ihanete Türk dünyası efsanelerinde rastlanmaktadır. Fakat ihanetin efsanelerde sadece zina boyutunda olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Türk dünyası efsanelerinde kadın erkek arası ilişkide ihanetin farklı yönleri de göze çarpmaktadır.

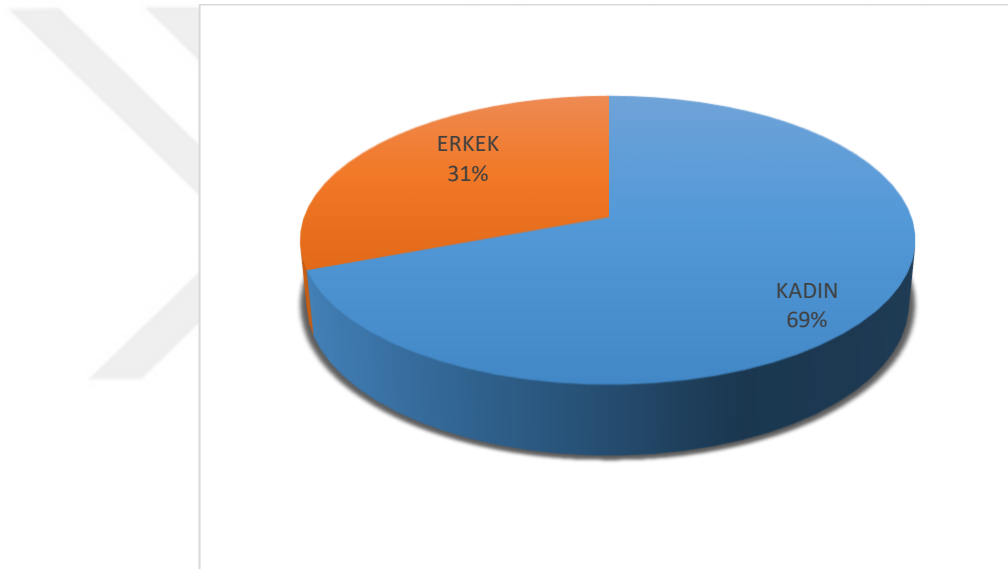
İdeal olanın her zaman cazip olduğu düşünüldüğünde ideal eş kavramının ihanetle lekelendiği efsanelerde görülmüştür. Mitolojik açıdan bakıldığında “Yeryüzündeki ruhlar geldikleri yeri özlemektedirler. O kutsal âlemde bulunan Ayzıt ideal kadının temsilidir. Ahlaklı, iffetli ve namusludur. Mitolojinin aşılacağı düşünce kadınlar ailenin birliğini koruyacak namus anlayışına uygun olmalıdır. Ailenin kutsallığının korunması Türk mitolojisine göre Allah’ın emridir. Bu emir gerçekleşmezse insanlar geldikleri ve özlem

---

³⁰ Kur’an-ı Kerim, Lokmân Suresi 14-15. Ayet Tefsiri, [https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/31-lokman-suresi-Diyanet İşleri Başkanlığı](https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/31-lokman-suresi-Diyanet-Işleri-Başkanlığı) (Erişim tarihi: 17.03.2024).

³¹“Aldatma kelimesinin anlamı nedir?” [Kubbealti Lugati - aldatma kelimesi anlamı, aldatma nedir? \(lugatim.com\)](http://lugatim.com) (Erişim tarihi: 5.3.2024).

duydıkları yere dönemeyeceklerdir” (Seyidoğlu, 1992: 573). Seyidoğlu’nun g6r6şlerinin temelinde kadının namusunu ve iffetini koruması yatmaktadır. Bu sayede aile birliğinin korunması sağlanacaktır. Ancak T6rk D6nyası Efsaneleri incelendiğinde cinsiyet bağlamında “hain eş / sevgili” tipinin dağılımına bakıldığında kadın hain eş tipinin, erkek hain eş tipinden daha fazla bir y6zdeliğe sahip olduğu g6r6lmektedir. Bu da toplumsal bağlamda kadınlara y6nelik efsanelerin işlevlerinden yararlanılarak yazısız bir kanun gibi kadının toplum tarafından yapılması istenen davranış ve olması gereken olarak d6ř6n6len temelleri efsaneler yoluyla kadına aşılmak amaçlanmış olabilir. Bir başka açıdan bakıldığında toplumda erkeğin ihanetinin normalleştirilmesi sebebiyle efsanelerde daha az bahsedildiği s6ylenebilir. şekil 5.1’de cinsiyetlere g6re dağılım y6zdeliği g6sterilmiştir.

şekil 5.1: Eş ve sevgiliye ihanetin cinsiyete g6re dağılımı

Isparta y6resinden derlenen bir efsanede bir T6rkmen obasında bir gelin obanla zina yapar ve bunu babası fark eder. Taşa d6n6ř6n diye beddua eden baba herkesin taşa d6n6şmesinin sebebi olur (G6de, 2002: 345) (E.S.İ.1). Zina ihanetin sebebidir. Sonucu da beddua almak ve taşa d6n6şmek olmuştur. Benzer bir şekilde zina sebepli bir ihanete Konya y6resinde rastlanır. *Ayrık Kayalar* adlı efsanede Bir oğlan ve bir kız evlenir. Bir zaman sonra gelin oğlanın babasına meyleder ve buluşmaya başlarlar. Oğlan askere gider, oğlanın 6l6m haberi gelince bunlar evlenmeye karar verir. Bu sebepten gerdek gecesi k6ye iki kaya d6ř6r ve gelin ile kaynata evde 6l6 bulunur (Emiroğlu, 1993: 205) (E.S.İ.2). Bazı efsaneler birden çok ihanet durumunu içinde barındırabilir. Bu efsanede adamın evladına ihaneti de mevcuttur. Bitlis y6resinden derlenen *Avcı Kasım* adlı efsanede, bir avcı avlanmaya gittiğinde çok g6zel

bir yılan görür ve o yılanın çok çirkin ve ihtiyar bir yılanla seviştiğine tanık olur. Sonra bu yılanlara ateş eder ve ihtiyar çirkin yılanla geleceğine güzel yılan gelir. Güzel yılan da Şahmeran'ın karısıdır. Karısı Şahmeran'a olayı farklı şekilde anlatır, Avcı Kasım yakalanır ve Şahmeran'a işin gerçeğini anlatır (Doğan, 2020:374-375) (E.S.İ.3). Hayvanlarda dahi zina sonucu ihanetin mevcutluğu bu efsane ile kanıtlanabilir. Yakut efsanelerinden *Ommolloon'un Timir- Kuturuk'la Savaşı* adlı efsanede hem eşe hem de arkadaşa ihanet edildiği görülmektedir. Ommolloon ve Timir- Kuturuk birkaç yıl birlikte yaşarlarken Timir Kuturuk'un karısı Ommolloon ile aşk yaşamış ve onu öldürmeye çalışmışlardır sonunda sevdiği kadını öldürmek zorunda kalan Ommolloon aklını oynatmıştır (Duranlı, 2004: 420-421) (E.S.İ.4). Benzer bir şekilde eşe ihanetin görüldüğü *Kutuyah ve Agaayı* adlı efsanede şu şekildedir: Kutuyah'ın dokuz karısı vardır. Kadınlardan biri Uordaah ile aşk yaşamaktadır (Duranlı, 2004: 427-428) (E.S.İ.4). Türkmen Efsaneleri'nden olan *Bayoğlu*'nda eşe verilen söze ihanet mevcuttur. Bayoğlu çok güzel bir kızla evlenir ve evlenmeden önce kıza başka birini sevmeyeceğine dair yemin ettirir. Kendisi bunun üzerine gidip ikinci evliliğini yapar, ilk eşi onu terk eder ve beddua edip baykuşa dönüşmesine sebep olur” (Erol, 2012: 676) (E.S.İ.5). Azerbaycan'dan derlenen bir efsanenin adı *İhanetin Cezası*'dır. Bu efsaneye göre kendisi çok güzel olan bir kadın, çok yakışıklı olmayan bir adamla evlidir. Gel zaman git zaman kadının aklını çelerler ve onun adamın düşmanı olan pehlivan kardeşlerden biriyle sevgili olmasına sebep olurlar. Kadın bu kardeşlerle birleşip kocasını öldürür ve sonunda kendisinin de kocası gibi ölümüne sebep olabileceğini düşünen pehlivan kardeş kadını öldürür (Pirsultanlı, 2008: 445-447) (E.S.İ.7). İhanet kavramının efsanenin adında geçmesi göze çarpmaktadır. Eşin ihanetine Kırgız efsanelerinde de rastlanılır. *Yıldıza Çevrilen Kadın* adlı efsanede Süleyman peygamberin yokluğundan istifade eden bir dev onun en küçük hanımıyla evlenir ve Süleyman peygamber dönerken onun geleceğini haber alan dev kaçar. Bunun üzerine karısına kızan Süleyman peygamber onu bir yıldıza çevirir (Dıykanbayeva, 2004: 334) (E.S.İ.8). Bu efsanelerde ihanetin temel sebebinin eşi aldatmak olduğu görülmüştür. Eşin ihanetini konu alan bir başka derlemeye de Tatar efsanelerinde görülmektedir. Efsanede, Fatma Hanım'ın kocası Ali Batır'ın Fatma Hanım'a ihanet edişi, üzerine kuma getirişi ve Fatma Hanım'ın bundan dolayı duyduğu üzüntüyle ağaca sarılması ve ağacın Fatma Hanım'ın yüreğine benzemeye başlaması anlatılır (Atnur, 2002:706-707) (E.S.İ.9). İhanetin eşler arasında olumsuz sonuçlar doğuracağını görüldüğü bir diğer efsane de Türkmen boyunda görülmüştür. *Mazlum Han ve Silu* adlı efsanede Gavür ve Mazlum Han'ların barış içinde yaşarken Gavür Han'ın Mazlum Han'ın eşi Silu'ya göz koyuşu ve Mazlum Han'a eşinin ihaneti anlatılır (Erol, 2012: 796-797) (E.S.İ.10). Kadın eşine ihanet

ederek onun kardeş gibi gördüğü arkadaşı ile birlikte olmuştur. Kazan topluluğundan derlenen bir efsanede de eşe ihanet mevcuttur. Bir kadın kocasını aldatır. Kocasını bunu anlar ve kadına beddua eder. Kadın taşa dönüşür (Ergun, 1997: 658) (E.S.İ.11). Eşin yaptığı zina yani aldatma ihanet olarak görülmektedir. Afyonkarahisar'dan derlenen bir efsanede de eşe ihanet vardır. Eşine iftira atarak onun başkalarıyla görüştüğünü yalancı şahitler tutarak boşanan bir adamın ilahî ceza ile taşa dönüştürülmesini anlatır (Nasrattınoğlu, 1993: 46-47) (E.S.İ.12).

Tuvalardan derlenen bir efsanede de evlendirildiği adamdan kaçan kızın kendi sonunu hazırlaması anlatılır. Zengin iki adamın oğlu ve kızı vardır. Bunları evlendirmek isterler. Kızın yaşı küçüktür. Ancak söz verdiği için adam kızını verir. Kız bir fırsatını bulur kaçar, kızı aramaya çıkarlar. Ancak kız küçük yaşta zorla evlendirildiği için kendini ırmağa bırakır ve taşa dönüşür (Ergun, 1997: 758-759) (E.S.İ.13). Evlilik sözü verilen kişiden kaçması toplum tarafından ihanet olarak görülse de kişi mağdur olması sebebiyle ihanete sığınmış ve istemediği durumdan uzaklaşmaya çalışmıştır. Efsanede geçen “Oğluna kızına istemedikleri şeyi yaptırma.” Cümlesi efsanede verilmek istenen ve ileride incelenecek olan “mağdur hain” tipinin oluşum sebebine atıfta bulunmaktadır.

Kırım'dan derlenen bir efsanede sevgiliye ihanet vardır. Güneş, Ay'a âşık olur. Ama kendisinden güzel oluşunu çekemez. Âşık delikanlı hileye başvurur. Ayın yüzündeki beni ister. Ay da düşünmeden verir. Yüzü lekelenir. Güneş de bu ben seni güzel yapandı, artık en güzel benim der ve buna üzülen Ay Güneş'ten uzaklaşır (Ergun, 1997: 815-816) (E.S.İ.14).

Derlenen bazı efsanelerde ihanet zina sebebiyle değildir. İnsanın hayatını şekillendirmeye çalışan ana veya baba kişinin ihanet etmesini zorunlu kılmış aslında ihanet bu efsanelerde bir çıkış yolu olarak benimsenmiştir diyebiliriz. Hatay yöresinden derlenen bir efsanede, bir keşişin kızı ve bir çobanın birbirine olan aşkı anlatılır. Ancak keşiş kızını Halep kralına verir. Düğün esnasında bu duruma dayanamayan kız çobana kaçar. Âşıklar, kralın adamlarına yakalanacaklarını anlayınca dua ederek taş olmak isterler ve olurlar (Deger, 2014: 222-223) (E.S.İ.15). Evlenen kişiye ihanet ederek sevdiğine kaçan kız ilahî gücün yardımıyla taş olmuştur. Dönüşüm ihanetin sonucunda gerçekleşmiş ancak bir kurtuluş yolu olmuştur. Taşeli yöresinden derlenen bir efsanede evlenen kişiye ihanet söz konusudur. Kral kızına âşık olan iki gence görev verir ve birinden şehre su getirmesini, diğerinden de beton yapı inşa etmesini ister. Kız beton binayı inşa edene âşık olur. Ama su getiren daha erken gelir, kral kızını ona verir. Sonra kız diğer gence kaçar. Kralın ikisini öldüreceğini bildiği için

kendilerini mavi sulara bırakırlar (Erol, 1996: 145) (E.S.İ.16). Kızın söz verilen kişiden başka birine kaçması yani evlilik yolunda olduğu kişiye ihanet etmesi efsanede geçmektedir. Derlenen bir başka Azerbaycan efsanesinde de rüyasında gördüğü kızı kırk gün kırk gece arayan bir padişah oğlunun kızı buluşu, kızın da ona sevdalanışı ancak kızın nişanlı olmasının engeli buna rağmen birbirini seven gençlerin kaçışı ve padişah oğlunun kızın nişanlısı tarafından okla vurularak öldürülüşü anlatılmaktadır (Pirsultanlı, 2008: 92-94) (E.S.İ.17). Erzincan efsanelerinden *Köşkü Nigâr* adlı efsanede Cimcime Sultan tarafından beğenilen Nigâr sevdiği bir çoban olmasına rağmen sultana verilir, Sultan'a ailesini çok özlediği için topraklarında bir kale yaptırtan Nigâr eski sevdiği ile gizli saklı görüşmeye başlar ve sonra bu görüşmeler iki âşığın ölümüne sebep olur (Kara, 1991: 11-12) (E.S.İ.18). Bazı ihanetlerin sebeplerinin haklılığı aslında bu efsanelerde somutlaştırılmıştır. Kişilerin sevdikleri dışında başka kişilerle zorla evlendirilmeleri aslında onların hem kendilerine hem de kalplerindeki kişilere ihanetleri olacaktır. Toplumsal kabullerle düşünüldüğünde ise ihanetin herhangi bir şekilde kabulü doğru olamaz ve evlenilen/nişanlanan toplum tarafından bilinen her kimse ona yönelik yapılmış bir ihanetten söz edilir ve bu ahlâkî anlamda bir yanlışır şeklinde yargıya varılır. O halde ihanet sebeplerine göre de yeniden değerlendirilmelidir. Bazen de kendi yazgısını kabul edip büyüklerinin söylediğine boyun eğenler yüreğinde olan kişiye ihanet etmişlerdir. Bununla ilgili bir efsane Türkmenlere aittir. Bir mateci Annagül isimli bir kıza âşık olur kız da ona. Kızı zengin bir adama verirler, Mateci kaçalım der ancak kız şairin parası olmadığından, binecek hayvanları olmadığından kaçmayı kabul etmez ve ayrı düşerler (Erol, 2012: 657) (E.S.İ.19).

Eşinin başına gelen olumsuz bir duruma ses çıkarmamak onu o durumdan kurtarmak için çaba harcamamak da sevdiğine yönelik bir ihanettir. Taşeli yöresinden derlenen bir başka efsanede köprü'nün ayakları bir türlü tutmaz. Yapılırken halk artık sabah ilk su almaya kurban ederse taş köprü tamamlanır derler. İlk su almaya köprüyü yapan baş ustanın hiçbir şey bilmeden eşi gider. Kadını zorla köprü ayağına bağlarlar ve kurban ederler. Köprü biter, usta da kendini suya atar (Erol,1996: 147) (E.S.İ.20). Olup biteni sessizce izleyip, eşinin öldürülmesine ses çıkarmayan usta sonucunda kendi canına kıymıştır. Kendi ihanetine cezasını yine kendisi vermiştir.

Kıbrıs'tan derlenen efsanelerde de eşe ihanet görülür. Kıbrıs'taki Venedik ordusunun komutanlığına atanan Othello'nun Destemona adında bir karısı vardır. Sevecen ve anaç Destemona'nın Othello'nun yüzbaşılardan biriyle aşk yaşadığına inandırılır. Bunun

üzerine Othello karısını katleder (Nesim ve Öznur, 2009: 36-38) (E.S.İ.21). Eşlerin zulmü de ihanet sebeplerindedir. Giresun yöresinden derlenen bir efsanede bir gelin ve kaynana ekmek pişirip komşulara da dağıtırlar. Bunu gören cimri koca hem karısını hem anasını fırına atar. Ateş bir anda suya dönüşür. Fırına atılan insanlar da balığa dönüşür (Gökşen, 1999: 153-154) (E.S.İ.22). Zalim adam hem annesini hem de eşini bile bile öldürmeye çalışmış ve cimriliği yani kötü ruh hali ihanete sebep olmuştur.

Efsanelerde bazı ihanetler intikam ile birleşmiştir. İntikam almak isteyen eşler uzun zaman sessiz kalıp güvenin sağlandığı anda ihanet ederek ve geçmişteki olumsuz yaşanan anları unutmuyarak eşlerine de kötü anlar yaşatmışlardır. Adana yöresinden derlenen bir efsanede bir beyin oğlu bir kızın erkek kardeşini öldürerek bir bey kızını kaçıır. Kız bu olanı asla unutmaz ve bir gün ondan olan çocuklarının kafalarını keser ve kocasının önüne atar. İntikamını aldığı dile getirir (Okuşluk, 1994: 202-203) (E.S.İ.23). Kayseri yöresinden derlenen bir efsanede Şemun'el Gazi'nin düşmanları onunla baş edemeyeceklerini anlayınca kızlarını verirler. Ancak bu kadın geldiği yeri ve düşman olduklarını unutmaz kendisine zarar verme niyetinde olduğunu anlayan kocası kadını öldürür (Oral, 2016: 208) (E.S.İ.24). Burada ihanet kadar ihanete götüren duygu intikam da dikkat çekmektedir. Halk anlatılarında intikam kötücül duygular sonucu gerçekleşen bir durumdur. Halk anlatılarından destanlarda intikam motifi yaygın şekilde görülür. Halk hikâyelerinde de görülen bu durum destan kahramanının şiddetli öfkesinin görülmesi bakımından önem taşır (Saraç, 2013:146).

Bazı efsanelerde de kadının erkeği kandırıp kimliğini gizleyerek onunla evlendiği görülmüştür. Çuvaşlardan derlenen efsanede bir ejderle evli olduğunu öğrenen adamın ondan kurtulmak için onu kandırması ve bir eve sokarak yakmasını³² konu alır (E.S.İ.25). Eşlerin birbirine ihaneti denildiğinde sadece zina boyutunda düşünülmemesi gerektiği efsane metinlerinden örneklerle somutlaştırılmıştır.

Geline ihanet

Gelin kaynana arasındaki çekişme Türk kültüründe de aile arası ilişkileri zedeleyen bir durumdur. “İlk örneklerinden birinin Yunan mitolojisinde Afrodit ve gelini Psike arasındaki çekişme kabul edilebileceği bu olumsuz iletişim hemen hemen her kültürde görülebilir”

---

³² Çuvaş Edebiyatı 26. Cilt (ktb.gov.tr) “Çuvaş Efsaneleri Ejder Efsanesi, s. 34-35” (Erişim tarihi: 20.02.2024).

(Altunsu Sönmez, 2019: 1161). Gelin olmak, Türk toplumunda beraberinde bazı sorumlulukları da getirir. Tanımadığı bir aileye gelen gelin, o ailenin yaşayışına ayak uydurmaya çalışır. Ayak uydurmaya çalışma esnasında gelin kayınvalide, gelin elti, gelin görümce arasında çekişmeler olabileceği söylenebilir. Bu durum atasözlerinde de anlatılmıştır. Atasözlerindeki genel bakış açısı kaynana üzerindedir ve olumsuz hislere tercüman olmuştur. “Gelin övünür, kaynana dövünür, kaynana dinsiz, gelin dilsiz olur; kaynana gelinin altın duvağıdır, kaynananın en iyisi başını sallar; kaynanasız gelin, tasmaşız lalın” (Hirik, 2017: 1740) atasözlerinde genellikle kaynananın övüldüğü, gelinin yerildiği göze çarpar. Gelin kaynana arasındaki iletişimin iyi yönde olmayışı efsane metinlerinde de yer almıştır. Sözlü anlatıları halkın yaşayışından bağımsız düşünmek imkansızdır. Her toplumun kendi gerçeğini anlatan bu anlatılar toplumsal bir geçişin “gelin kaynana çatışmasının” ihanet boyutunda kanıtı olabilir.

Ardahan yöresinden derlenen bir efsanede kayınvalidenin gelinine ihaneti anlatılmıştır. *Iraz Gelin* adlı efsane gelinin kayınvalidesi onu sevmez ve bir gün ona tuzak kurup karga beyni yedirir. Gelin aklını kaybeder ve bir siste kaybolup gider (Sarıkaya, 2017: 67) (G.İ.1).

Giresun efsanelerinde kaynana zulmünün taşa dönüşüme yol açtığı görülür. Efsaneye göre bir kız ve erkek birbirlerini çok sever ancak erkeğin annesi kızı gelin almak istemez. Araya eş dost girer ve kızı gelin alır ve kıza türlü eziyetler yapar. Bir gün inek otlatmaya giden gelin yorgunluktan uyuyakalır ve inek kaybolur. Kayınvalidesinden korkan gelin taşa dönüşmek için dua eder ve dönüşür (Gökşen, 1999: 122-123) (G.İ.2). Korku duayı tetiklemiş ve yeni bir aileye türlü umutlarla giden gelin ihanete uğrayarak sonunda kayınvalide zulmünden korkusuna kendi hayatından vazgeçerek taşa dönüşmüştür. Benzer bir efsaneye Sivas yöresinde rastlanır. Kayınvalidesinden çok korkan bir gelin koyun otlatmaya gider ve orada uyuyakalır. Koyunları uyandığında bulamaz. Kayınvalidesi sürüyü bulmadan gelmemesini söyler. Allah’a yalvararak taş olmak ister, sürüyü bulur bulmaz taş olur (Özen, 2001: 295) (G.İ.3).

Kazanlardan derlenen bir efsane olan *Gelin Dağı* adlı efsanede bir kayınvalide gelinine sürekli eziyet eder, hor görür. Bunun üzerine gelin taşa dönüşmek için dua eder (Ergun, 1997: 668) (G.İ.4). Evlat olarak kabul görmeyi bekleyen genç bir kıza, gelin geldiği evde annenin yaptığı eziyet gelinin evlat gibi kabul edilmesi gerektiği düşüncesine bir ihanettir.

Bazı durumlarda kayınvalidenin zulmü yerine gelinin kayınvalideye çektiği görülebilir. Kayınvalidenin zulmünün daha yoğunlukta olduğu efsane metinlerinden birinde gelinin kayınvalidesine karşı olumsuz tutumuna dikkat çekilir. Bunun sonucunda gelinin kadını küçük düşürerek ihanet edişi bedduaya uğramasına sebep olur. Giresun’da anlatılan efsanede bir gelin kayınvalidesini hiç sevmez. Ona her türlü eziyeti yapar. Toplumda küçük düşürür. Bunun üzerine kayınvalide gelinin taş kesilmesi için beddua eder” (Gökşen,1999: 127) (G.İ.5). Gelin kayınvalide arasındaki çekişmenin Türk kültürünün geçmişten günümüze gelen dinamiklerinden olduğu ve efsane metinlerine de bu kültürün yansıdığı görülmektedir.

Damadın kayınpedere ihaneti

Evlilik sonucu edinilen akrabalık sıfatlarından biri de damattır. Türk toplumunda gelinden yana olan beklentiler ve damattan yana beklentiler aynı değildir. Damadın akrabalık bağları açısından gelin ile durumu aynı değildir. Bu da Türk kültürünün ataerkil bir yapıdan gelmesinden kaynaklı olabilir. “Gelin-kayınvalide, damat-kayınpeder, kayınbirader-damat veya gelin-görümce gibi ilişkiler; toplumsal normlar, cinsiyet rolleri ve ferdi tecrübelerle evlilik içinde edinilen rollerle aile içi ilişkilerde şekillenir” (Demir ve Nam, 2019: 69). Damat ve kayınpeder arasındaki çekişmeye yönelik tespit edilen efsane sayısı çok azdır. Bu durumun damat kayınpeder arası anlaşmazlıkların, gelin kayınvalide arası anlaşmazlıklar kadar yoğun olmadığını kanıtıdır.

Yakut boyundan derlenen *Tığın ve Damadı Batas- Mödyuyukeen* adlı efsanede Batas-Mödyuyuken’in kayınpederi Tığın ile zıtlaşması ve sekiz yıllık emeğinin karşılığını almak için Tığın’ın yaşadığı yere gelip gizlice hayvanlarının bir kısmını götürmesi ve aralarındaki mücadelenin Tığın’ın duasıyla son bulması anlatılır (Duranlı, 2004:337-339) (D.K.İ.1). Görüldüğü üzere efsanede damadın kayınpederine ihaneti mevcuttur.

Eltiye ihanet

Elti, evlilikle oluşan akrabalık bağlarından. “İki erkek kardeşin eşlerinden birinin ötekine göre akrabalık adı³³” şeklindeki sözlük tanımından da yola çıkılarak aynı evin iki gelininin birbirine hitap şeklidir denilebilir. Farklı karakterlerin bilmedikleri bir aile yapısına gelin

³³ “Elti kelimesinin anlamı nedir?” [Kubbealti Lugati - elti kelimesi anlamı, elti nedir? \(lugatim.com\)](http://kubbealti.lugati.com) (Erişim tarihi: 6.3.2024).

olarak gelip birbirlerine alışmaya çalışması zor bir süreç olarak değerlendirilebilir. Herkes kendi karakterini sergiler ve uyum noktasında sorun yaşanırsa anlamak ve geçinebilmek de bir hayli zor olabilir.

Kazakistan'ın Jambıl Bölgesinden derlenen bir efsanenin adı *İki Bacanak (Elti)*'dir. Efsaneye göre İki erkek kardeşten biri çok zengin ama çocukları yok diğeri ise fakir ama çocukları vardır. Fakir olanın eşi çocuklarına süt yetiştiremediği zaman çocuklarını zengin olan eltisine gönderir ve orada bir şeyler yiyebileceklerini düşünür. Hain yenge çocuklara bir şey vermez ancak eve gitmelerine yakın ağız kenarlarına yağ, kaymak sürer. Durumu anlayan fakir elti soğuk bir kış günü zengin eltisini aşağılar. Kadın sabaha karşı etlere sarılmış halde ölü bulunur (Ospanaliyeva, 2011: 168-170) (E.İ.1). Efsane metninde görüldüğü üzere eltinin çocuklardan yiyecek saklaması, sanki çocukları yağla kaymakla besliyor izlenimi verip kandırmaya çalışması ihanete örnektir.

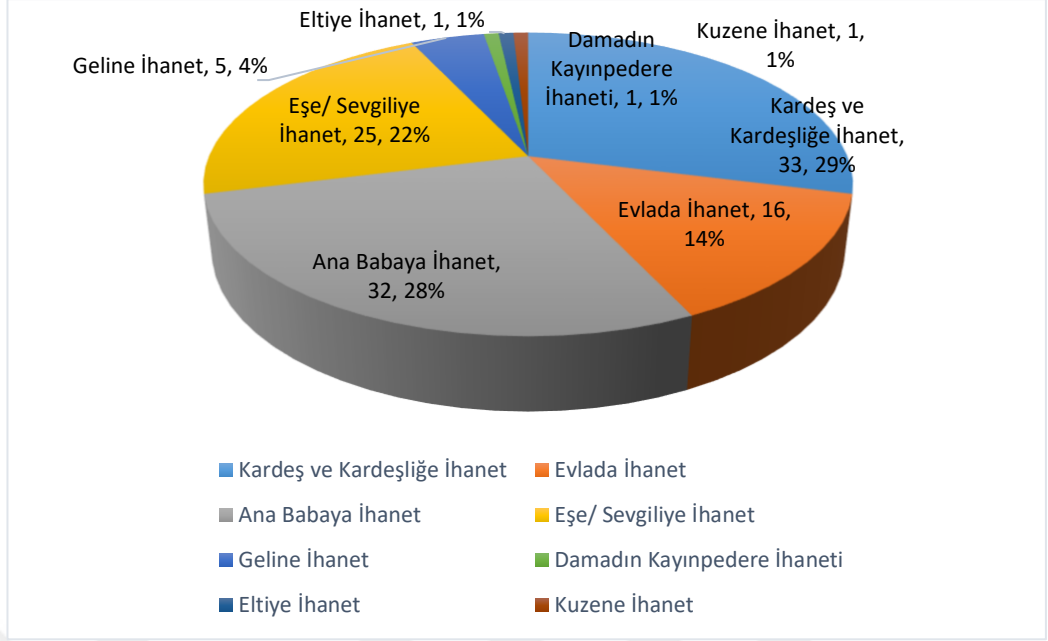
Kuzene ihanet

Kuzen, doğal yolla akrabalık ilişkisi içinde olunan kişidir. Anne ve baba tarafından amca, hala, teyze, dayı çocuklarına söylenilebilen bir hitap şeklidir. “Teyze, dayı, hala veya amca oğlu ve kızı³⁴” şeklinde tanımlanır.

Azerbaycan'dan derlenen *Ak Deve Gölü* adlı efsanede iki erkek kardeşten büyüğünün Şahmar, küçüğünün de Perinaz adlı çocukları vardır. Şahmar Perinaz'la evlenmek ister. Ancak Perinaz bunu istemez. Bir çobana sevdalıdır. İran Şahı'nın hastalanması ile yola koyulan Perinaz bir hile düşünür, devesine tuz yedirtir ve Şahmar'ı da alıp İran Şah'ını iyileştirmek için yola koyulur. Bir göle geldiklerinde susuzluktan ve çok tuz yemekten harareti artan deve Şahmar'ı göle doğru çekerek ölmesine sebep olur, Perinaz'ın hilesi işe yaramış olur (Pirsultanlı, 2008: 131-132) (Ku.İ.1.) Amcasının oğlunu planlayarak ölümüne sebep olan kuzenidir ve bu kuzene ihanetin somut bir örneğidir. Bazen zorunlu haller ihanetin bir çıkış noktası olarak görülmesine sebep olabilmektedir. Bu efsanede de kızın evlenmek istemeyişi ve onu amcasının zorlaması bu durumdan kurtulabilmesi adına ihanete başvurmayı zorunlu hale getirmiştir.

---

³⁴ “Kuzen kelimesi” [Kubbealti Lugati - kuzen kelimesi anlamı, kuzen nedir? \(lugatim.com\)](http://kubbealti.lugati.com) (Erişim tarihi: 6.3.2024).

Şekil 5.2: Türk dünyası efsanelerinde aile içi ihanetin dağılımı

Türk dünyası efsanelerinde aile içi ihanetin yüzdelerle dağılımına bakıldığında “kardeşliğe ihanet ve ana babaya ihanetin” yoğun olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Şekil 5.2. de bu durum aile içi ihanetin bütün boyutlarının dağılımını göstermektedir.

5.1.1.2. Ahde ihanet

Kişiler arası anlaşmaların temeli güven duygusuna dayanır. Söz vermek ve onu yerine getirmemek güven duygusuna ihanete dolayısıyla da anlaşmanın olumsuz sonuçlanmasına sebep olur. Toplumun uyumlu bir şekilde yaşayabilmesi yazılı olmasa bile bazı sözlerin tutulmasıyla olabilmektedir. Toplumda uyum içerisinde yaşayabilmek için kişilerin yazılı olmasa bile aralarında sözle yaptıkları birtakım anlaşmalar olabilir. Bu anlaşmaların ihlali de kişiler arasında güven kaybına sebep olabilir. Efsanelere de bu durum yansımış ve verilen sözün tutulmaması veya o söze ihanet edilmesi durumunda nelerin ortaya çıkabileceği halk arasında anlatılmıştır. “Yemin, ant; söz, söz verme³⁵” anlamlarına gelen “Ahit” sözcüğünün kişiler arasındaki sözlü anlaşmalar anlamını karşılayabileceği düşünülebilir. Kuran-ı Kerim’de bu anlaşmaların, yerine getirilmesi veya anlaşmaya uyulması

³⁵ “Ahit kelimesinin anlamı” [Kubbealti Lugati - ahit kelimesi anlamı, ahit nedir? \(lugatim.com\)](http://kubbealti.lugati.com) (Erişim tarihi: 6.3.2024).

vurgulanmıştır “Ahde vefa gösterin. Çünkü ahid bir sorumluluktur”³⁶(İsra Suresi, 34) Ahde uygun davranmak ona sadık olmak, sözünde durmak insanlar için önemlidir. Bu durum kişinin kendiyile olan münasebetinde de etkili olabilir. Verdiği sözü tutan, antlaşmaya aykırı davranmayan kişi güvenilir insan olma özelliğini kazanabilir. Hem kişiyi memnun eden hem de toplumda saygın yer kazandıran bir durumun içinde hayatını devam ettirmesini sağlayabilir. Kişinin kendine bakış açısının dışında içinde bulunduğu topluluğun bakış açısı da önemlidir. Güvenilir bir insana duyulan saygı kişinin özgüveninin daha da pekişmesini sağlayabilir.

Verilen söze yönelik ihanet çok eski zamanlardan beri görülmektedir. İhanet kavramına çok rastlanılmayan Kızılderili mitolojisindeki anlatıların birinde eşler arasında yapılan antlaşmaya ihanet vardır. “Güneşle evlenen bir kadının erkek çocuğu olur. Yukarı Dünya’da mutlu şekilde yaşarlar. Kadın yaban patatesi toplamaya çıkacağı günlerde Güneş tarafından uyarılır yaban sığırı tarafından ısırılmış bir yaban patatesi bulursan onu sakın alma o bize mutsuzluk ve huzursuzluk getirir der. Kadın bir gün yaban sığırı tarafından ısırılmış bir yaban patatesiyle karşılaşır Güneş’e söz verdiği halde sözüne ihanet eder ve patatesi alır. Bunun üzerine yerde kocaman bir delik açılır ve açılan delikten geldiği dünyayı izlemeye başlar. Oraya özlem duyar oraya gidebilmenin planlarını kurar ve sonunda canından olur” (Marriott ve Rachlin, 2003: 115-133). Mitik anlatının verdiği mesaj çok evrenseldir. Yapılan antlaşmaya uyulmaması eşler arasında güven zedelenmesine ve ihanete sebep olabilir. Bu nedenle bu konuda hassas olunması gerektiği dersi çıkarılabilir. Yaptırımının ağır olabileceği de vurgulanmıştır.

Antlaşmaya ihanet etmek insanların birbirlerine olan bakış açılarının olumsuz yönde değişmesine sebep olabilir. Afyon Efsanelerinden *Yüzbaşının Tepesi* efsanesinde de kişiler arası anlaşmaya ihanet söz konusudur. Efsanede Kurtuluş Savaşı sırasında “Yüzbaşı” adıyla bilinen Arif Bey isimli bir çete liderinin yirmi adamıyla olan güven bağına dayalı ilişkisinin zaman içerisinde Arif Bey’in savaş bitimindeki yakalanma korkusu ve kimseye güvenememeye başlama duygusu ile zedelenmesi sonucunda daha önce çetesi ile kazandığı ganimetleri saklama isteği, yirmi adamının on dördüne izin verşi geri kalan altısıyla yola çıkışı ve ganimetlerini gömdükten sonra adamlarını kimsenin ganimetlerin yerini bulmaması için öldürüşü anlatılır(Alakuş, 2014: 110-111) (A.İ.1). Efsanede görüldüğü üzere adamları

---

³⁶ Kur'an-ı Kerim, İsrâ Sûresi, 34 Meal - Kuran Yolu (diyanet.gov.tr) (Erişim tarihi: 6.3.2024).

ve çete lideri arasında aslında yazılı olmayan bir bağlılık antlaşması varken lider Arif Bey kişisel buhranına yenik düşüp aralarındaki antlaşmaya ve bağlılığa ihanet ederek onları öldürmektedir. Kişilerin birbirine karşı güven duygusunun yok olmasına sebep olan bu durumlar toplumun Kurtuluş Savaşı dönemindeki küçük yapılanmalarından olan çete yani eşkıya çeteleri içinde yaşanmıştır.

Ordu yöresinden derlenen bir efsanede de antlaşmaya ihanetten söz etmek mümkündür. Bir köyde yapılan caminin yakınlarında su yoktur. Bunu dert edinen köylüler nasıl su getireceklerini düşünürken gayrimüslimin tekinden yardım almaya karar verir. Gayrimüslim de belirli bir para karşılığında suyu getireceğini söyler. Sonrasında suyu getirir ve köylüler de parayı ona verir. Köyden ayrılacağı sırada iki kişi onu darp eder ve parasını alır bunun üzerine köye beddua eder (Akkuş, 2018: 121) (A.İ.2). İki tarafın anlaşıp sonrasında bir tarafın bu antlaşmayı bozmasına yönelik bir ihaneti ve sonucunun da ihanet edenin bedduaya uğraması olduğu görülmektedir.

Türkmen efsanelerinden *Mirali ve Sultansöyün* adlı efsanede yapılan antlaşmaya uyulmadığı istemeden de olsa ihanet edildiği görülür. Bir gün Padişah Sultansöyün Mirali'ye bir çocuğun kimseyi görmese de konuşabileceğini ileri sürer. Mirali ise bunun mümkün olmadığını söyler. Bir bebekli kadının çocuğu alınır bir eve konulur ve annesi arada gidip ilgilenir ama asla konuşmaz. Bir gün anne çocuğun yanında padişaha yakınır çocuk da bu cümleyi tekrar etmeye başlar. Bir gün padişahın yanında da bu cümleyi kurunca kadın sözünü bozduğunu istemeden olduğunu itiraf eder (Erol, 2012: 647-648) (A.İ.3). Kadın verdiği sözü tutamamış, annelik duygusu verdiği sözü yenmiş ahdine ihanet etmesine sebep olmuştur. Benzer bir efsaneye Anadolu'da -Erzurum'da- rastlanır. *Hacı Mevlut Baba* adlı efsanede Çocuğu konuşmayan biri Mevlüt babaya çocuğunu götürür, eve gidene kadar yol boyu annenin çocukla konuşmaması tembihlenir. Annesi dayanamaz ve nasılsın diye sorar. Bunun üzerine çocuk baba der ve bir daha konuşamaz (Seyidoğlu, 1978: 223) (A.İ.4).

Uşak yöresinden derlenen bir efsanede Camisaf'ın Şahmeran'la karşılaşması ona bir söz vermesi, kimseye onu gördüğünü söylemeyeceği ancak bu sözüne ihanet etmek zorunda kalarak Şahmeran'ın ölümüne sebep oluşu anlatılmaktadır (Çelik, 2020: 421-422) (A.İ.5). Camisaf Şahmeran'a bir söz vermesine rağmen onu tutmamıştır. Şahmeran onu tek şartla insanların arasına geri göndermiştir. O şart da Şahmeran'ın varlığından insanlara bahsetmeyeceğine söz vermesidir. Ancak verilen söz tutulmamış ve söze ihanet

gerçekleştirilmiştir. Taşeli yöresinden derlenen bir efsanede de aynı konuyu anlatılmaktadır. Çoban Şahmeran'ın yerini krala söyler. Şahmeran'a ihanet eder. Şahmeran'ı öldürürler (Erol, 1996:181) (A.İ.6). Bir diğer varyantta da Şahmeran padişahın kızına âşık olur. Hamamda onu izlerken ölür ve kaynatılarak ilaç yapılır. Vezir padişaha ihanet eder. Şahmeran'ın yanlış yani zehirli yerini padişaha içirtmek ister. Vezirin padişaha söylediği yalanlar açığa çıkar bunun üzerine oduncu vezir olur vezir de ihanet ettiği için öldürülür (Erol, 1996: 182) (A.İ.7). Benzer bir varyanta Adana yöresinde de rastlanılmaktadır. Şahmeran'ı gören kişiyi bulmak için hamama götürülen bütün ülkeden bir gencin vücudundaki değişik lekeler sonucunda onu gördüğünün anlaşılması, Şahmeran'ın mağarasına girmesi durumu anlatması sözünü bozmak zorunda kalışı ve Şahmeran'ın verdiği öğütlerle Lokman Hekim oluşu anlatılır (Okuşluk, 1994: 163-165) (A.İ.8). Yılanların şahını gören bir insanoğlunu Şahmeran esir alır. İnsan çok yalvarınca bir antlaşma yapar, Şahmeranı gördüğünü kimseye söylemeyecektir. Adam padişahın hastalığı sebebiyle Şahmeran'a ihanet eder ancak Şahmeran bunun olacağını bildiği için adama Lokman Hekim olmanın yolunu öğreterek ölür (Ekmekçi, 2020: 80) (A.İ.9). Kırgız Efsaneleri içinde yer alan *Şahmerendi*'de de Şahmeran'ın ihanete uğrayışı anlatılmaktadır (Dıykanbayeva, 2004: 392) (A.İ.10). Şahmeran'a verilen sözlerin tutulmayışı ile ilgili bir başka efsanede Bitlis'ten derlenmiştir. *Avcı Kasım* adlı efsane "Eşe/ Sevgiliye İhanet" başlığı altında incelenmişti. Bir efsane birden fazla ihaneti içinde barındırabilir. Avcı Kasım'ın Şahmeran'la karşılaşmasını ve olan olayları kimseye anlatmamasını anlatırsa öleceğini söyleyen yılanların şahına verdiği sözü eşinin ısrarları üzerine tutamayıp canından oluşu anlatılmaktadır (Doğan, 2020: 374-375). Şahmeran Efsanesinin varyantlarına bakıldığında verilen söze ihanet ön plana çıkar. *Şahmeran ve Camis* efsanesinde Camis'in Şahmeran'la karşılaşması, Camis'in yılanların şahının yerini hükümdara söylemesi ve Şahmeran'ın öldürülmesi anlatılır (Çıblak, 1995: 121). Camis'in verdiği söze rağmen Şahmeran'ın yerini söylemek zorunda kalması ihanetin zorunlu durumlarda da yapılabildiğini göstermektedir. Türk Dünyası'nda Şahmeranla ilgili olan efsanelerde genel olarak verilen söze ihanetin varlığından söz edilebilir.

Muğla yöresinden derlenen bir efsanede ahde ihanet mevcuttur. Dağda oduna giden iki kişi yılanlarla karşılaşır. Yılanlar eğer burada bir hazine olduğunu söylerlerse başınıza felaketler geleceğini söyler. İki adam kimseye söylememeye yemin eder ancak adamın biri olup biteni karısına anlatır. Karısı da başkalarına anlatır. Adamın başına kötü şeyler gelir (Önal, 2017: 201-202) (A.İ.11).

Sivas yöresinden derlenen bir efsanede de söze ihanet mevcuttur. Süleyman Şah'ın oğlu Ermeni padişahının kızı birbirine âşık olur. Bir şartla kızı vermeyi kabul ederler, Türk diyarından Ermeni Kalesi'ne kadar genç yağlı ip üzerinde yürüyecektir. Kabul edilir, genç yürümeye başlar. Kaleye az kala Ermeni padişahı ipi kestirtir ve genç düşerek ölür (Özen, 2001: 78) (A.İ.12). Kıbrıs'tan derlenen bir efsanede ahde ihanet vardır. Osmanlı donanması karşısında Mağusa Kalesi'ni savunan Bragadino ile Lala Mustafa Paşa esir değişimi için antlaşma yapar. Ancak Bragadino bu antlaşmaya uymaz ve esirleri öldürtür. Bunun üzerine bu ihaneti hazmedemeyen Paşa onu öldürtüp derisini yüzdürtür (Nesim ve Öznur, 2009: 35) (A.İ.13). Hain otorite karşısında ihanete uğrayan antlaşma tarafları zor durumda kalmış hatta canlarından olmuşlardır. Efsanenin adı *Bragadino Bir Kahraman mıydı yoksa Hain miydi?* dikkat çekmektedir. Hain kavramı durumlara göre değişiklik göstermektedir. Mağusa Kalesi'ni savunmak uğruna türlü hilelere başvurması kendi milleti açısından baktığında onu kahraman kılabilen karşı taraf açısından hain, antlaşmaya uymayan taraf olarak nitelendirilmesine sebep olacaktır. Bu noktada hainliğin evrensel bir tanımını yapmak zor olabilir. Kültürler ve bakış açıları, toplumun içinde bulunduğu durum ve toplumun bakış açısı bir şeyin ihanet olup olmadığının değerlendirilmesini etkileyebilir.

Kazaklardan derlenen bir efsanede “Yiğit bir baba ve oğul söz verirler, kadınlara münasebet kurmayacaklarına dair söz verirler. Sonrasında oğul yanına gider ve söze uymaz, bunun üzerine dağı nişanlısının yerinden kaldıran yiğitler kaldıramaz olur” (Ergun, 1997: 627) (A.İ.14). Yapılan antlaşmaya uyulmaması kişileri zor durumda bırakır.

Kazanlardan derlenen bir efsanede de verilen söze ihanet vardır. Mahişeker'in bir yılanla evleneceğine söz vermesi, yılanın onunla evlenmesi sonucun çocuklarının oluşu, Mahişeker'in eşine verdiği sözde duramayışı, eve erken dönemeyişi ve annesinin gidip Mahişeker'in kocasını öldürmesi anlatılmaktadır (Ergun, 1997: 665) (A.İ.15).

Başkurt efsanelerinden *Kuray* adlı efsanede verilen söze ihanet edildiği görülür. Bir hanın başında iki boynuzu vardır. Hanın boynuzlarını bir şakirdi görür. Han da birine söylemesi durumunda onu öldüreceğini dile getirir. Bu sır altında ezilmeye başlayan kişi bir ormana gidip hanın iki boynuzu var diye bağırır. Bu sesi bir çoban duyar ve sesin geldiği yerde iki kamyışın olduğunu görür ve onları kesip üfler. İlk kavalın böyle meydana geldiği anlatılır (Atnur, 2002: 551) (A.İ.16). Kırgızlardan derlenen benzer bir efsanede de verilen söze ve ahde ihanet görülür. Padişahın eşek gibi olan kulaklarını gören berber ona gördüklerini

kimseye anlatmayacağına söz verir ancak gün geçtikçe berberin neşesi kaçmaya başlar bunun üzerine annesine danışır annesine söylememesi gereken bir şeyi bildiğini ve artık bunu içinde taşımanın zor olduğunu söyler bunun üzerine annesi dipsiz kuyularla konuşabileceğini dile getirir bunu yapan genç bir anda kendi sesinin yankısını duyar kuyudan su taşkını olur genç ölür ve bütün ova bu su ile kaplanır (Dıykanbayeva, 2004:308-309) (A.İ.17). Benzer bir varyanta Anadolu topraklarında da rastlanılır. Şanlıurfa'dan derlenen bir başka efsanede de söze ihanet mevcuttur. Zülkarneyn Peygamber'in iki boynuzu varmış. Bunu bilen berberinden söz alır bunu kimseye söylememesini ister. Berber de taş olsa çatlayacak hale gelmiştir. En sonunda dayanamaz ve dipsiz kuyuya Zülkarneyn'in iki boynuzu var diye haykırır. Kuyudan ses yankılanır ve herkes duyar. Korkan berber kendini kuyuya atar (Kırmızı, 2021: 238-239) (A.İ.18). Verilen söze ihanet, antlaşmayı bozmak ihanet edenin başına kötü şeyler gelmesine sebep olmuştur.

Verilen söze ihanet bazen aile içerisinde de olmaktadır. Bursa yöresinden derlenen bir efsanede bu durum görülmektedir. Hamama koyduğu süte ne olduğuna bakmayacağına söz veren bir oğlanın hamama süt koyuşu ve sonra sütün ne olduğuna bakmayacakken sözüne ihanet edip bakacak olması anlatılır (Olgun, 1989: 128-133) (A.İ.19). Babanın sözüne ihanet edilmesi sonrasında hamamdaki bereketin kaçmasına ve huzurun bozulmasına sebep olmuştur. Baba sözüne ihanet mevcuttur.

Gelin ve kaynana çekişmeleri Türk kültüründe varlığını devam ettirmektedir. Ancak derlenen efsanede durum çekişmeden daha çok, gelin kaynana antlaşması ve eşler arasındaki antlaşmaya ihanet edilmesi üzerinedir. Amasya'dan derlenen bu efsanede, Hz. Ali Hz. Fatma'nın üzerine evlenir. Hz. Fatma bunun sebebini merak eder. Hz. Ali Hz. Fatma'ya söz verdirir ve ayaklarıyla gelip gerdek gecesi kapılarını dinlememesini söyler. Hz. Fatma söz verir ancak kayınvalidesi ve o neden üzerine kuma getirdiğini merak eder. Kayınvalidesine verdiği sözü söyleyen Hz. Fatma'yı sırtına alan kadın kapıyı ayaklarıyla giderek değil, kendi sırtında dinlemesini sağlar ve bunun sonucunda da Hz. Ali tarafından bedduaya uğrarlar (Balaban, 2013: 522) (A.İ.20). Benzer bir efsanede de eş sözüne ihanet mevcuttur. Ordu yöresinden derlenen bir efsanede de verilen söze ihanet mevcuttur. Bir dede tarlasını geyiklerle sürer Karısından söz ister. Geceleri nereye gittiğini merak etmeyecektir. Karısı önce tamam der sonrasında ise kocasını takip edip verdiği sözü tutamaz. Karısının kendini izlemesi üzerine işin kerameti bozulur ve kocası da bu ihanetin sonucunda karısına beddua eder (Akkuş, 2018: 55-56) (A.İ.21). Kadın kocasına verdiği söze ihanet etmiştir. Doğu

Karadeniz Bölümü'nden derlenen bir efsaneye göre bir adam kadınla evlenmek için üç şart ortaya koyar adam da bunları kabul ettiğini söyler. Bu sözün üzerine şartlardan tekini yerine getirmez ve bunun üzerine kadın ortalıktan kaybolur (Işık, 1998: 90) (A.İ.22). Birine verilen sözü tutmanın önemi bu efsanede görülmektedir. Doğu Karadeniz efsanelerinden derlenen bir diğer efsanede de verilen sözün tutulmadığına yönelik bir ihanet olduğu görülmektedir. Efsaneye göre bir düğüne katılan genç o düğündekilerin ayaklarının ters olduğunu fark eder. O düğünde bir kız beğenir ve kızın peri olduğunu anlar. Onu alır eve götürür, kız eve gelmeden önce yüksek sesle seslenme şartını koşar adam bunu yapacağına söz verir. Bir gün sessizce gelince kızın kafa tasını çıkarıp dizine koyduğunu görür ve bunun üzerine kız utanır gözden kaybolur ve sonunda o peri ölür (Işık, 1998: 107) (A.İ.23). Verilen sözü tutmanın ve ona ihanet etmemenin önemi efsanede görülmektedir. Kırgız efsanelerinden *Bugu Uruğu* adlı efsanede eş sözüne ihanet edildiği görülür. Bir dağda bir kız yakalanır ve köye getirilip evlendirilir. Kızın tek şartı var: Kocasının eve girerken öksürüp önden haber vermesi. Bir gün adam bunun sebebini merak edip eve o şekilde girmez. Evde bir geyiğin gezdiğini görür, meğerse bu karıdır ve Kırgızların bu şekilde türediğine inanılır (Dıykanbayeva, 2004: 298) (A.İ.24). Erzurum'dan derlenen bir efsanede eşe verilen söze ihanet vardır. *Peri Kızı* adlı efsanede Murat adlı genç ve peri kızının bir ahırda birlikte oluşları, çocukları oluşu ve Murat'ın peri kızının sözüne itibar etmeyerek inek kurban etmesi üzerine peri kızının Murat'ın hayatından çocuğunu da alıp gidişi anlatılır (Seyidoğlu, 1978: 234) (A.İ.25). Peri kızı ve sözüne ihanet edilmişinin ilk örnekleri mitik hikâyelerde de görülmektedir. Orta çağ Batı Avrupa söylencelerinin birinde:

Bir şövalye Melusine adlı peri kızı ile karşılaşır. Onu evlenmeye ikna eder. Kızın tek şartı cumartesi geceleri ortadan kaybolacak ve asla eşi nereye gittiğini bilmeyecek ve onu takip etmeyecektir. Bu söz üzerine evlenen çifti yıllarca normal şekilde yaşarlarken bir gece merakına yenik düşen genç karısını gözetler ve cumartesi gecesi karısının bir yılanı dönüştüğünü fark eder. İzlendiğini fark eden kadın çılgınlık çılgınlığa uğradığı bu ihanete sebep ortadan kaybolur kocasını terk eder geceleri sadece çocuklarını emzirmek için döner (Tez, 2008: 100).

Tek şartı yerine getirmeyişi, sözünde durmayışı farklı metin türlerinde olsa bile aynı temanın işlenmesi söze ihanetin her kültürde varlığının göstergesidir. Olağanüstü varlıkların eş olması durumunda ihanetin altında merak duygusunun yattığı ve Türk efsanelerinde de benzer ihanete rastlanıldığı görülmüştür. Bu anlamda ihanetin bazı durumlarda evrensel anlam kazanabileceği bu anlatılardan yola çıkılarak söylenebilir.

Edirne Efsaneleri içerisinde de verilen söze ihanet yer almaktadır. *Kel Aliço* adlı efsanede Çok güçlü bir pehlivan olan Aliço ile padişahın güreşe tutuşması ve padişahın Aliço'ya verdiği söze ihanet ederek onun kellesinin vurulmasını emretmesi anlatılır (Dervişoğlu, 2016: 352) (A.İ.26). İhanet bazen egoya yenik düşmektir. Bu efsanede de pehlivana ilk olarak kendisini rahatça yenebileceğini bunun için düzgün güreşmesini söyleyen padişahın pehlivana yenilişinin ardından verdiği sözü unutarak onun canını almaya kalkması ile karşılaşmaktadır. Padişah kudretinin sarsıldığını düşünerek verdiği söze ihanet etmiş olabilir.

Çanakkale Çan yöresinden derlenen *Rüyaya Giren Hızır* adlı efsanede “Hızır fakir bir kadının rüyasına girer ve kadına bu durumu söylememesi için söz ister. Kadın da söylemez ve kadının evinde bolluk bereket artar. Kocası durumdan şüphelenip defalarca dövünce kadın dayanamaz, verdiği sözü tutamaz ve durumu anlatır, kadının evindeki bolluk bereket de kesilir (Atlı, 2012: 86-87) (A.İ.27). Verdiği söze ihanet eden kadın zorunlu durumda kaldığında ihanetin bir çıkış yolu olduğunu göstermektedir. Niğde'den derlenen bir efsanede bir pınardan sütü az olan veya olmayan kadınlar içtiklerinde sütlerinin çoğalacağına inanılır. Ancak velilerin tek şartı içenlerin abdestli olmasıdır. Zamanla bu söz unutulur ve pınar kurur (Gülensoy, 1994: 410) (A.İ.28). Velilere verilen sözün unutulması olumsuz sonuçlar getirmiştir.

Sultan Hatun'un Yaptırdığı Cami adlı Antalya yöresinden derlenen efsanede Sultan Hatun mahalleye bir cami yaptırır ve şart koşar, caminin bakımını mahallelinin yapması için. Mahalleliye sorduğunda hepsi evet yaptık diye ağız birliği yapar ama Sultan Hatun sözlerinde durmadıklarını anlar çünkü her taşın altına bir altına gizlediği altınları kimse bulmamıştır (Tekin, 2003: 53-55) (A.İ.29). Verdikleri söze ihanet eden mahalleli Sultan Hatun'u kandırdıklarını zannetmişlerdir. Antalya yöresinden derlenen bir başka efsanede de Kaygusuz Abdal'ın odun taşımak için ipleri unuttuğu ve iki beyaz yilandan onları dergâha sokmak şartıyla yardım aldığı ve onlara verdiği sözü unuttuğu anlatılır (Tekin, 2003: 63-64) (A.İ.30). Sözüne ihanet ettiği için dergâhtan ayrılan Kaygusuz Abdal kendini cezalandırmıştır. Adana yöresinden derlenen bir efsanede Gaffur Baba adlı keramet sahibi kişiye iyileştiği takdirde horoz keseceği sözünü veren kişi, sözünü unuttur ve başına kötü şeyler gelmeye başlar (Okuşluk, 1994: 152) (A.İ.31). Taşeli yöresinden derlenen bir efsanede çiftçi namaz için abdest alır. Yanında bir adam belirir ve eteğine bir şeyler döker ve sakın bakma der. Çiftçi verdiği söze ihanet edip bakar sonra adam adımını attığı an kuma

değil denize basar ve boğulur (Erol, 1996:76) (A.İ.32). Verilen söze ihanet canın yok olmasına sebep olmuştur. Keramet sahibi insanlar ihaneti istemeden yaptıklarında kendilerini cezalandırdıkları ve keramet sahibi insanlara ihanet edenlerin de ilahî bir şekilde cezalandırıldıkları efsanelerde görülür.

Kırşehir yöresinden derlenen bir efsanede bir kadın köyünde su olmadığı için dağa su almaya gider ve orada perilerle karşılaşır. Periler kendilerini gördüğünü asla kimseye söylememesi için kadından söz alır ancak kadın herkese söyler, sözünü tutmaz. Bunun sonucunda da her gece periler kadının evini basar ve kadın kafayı yer (Güzel, 2016: 172) (A.İ.33). Verilen sözün tutulmaması ve o söze ihanet edilmesi kişinin kendisine zarar vermesine yol açmıştır. Kazan boyundan derlenen bir efsanede Mahişeker bir yılanla evleneceğine söz verir. Onunla evlenir ve çocukları olur. Gölün dibinde mutlu yaşarlar. Bir gün annesine kalmaya gelen Mahişeker'i, annesi Mahişeker eşine söz vermesine rağmen göndermez ve annesi o gece gidip kızının yılan olan eşinin kafasını baltayla keser (Ergun, 1997: 665) (A.İ. 34). Efsanede geçen "Benim sözümde durmamam yüzünden babanızın başı kesildi" cümlesi söze ihanetin canından olmayla sonuçlanabileceğini göstermektedir.

Şanlıurfa yöresinden derlenen efsanede Hz. Yakup dayısının emrinde uzun yıllar çalışır. Dayısı bir şey isteyip istemediğini sorduğunda dayısının küçük kızı ile evlenmek istediğini söyler. Dayısı razı gelir ve düğün yapılır. Gerdek gecesinin sabahında büyük kızının gece yanına gönderildiğini küçük kızı ile evlenmediğini fark eder. Sebebini sorunca büyük kız dururken küçükle evlenemeyeceği söylenir (Kırmızı, 2021: 211) (A.İ.35). Dayısının sözüne güvenen Hz. Yakup'un güven duygusuna ihanet edilmiş, sevdiği kıza kavuşmak için bir yedi sene daha dayısının hizmetinde çalışmıştır.

Taşeli yöresinden derlenen bir efsanede verilen söze ihanetin sonucu ölüm olmuştur. Şeyh Zekeriya ve yedi kardeşi merdiven yapmaya karar verirler. Ancak Şeyh uyarır bu merdiven çok yüksek olacak sakın ola ardınıza bakmayın der. Söz vererek yapım başlanır o sırada kardeşlerin en küçüğü sözünde durmaz ve canından olur (Erol, 1996: 109) (A.İ.36). Adana yöresinden derlenen bir efsanede tarlayı süren iki kardeş aralarında antlaşır ve tarlayı sürdüklerini kimseye söylememe kararı alır. Kardeşlerden biri sözünü tutmaz, bunun sonucunda canından olur (Okuşluk, 1994: 136) (A.İ.37). Benzer bir varyant da İçel yöresinden derlenmiştir. Şih Zekeriya'ya danışan kardeşlerden bir tanesi Şih'in sözünü dinlemeyerek çaktıkları çivilerden geriye aşağıya bakar su getirmek için bu çivileri

çakıyorlar ve canından olur (Çıblak, 1995:168) (A.İ.38). Keramet sahibi kişilere karşı verilen sözde durmamak insanların başına kötü şeyler getirebilir.

Verilen söze hile karıştırılarak ahdin bozulmasına Muş yöresinden derlenen bir efsanede rastlanır. *Koli Baba Dağı* adlı efsanede verilen söze hile ile ihanet edildiği görülür. Kızını kimseye vermek istemeyen bir Şah, kızını çok isteyen iki güçlü ağa oğluna bir hile yapar. Gölden tepeye su getirene kızını vereceğini söyler. İki genç çalışırlar. Aynı gün suyu getirirler. Şah hemen oyuna başlar. Kızını ilk gence gönderip diğer gençle evlendiği haberini verir, genç bu habere dayanamaz ve diğer gence de aynısını yapar. İki genç üzüntüden oracıkta ölür (Ekmekçi, 2020: 88) (A.İ.39). Benzer bir efsaneye Kazakistan'da rastlanmıştır. Kökşehan adında bir hanın güzel bir kızı vardır. Alangasar adlı dev bir hizmetçi bu kıza âşık olur ve kızı ister. Han kızını vermeye razı olur. Dev hizmette daha da istekli hale gelir ancak sonrasında han kızını vermektan vazgeçer ve bunun üzerine dev hana düşman olur (Osmanaliyeva, 2011: 335-336) (A.İ.40).

Giresun'dan derlenen bir efsanede baba sözünü tutmayan bir genç kızın canından oluşu anlatılır. Yolağzı köyünde ata ve ava düşkün bir ağa kızı vardır. Fakat ağa bunlara izin verme istemez. Sonra bir gün ağa pazara gidince kızı onun sözünü dinlemez ve ata binip ava gider. Bunu duyan ağa at üstünde gelen kızını vurur (Gökşen, 1999: 162) (A.İ.41). Baba sözüne ihanet edişin sonunun kötü oluşunu gösteren bir başka efsanede Kazakistan'dan şu şekilde derlenmiştir, Tay adlı bir han fetihler yaparken bir gece oğluna tembihte bulunur ve o gece eşinin yanında yatmamasını söyler. Oğlu onu dinlemez ve kötü sonuçlar alınır (Osmanaliyeva, 2011: 347) (A.İ.42). Benzer şekilde ata sözünün dinlenmediği verilen sözün tutulmadığı bir başka efsane aynı boydan derlenmiştir. Evliya Ata Karahan ölmek üzereyken oğluna vasiyetini söyler. Karakaska atının kuyruğundan bir kıl koparıp oğluna vererek: 'Ben öldükten sonra yurda düşmanlar gelir. O zaman sen bu kılı yak. Karakaska'nın kılı yanıp sönünceye kadar bende yetişirim' dedikten sonra gözlerini kapatır. Karahan dünyadan gideli çok zaman geçer. Karahan'ın oğlu düşünür ve Karakaska'nın kılını yakar. O sırada Evliya Ata Karahan, çıkagelir. Oğlu kılı düşman geldi diye değil merakından yakmıştır" (Osmanaliyeva, 2011: 352) (A.İ.43). Ata sözüne hürmet edip yapılan antlaşmayı bozmamak önemlidir.

Azerbaycan'dan derlenen bir efsanede verilen sözü bozanın baba olduğu ve zulüm yaptığı görülür. *Lale Haşhaş Efsanesi* 'nde iki kardeş çocuğu birbirine âşıktır. Amca kızını yeğenine

vereceğini söyler ancak çocuklar büyüdükçe sözünden cayar ve kızı başkasına vermeye kalkar. Bunun sonucunda uçurumdan yuvarlanan gençler canlarından olur” (Pirsultanlı, 2008: 143-144) (A.İ.44).

Türkmenlerden derlenen *Hurigenç* adlı efsanede kandırma ve hile ile verilen söze ihanet vardır. Sultan Sancar su kanalının önünü tıkamış Törebeg Hatun’un topraklarına su gelmesini engellemiştir. Bunun üzerine eğer suyu açarsa ona varacağını söyleyen Törebeg Hatun Sultan Sancar’a oyun oynar ve zekasına hayran bırakır. Sultan suyun yolunu açar ve Törebeg Hatun’u rahatsız etmez. Hatunun adı da Hurigenç olarak anılır (Erol, 2012: 601-603) (A.İ.45). Yalan söyleyerek aldatılma sonucu antlaşma da bozulmuştur.

Efsanelerin geneline bakıldığında verilen sözün tutulmamasından kaynaklı, ahdin bozulması ve ahde ihanet eden davranışlarda veya durumlarda bulunulması tespit edilmiştir. Ancak bozulan her antlaşma olumsuz sonuçlanacak diye bir genelleme yapmak doğru değildir. Afyon yöresinden derlenen bir efsanede ahde ihanet edilmesinin zekaya hayran bıraktığı ve kişilerde ahde ihanet eden kişiye yönelik olumsuz bir tutum sergilenmediği görülmüştür. İhanetin hangi ortamda ve nasıl yapıldığına göre sonucunun veya yaptırımının şekillenebileceğine de kanıt sunulabilir. Efsaneye bakıldığında:

Afyon’un önde gelenleri evlerine gölge yaptığı için kaleyi kaldırmak ister. Bir tane yaşlı bir kadın gelip ben bu kaleyi kaldırıyorum ancak şartlarım var der. Adamlar kabul eder kadının şartlarını. Kadın tarlam sürülecek der, adamlar sürer. Evim badanalananacak der, adamlar evi badanalarlar. Damım aktarılacak demiş damı aktarırlar. Kadın bütün işlerini yaptırır. Adamlara ‘Büyükçe bir ip getirin kalenin etrafını o iple çevirin.’ der. İpi getirirler, kaleyi çevirirler, bunun üzerine kadın “Hah tamam şimdi kaleyi sırtıma hoplatıverin, ben bunu sizi rahatsız etmeyecek bir yere taşıyacağım” dediğinde herkes “Biz bu kaleyi nasıl hoplatalım senin sırtına.” diye itiraz eder, kadın “Siz kaleyi sırtıma yükleyediniz, ben ileriye taşıyacaktım, siz yüklediniz ben nasıl sırtıma alayım.” der. Herkes kadının yaptığı hileyi anlar ama zekâsından ötürü de onu takdir edip bir şey demez (Alakuş, 2014: 102) (A.İ.46).

Bu efsanede anlaşılacağı gibi bazen anlaşmalar içerisinde hileye başvurmak anlaşmaya bir türlü ihanet etmeye sebep olmaktadır. İnsanların güvenini zedelemektedir. İhanetin tanımlarından yola çıkıldığından kişilerin güven duygusunu zedelemek ve verilen sözü yerine getirmemek, tutmamak tanımları göze çarpmaktadır. Bu tanımlardan da yola çıkılarak kişiler arası anlaşmaya ihanet etmiş olmak bu efsanede taktir edilerek karşılanmış ve kişinin

zekasına hayran olunmasına sebep olunmuştur. Bir nevi Nasrettin Hoca gibi kıvrak zekaya sahip olan kadın kişilerin onun için bir şeyler yapmasını sağlamış ancak hile ile yapılan anlaşmanın masumluluğunu bozmuş ve ihanet etmiştir.

Türk dünyası efsaneleri ahde ihanet bakımından zengin bir içeriğe sahiptir. Kişiler arasında verilen sözlerin tutulmaması güven duygusunun, itibarın sarsılmasına yol açabilir. Zengin ihanet içeriğinin sonuçlarından ders çıkarılması ve efsanelerin bu bağlamda sözlü kanunların destekleyicisi olması söz konusu olabilir.

5.1.1.3. İyi niyete ihanet

İyi niyet kavramından önce ahlaksal olarak iyi olmaya değinilmesi önem taşır. Ahlaksal iyi, düzen tarafından oluşturulan kabuller üzerinden belirlenir. İyi olan ahlaki değil, ahlaki olan iyidir. Bir şeyin veya kişinin iyi olabilmesi için ahlaki kurallara uygun olması gerekmektedir (Şahin, 2022: 7). Kişinin herkes tarafından kabul gören yazısız kanunlara uymasının iyi olmaya yetip yetmediği elbette tartışılır çünkü niyet kavramını, kalbin uygun gördüğü şeye karşı yönelim (Çetintaş, 2014: 60) olarak tanımlayan Çetintaş, kalbe göre doğru olanın onun niyeti olduğunu dile getirmiştir. O halde iyi niyet de “İnsanın kalbine iyi gelene niyet etmesidir ona eğilim göstermesidir” şeklinde tanımlanabilir. İyi niyet iradenin en güçlü hallerinden biridir ve bütün arzulara yüz çevirebilir. İnsanın dünyadan uzaklaşarak en saf ideale yani ilahî güce bağlanır, ideal olanın kutsal emirlerle belirlenir; insan davranışlarıyla bu ideale yönelirse iyi niyetli olur (Pazarlı, 1980: 106). İnsan davranışlarının altında yatan niyetin ilahî emirlere uygun oluşunun iyi niyeti desteklediğine yönelik görüşlerin temelinde günah olan davranışların kötü niyetle; sevap olan davranışların da iyi niyetle yapıldığı söylenebilir.

İyi niyetin her şeyden bağımsız olarak var olduğunu söyleyen düşünürler de mevcuttur. İyi niyet her şeyden bağımsız şekilde özel bir amaca ulaşmak için değil, niyet olarak kendi başına iyidir. İyi niyet, icra ettiği tesir veya başardığı herhangi bir şeyden dolayı ve hatta herhangi özel bir amaca ulaşmak için değil, yalnız niyet olarak kendi başına iyidir. İyi niyet tercih edilen bütün eğilimlerden yüksek bir değere sahip olduğu için onu başka şeylerle kıyaslamak doğru değildir (Kant, 2020: 10). İyi niyetli olmak veya iyi niyete yönelmek ahlaki anlamda birçok iyi vasfın üzerinde olmayı gerektiren bir durumdur. Bu duruma ihanet

de iyi niyetli olan kişinin hayal kırıklığına uğramasına, iyi niyetinin sarsılmasına ve kendini kötü hissetmesine sebep olabilir.

Karşısındakiyle iletişim kurarken art niyet düşünmeden hareket etmek iyi niyetli olmanın göstergelerinden olabilir. İyi niyetli olmak bazen bir insana, bir hayvana veya nesneye zarar verebilir. Karşısındaki tarafından kandırıldığının farkında olmayan varlık iyi niyetinin sonucunda zarar görebilir. Bununla ilgili bir efsaneye Edirne yöresinden rastlanılır.

Allah cennette cezalandırdığı yılanı yeryüzüne gönderip her şeyin tadına bakmasını ve kanını emmesini emreder ve en çok beğendiğiyle ömrünü sürdürebileceğini söyler. Bunun üzerine yılan her canlıyı ve en çok insan etini beğendiğini dile getirir. Kırlangıçla karşılaşan yılan nereye gideceğini anlatır. Kırlangıç yılanın insan etini beğendiğini bunu Allah'a söylemeye gittiğini paylaşınca insan neslinin tükeneceğinden korkan kırlangıç yılanı senin dilinde bir şey mi var diye dilini çıkarmasını ister, dilini çıkaran yılanın dilini kırlangıç ikiye böler canı acıyan yılan da kırlangıcın kuyruğunu ikiye böler ve yılan beddua eder (Dervişoğlu, 2016: 298) (İ.N.İ.1)

İyi niyete ihanetle ilgili Mardin yöresinde bir hayli efsaneye rastlanmıştır. Mardin yöresinden derlenen bir efsanede iyi niyete ve iyi yaklaşıma nasıl ihanet edildiği anlatılmaktadır. Marisya adında bir genç kızın üvey annesi vardır. Kızın üvey annesine bir zararı yoktur ancak üvey anne kızı istemez. Bir gün su dolu testinin dibinde yılan görür. Marisya'ya bunu söylemez kız suyu içer ve yılan midesine girer. Gün geçtikçe yılan büyür üvey anne de kızın hamile olduğuna babasını inandırır ve onu öldürmesini ister. Baba kızına kıyamaz bir papaz onu bulur yılanı midesinden çıkarttırır ve onun himayesi altında yaşamasını sağlar (Sancak, 2008: 81-82) (İ.N.İ. 2). Üvey anne; kızın herhangi bir kötü niyeti olmamasına, kendisine bir zararı dahi dokunmamasına rağmen kızın iyiliğine tamamen ihanet ederek başına felaketler gelmesine sebep olmuştur. Mardin yöresinden derlenen başka bir efsanede yoksul bir kadın çok zengin bir tüccardan buğday dilenmeye gider ancak adam vermez. Eve geri gider herkesi aç şekilde görünce dayanamaz ve tüccarın yanına yine gider ve ondan buğday ister. Tüccar bir şart koşar çıplak şekilde ağaca çıkmasını ister kadın mecburen kabul eder. Tüccar da aşağıdan izleyerek güler ve ilahî güç tarafından leyleğe dönüştürülür (Sancak, 2008: 96) (İ.N.İ.3). Kadın bütün iyi niyetiyle mecbur kaldığı için gidip buğday istemiş ve aç kalan ailesine yardımcı olmaya çalışmıştır. Ancak tüccar kadının iyi niyetine ihanet edip hiçe sayarak ona saygısızca davranıp dalga geçmiştir. Mardin yöresinden derlenen bir efsanede diğer efsanelerde olduğu gibi iyi niyete ihanet görülmektedir. Eskiden dervişler kapı kapı topladıkları yiyeceklerle hayatlarını

sürdürürlermiş. Günün birinde dervişin biri bir kapıyı çalmış güzel bir kız kapıyı açar. Ona yiyecekler verir. Güzel kızdan iki tel saçını isteyen dervişin bu isteğinden şüphelenen kız dervişe koyun postunun kıllarını verir. Gece post canlanır, olanları evdekilere anlatan kızın ailesi postu takip eder. Post dervişin kapısına gitmiş. Kızı büyü ile kapısına getireceğini anlayan aile dervişe döver (Sancak, 2008: 93) (İ.N.İ.4) Kızın iyi niyetine ihanet eden derviş eğer kız akıllı davranmayıp kendi saç tellerini vermiş olsaydı kızı büyülenecek ve kızın iradesi, isteği dışında davranmasına sebep olacaktı.

Diyarbakır yöresinden derlenen bir efsanede iyi niyete ihanet görülür. Senem Bacı ebedir. Cinler bir gece onu doğuma çağırır. Onların cin olduğunu anlar. Bebek kız olursa onu öldüreceklerini söyleyen cinleri Senem Bacı kandırır. Çocuğa mum koyar ve erkek der. Cinler sabah olanı anlar ve onu öldürürler (Helimoğlu Yavuz, 2017: 309) (İ.N.İ.5). Senem Bacı bebeği korumak adına iyi niyetli davranmış ve Cinleri kandırmıştır. Cinler açısından bakıldığında bu bir ihanettir. İyi niyetli olmak bir bebeğin hayatını kurtarmak içindir ancak burada yapılan davranış kandırma ve aldatma eylemlerini içerdiğinden bir ihanet olduğu söylenebilir.

Türkmen Efsanelerinde de iyi niyete ihanete rastlanılır. *Adam Öldüren Geçit* adlı efsanede geçit koruyan askerlerden biri bir kadını koyun sürüsünün başında görür ve bir kap alır ondan süt istemeye gider. Kadın süt sağarken onun çıplak ayağına adamın gözü ilişir ve asker kadına saldırır bunun üzerine kadın askere vurur ve kaçar (Erol, 2012: 633-634) (İ.N.İ.6). Yardım isteyen askere tüm iyi niyetiyle süt sağarken onun kötü niyetli yaklaşımıyla karşılaşmıştır. Kadının iyi niyetine ihanet edilmiştir. Türkmen Efsanelerinden bir diğeri olan *Zehirli Kara Örümcek* adlı efsanede de iyi niyete ihanet ile karşılaşılır. Yaşlanıp güçten kuvvetten düşen bir örümcek bir su birikintisinden geçemez. Bir kaplumbağadan yardım ister, onu sudan geçirirse sokup öldürmeyeceğine inanan kaplumbağa örümceği sırtına alır. Ancak sudan geçer geçmez örümcek kaplumbağayı sokar ve huyunun böyle olduğunu söyler (Erol, 2012: 680) (İ.N.İ.7) İyi niyetli kaplumbağanın niyetine ihanet edilmiştir.

Uygur boyundan derlenen bir efsanede de iyi niyete ihanet vardır. Bir gün tilki kurdun yavrularını yemesinden bıkar ve ondan intikam almak ister. Bunun sonucunda sana et buldum git şu atın kuyruğuna kendi kuyruğunu bağla ve eti ye der, buna inanan kurt koşa koşa gider denileni yapar ve at onu sürükler taşlara vura vura öldürür (Öger, 2008: 549) (İ.N.İ.8).

İnsanın içinden geldiği gibi hareket ettiği ve tamamen saf duygularına eğilim gösterdiği anlarda ihanete uğrayışı kişide dönüşüm, canını kaybetme, alay edilme vb. sonuçlara yol açmıştır.

5.1.1.4. İradeye ihanet

İnsanın birçok açıdan diğer canlılardan farklı bir varlık olduğu bilinmektedir. Konuşması, düşünmesi, hissiyatındaki farklılıklar insanı özel kılar. İnsanın irade sahibi olan bir varlık oluşu onun diğer canlılardan farklı oluşunu gösterir. İnsanın içinde bir ikilem mevcuttur. Arzu, istek ve ihtiyaçları olan; bir yandan da fikir üretmeye, öğrenmeye açık bir varlıktır. Prensipler ve kanunlara bağlı olarak bu ikilem arasında kalıp aklını kullanan ve iradesini bu prensipler ve kanunlar doğrultusunda yönlendirebilen tek varlıktır (Şahin, 2022: 4). İrade insanı diğer canlılardan ayırt ettiği gibi ona hükmetmesi bakımından insana da güçlü bir özellik katmaktadır. İrade, bilinç düzeyindeki davranışlarını kapsar. Bilinçli olduğunda iradeden bahsetmek mümkündür, bu da insanı diğer canlılardan ayıran en temel özelliklerdendir (Çelik, 2023: 23). Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi irade kişinin bilinçli davranışları olarak düşünülürken aynı zamanda onu özel kılan da bir özelliktir. Spinoza da irade ile ilgili birtakım açıklamalarda bulunmuştur. İradenin zihinsel bir durum olduğunu, zihinsel ve bedensel durumun ise iştah adını aldığını; iştahın yani zihinsel ve bedensel durumun insanın ham maddesi olduğunu dile getirir (Spinoza, 2014: 214). İnsan özünde iradeyi taşır ancak onu kullanıp kullanmama durumunu yaşantıları, içinde bulunduğu fiziksel ve psikolojik süreçler belirler. İrade hem zihinsel hem de fiziksel olarak insanın kendine hâkim olmasını sağlayan bir düzendir.

İradeye ihanet ile ilgili Türk dünyasında çok fazla efsane yoktur. Ancak tespit edilen efsanenin irade, nefis, insan mücadelesi için çok güzel bir örnek olduğundan bu başlığın açılması uygun olacağı görüşüne varılmıştır. İnsan iradesine hâkim olabilmek için kendisi ile mücadeleye girer. Bu mücadeleden bazen galip bazen de mağlup ayrılır. İradeyle olan bu gelgitli durum Edirne yöresinden derlenen bir efsanede görülmektedir. Bir kadın yoldan geçerken bir bahçede ağaçtan sarkan meyveleri görür ve almak için nefsiyle mücadeleye girer ve iradesine ihanet ederek meyveleri toplama mücadelesine girer (Dervişoğlu, 2016: 391) (İ.İ. 1). *Hıdır Baba* adıyla anılan bu efsanede Hıdır Baba denilen ermiş insanın izni

olmadan meyveleri dalından koparmanın mümkün olmadığı görülmektedir. Kadının iradesine ihanet ederek ona bir şekilde yenik düşerek dallardaki meyveleri almaya çalışması ancak alamaması tamamen Hıdır Baba'nın kerametiyle ilgilidir. İstekler, dilekler bazı zamanlarda kişiyi iradesine ihanet ettiği durumlarla karşı karşıya bırakabilir. İnsan kendinde karşı koyacak gücü yani iradeyi bulamayabilir. Bu noktada iradesine ihanet edip aslında kendisinin hiç yapmayacağını düşündüğü bir davranışı veya durumu yaşamak durumunda kalabilir.

5.1.1.5. Emanete ihanet

Emanet geçmişten günümüze insanlar arasındaki güven bağı ile ilişkilidir. İnsan güvendiği kişiye bir nesneyi veya canından birini emanet edebilir. “Güvenilir bir kimseye saklaması veya birine teslim etmesi için bırakılan şey veya kimse, vedîa³⁷” şeklinde tanımlanan emanet; kişiye başkası tarafından gelebilecek olumsuzluklara veya kötülöklere karşı koruması için bırakılır. Emanete ihanet edilmesi güven sarsılmasına ve ihanet edilen kişinin kendini olumsuz hesaplaşmalar içinde bulmasına sebep olur. Kur'an-ı Kerim'de de ifade edilen emanet kavramı için “Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyamet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir; sonra herkese kazanmış olduğunun karşılığı, kimse haksızlığa uğratılmaksızın tastamam ödenir³⁸” Emanete ihanet edilmesinin ayetle yasaklandığı ve bunu yapan peygamber dahi olsa mutlaka hesabını vereceği ifade edilmiştir.

Kumuklardan derlenen efsanede emanete ihanet vardır. Komşu köye gitmek isteyen genç kız kardeşine atını emanet eder. Kız ağabeyi gidince çorap dokumaya başlar. Sonra bu işe dalar ve atın ortadan kaybolduğunu görür. Atı kaybedince kuş olayım diye dua eder (Ergun, 1997: 855) (E.İ.1). Kıza emanet edilen bir at kızın dikkatsizliği sonucu kaybedilmiştir.

Emanete ihanetin ana tema olarak değil ancak ders alınacak nitelikte bir çıkarımla anlatıldığı bir efsaneye Edirne yöresinde rastlanılmıştır. Efsaneye göre bir gün Kemal Paşazâde ilimle uğraşırken duvarın kible yönünde ikiye ayrıldığını görür ve içinden yaşlı bir adam, kızını

³⁷ “Emanet tanımı” [Kubbealtı Lugatı \(lugatim.com\) Emanet tanımı](http://Kubbealti.Lugati(lugatim.com)Emanet_tanımı) (Erişim tarihi: 9.3.2024).

³⁸ Ali İmran suresi 161. Ayet [Kur'an-ı Kerim | 70. Sayfa | Âl-i İmrân Sûresi | Meal - Kuran Yolu](http://Kur'an-ı_Kerim|70.Sayfa|Âl-i_İmrân_Sûresi|Meal-Kuran_Yolu) (diyanet.gov.tr) (Erişim tarihi).

gelmiştir. Yaşlı adam kızını ona emanet eder ve namaz kılmayı öğretmesini ister. Yaşlı adam gidince dediğini yapan Kemal Paşazâde'ye sabaha karşı gelen ihtiyar kızını ona emanet ettiğini ve emanete ihanet etmeyen bugüne kadar ki tek kişi olduğunu dile getirir (Dervişoğlu, 2016: 395-396) (E.İ.2). Efsanede emanete ihanet edilmemesi konu edilmiştir. O güne kadar emaneti hep ihanetle sonuçlanan yaşlı adam ilk defa emanetine ihanet edilmediğini görmüştür. İhanetin iyi bir şey olmadığı efsane içerisinde vurgulanmıştır. Emanete ihanetin itibar sarsıcı, güven sarsıcı olduğu görülmüştür. Bu efsanede ihanetten yakınıldığını ve sadakate olan özlem görülmüştür.

5.1.1.6. Güvene ihanet

Güven çok zor kazanılan ve bir sarsılma ile kaybedilebilecek bir duygudur. Güvene ihanet etmek de insanlar arasındaki ilişkilerin zedelenmesine sebep olabilir. İlk örneklerine mitik anlatılarda rastlanan güvene ihanet, Rus mitolojisine ait *Genç Şövalye ve Smorodina Irmağı* adlı anlatıda görülür. Tehlikeli oluşuyla ünlü Smorodina ırmağı kıyılarına varan genç bir şövalye hızlı akıntıdan geçebilmenin en iyi yolunu ırmağa sorar. Bir bedel karşılığında cevabını alır, salla karşıya geçenlerden bir çerkez eyeri, sığ yerlerden at altında geçenlerden bir at ve köprüden geçen genç şövalyelerden birinin yaşamı der. Genç adamın yürekliliğine güvenir ve bir defalık bedelsiz geçmesine izin verir. Karşıya geçen şövalye ırmakla dalga geçer ve güvenine ihanet eder. Sonra dönüş yolunda tekrar ırmak kenarın gelir ırmak onu boğar ve intikamını alır (Warner, 2017: 40). Güvene ihanetin sonucunda genç canından olmuş ve cezası ölüm olmuştur.

Benzeri bir şekilde güvenerek yetkisini devreden Tanrı'ya karşı ihanet edilişi mitik anlatılarda görülmektedir. Mezopotamya mitlerinden olan *Savaşçı Erra*' da anlatılanlara bakıldığında Süslü elbiselerinin ve tacının parlaklığını yitirdiğini Erra Marduk'a dile getirir. Marduk da bunları parlatmak için zanaatkarların yanına götürmesi gerektiğini söyler. Erra bunu Marduk'un yapması için onu ikna eder ve bu sırada yeryüzü ve gökyüzünün hakimiyetini Marduk'tan bir süreliğine kendisi devralacaktır. Marduk kabul edip zırhları götürdüğü esnada yetkiye ihanet eden Erra Marduk'un yokluğunu fırsat bilip Babil'i harap eder (McCall, 2017: 94). Güvene ihanetin ilk tohumlarının atıldığı mitik hikâyeler ihanetin insanlık tarihi kadar eski olduğunu ve altında hırs gibi kötücül duyguların varlığını

göstermektedir. Efsane metinlerinde de kendini gösteren ihanetin güvene yönelik oluşu insanlar arasındaki bağın zedelenmesine sebep olabilmektedir.

Antalya yöresinden *Yedi Haneli Köy* adlı efsanede Abdal bir gün bir eve konuk olur ve ayakkabılarını girişte çıkarır. Sonra gideceği zaman ayakkabılarını yerinde bulamaz. Sorar ama herkes görmediğini söyler. Ayakkabıları ev sahibi saklamıştır, Abdal Musa bunu fark eder ama ev sahibi bir şey söylemediği için sadece giderken beddua eder (Tekin, 2003: 78) (Gü.İ.1) Kendisine oyun oynandığını fark eden Abdal Musa konuk olduğu evde güvenine ihanet edildiğini ve bir oyunun içinde olduğunu fark eder. Güvene karşı ihanet beddua ile sonuçlanır.

Yozgat yöresinden derlenen bir efsanede de güvene ihanet edildiği görülmektedir. Bir tüccar insanlara satış yaparken insanların güvenlerini sarsar, eksik tartar ve bedduaya uğrar (Karadavut, 1992: 180) (Gü.İ.2). Kişilerin kandırılmaları, güven konusunda zedelenmeler yaşamalarına sebep olmaktadır. Benzer bir efsaneye Mardin yöresinde de rastlanılır. Bir tüccarın terazisinin kefelere arasında orantısızlık vardır. Az tartıp insanları kandırır (Sancak, 2008: 95) (Gü.İ.3). Başka bir varyantta da her gün yedi kızla birlikte olan çapkın birinin kaplumbağaya dönüştüğü anlatılmaktadır (Sancak, 2008: 96) (Gü.İ.4). İnsanların güvenini kazanıp onları aldatmak güven zedeleyici bir ihanettir. Benzer bir efsaneye Gaziantep yöresinde rastlanılmaktadır. Bir tüccar hile ile ölçüm yapıp insanları aldatır. Onların güvenini sarsar. Bunun üzerine cezalandırılır ve ölçük sırtına geçerek kaplumbağaya dönüşür (Özdemir, 2003: 139) (Gü.İ.5). Bir başka kaplumbağa ile ilgili efsane incelendiğinde kaplumbağa önceden çok çapkın bir erkektir ve önüne çıkan her kadının namusuna göz diker. Kadınlara tecavüz ettiği için de onların bedduasını alır. Bunun sonucunda da kaplumbağaya dönüşür (Doğan, 2020: 315-316) (Gü.İ.6). Gaziantep yöresinden derlenen bir efsanede hırsızlık huyu olan bir gelin buğday çelikle buğday çalarken kayınpederi görür ve bunun sonucunda utancından çelik sırtına geçmiş, kaplumbağaya dönüşür” (Özdemir, 2003: 139) (Gü.İ.7). Kişinin benzer şekilde güvene ihanet edişi sonucu dönüşüme maruz kaldığı görülmüştür. Benzer efsanelere Bitlis yöresinde de rastlanılmıştır. Bir buğday tüccarının hileye başvurarak insanları kandırdığı bunun üzerine halkın bedduası sonucu ölçüm yaptığı ölçüğün sırtına geçtiği anlatılır (Doğan, 2020: 316) (Gü.İ.8). Benzer şekilde bir diğer varyantta da adamın biri buğdayları büyük ölçülerde satması gerekirken küçük ölçülerde halka satar. Bunu gören Allah adamın sırtına ölçüm yaptığı kapları geçirir, adam bu cezayla ömrünü kaplumbağa olarak geçirmeye devam eder (Doğan, 2020: 316) (Gü.İ.9).

Benzer efsaneye Türk boylarında da rastlanır. Tatar boyundan derlenen bir efsanede bir kadın hile yaparak esnaflık yapar. İnsanları kandırarak tartımda bulunur. Bunun üzerine terazinin kefesi sırtına geçer ve kaplumbağaya dönüşür (Atnur, 2002: 852-853) (Gü.İ.10) olarak anlatılmıştır. Güvene ihanetin sonucu bu efsanede de dönüşüme uğramaktır.

Mardin yöresinden derlenen bir efsaneye göre bir kadın halk arasına karışan padişahla karşılaşır. Padişah kadına derdi olup olmadığını sorar kadın da yoksul olduğunu söyler. Padişah ona tesbihini hediye eder bunu satmasını söyler. Ermeni bir kuyumcuya giden kadın Ermeni kuyumcu tarafından dolandırılır ve Seyid Bilal'e danışır sonrasında da o kuyumcu o yöreden sürgün edilir (Sancak, 2008: 75) (Gü.İ.11). Kadının güvenine ihanet eden kuyumcu kadını dolandırmıştır.

Diyarbakır yöresinden derlenen efsanelerde güvene ihanet vardır. İki adam ortak olur. Birbirlerine güvendikleri için hesap tutmazlar. Karıncalardan şüphelenen ortağın biri diğer ortağı sıkıştırır ve haksızlık yapıp yapmadığını sorar. Adam da yaptığını anlatır. Aralarındaki güven sarsıldığından yolları ayrılır (Helimoğlu Yavuz, 2017: 227) (Gü.İ.12). Benzer bir şekilde bir başka efsanede de sözüne güvenen birine karşı güvene ihanet mevcuttur. Bir adam imamdan önce camiye gelir. Adam da bunu hazmedemez. İmam adama sorunca üç karısı olduğunu ve onu hazırladıklarını ondan erken geldiğini söyler. Bunun üzerine imam da evlenir ve en erken o gelmeye başlar. Çünkü eşleri arasında sürekli didişme çıktığından evden kaçmaya başlar ve adamla karşılaştıklarında adam da imama işte bu sebeple erkenden camiye geldiğini söyler verdiği tavsiye imamın da başını yakar” (Helimoğlu Yavuz, 2017: 228) (Gü.İ.13). Aynı yöreden derlenen efsanelerden birinde de güvene ihanet vardır. Bir padişah fakir bir kadına yardım olsun diye tesbihini verir. Yahudi bir kuyumcu bunu fark eder kadın ona satıp parasını almak ister ancak o kadına iftira atarak onu tutuklatır ve elinin kesilmesine sebep olur. Olanları öğrenen padişah bu duruma sebep olan herkesi öldürtür (Helimoğlu Yavuz, 2017: 265) (Gü.İ.14).

Taşeli yöresinden derlenen efsanelerden birinde güven duygusuna ihanet söz konusudur. Köylü çeş yaparken bir ihtiyarla karşılaşır. İhtiyar köylüden buğday ister. Köylü buğdayları olmasına rağmen yok der. Bunun üzerine köylünün bütün buğdayları toprağa dönüşür (Erol, 1996:157) (Gü.İ.15). Var olan şeyin yok olduğunu söylemek dürüstlüğe aykırıdır. Bu sebeple insanların güvenini zedeleyen bu davranış insanların güvenine ihanet edildiğini gösterir.

Uygur efsanelerinde de güvene ihanete rastlanılmıştır. *Buğra Dağının Ortaya Çıkışı* adlı efsanede Buğdatu adlı bir evliyanın ormana koyun otlatmaya gidişi yaşlı bir kadın tarafından uzun süre kandırılışı, kandırıldığını fark edişi, yaşlı kadın ve onun yardımcılarının kurtuluşu, ana babasının kıymetini anlayışı ve ana babasından af dilemek için birini sırtında birini kucağında uzun süre taşıyışı, Tanrı'nın bundan çok etkilenişi ve anne babası ve Buğdatu'yu bir dağa çevirişi anlatılır (Öger, 2008: 615-618) (Gü.İ.16).

Türk dünyası efsanelerinde güvene ihanetin genellikle beddua ile dönüşüme sebep olduğu ve bedduanın da ihanete uğrayan tarafından edildiği veya dönüşümün ilahî güç tarafından bizzat duruma müdahale etmek amacıyla gerçekleştirildiği görülmüş ve güvene ihanetin iyi bir şeyle sonuçlanmayacağı efsane metinleriyle halka anlatılmaya çalışılmıştır.

5.1.1.7. Arkadaşa ihanet

İki kişi arasında güven, samimiyet ve sevgi temelleri üzerine kurulan paylaşım arkadaşlık olarak düşünülebilir. Arkadaşlık çok önemlidir. İnsan arkadaşına güvenir, onunla bir şeylerini paylaşır. Hayatta can yoldaşı olur birçok anının biriktirilmesi arkadaşların hayata kattıkları anlamla gerçekleşir. Arkadaş, tanışık olma, samimiyet ile ilişkilidir. Kişiler vakit geçirdikleriyle daha tanıdık olurlar, geçirilen zamanlar samimiyete dönüşür. Yeni tanışan insanların zaman içerisinde birbirlerine sevgi, saygı hissetmeleri ve olumlu duyguları paylaşmaları birbirlerini arkadaş olarak görmelerini sağlar (Tan, 2019: 5). Kişiler arasında samimiyet, güven ve dürüstlük üzerine kurulu olan arkadaşlık sevgi ve saygı temelleri üzerine kurulur. “Arkadaş olma durumu, arkadaşça yakışır davranış³⁹” olarak TDK sözlükte tanımlanan arkadaşlık, arkadaşça yakışır davranışta bulunmayı da kapsar. İşte arkadaşça yakışır olmayıp bu bağı zedeleyen durumlardan biri arkadaşça ihanet etmektir. Arkadaşlığa ihanet etmek insanın hayal kırıklığı yaşamasına ve güven kaybetmesine neden olmaktadır. Bu sebeple arkadaşlık ilişkilerinde dürüst ve samimi olmak önem taşımaktadır.

Arkadaşlığa ihanetin konu edildiği bir efsaneye Osmaniye yöresinde rastlanılmıştır. Gurbete çalışmaya giden iki arkadaştan biri hiç para biriktirmez, diğeri ise para biriktirir. Dönerken

---

³⁹ “Arkadaşlık kelimesinin anlamı” [arkadaşlık ne demek TDK Sözlük Anlamı \(sozluk.gov.tr\)](https://sozluk.gov.tr) (Erişim tarihi: 10.03.2024).

tutumlu olanı diğeri öldürür ve dönüşte de gurbette öldü diye yayar. Arkadaşının karısında da gözü vardır dönüşte onunla evlenir. Bir gün kadının kocasını öldürdüğünü ağzından kaçıır ve kadın da oğluna söyler, bu adamın ölmesine sebep olur (Dündar, 2021: 112-113) (Ar. İ. 1). Benzer bir efsaneye Adana yöresinde de rastlanmaktadır. *Kenger Efsanesi* adlı efsanede Hain arkadaşın planı ve sonrasında hayatından oluşu benzer şekilde anlatılır (Okuşluk, 1994: 175-176) (Ar. İ. 2).

Karakalpaklardan derlenen bir efsanede Bağdat Kalesi'nin bulunduğu yer eskiden sularla kaplıdır. İki adam oraya yerleşir. Bu adamlar tuz toplamaya başlarlar. Biri bekâr diğeri ise evlidir. Bir gün bekâr olan evli olanı öldürür ve karısını alır bunun üzerine de kötü olaylar başına gelir ve Han tarafından astırılır (Dönmez Fedakâr, 2008: 362) (Ar. İ. 3). Benzer bir şekilde arkadaşlığa ihanet Türkmen efsanelerinde görülmektedir. *Yılanların Niyeti Değişmez* adlı efsanede bir adam ve bir yılan arkadaş olurlar. Birbirleriyle anlaşır birbirlere zorluk çıkarmazlar. Bir gün yılanın karakteri değişmeye başlar ve hainlik düşünür arkadaşlıkları bozulur (Erol, 2012: 680) (Ar. İ. 4).

Özbekistan'dan derlenen efsanelerde de arkadaşına ihanet görülmektedir. Ay ve Güneş çok iyi arkadaşdır. Aralarında güzellik üzerine tartışma çıkar. Bunun üzerine Güneş Ay'ın yüzüne kepece ile vurur (Baydemir, 2011: 359-360) (Ar. İ. 5). Başka bir efsanede de canı bir arkadaşın ihaneti görülür. Gevmerd adında bir kişi Şeytan'a uyup arkadaşını öldürür ve etini sofraya servis eder (Baydemir, 2011: 384) (Ar. İ. 6).

Arkadaş insanın can yoldaşdır. Can yoldaşına ihanet kişinin güveninin sarsılmasına, aralarındaki samimi bağın zedelenmesine sebep olur. Türk Dünyası Efsanelerinde arkadaşlık bağını zedeleyen ve arkadaşına ihanetin olduğu efsaneler incelenmiş ve ihanet eden arkadaşın sonunun kötü olduğu görülmüştür.

5.1.1.8. Kutsala ihanet

Kutsal olan inançtan bağımsız düşünülemez. Herhangi bir şeyin kutsal oluşu ona yüklenen anlamla, verilen kıymetle ilgilidir. Türk kültüründe de kutsal kabul edilen bazı değerler vardır. Örneğin un Türk kültüründe kutsaldır, geçmişten bugüne ekmeğin temel kaynağıdır. Ekmek Türk mutfağında önemli bir yere sahiptir. Bir sofranın temelidir. Bu sebeple hem bireysel hem de toplumsal anlamda kutsal kabul edilir. Bu kabul ediliş de inançla ilgilidir

Boratav inanç kavramını “birey veya toplum tarafından bir nesnenin veya varlığın gerçek kabul edilmesidir” (Boratav, 201:7) şeklindeki düşüncesi, inanç gerçek kabul edilen şeylerin anlam kazanmaları ve kutsal olmalarını sağlayan faktörlerdendir şeklinde yorumlanabilir.

Kutsal olan dinden bağımsız düşünülemez. “Dinî bir saygı uyandıran, kutsî, mukaddes”⁴⁰ anlamlarına gelen kutsal dinî açıdan yüce kabul edilmektedir. Bu bağlamda bakıldığında kutsalın hem dinî bir anlamı hem de inançla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Kutsala ihanet etmek birey tarafından yüce kabul edilen bir değere saygısızlık yapmak anlamına gelebilir. Türk Dünyası efsaneleri incelendiğinde kutsala ihanet temasının yer aldığı efsanelere rastlanılmıştır. Özellikle nimet adı altında hamurdan yapılan besin maddeleri, dinî anlamı olan camiler, türbeler vb. yapılar kutsalın örneklerindedir. Bunların anlamına ve değerine saygısızlık yapmak bir nevi onları değersizleştirip kıymetini bilmemek toplumdaki değerlerine ihanet etmektir.

Nevşehir yöresinden derlenen bir efsanede undan elde edilen bu nimetlerin itibarsızlaştırıldığı, anlamlarına ihanet edildiği görülmektedir. Efsanede bir gün bir kadın çocuğu ile pikniğe gider, yer, içer ve çocuğunun tuvaleti gelince yaptırmaya götürür ancak silecek bir şey bulamaz ve ekmekle temizler. Bunun sonucunda taş kesildikleri söylenir (Alptürker, 2013: 184) (Kut.İ.1). Anadolu yani Türkiye sahası efsanelerin birçoğunda nimete yapılan ihanet sonrası taş kesilmeye rastlanılmaktadır. Yöreden yöreye bazen ekmek bazen yufka görünümünde olan toplumsal bir değere ihanet söz konusu olmaktadır.

Mardin yöresinden derlenen bir efsanede de benzer bir dönüşüm görülür. Bir kadın hamur yoğururken çocuğunun tuvaleti gelir ve çocuğun altını hamurlu elleriyle temizler. Sonra yıkamadan tekrar hamur yoğurmaya devam eder. Allah da hamur yoğurduğu tekneyi sırtına vurur ve kaplumbağa bu şekilde oluşur (Sancak, 2008: 95) (Kut.İ.2). Türk kültüründe buğday kutsaldır. Hamur yani nimete olan saygısızlık bir ihanettir onun değerini düşürmektir. Efsanelerde kutsala ihanet mevcuttur. Bununla ilgili örnekler incelendiğinde *Ertokuş Medresesi* adlı efsanede bir kadın yufka açarken çocuğunun tuvaleti gelir ve bunun sonucunda altını temizlemek için bir şey bulamaz ve yufka ile altını siler. Nimete yaptığı saygısızlık sonucu taşa çevrilir (Göde, 2002: 335) (Kut.İ.3). Isparta yöresinden derlenen benzer bir varyantta, bir çocuk annesiyle ekin yolarken tuvaleti gelir, annesi de altını

---

⁴⁰ “Kutsal kelimesinin anlamı” [Kubbealti Lugati \(lugatim.com\)](http://KubbealtiLugati(lugatim.com)) (Erişim tarihi: 10.03.2024).

temizlerken buğdaylarla siler, bunun üzerine Allah onları cezalandırıp buğdaylardaki kelleleri yok eder (Göde, 2002: 362) (Kut.İ.4). Ceza ile sonuçlanan ihanetin bir benzerine de Taşeli yöresinden rastlanmıştır. Derlenen efsanede kutsal sayılana ihanet vardır. Kadın ekmek yaparken çocuk altını pisler. Kadın da oturduğu yerden kalkmaya üşenir ve çocuğun altını hamur bezesine siler (Erol, 1996: 162) (Kut.İ.5). Ceza olarak kadının eli çolağa dönüşür ve kadın da çocuk da taşa dönüşür. Kutsal kabul edilen nimete ihanetin görüldüğü bir diğer efsanelerde Konya yöresinden derlenmiştir. Bir gelin alayı giderken gelin yufka ekmekle taharetlenir bunu gören etrafındakiler tepki göstermez ve taşa dönüşürler (Emiroğlu, 1993: 172) (Kut.İ.6) *Güllü Kaya* efsanesinde gelinin bir kızı vardır ve bir süre sonra bu kız büyür. Ekmek pişirirken gelinin yanına gelen çocuk büyük tuvaletinin geldiğini söyler. Gelin çocuğun altını yufka ekmekle temizler ve nimete saygısızlık yapmış olur (Emiroğlu, 1993: 173) (Kut.İ.7) Taşeli yöresinden derlenen bir başka efsanede de ekmeği yakan kadın utancından ekmeği taşın altına koyar. Sonra içi huzursuz olur ve nimete ihanet ettiğini düşünür. Taşı kaldırır ve mükafat olarak altın bulur. Başka bir kadın bunu duyunca altın bulma umuduyla aynısını yapar, taşı kaldırınca ekmek yerine eşek arısı bulur, sokulur ve ölür (Erol, 1996: 190) (Kut.İ.8) Nimete ihanet birinde ödül değerinde ölüm olarak sonuçlanmıştır. Kutsal olan değere karşı saygısızlığını fark eden kadının ihaneti ödüllendirilirken diğerinin işin içine kurnazlık katması ilahî güç tarafından cezalandırılmıştır. Altaylardan derlenen bir efsanede de Bir kadının altını kirleten çocuğunu temizlemek için ekmeği kullanır (Türker, 2011: 476-477) (Kut.İ.9). Muğla yöresinden derlenen benzer varyantlarda da kutsala ihanet görülür. Bir gelinin yolculuk esnasında çocuğu altını pisletir. Tanrı temizlik için ipek mendil gönderir. Gelin mendil yerine ekmeği kullanır. Tanrı ikisinin de canını alır (Önal, 2013: 96) (Kut.İ.10). Benzeri bir efsanede ekmek pişiren kadının çocuğu altına pisler, kadın ekmekle altını temizler üzerine ekmek sacı düşer ve kaplumbağa olurlar (Önal, 2013: 112) (Kut.İ.11). Bir diğer efsanede de çocuğunun altını temizlemek için Tanrı tarafından gönderilen mendille altını temizleyip yufkaya silen gelin taş olur (Önal, 2017: 125) (Kut.İ.12). Kutsal kabul edilen buğday, ekmek ve yufkaya saygı duyulmaması Türk kültüründe bu nimetlere bahşedilen kutsallığa ihanet olarak algılanabilir.

Nizip yöresinden derlenen bir efsanede kutsala olan ihanetten söz edilebilir. Bir türbenin yıkılması gerektiğini söyleyen görevli kimseyi ikna edemez ve sonunda eline alıp malzemeleri kendisi yıkmaya başlar. Ancak tam vuracağı sırada yuvarlanır ve yumak şeklini alır hastalanır ve Allah'a dua eder (Başarkanoğlu, 2010: 55- 56) (Kut.İ.13). Türbeler halk arasında kutsal sayılan dini ibadet yapılan ve medet umulan yerlerdendir. Böylesi bir yere

saygısızlık yapmak ister istemez olumsuz şekilde cezalandırılacaktır. Efsanede de bu anlatılmaktadır.

Kıbrıs'tan derlenen bir efsanede kutsala ihanet mevcuttur. Bir karı koca buğday yığınlarının üzerine tuvaletlerini yapar. Tanrı, verdiği nimete saygısızlığı affetmez, onları taşa çevirir (Nesim ve Öznur, 2009: 51) (Kut.İ.14). Kutsal kabul edilen buğdayın kutsallığına ihanet efsanede mevcuttur.

Giresun efsanelerinden elik keçilerin erenlerin keçisi olduğuna inanılır. Bir gün ahırda bunu görenler keser ve yer o gece evlerine çığ düşer (Gökşen, 1999: 168-169) (Kut.İ.15). Eren'in kutsal olan keçisine dokunulması ilahî olarak cezalandırılmıştır. Bayburt efsanelerinden birinde de kesilmemesi gereken çam ağaçlarını kesen kişiler çam ağaçlarından kan aktığını görünce kesmeyi bırakırlar (Rayman, 2001: 49) (Kut.İ.16). Bayburt'tan derlenen bir başka efsanede de Ali Ağa'nın ev yaparken kerestesi yeterli gelmez. Bölgede kutsal kabul edilen ağaçları kesmeye kalkar. Bunun sonucunda Ali Ağa'nın üzerine kestiği ağaçlar düşer ve ölür (Rayman, 2001: 49) (Kut.İ.17).

Türbeler dini açıdan kutsal kabul edilen yerlerdir. Kişi birçok açıdan dua için orayı tercih eder. Allah'a o mekânda kendini daha yakın hissedebilir. Böyle kutsal bir mekâna karşı yapılan ihanet Kayseri yöresinden derlenen bir efsanede görülür. Türbeye işeyen adamın türbenin varlığına yaptığı bu saygısızlık kutsala yönelik bir ihanet örneğidir (Oral, 2016: 208) (Kut.İ.18).

Değerler de insanlar için kutsaldır. Değerlere yönelik ihanet de toplum tarafından hoş karşılanmaz. *Beşik Dağ* adlı Özbek efsanesinde bolluk ve zenginlik içinde yaşayan halkın 'Tokluk şuhluk getirir' sözüne yenik düşüşleri ve bütün kıymetli erdemlere ihanetleri sonrasında taşa dönüşüp bir dağ oluşları anlatılır (Ergun, 1997: 534) (Kut.İ.19). Kutsala ihanetin sonucunda genellikle ağır cezaların olduğu efsanelerde görülmüştür.

5.1.1.9. İlahî güce ihanet

Bu evreni yarattığı inanç sahibi insanlar tarafından benimsenen ilahî gücün, sözlük anlamına

bakıldığında “her şeyin yaratıcısı olan tek ve mutlak varlık, Tanrı, Hudâ”⁴¹ olarak tanımlandığı görülür. Her şeyin yaratıcısı bu güç Tanrı kelimesinin Grekçede teodise yani adalet ve Tanrı kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Tanrı adaletin en etkin savunucusu demektir (Yaran, 2021, 83). Tanrı’nın adalet kelimesi ile anılması ilahî adalet kavramının da açıklayıcısı olabilir. Yapılan zulüm ve kötülükler ilahî adaletle cezalandırılabilir.

Böylesi bir kudrete bile ihanet edilebilmektedir. Türk dünyası efsanelerinde bunun örnekleri bulunmaktadır. Tanrı bu evreni yaratmasına ve bu kadar gücüne rağmen kendine ihanet edilmesine nasıl izin verebilir? Sorusu elbette zihinleri kurcalayabilir. Ancak eğer ihanet olmasaydı sadakat bu kadar anlamlı olmayabilirdi. Dünya üzerinde her şeyin zıttıyla anlam kazandığı daha önceki bölümlerde de vurgulandı. Bu dünya Tanrı tarafından kusursuz yaratılmıştır ancak kötülüklerden uzak olan bir dünya olduğunsa söz edilemez. Tanrı dünyalar içinden en yetkinini insan yaşamı için seçmiştir (Leibniz, 2021, 42-43).

Altay Yaratılış Miti’nde Tanrı’ya karşı ihanet dünyanın yaratılışında mevcuttur.

Elindeki toprağı kendi başına iş görmek düşüncesi ile ağızına soktu. Tanrı’dan habersiz yer yaratmak istiyordu. Bir elindeki toprağı tanrıya verdi. Tanrı bu toprağı saçtı. Katı yer meydana geldi. Deminki kişinin ağızında gizlediği toprak da büyümeye başladı. Fakat nereye baksa tanrıyı yanında buldu. Boğulmak üzere iken ‘A Tanrı, gerçek Tanrı bana yardım et!’ diye yalvardı. Tanrı ona: ‘Ne yaptın, ağızıma toprak saklıymı diye mi düşündün? Bu toprağı ne için gizledin?’ diye sordu. Kişi cevap verdi: ‘Yer yaratayım diye bu toprağı ağızıma gizlemiştım’ Tanrı ona: ‘At ağızından o toprağı.’ Dedi kişi toprağı atıverdi. Bu topraktan küçük küçük tepeler meydana geldi. Bundan sonra Tanrı şöyle dedi: ‘Sen günahlı oldun, bana karşı fenalık düşündün. Sana itaat eden halkın düşündükleri dahi fena olacaktır. Bana itaat eden halkın düşündükleri arı, temiz olacaktır. Ben gerçek Kurbustan adını almışım senin adın Erlik olsun (Seyidoğlu, 2011: 40).

İlk örneklerine mitolojik metinlerde rastlanılan ilahî güce ihanet dünyanın var oluşuyla insan yaşamında kendini hissettirmeye başlamıştır. İlahî güce yönelik ihanetlere halk anlatılarında rastlanılır. Efsaneler incelendiğinde bu ihanetlerin ilahî adalet katında cezalandırıldığı görülür.

Gaziantep yöresinden derlenen bir efsanede boyacılık eden Şadı, Allah’a yalan söyler, onu kandırır. Öfkeye maruz kalıp hayvana dönüştürülür. Dönüştürüldüğü hayvan da

⁴¹ “İlahî sözcüğünün anlamı” [Kubbealtı Lugatı \(lugati.com\)](http://kubbealti.lugati.com) (Erişim tarihi: 11.03.2024).

şempanzedir (Özdemir, 2003: 139). (İ.G.İ. 1). Tanrı'ya yalan söyleyerek ihanet eden kul en şiddetli şekilde dönüşüme maruz kalmıştır. Aynı yöreden derlenen bir başka efsaneye göre Gaziantep yöresinden derlenen bir efsanede de çobanın davaları susuzluktan çatlayacak duruma gelir ve çoban da Tanrı'dan yardım ister. Eğer su verirse yedi tane davasını kurban edeceğini söyler. Tanrı su verdikten sonra yedi tane biti kurban eder. Sonucunda Tanrı hepsini taşa çevirir (Özdemir, 2003: 154) (İ.G.İ. 2). İlahî bir güce verilen söze ihanet edilmesi masum bir canın ölmesine sebep olmuştur. Ordu yöresinden derlenen bir efsanede de verilen söze ihanet benzer şekilde anlatılmıştır. Bir çoban koyunlarını otlatırken koyunlar çok susuz kalır, o da Allah'a eğer koyunlarıma su bulursam en güzelini sana kurban ederim der, su bulduktan sonra da kurban etme sözünden cayar ve üzerindeki biti kurban eder (Akkuş, 2018: 40) (İ.G.İ. 3). Benzer bir efsanede Ardahan yöresinden derlenmiştir. Bir çoban koyunlarıyla susuzluk çekerken Tanrı'dan su ister ve eğer su verirse koyunlarından birini kurban edeceğini dile getirir. Bunun üzerine su bir kaynaktan fişkirir ancak çoban verdiği sözü tutmaz, üzerinden bir bit bulur ve 'Al sana kurban!' diye dalga geçerek Tanrı'ya kurban verir. Bunun üzerine koyunları ve çoban taşa dönüştürülür (Sarıkaya, 2017:73) (İ.G.İ. 4). Benzer bir varyant Erzincan Kemaliye yöresinden derlenmiştir. Çoban Tanrı'ya yalvarır ve su ister. Kara koyununu kurban edeceğini söyler karşılığında. Sonra biti kurban eder ve bütün sürü ve çoban taş kesilir (Yakar, 2023:120) (İ.G.İ. 5). Giresun'dan derlenen bir efsanede Eğribel yaylasından bir çoban sürüsü için su bulmaya çalışır ancak su bulamayınca Allah'a dua eder. Allah yardım edince bir bit bulur kurban eder. Bunun üzerine Azrail gelir çobanın canını alır (Sakaoğlu, 2004: 30) (İ.G.İ. 6). Erzurum'dan derlenen bir efsanede köyde su kenarında yaşayan canavarlar yüzünden kimse suya yaklaşamaz. Kadınlar Allah'a dua ederler, bu canavarlar taş olsun biz de kurban keseriz diye. Sonra canavarlar taş olur ancak kasıplar bitleri kurban eder, sadece fakir kadın kurban keser. Fakir kadın hariç herkes taşa dönüşür (Seyidoğlu, 1978: 279) (İ.G.İ. 7). Muş yöresinden derlenen bir efsanede de koyun sağan kadınlardan biri kuruyan çeşme başına gider ve Allah'a yağmur yağması için dua eder. Kuraklık biterse koyunlardan yedi tanesini kurban edeceğini söyler. Yağmur yağar, otlar yeşerir. Kadınlardan biri saçından çıkardığı yedi tane biti kurban eder, Allah çeşmeyi kurutur bir daha da su vermez (Ekmekçi, 2020: 86) (İ.G.İ. 8). İran Hal Hal Türklerinin *Köpek Kayası* adlı efsanesi Anadolu'da anlatılanla benzerlik taşır. Köpek kayası denilen yerde su yoktur. Ağalar Allah'a yalvarır. Allah burada su çıkarırsan sana kurban edeceğiz hayvanlarımızdan derler. Bir su kaynağı beliriyor ancak hayvanları kurban etmedikleri sözlerinde durmadıkları için hepsi taşa dönüşür (Karini, 2012: 355) (İ.G.İ. 9). Kurban kesmek dinî anlamda kutsal sayılır. Artvin Ardanuç yöresinden derlenen bir efsanede kurban kesme ile ilgili alay edilmiş

ve bu alay kurbanın kutsallığına yönelik bir ihanet olarak algılanabilir. Bir gelin alayı gelini alıp köyden çıkarken mola verir, gelinin yakınları alaydan kurban ister, onlar da üzerlerindeki biti çıkararak alın size kurban der ve ilahî güç tarafından bu alay cezasız bırakılmaz taşa dönüşürler (Bayraktar, 2021: 671-674) (İ.G.İ. 10). Ağrı yöresinden derlenen efsanelerde de benzerlikler mevcuttur. Bir kervancı kırk develi katarı ile susuzluktan çok çeker. Allah'a yalvarır eğer su verirse devesini kurban edeceğini söyler. Sonra suya kavuşunca yakasından bir biti kurban eder. Taş kesilirler (Alpaslan, 2010: 99-100) (İ.G.İ. 11). Bir başka efsanede çoban Allah'a dua eder. Allah Ağrı'nın zirvesine çıkmayı nasip edersen, ona kurban vereceğini söyler. Sonra kurban vermez, bitleri kurban eder ve taş kesilirler (Alpaslan, 2010: 101-102) (İ.G.İ. 12). Bir başka varyantta da köylülerden biri Ağrı'ya çıkabilirse en iyi koyunlarının yedi tanesini kurban edeceğini söyler. Ancak çıktıktan sonra üzerindeki yedi tane biti kurban eder. Sonrasında taş kesilirler (Alpaslan, 2010: 105-106) (İ.G.İ. 13).

Kastamonu yöresinden derlenen bir efsanede, çocuğu olmayan birinin kurban keseceği sözünü vermesi ve çocuğu olduktan sonra kurban kesme sözüne ihanet ederek yerine getirmemesi üzerine çocuğunun kartal tarafından parçalanarak öldürülmesi anlatılır (Yüksel, 2011: 196) (İ.G.İ. 14). Verilen sözden cayarak ilahî güce ihanet etmenin doğru olmadığını vurgulandığı bu efsanede sonuç ölüm olmuştur. Sivas yöresinden derlenen bir efsanede bir çobanın kurban adağı sözünü vermesi onun yerine üzerindeki biti kurban diye göstermesi ve Tanrı'nın çobanı taşa çevirmesi anlatılır (Özen, 2001: 27) (İ.G.İ. 15). Tanrı'yı kandırmak ve onu aldatarak ona ihanet etmek bu efsanede mevcuttur.

Muğla yöresinden derlenen bir efsanede cennetin olan bekçisi olan yılan uyurken şeytan cennete girer ve insanları kandırmaya başlar. Tanrı da yılanı ömrü boyunca sürünmekle cezalandırır (Önal, 2013: 113) (İ.G.İ. 16). Tanrı'ya ihanet ömür boyu sürünmeye sebep olmuştur.

İran Hal Hal yöresi Türklerinden derlenen bir efsanede yılan yaratıldığında eli kolu olan güzel bir hayvandır. Şeytan cennete tekrar girip Hz. Âdem'i kandırmak ister. Birçok hayvana gider cennete girmek için ama hiçbiri kabul etmez. Sonra yılanın ağzında cennete girer. Bu ihaneti gören Allah onun elini, ayağını, güzelliğini alır (Karini, 2012: 361) (İ.G.İ. 17). Afgan Özbekleri'nden derlenen bir efsanede, Allah maymunlara cuma günü balık avlanmamasını emreder. Maymunlar da balığı denizden avlamamızı yasakladı, biz havuzdan avlayalım

diyerek hile yapar. Maymunlar önceden insandır. Bu hile sonucunda balık eti yiyip maymuna dönüşür (Saifi, 2016: 83) (İ.G.İ. 18). “İnsan yaratılırken köpek, Şeytan’a kanarak Allah’a ihanet eder bunun sonucunda da lanetlenir⁴²” (İ.G.İ. 19). Çuvaşlardan derlenen bir efsanede, “Turî ilk insanları yaratır ve onlara sonsuz ömür verir. İnsanlar yorulup yalvarmaya başlar ve ölüm ver derler. Bunun üzerine Esrel’i yaratan Turî ona insanları zamanı gelince öldürmesini söyler. Esrel bu söze itibar etmez ve yaşlı bir adam tarafından kandırılıp bir tabuta kitlenir. Bunun sonucunda Turî Esrel ile konuşur ve alinyazısından kaçılmayacağını anlar (Yavuz, 2019: 232) (İ.G.İ. 20). Azrail’in Tanrı’ya (gökteki padişah olarak geçer) ihaneti görülür. Buyruklara uymayan iki gencin kaçıışı, halkları tarafından lanetlenişi, Azrail’in göklerin padişahı tarafından görevlendirilişi kız ve erkeğin canını almasının istenmesi ancak Azrail’in kızın güzelliğine tutulup bunu yapamayışı anlatılır (Erol, 2012: 600) (İ.G.İ. 21). Uygur boyunda *Köstebek* adlı efsanede yaptığı hile yüzünden Allah’a karşı şüphe duyulmasına sebep olan kızın Allah tarafından köstebeğe dönüştürülüşü anlatılır (Öger, 2008: 575) (İ.G.İ. 22). Kırım boyundan derlenen bir efsanede cinler eskiden Allah’a bağlıdır. Zaman içerisinde Allah’tan uzaklaşıp kendilerine Şeytan’ı peygamber seçerler. Bunun üzerine Allah’ın emrettiği ne kadar yasak varsa hepsini çiğneyip yapmaya başlarlar⁴³ (İ.G.İ. 23). Özbek efsanelerinden olan *Bülbül ve Turgay* efsanesinde sofu bir insan olan Turgay’ın şek ve şüpheye düştüğü için turgaya dönüştürülüşü anlatılır (Ergun, 1997: 535) (İ.G.İ. 24). Kazak boyundan derlenen bir efsane olan *Kaynana Taşı ile Gelin* adlı efsanede bir aile çok mutlu geçinirken gelin ile kayınvalide arasında sıkıntı çıkar. Şükretmeyi unutup ufak şeylerden tartışırlar. Tanrı bu duruma kızar. İçinde yaşadıkları bolluğu hak etmediklerini düşünerek ellerinden alır, kadınlar da korkudan taşa dönüşür (Ergun, 1997: 620) (İ.G.İ. 25). Tanrı’ya şükretmek önemli bir davranıştır. Şükretmeyen kulun cezalandırılması ilahî gücün dersi niteliğinde efsanede yer almıştır. Tanrı’nın verdiği huzuru hiçe sayan kişilerin sonu kötü olmuştur.

Altaylardan derlenen bir efsanede de ilahî güce ihanet görülmektedir. Boyların özellikleri ile ilgili efsaneye bakıldığında Cüs Boyu halkı Tanrı’ya karşı hoş olmayan davranışlarda bulunur bu sebeple de Tanrı tarafından cezalandırılır (Türker, 2011: 476) (İ.G.İ. 26). Kıbrıs’tan derlenen bir efsanede de ilahî güce ihanet görülür. Sürekli Tanrı’dan yakınan bir çiftçi bir tepeye çıkarak ona sitem ederken bir yıldırım düşer ve kayaya dönüşür” (Nesim ve

⁴² Çuvaş Edebiyatı 26. Cilt (ktb.gov.tr) “Çuvaş Efsaneleri s.:12” (Erişim tarihi: 10.02.2024).

⁴³ Kırım Türk- Tatar Edebiyatı 13. Cilt (ktb.gov.tr) “Kırım Türk Tatar Edebiyatı, Ayı Dağı Efsanesi s.1-2” (Erişim tarihi: 10.02.2024).

Öznur, 2009: 49-50) (İ.G.İ. 27).

Tofa'dan derlenen bir efsaneye bakıldığında Tanrı ile inatlaşan cinin inatlaşması sonucu Tanrı Cin'i kovalar, Cin aya gider ve ayı tutar. Ay tutulmasının sebebi Cin'in Tanrı'dan kaçarken aya tutulmasıdır (Ergun, 1997: 859-860) (İ.G.İ. 28) Tanrı ile inatlaşma Tanrı'yı kızdırmış ve sonucunda cezalandırılma söz konusu olmuştur.

Teleütlerden derlenen bir efsanede usta bir avcının elinden hiçbir hayvan kurtulamaz. İnsanlar avcıya hayvanları Tanrı'nın buyruğu ile öldürüp öldürmediğini sorar. Avcı Tanrı da kim oluyor neyi istersem onu öldürürüm diyerek ava devam ederken karşısına çıkan geyiklerle göğe çıkar ve yıldıza dönüşür (Ergun, 1997: 869) (İ.G.İ. 29). Tanrı'yı hiçe saymak ona ihanete sebep olmuştur.

İnsan seçimleriyle ilahî güce ihanet etmiş veya etmemiştir. Bu noktada iradesini kullanmış veya kullanmamıştır. Bu da davranışlarının sonucunu etkilemiştir. İlahi güce ihanet Anadolu sahası ve Türk boylarında efsane metinlerinde sıklıkla geçen bir ihanet türü olarak görülmüştür. Bu ihanetin cezası genellikle dönüşüm ve canından olma olarak tespit edilmiştir. Doğu ve İslam mitolojisinde yer alan Tufan mitinde Tanrı kendine günah işleyen sözlerine ihanet eden insanları cezalandırmak için hemen hemen her dinde görülen Tufan olayını gerçekleştirir (Tez, 2008:75). İlahi güce yönelik olan ihanet hiçbir dönemde cezasız kalmamış mutlak bir yaptırımla karşılaşmıştır.

5.1.1.10. Kendine ihanet

İnsanlar bazı durumlarda içinde buldukları rollerle çatışır. Bu çatışma neticesinde kendi istekleri ağır basabilir ve o zamana kadar sergiledikleri duruşa veya hayat görüşlerine kısacası kendilerine ihanet edebilirler. Kişisel öykülerin her satırında bütün insanlık macerasına iletiler saklıdır. Tam zıttı da doğrudur (Saydam, 2017: 198). Her insan kendi hayatını yaşarken aslında bütün insanlığın küçük kesitini sunmuş olur. Bu bakımdan efsaneler insanlık için bireysel boyutun tümele yansımasıdır denilebilir. Efsane metinlerinde bireysel meselelerin evrensel çıkarımları olabilir. İhanetin kendine yönelik oluşu aslında insanın kendi içince yarattığı evrenine de ihanetidir. İnsan küçük bir dünya gibi düşünüldüğünde kendine ihaneti bütün insanlığa ihaneti olarak görülebilir. Toplum

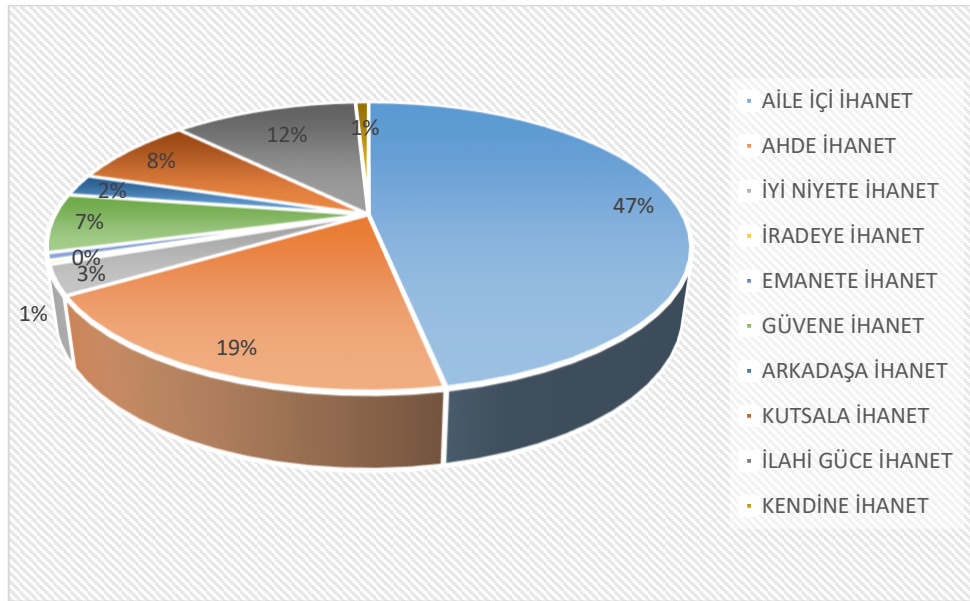
tarafından insanlara verilen roller/ görevler/ misyonlar insanları “o” olmak boyutunda sınırlayabilir. İnsan irade, nefis, bilinçaltı üçleminin savaşına yenik düşüp bazen ihaneti kendine de edebilir.

Bununla ilgili bir efsaneye Adana yöresinden rastlanmıştır. Cabbar Dede dağlarda yaşayan bir derviştir ve çobanlık yapar. Kardeşi ise yemeni tamircisidir. Bir dün kardeşinin yanına dükkâna giden bu derviş bir kadının ayaklarına bakar ve uzun süre öyle kalır. Kardeşinin uyarısıyla kendine gelir (Okuşluk, 1994: 136-137) (Ke.İ.1).

Özbek boyundan derlenen efsanelerde de kendine ihanet görülür. Bahaeddin gençliğinden beri Babayi Semasi'nin yol göstermesi ile Mir Külal'den tarikat dersleri alır. Çile doldururken Şeytan onu kandırır ve tarikatını terk eder. Sonrasında ise pişman olur ve geri döner (Baydemir, 2011: 364-365) (Ke.İ.2).

İnsana toplum tarafından yüklenen vasıflar/ roller bazen ruhuna ağır gelebilir. Özüne dönme isteği her zaman olabilir. Ancak kişi kendi nefesine yenik düştüğünde aslında hem kendine hem de o güne kadar oluşturduğu kendilik bilincine ihanet etmiş olur.

Türk dünyası efsanelerinde ihanetin bireysel boyutunun ihanet başlıklarına göre dağılımı şu şekilde olmuştur:

Şekil 5. 3: Türk dünyası efsanelerinde ihanetin ferdî boyutunun dağılımı

İhanetin ferdî boyutu incelendiğinde en fazla ihanetin aile içerisindeki ihanet olduğu tespit

edilmiştir. Şekil 5.3'te durum yüzdelerle ortaya koyulmuştur. Ahde ihanet ve arkadaşla ihanetin de yüzde olarak fazla olduğu tespit edilmiştir. Türk toplumu ferdi ihaneti en fazla yakın çevresinden görmüş veya yakın çevresine bu durumu yaşatmıştır.

5.1.2. İhanetin toplumsal boyutu

İnsan içinde yaşadığı toplulukla gizli bir antlaşma yapmış gibidir. Bu antlaşmanın yazılı olmasına gerek yoktur. Toplumsal uyum ve denge her ferdin bu gizli antlaşmaya uygun tutumlar geliştirmesi ile sağlanabilir. Bu uygun tutumlar bir nevi düzeni sağlar. “Düzen, birlikte yaşanılmayı ve çalışılmayı sağlayan geleneklerdir. İdeal olarak barış ve fiziksel güvenliğin olumsuz etkilenmemesi için gereken psikolojik güven ortamıdır” (May, 2018: 62). Toplumdaki düzenin sağlanması için kurallara uyulması ve bireysel hareket edilmemesi gerekir. Davranış kuralları olarak adlandırılacak olan bu kurallar “Oluşturulan sistemler toplumda bireyin nasıl davranması gerektiği üzerinedir. Din kuralları, ahlak kuralları, hukuk kuralları vb. tamamen toplumun anonim kişiliğinin yarattığı sistemlerdir. Bu kültürel sistemler toplum içinde yaşayanları birbirine bağlar ve kendine uyulmasını zorunlu tutar” (Topçuoğlu, 1984: 10). Oluşturulan bu kurallar toplum kültürünün oturması açısından önem taşır ve birliğin devamlılığının sağlanmasında önemlidir.

İnsanlar bir arada yaşarken birbirlerinden öğrenirler, birlikte oluştururlar ve beraberliği bu şekilde sağlarlar. Her birey yaşadığı topluma kendinden bir şey katar, yaşadığı toplumdan etkilenerek kendi benliğinde yenilikler yapar. “Benlik mutlaka bir başkasının da tecrübesinden etkilenir. Kendi başına bir benlik tecrübesi olamaz. Etkileşim karşılıklı olduğunda anlam taşır” (Mead, 2017: 213). İnsanlar yaşadıkları toplumu hem oluştururlar hem de o toplumdan etkilenirler. Bu etkileşim sürekli ve bazen geliştirir, bazen çatışmaya sebep olur. Ancak birliğin oluşabilmesi için bireysel hareket edilmemesi bir şekilde toplumun bir parçası olarak uyum sağlanması gerekir. “Benlik toplumda yeni tip birey olarak ortaya çıkar. Hem kendini ortaya koyan hem de toplumla özdeşleştirilen benlik sayesinde kişi, toplumun meydana gelebilmesi için bütünü içinde yerini alır ve toplum; toplumsal tavır toplumu oluşturan bireylere aktarıldığında ortaya çıkar” (Mead, 2017: 211). Toplum bireyden bireyi de toplumdan ayrı düşünmek büyük bir yanılgı olur. Etkileşim sürekli.

Türk kültüründe toplumun oluşumunda düzen ve birliğin sağlanmasında yazılı kurallar kadar yazısız olarak ifade edilen örf, âdet, gelenek, görenek, töre, tabu, şefkat, ahlak, dinî inanışlar

vb. değerlerinde önemi büyüktür. Bu değerler toplumu oluşturan temellerdendir. Bireyler toplumda bu değerlere ve bunların yaptırımlarına uygun şekilde yaşayarak ve bunlara karşı tepkilerini olumlu veya olumsuz geliştirir. “Örf; halkın genel vicdanından doğmuş, genel inanın bir ürünüdür” (Pulaşlı, 2001: 17). Benzer bir şekilde “Herkes tarafından uyulan hal, olagelmiş, alışılmış şey, usûl, görenek⁴⁴” anlamına gelen âdet de örften bağımsız düşünülemez. O halde herkes tarafından kabul gören ve doğru olduğu düşünülen genel davranışlar vicdanın birer ürünüdür. Bu ürünler de inanışla birlikte örfleri, alışkanlık ve rutine dönmesi açısından âdetleri oluşturmuştur. Örneğin hasta ziyaretine duyarsız kalmamak Türk toplumunda geçmişten bugüne değin kendini koruyan önemli bir örf âdettir. Bu davranışın yazılı hukukta geçerli bir maddesi yoktur. Ancak toplumsal ilişkilerin düzenli ilerlemesi, kişiler arasında güven bağının, sevgi bağının oluşması bakımından bu tür değerler önem taşır.

İnsanın temel erdemlerinden biri de şefkat sahibi olabilmektir. Şefkat sahibi insanların oluşturduğu toplum merhamet ve anlayışın hüküm sürdüğü bir ortamı sağlar. “Şefkat toplum ve insan olabilmenin temellerindendir. Şefkat, herkesin aynı gemide olduğunun batacak veya yüzebilecek olduğunun farkında olunmasıdır. Topluluğun tanınması ve herkesin kardeş olarak benimsenebilmesi şefkatle gerçekleşebilir. Bunu hissedebilmek için insanın içgüdülerini disiplin edebilmesi ve toplumda birlikte yaşamak adına acıda da kederde de birlikte olabilmeyi davranış hâline getirebilmesi gerekir” (May, 2018: 283). Yaşlılara karşıdan karşıya geçerken yardımcı olmak şefkatle ilişkilendirilebilir. Türk kültüründe toplum olabilmenin temel dinamiklerinden biri büyüklere hürmet etmek ve onlara şefkat, saygı gösterebilmektir.

Toplum olabilmenin temelinde ahlak kurallarına uygun davranabilmek de yatmaktadır. Bazı değerler evrenseldir ve bütün toplumlar tarafından benimsenir ve değerli kabul edilir. Bu değerler ahlâk kuralları içerisinde yer alabilir. Yalan söylememek, hak yememek, sır saklamak vb. Davranışlar ahlaki eylemlerle iç içedir. Toplumların devamlılığının sulh ve huzur içinde sağlanabilmesi için bu davranışların benimsenmesi gerekir. “Ahlaki davranışların temeli dinden veya toplum tarafından benimsenen âdetlerden kaynaklanabilir. Toplumların birlikteliğini sağlayabilmek adına bireysel hareket etmeyi sınırlandıran birtakım davranış normlarının olması olağandır. Tersini düşünülürse toplumun en küçük

---

⁴⁴ “Âdet nedir?” [Kubbealtı Lugatı \(lugatim.com\)](http://kubbealti.lugatim.com) (Erişim tarihi:16.03.2024).

yapısı aileden, toplumun örgütlenmiş sistemli şekli devlete kadar her yapıda sorun yaşanabilir ve anlaşmazlıklar olabilir” (Eren, 2007: 316). Toplumsal bağın zedelenmesi bireylerin olumsuz bağlarını pekiştirmesi ve bireysel hareket etmeyi toplumun üzerinde tutmaya başlamalarıyla ilgili olabilir.

Geçmişten günümüze toplumda sıkıntılı anların yaşanması toplumsal denge ve birlik beraberliğin bozulması neticesinde olmuştur. Birlik beraberlik bozulduğunda toplumda kargaşa ve huzursuzluk patlak verir. Dolayısıyla bireyler de mutsuz yaşadıkları bir grubun parçası olurlar. Bu bakımdan insan davranışlarının tek tipleştirilmesi olarak düşünülebilme ihtimali olsa da huzur, güvenli yaşam ortamı oluşturulabilmesi bakımından yazılı veya yazısız da olsa kurallar önem taşımaktadır. “Toplumsal yaşamda kurallar görgü, ahlak, din ve hukuk kuralları gibi isimlendirilebilir. Ortak amaçları bireylerin uyması durumunda kendilerinin ve toplumun huzurlu yaşamasıdır. Kurallara uyulmaması, bireylerin olumsuz yaptırımlarla karşılaşmalarına, toplumun düzeninin bozulmasına sebep olur, huzuru bozar” (Demirkasımoğlu, 2015: 154). Toplumun uyum içinde yaşaması bireylerin davranış şekillerine, birbirlerine karşı tutumlarına, olumlu davranışların örnek alınmasına bağlıdır.

Toplum içinde bazen istenmeyen durumlarla karşılaşılır. O ana kadar çoğunluk tarafından benimsenen birtakım prensiplere aykırı davranılabilir. Böyle durumlarda topluma aykırı davranan kişi bir nevi toplumun o güne kadar getirdiği temelleri hiçe sayarak ihanet etmiş olur. İhanet toplumdaki bazı dinamiklerin değişmesine sebep olur. Sağlanan uyum bozulur, ihanet edenin cezalandırıldığı veya dışlandığı durumlar ortaya çıkar. İhanet; bir kişinin topluluğa ihanet etmesi veya küçük bir topluluğun yaşadığı topluluğa ihaneti etmesi şeklinde karşılaşılabilir.

Türk dünyası efsanelerinde de ihanetin toplumsal boyutunun bir hayli fazla olduğu görülmüştür. “Efsaneler toplumu dürüstlük ve doğruluğa sevk eder. Toplumsal vicdanı rahatsız eden, toplumda olumsuz durumların anlatılması işlevini gören ve dinleyenlerin / okuyanların ders çıkarmasını sağlayan halk anlatılarıdır” (Temiz, 2023: 201). Halk anlatısı bu işleviyle toplumda kanun niteliğini görür ve insanların topluluk içerisindeki davranışlarının, duruşlarının, tavırlarının şekillenmesinde önemli role sahip olabilir.

Türk dünyası efsanelerinde ihanetin toplumsal açıdan değerlendirilmesi çeşitli açılardan incelenmiş ve bir sınıflandırma yapılmıştır.

5.1.2.1. Tabulara ihanet

Tabular düzenin sağlanabilmesini sağlayan toplum içerisinde herkesin uyması zorunlu olan, yazılı kanunlarla belirtilmesi gerekli olmayan yasaklardır. “Tabu, kutsallaştırılmış, kutsal; tehlikeli, korkunç, yasak, kirli” anlamlarına gelir (Freud, 1971: 30). Tabuların yasak olmasının yanında kutsallıklarının oluşu da dikkat çekmektedir. Bu sebeple kutsal olana aynı zamanda saygı duyulması ve ona uyulması gerekebilir. Tabulara uyulduğunda kargaşa çıkmaz ve düzen gizli bir antlaşmayla sağlanmış gibi devamlılık sağlar. Tabuların oluşum sürecinde dini, mitolojik, ahlaki unsurların etkileri görülür. “Tabu ve örtmece gibi dilsel olguların temelinde mitler vardır. Mitler halk anlatı kültürünün temelidir. İnsan anlam veremediği her şeyi anlamlandırabilmek için mitik anlatılara gereksinim duymuştur. Tabular temelini mitlerden alır, din öncesi dönemlerde insanlar için yasaklar ve kısıtlamalar oluşturarak toplumun düzenli şekilde ilerlemesine katkı sağlar” (Yaman, 2022:94). Kural, karşı çıkılmaması gerekenler olarak adlandırılabilir olan tabuların temeli insanlığın en eski çağlarına kadar dayanmaktadır.

İncelenen efsane metinlerinde tabular dini ve toplumsal tabular olarak iki ayrı başlıkta incelenmiş ve bunlara yönelik ihanetler açıklanmıştır. Bu ihanetler bazı cezalarla sonuçlanmıştır. “İçtepkişel isteklerin yerine getirilmemesi için tabu yasaklarının hiçe sayılması cezalandırılmalıdır. Bu durumların toplumsal bir tehdit olmanın önüne geçmesi gerekmektedir. Eğer yasak hiçe sayılırsa ve bu cezasız bırakılırsa herkes buna özenir ve daha çok kitleye yayılabilir” (Freud, 1971:111-112). Efsaneler toplumun şekillenmesinde rol oynayan halk anlatıdır. Bu sebeple efsanelerde ihanetlerin sonucu gerçekleşen yaptırımlar / cezalar toplumun tabuya karşı bakış açısını değiştirmiş ve toplumsal birliğin sağlanmasında rol oynamıştır.

Türk kültüründe geçmişten günümüze tabular yer almaktadır. “Türk kültüründe kutsal yerlerden olan mezarlıklardaki malzemeler veya kuruyan ağaçlar mezarlık dışına çıkarılmaz, ağaçlar kesilmez, meyveler yenmez, mezarlıktan çıkarken insan ardına bakmaz. Bu tabuların çiğnenmesi insanın başına olumsuz olayların gelebileceği, kötü ruhların rahatsız edeceği söylenir” (Demir, 2023: 313). Bu tabulara uyulmaması toplum tarafından kutsal kabul edilen bir yere saygısızlık, ihanet anlamlarını akıllara getirebilir. Benzer şekilde “Kaşkay

Türklerinde cumartesi günü ölenler aynı gün gömülmezler. O gün yapılan merasimlerin ardından başka ölümleri sürükleyeceğine inanılır” (Karaaslan, 2011: 339). Türk kültüründe önemli yeri olan tabuya duyulan itaat etme güdüsünün temelinde inanç vardır. Toplum inandığı şeylerle anlamlandıramadıklarına anlamlar verebilmesi inandığı şeyler sayesinde olur. Toplumun inancı üzerine kurulu olan halk anlatılarından efsanelerde de tabular yer almaktadır. “Tabulara dair Türk efsanelerinde birçok örnekle karşılaşılmasının sebeplerinden biri efsanenin inandırıcılık vasfının geçmişten gelip hala tam açıklanamayan durumlara açıklık getirebilmesidir” (Savaş, 2017: 173-174). Toplumun efsaneler neticesinde yer alan dönüşüm, ceza vb. yaptırımlarla tabuları çiğnemede çekinceler yaşaması, efsanelerin inanç üzerine kurulu olması Türk toplumunda yazısız kurallar niteliğinde dersler içeren halk anlatılarının varlığının bir nevi yazısız yasa olma özelliği gösterdiğini kanıtlar. İhanetin yer aldığı efsanelerdeki yaptırımlar sebebiyle toplumun ihanete bakış açısı da olumsuz yönde gelişmiş ve bu bakış açısı ihanete destek davranışların sergilenmesinin önüne geçebilmek adına önem taşımıştır.

Toplumsal tabulara ihanet

Halk anlatıları özellikle efsaneler toplumsal tabuların benimsenmesinde önemli bir role sahiptir. Efsaneler tabuların varlığı ve onlardan ders çıkarılması bakımından hem önemli hem de zengindir. Efsanelerdeki tabular toplumsal düzenin sağlanmasını hedefler. Birey toplumun en küçük temelidir ve toplumun değer yargılarını öğrenir, bu yargıların gelecek nesillere aktarılmasını sağlar. Toplumun değerlerini koruma vazifesi tabularla gerçekleşir (Ergöz, 2019: 104). Efsaneler ders verici metin olma özelliklerinden kaynaklı toplum yaşayışına da etki edebilir.

Toplumsal tabulara ihanetin görüldüğü bir teze Alaşehir yöresinde rastlanır. Kedi ile köpeğin düşmanlığının Nuh peygamberin gemisine kadar dayandığının anlatıldığı efsanede Nuh peygamberin gemisinde her hayvandan bir tane vardır ve Nuh peygamber üreme faaliyetini yasaklanır. Ancak köpek bu yasağa uymaz. Bunu gören kedi peygambere şikâyette bulunur ve köpek de Nuh peygamber tarafından bedduaya uğrar. O sebeple üreme faaliyeti esnasında köpekler birbirinden ayrılamaz (Türkmen, 2017:104) (T.T..İ.1). Efsaneye bakıldığında Nuh peygamberin gemisi küçük ama hayatın devamlılığı için önemli bir topluluğu oluşturmaktaydı. Bir toplulukta işleyişin düzenli devam etmesi için bir takım kural ve yasaklar konulması tıpkı toplum düzeninin sağlanması için oluşturulan kurallar gibidir. Bu

sebeple uyum sağlanmaması veya konulan yasağın çiğnenmesi yasağa ihanet edilmesi toplumsal yaşayışta aksaklıklara sebep olabilir. Herkesin verdiği söze sadık kalması, tabulara sadık kalması düzen ve huzurun toplumsal açıdan sağlanmasında önem taşır.

Bir cemiyetin kuralları o cemiyetin devamlılığını ve düzen hiyerarşisini sağlamada önemlidir. Bu kurallara ihanet edilmesi bazen o cemiyetin riske girmesine sebep olabilir. İster isteyerek ister istemeden yapılsın topluluğun tabusuna yönelik ihanetlerin yaptırımları da ağır olabilmektedir. Bununla ilgili bir efsaneye Alaşehir yöresinde rastlanmıştır.

Perilerin cinlerin dişileri olduğuna inanılır. Bir gün bir erkeğin yanına peri kızı gelir ve bunlar konuşmaya başlar. İlerleyen zamanda da karı koca hayatı yaşamaya başlar. Sonra çocuğun yanına bir gün amcası gelir ve durumu sorar, nedir ne değildir diye ve bir hocaya danışır ve bu peri kızından kurtulmasını söyler. Çünkü çocuk gerçek bir evlilik yaptığında peri kızının onlara zarar vereceğini dile getirir. Bunun üzerine amcası çocuğa keçi eti al pişir ve ona yedir der, peri kızı önce hayır dese de sonra keçi etini yer ve kendi dünyasına geçmeyi teklif eder çocuğa. Oradaki düğünde inek eti kesilir, inek eti yenildikten sonra kemikleri birleştirirlerken çocuğun kemiği atmasıyla orada bir insan olduğunu anlayan peri kraliçesi yasağa ihanet ettiği için periyi yılanı çevirir ve cami çıkışında cemaatin onu öldürmesini ister (Türkmen, 2017: 147) (T.T.İ.2).

Peri kızının hile ile bir şekilde diğer boyuta geçirilmesi ve sonucunda kendi cemiyetinin kurallarına ihanet etmesi sebebiyle yaptırımın ölüm olduğunu görmekteyiz. Tabulara ihanet yaşanan topluma zarar gelmesini önlemek amacıyla bazen kötü yaptırımlarla sonuçlanmış olabilir. Bunun sebebi de bu tabuyu çiğnemenin sonucunda nelerin olabileceğini o topluma göstermektir.

Ordu yöresinden derlenen bir efsanede, Şid Ahmet hazretleri köyde davul zurna çalmasını yasaklar, lâkin köy sakinlerinden bu tabuya uymayanlar olur (Akkuş, 2018: 106- 107) (T.T.İ.3). Şid Ahmet'in yasağına ihanet edip uymayan bir topluluğun varlığından efsanede söz edilmektedir.

Hatay yöresinden derlenen bir efsanede, Urfa'da görev yapan bir mühendisin yasak olan Balıklı Göl'deki balıklardan birini yediği ve sonucunda dilinin tutulduğu anlatılır (Deger, 2014: 214) (T.T.İ.4). Bir tabuyu çiğneyen kişinin başına gelebilecek olan olumsuz şeyler ders niteliğinde anlatılmıştır.

Sivas yöresinden derlenen bir efsanede, çete üyesi kişilerin madımak toplayan kadınlara saldırısının anlatıldığı efsanede bir de mesaj verilir: ‘Kimse kimsenin ırzına, namusuna göz dikemez’ (Özen, 2001: 138) (T.T.İ.5).

Şanlıurfa yöresinden derlenen bir efsaneye göre, Halfeti’de yetişen kara güllerin koklanması ve koparılması şeytanla bağ kurulduğu için yasaklanmıştır. Bir gün bir genç kız bu güllerin kokusuna dayanamaz ve koklar. Bunun üzerine halk bu kızın cadı olduğunu düşünüp kızını Fırat nehrine atarlar. Bu olaydan sonra bütün güller kurur sadece kızın mahallesindeki güller kızın hatrına solmaz (Kırmızı, 2021: 260) (T.T. İ.6).

Karaçay boyundan derlenen bir efsanede de toplumsal tabuya ihanet vardır. Apsatı’nın kızı Fatima ve bir avcı birbirine âşık olur. Gökte yaşayanlarla insanların böyle ilişki yaşamayı yasaktır. Kaçmaya karar verirler. Apsatı’nın adamları ikisini de bulur, kayadan aşağıya atar, Apsatı dayanamaz, iki genci kuşa dönüştürür (Ergun, 1997: 778-779) (T.T.İ.7).

Toplumsal tabulara ihanet hem ilahî güç tarafından hem de toplum tarafından yaptırımlarla sonuçlanmış, yasakların çiğnenmesi hoş karşılanmamıştır. Birey ister sevsin ister sevmesin toplumsal devamlılığın ve huzurun sağlanabilmesi için tabulara uymak ve ihanet etmemek zorunda kalmıştır. İhanet edildiği takdirde sonucunda başına gelenler sıkıntılı durumlar olmuştur.

Dinî tabulara ihanet

Dinî tabular ilahî güç tarafından oluşturulan düzenin sağlanmasında önemlidir. Bu tabular sayesinde dinde yapılması gerekenler ve yapılmaması gerekenler ayrımına varılır bu da saygısızlık, sevap ve günah olarak insanların karşısına çıkar. Din; toplumun kabul edebileceği tutum ve davranışları özendirir, kabul görmeyen ve uygun olmayanları ise toplumsal düzenin sağlanması ve devamlılığı adına hoş karşılamaz. Din toplum için uygun olan davranış şekillerini ortaya koyan bir ahlak düzenidir (Atay, 2024: 21). Dini tabuların toplumsal yaşamda birliğin sağlanması ve uygun davranışların yaygınlaştırılması bakımından işlevsel olduğu söylenebilir. Bu tabulara ihanet toplumsal düzenin sağlanmasını tehlikeye sokabilir. Daha önce de bahsedildiği gibi insanda olumsuz bir meyil ve bir özenme durumu olabilir. Olumsuz bir davranışın yaygınlaşması olumlu davranışın yaygınlaşmasına göre daha kolay olabilir. Dini tabulara ihanet bir nevi kutsal kabul edilen

kişilere, yerlere, davranışlara karşı saygısızlık olarak nitelendirilebilir. Günah, ayıplama efsanelerde de beddua ile karşılaşma gibi sonuçlarla karşılaşılabilir. Din ve efsanenin işlevsel anlamda kesiştiği noktanın uygun davranış kazandırma işlevi olduğu söylenebilir. Efsaneler de halkın inancı üzerine kurulu olan metinlerdir. Din de inanma temeli üzerine kuruludur. Efsanelere inanan halk ister istemez efsanelerdeki davranış kalıplarını benimseyecek, günah- sevap, olumlu- olumsuz- doğru- yanlış gibi zıtlıkları efsaneler aracılığı ile nesilden nesile aktarabilecektir. Toplumsal birliğin sağlanması bakımından tabulara ihanet etmemek önem taşımaktadır.

Altay Yaradılış Miti'nde Âdem ve Havva'nın cennetten kovulması ile benzerlik gösteren Eje ve Törüngey'in cennetten kovuluşu ihanet sebebiyledir. Yasağı çiğnemek bir tabuya karşı gelmek ihanete neden olmuş ve cennetten kovulmuşlardır.

Ağacın bekçisi yılan uyuyordu. Erlik onun ağzından girdi ve 'Bu ağaca çık!' dedi. Yılan ağaca çıktı. Yasak meyveden yedi. Törüngey ile karısı Eje beraber geziyorlardı. Erlik onlara: 'Bu meyveden yiyiniz!' dedi. Törüngey istemedi fakat karısı yedi. Meyve çok tatlıydı. Meyveyi alıp kocasının ağzına sürdü. O anda her ikisinin de tüyleri döküldü. Utandılar ağacın altına saklandılar. Derken Tanrı geldi. Bütün ulus Tanrı'dan gizlendi. Tanrı haykırdı. "Törüngey Törüngey, Eje Eje neredesiniz?" Onlar ağacın altından çıkamadılar. Yılan, köpek, Törüngey Eje suçu birbirlerine attılar. Tanrı yılanı sana bütün insanlar düşman olsun vursun öldürsün, Eje ye sen çocuk doğurup doğum sancısı çek, Törüngey'e sen Şeytan'ın aşını yedin beni dinlemedin şeytanın sözüne kandın bundan sonra benim nurumdan yararlanamayacaksın. Bundan sonra siz insanlara yemek yok kendiniz bulup beslenin (Seyidoğlu, 2011: 40-41).

Yaratılış mitinde ilahî gücün koyduğu tabuya karşı gelmek, onu çiğnemek ve ona ihanet etmek Tanrı tarafından cezalandırılmıştır. Benzer anlatılara Türk dünyası efsanelerinde de rastlanılmış ve bu efsaneler dini tabulara ihanet edildiğinin göstergesi olmuştur.

Türk dünyası efsanelerinde dini tabulara yönelik ihanet kavramının varlığı dikkat çekmektedir. Alaşehir yöresinden derlenen efsane yılanların ayağını görenin neden cennetlik olduğuyla ilgilidir. Cennetin bekçisi olan yılanın ayakları vardır. Şeytanın cennete girmesi yasak ve bu yasağı da yılan bilir. Şeytan yılanı kandırıp cennete girer, sonrasında da Âdem ve Havva'yı kandırarak yasak meyveden yemelerine ve cennetten kovulmalarına sebep olur. Bu sebeple Allah yılanı cezalandır ve onun ayaklarını almış, ömrü boyunca sürünmesi bundandır (Türkmen, 2017: 147) (D.T. İ. 1) Benzer şekilde Uşak yöresinden derlenen

efsanede de yılanın ilahî güce ihaneti sonucu sürünmeye mahkûm oluşu anlatılır (Çelik, 2020: 193) (D.T. İ. 2). Gaziantep yöresinden derlenen bir efsanede de benzer bir anlatım söz konusudur. Cennetin kapıcısı olan yılanın şeytanın sözüne uyararak Hz. Havva ve Hz. Âdem'in buğday yemesine ve cennetten kovulmasına sebep olur (Özdemir, 2003: 142) (D.T. İ. 3). Bu ihanetin sonrasında Hz. Âdem yılanı beddua eder ve sürünmek zorunda kalır. Edirne yöresinden derlenen bir efsaneye bakıldığında benzer bir ihanet durumu ile karşılaşırız. Şeytan cennetten kovulduktan sonra Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı kandırmak için cennete yeniden girmeyi düşünür ve birçok hayvanla konuşur. Onların içlerine girip cennete ulaşmayı hedefler ancak bütün hayvanlar reddeder. Sadece yılan bunu kabul eder. Bunu duyan Allah da yılanın yeryüzü sıcaklığında sürünmesini emreder bundan dolayı ayakları kaybolur (Dervişoğlu, 2016: 295-296) (D.T. İ. 4). Bu efsanelerde dinî bir tabuya yılan, Şeytan, Hz. Âdem ve Hz. Havva tarafından ihanet edildiği görülmektedir. İlahî gücün yasağına ihanet etmek çeşitli yaptırımlarla son bulmuştur. Yılan ayaklarından olup sürünmeye mahkûm olmuş, şeytanın daha önce yaptığı ihanetler cennete bir daha girememesine sebep olmuş, Hz. Âdem ve Hz. Havva da cennetten kovulmuştur. Aslında dinî tabulara ihanet edildiğinde insanların başına iyi şeyler gelmeyeceği bir halk anlatısıyla yasalaştırılmış ve insanların dikkatini çeker hâle gelmiştir.

Uşak yöresinden derlenen bir efsanede dinî tabuya ihanet görülmektedir. Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın ilahî güç tarafından konulan yasağa ihanet edip cennetten kovulmalarının konu edildiği efsanede aynı zamanda şeytanın onları nasıl kandırdığı ve şeytanının cennete girmeme tabusunu yok saydığı görülmektedir. Şeytan yılan kılığında cennete girer. Hz. Âdem'e gider ve bu ağacın meyvesinden yersen sonsuza kadar cennette kalacaksın der ama Hz. Âdem kanmaz, sonrasında Hz. Havva'nın yanına gider ve onu kandırır. Meyveyi yer ve sonra Hz. Âdem'e yedirir. O anda üzerlerindeki giysiler yok olur çıplak kalırlar. Allah ikisini de cennetten kovar, yeryüzüne gönderir (Çelik, 2020: 170-173) (D.T. İ. 5). İnsanlığın başlangıcında ihanet vardır. İhanetle sonucunda cennetten kovulan insan, yeryüzünde yaşamını kurmuş medeniyetleri oluşturmuştur. İhanet şu an yeryüzünde devamlılığın sağlanmasının temeli olmuştur.

Edirne yöresinden derlenen bir efsanede, Şeytan'ın cennette yasak ağacın tepesinde gezinirken Hz. Havva'yı kandırışı ve Hz. Havva'nın Hz. Âdem'e yasak meyveden yedirişi, meyveyi yerken yanlış yaptığını söyleyen Hz. Âdem'in kendi boğazını sıkmasıyla âdem elmasının oluşumu anlatılır (Dervişoğlu, 2016: 284-285) (D.T. İ. 6). Dinî bir tabuya ihanet

sonucu oluşan bir vücut şekli aslında insanlık için o ihanetin hatırlanıp yapılmaması gereken şeyin hatırlatılması bakımından önem taşımaktadır. Edirne yöresinden derlenen bir efsaneye göre Şeytan Hz. Âdem yaratıldığında ona Allah'ın emrine ihanet ederek secde etmez ve bunu gören diğer melekler ikinci kez secdeye yönelirler. Bundan dolayı namazda secde ikidir (Dervişoğlu, 2016: 295). Şeytan'ın dinî bir tabuya ihaneti bu efsanede de görülmektedir.

Şanlıurfa yöresinden derlenen bir efsanede dinî tabuya ihanet görülmektedir. Hz. İbrahim Nemrut tarafından yakılmak istendiği zaman mancınıkla ateşin ortasına atılmak istenir. Ancak melekler aleti tuttuğundan bir türlü ateşe atılamaz. Melekleri ortamdan gönderebilmek için iki kardeşin zina yapması gerektiğini söylerler. Cin ve Gene adlı iki kardeş bunu kabul eder ve melekler ortamdan kaçar ve Hz. İbrahim ateşe fırlatılır. İki kardeşin zinasından türeyen ırk da lanetlenir (Kırmızı, 2021: 200) (D.T. İ. 7). Benzer bir efsaneye Erzurum'un İspir yöresinde rastlanmaktadır. *Kızıoğlan Taşı* adlı efsanede Rize yoluna doğru uzanan taşların çok eski zamanlarda bir bacı ve kardeşin ilişkiye girmesi sonucu Allah'ın onları taş etmesiyle oluştuğuna inanılır (Başkapan, 2022: 189) (D.T. İ. 8). Bingöl yöresinden derlenen benzer bir efsane de *Vayo- Bıra* yani *Bacı- Kardeş* adını taşımaktadır. Efsaneye göre Bingöl'ün batı kısmında bulunan Kasman yöresinde insan şekline benzer kayalıklar vardır. İki kardeşin cinsel ilişkide bulunmaları üzerine Allah tarafından taşla çevrildikleri söylenir (Bazancir, 2010:102-103) (D.T. İ. 9). Benzer bir efsaneye Kazaklarda rastlanır. *Mezar Faresi* adlı efsanede, bir ağanın iki kızı ve oğlu vardır. Kardeşlerinden başka erkek olmadığını bilen abla kız kardeşine onlarla birlikte olmalarını teklif eder. Erkek kardeşine teklif eden kız kabul etmemesi üzerine kardeşlerinin gözünü oyar olanları öğrenen baba da beddua eder ve hayvana dönüşüm gerçekleşir (Ergun, 1997: 636) (D.T. İ. 10). Kardeşler arasında cinsel ilişkiye girmek dinen yasaklanmıştır. Bununla ilgili,

Elçiler 'Ey Lût! Biz rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasin. Çünkü onların başına gelecek olan, şüphesiz onun başına da gelecektir. Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir. Sabah da yakın, değil mi?' dediler. Emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine sağanak halinde, rabbin katında işaretlenmiş taşlar yağdırdık. Böyle cezalar zalimlerin başından hiç eksik olmaz⁴⁵

⁴⁵Kur'an-ı Kerim, Hûd Suresi 81-83 Ayet <http://www.kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hûd-suresi/1554/81-83-ayet-tefsiri> (Erişim tarihi: 12.02.2024).

Kur'an-ı Kerim'de Lût kavminin başına gelen yaptırımın sebebi cinsel tabulara ihanet etmeleridir. Bu sebeple dini bir tabuya bireysel ihanet edilmesi bütün topluluğun etkilenip aynı şeyi yapmasına sebep olmuştur.

Şanlıurfa efsanelerinde ölen kişinin naaşına saygısızlık yapıldığına dair bir efsane derlenmiştir. Ölen kişinin mezarı açılmaz bu hem dinî hem de toplumsal bir tabudur. Ancak efsanede bu tabuya ihanet edildiği ve bunun kötü niyetle yapıldığı görülmektedir. Bir mezarlıkta kadının mezarının açılıp onun ırzına geçilmeye çalışıldığı görülür. Adam hayattayken kendine yüz vermeyen kadının ölüsüne sahip olmak ister. Bunun üzerine de şans eseri orada bulunan biri tarafından öldürülür (Kırmızı, 2021: 231-232) (D.T. İ. 11). Benzer bir şekilde toplum tarafından kutsal kabul edilen keramet sahibi kişilerin sözleri de birer tabu niteliğinde kabul edilebilir. Beypazarı'nda Karaköy adında bir köy vardır. Buraya çok yaşlı bir ihtiyar gelir. Onu dilenci zanneden köylüler ekmek vermez sadece bir kadın yardımda bulunur. Yaşlı adam kadına biraz köyden uzaklaşmalarını söyler. Köyden çıkıp uzak bir tepeye vardıklarında köyün battığını görürler. İhtiyar adam kadının iyiliğine karşılık kötülük görmesini istemez. İhtiyar pîr kadına arkasına bakmamasını tembihler. Kadın pîre köyün battığını söyleyince sözünün dinlenmediğini anlayan pîr beddua eder, kadın taş döner (Ergun, 1997: 363) ((D.T. İ. 12). Efsanede pîr sözü aslında bir tabu olarak gösterilir. Keramet sahibi insanların yapılmasını istemediği şeyleri yapmak, onlara yardımda bulunmamak insanların başına felaket getirebilir. Bu tabunun çiğnenmesi dönüşüme sebep olmuştur. Tabunun çiğnenmesi keramet sahibi insana ihanet etmek, ona sadık kalmamak olarak yorumlanabilir.

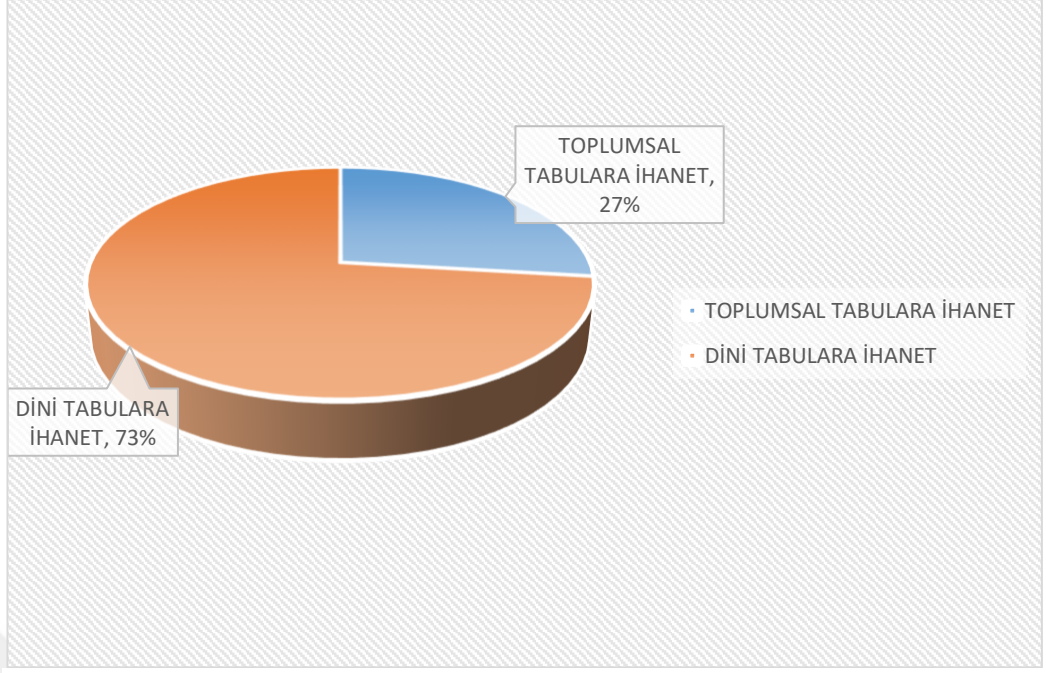
Bitlis yöresinden derlenen bir efsane *Hz. Havva ve Yasak Buğday* adını taşır. Efsaneye göre Şeytan, tavus kuşu, yılanın yanına gelir ve cennete girmek istediğini söyler. Tavus kuşu bu isteği reddeder ancak yılan kabul eder. Yılan Şeytan'ı midesine sokar, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yanına gider. Hz. Havva'ya ağaçta bulunan buğdayı koparıp yemesini söyler, bunu yapan Havva'dan kan akmaya başlar. Bu sebepten kadınlar aybaşı yaşar ve her ay kanarlar (Doğan, 2020: 327) (D.T. İ. 13).

Giresun yöresinden derlenen bir efsaneye bakıldığında, yaylaya gitmek için yola çıkan bir adam kız kardeşine tecavüz etmeye kalkar. Durum yayladakiler tarafından görülünce adamı taşıyarak lanetlerler (Gökşen, 1999: 145) (D.T. İ. 14).

Sivas yöresinden derlenen bir efsanede dini tabuya ihanet mevcuttur. Evliya'ya ait olan çamların kesilmesi sonucu başına felaketler gelen Koca Veysel felç olur. Çam Baba'nın ağaçlarını kestiği için ilahî güç cezalandırır (Özen, 2001: 45) (D.T. İ. 15). Çam Baba'nın ağaçlarının kesilmesi yasak olduğu halde bunun çiğnenmesi keramet sahibi birinin yasağının ihlalidir dolayısıyla ihanet vardır.

Kazakistan Jambıl bölgesinden derlenen bir efsane Karadağ'ın oluşumuyla ilgilidir. Hz. Âdem ve Hz. Havva dünyaya çırpıl çıplak geldiklerinde Allah hiçbir ağacın yaprak vermemesini emreder ve hiçbir ağaç yaprak vermez. Ancak bir dağ dayanamaz ve Allah neden emrine itaat etmediğini sorduğunda senin kıymetlin Hz. Âdem'in daha fazla üzülmesini istemediğini söyler. Bunun üzerine Allah ne kadar dediklerini doğru da bulsa dağı yerle bir eder ve karartır (Ospanaliyeva, 2011: 252-253) (D.T. İ. 16). Kazakistan Jambıl bölgesinden derlenen bir efsane çileğin oluşumu ile ilgilidir. Hz. Âdem çileğin üzerinde Hz. Muhammed'in adının geçtiğini görür, Allah Hz. Âdem'e onun kendisinin çocuklarından biri olduğunu ve her kim ki ona dua ederse günahını kabul ederim der. Hz. Âdem'in içine bir fesat düşer, ben atayım onun neden bu kadar yetkinliği diye. Allah bunu fark edince Cebrail'i çağırır ve Hz. Âdem'in kalbindeki kötücül duyguları toprağa gömmesini ister. Bu duygulardan çilek oluşur (Ospanaliyeva, 2011: 354) (D.T. İ. 17).

Tabuların çiğnenmesi sonucu başa gelen yaptırımlar toplumun her kesimini etkiler. Tabular bütün toplum için geçerlidir bu sebeple her birey tarafından ciddiye alınması gerekir. Tabuların nesilden nesile aktarılması bireysel ve toplumsal otokontrolün sistemli olmasını sağlar (Ergöz, 2019, 103). Tabulara ihanet edilmesi sadece bireysel değil toplumun her kesimini etkileyebilecek cezalarla toplumun karşılaşmasına sebep olabilir. Kutsal kitaplarda, ayet ve hadislerde bulunsa bile bazı kutsallar ve tabuların düşüncede kabul edilip işleyişte önemsenmediği görülür (Şahin, 2010: 208). Düşüncede kabul gören şeylerin işleyişte de kabul görmesi hem bireysel hem de toplumsal zarar görmenin önüne geçebilir. Bir bireyin tabuya ihaneti sadece kişisel alanını değil, ait olduğu toplumu da etkilemiştir. Bir gelin alayının yok oluşu, bir köyün taşlaşması vb. yaptırımlar tabuların ciddiye alınmaması ve onlara ihanet edilmesi sonucunda gerçekleşir. Efsane metinlerinde de görüldüğü üzere ihanetin tabuya bireysel olarak gerçekleştirilmesi bütün toplumun o yaptırıma maruz kalmasına sebep olur.

Şekil 5.4: Türk dünyası efsanelerinde tabulara ihanetin yüzdelerle dağılımı

Tabulara ihanetin toplumsal ve dinî boyutları Şekil 5. 4'te yüzdelerle olarak verilmiştir. Dinî tabulara ihanetin Türk dünyası efsanelerinde toplumsal tabulara göre daha yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir.

5.1.2.2. Din büyüklerine ihanet

Din büyükleri kişilerin doğru yola gidebilmeleri için onları iyiye güzele sevk etme vasfına sahip olan rehberlerdir. Onların söyledikleri şeyler insanlar için birer emir niteliğindedir. Din büyükleri mensup oldukları dini, diğer kişilere anlatmakla yükümlü kişilerdir. Bu durum onların toplum içerisinde saygın bir konum kazanmalarını sağlar. Ancak toplumda onlara saygı göstermeyen ve onlara yönelik olumsuz davranışlarda bulunan insanlarla karşılaşabilirler. Din büyüklerine ihanet edilmesi de bu durumlardan biridir.

Türk kültüründe büyüklerin sözüne hürmet edildiğinin en büyük yazılı kaynaklarından biri Dede Korkut Hikâyeleri'dir. Dede Korkut her hikâyenin sonunda ortaya çıkan, ders verici sözleriyle Allah'ın birliğini, sevgiyi vb. değerlerin önemini vurgulayan Türk büyüğü olarak kabul görmüştür. Çeşitli kerametlerinin oluşu Dede Korkut'u yüceleştirir. "Dede Korkut Hikâyelerinde toplum büyüklerine duyulan saygı ile ilgili de açıklamalar bulunmaktadır. Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olması Hikâyesinde 'Kalabalık Oğuz beyleri

sordular: Bu kızı istemeye kim gidebilir? Düşündüler, taşındılar. ‘Dede Korkut gitsin’ dediler. Dede Korkut söyledi: ... İki güzel, ayağına çabuk at getirin. Dede Korkut’un sözü uygun görüldü’ sözleriyle toplumun ileri gelen büyüğü olan Dede Korkut’a duyulan saygı ifade edilmektedir” (Deveci, Belet ve Türe, 2013: 303-304). Dede Korkut gibi halkı tarafından benimsenen ve sözlerine hürmet edilen bir Türk büyüğüne saygı duyulduğu anlatıda görülmektedir.

İslamiyet’te de benzer vasıflar peygamberlere yüklenmiştir. Peygamberler; sabır, güven vb. birçok olumlu erdemi karakterlerinde taşırlar ve yaptıklarıyla topluluklara örnek olurlar. Bu yüce insanlara karşı gelmek, onlara saygısız davranmak veya ihanet etmek hem toplum tarafından uygulanacak yaptırımlara hem de günah işlemeye sebep olur. “Fetva mecmualarında Allah’a, meleklerine, ahiret inancına, Hz. Peygamber’e ve diğer peygamberlere, âlimlere ve iyi kimselere yönelik alay ve hakaretleri küfürle itham eden, yine mukaddes değerlerden bahisle işlenen hakaretleri aynı kapsamda mütalaa eden çok sayıda fetva bulunmaktadır” (Akpınar, 2022: 777). Peygambere ve din büyüklerine yönelik herhangi bir olumsuz davranışın İslam hukukunda güzel karşılanmadığına yönelik fetvaların oluşu din büyüklerine ihanetin çok büyük cezalar, ayıplamalar ve günahlarla sonuç bulacağını gösterebilir.

İncelenen efsane metinlerinde din büyüklerine yönelik ihanetlerin insanlar ve hayvanlar tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Bu sebeple iki boyutta ele alınmasının daha faydalı olacağı düşünülmüştür. Hayvanların yaptıklarıyla din büyüklerine ihanette bulduklarına yönelik Anadolu’da bazı efsaneler anlatılmaktadır.

Bunlardan biri de Nazilli yöresine ait bir efsanedir. Vakti zamanında keklik kuşunun Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in saklandığı kavak ağacının yerini söylemesi ve onların katline sebep olması üzerine anlatılan efsanede keklik kuşunun onların kanında debelendiği için gagasında ve gövdesinde kızılıklar olduğu söylenir (Keser, 2017:98) (D.B.İ.1). Benzer bir efsane Osmaniye yöresinden derlenmiştir. Kekliğin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in yerini düşmanlarına söylediği ve onların kanları sebebiyle renginin kızıla çaldığı anlatılır (Dündar, 2021: 114) (D.B.İ.2). Efsanenin Osmaniye’deki bir başka varyantında da kekliğin Hz. Ali’nin yerini söylemesi ve düşmanlarının Hz. Ali’nin yerini öğrenmesi, Hz. Ali’nin kecliğe beddua etmesi şeklinde bir olay akışı mevcuttur (Dündar, 2021: 114) (D.B.İ.3). Yozgat yöresinden derlenen benzer bir *Keklik Efsanesinde* de Hz. Ali’ye ihanet eden kekliğin Hz.

Ali'nin kavakta olduğunu müşriklere söylemesi anlatılır (Karadavut, 1992: 189) (D.B.İ.4). Benzer bir efsane Taşeli yöresinden derlenmiştir. Düşmandan kaçan Hz. Ali'nin çınar ağacının gölgesinde saklandığını keklik düşmanlara dile getirir. Bunun üzerine Hz. Ali yaralanır ve ihanetinin bedeli gagası ve ayaklarının kırmızı kalmasıdır. Hz. Ali'nin kanı olduğuna inanılır (Erol, 1996: 170) (D.B.İ.5). Efsanenin benzerine Gaziantep yöresinde de rastlanılmıştır. Hz. Ali kafirlerden kaçarken kavak ağacına çıkar keklik de Ali kavakta diye onlara söyler. Bunun üzerine Hz. Ali yaralanır ve keklik de onun kanını içer. Allah tarafından bu ihanet sonrasında gagası ve ayakları kırmızı olur (Özdemir, 2003: 140) (D.B.İ.6). Kekliğin ihanetiyle ilgili bir başka efsaneye de Elâzığ yöresinde rastlanır. Hz. Zekeriya'nın nerede olduğunu kavağa saklandığını düşmana söyleyen ve şehit olmasına sebep olan keklik kuşudur (Görkem, 1987: 238) (D.B.İ.7). Benzer bir efsane de Malatya'dan derlenmiştir. Kekliğin Hz. Ali'ye ihaneti görülür. Hz. Ali'nin kavak ağacında olduğunu düşmana söyleyen kekliğin Hz. Ali'nin kanının akıtılmasına sebep oluşu anlatılır (Yağbasan, 1991:103) (D.B.İ.8). Kekliğin din büyüklerinin yerini düşmanlarına söyleyerek onların katline sebep olması bir ihanet olarak bu efsanede görülmektedir. Benzer bir efsaneye İçel yöresinde de rastlanır. Efsane incelendiğinde Hz. Ali'ye kekliğin ihaneti kavak ağacında oluşunu düşmana söylemesi ve onun kanının akmasına kekliğin sebep oluşu anlatılır (Çıblak, 1995: 139) (D.B.İ.9). İhanet, ihanete uğrayanın canından olmasına da sebep olmuştur. İhaneti eden de damgalanıp ömrünün sonuna kadar bu lekeyle yaşamaya mahkûm kılınmıştır. İhanet her ne kadar ihanete uğrayana zarar verse de ihanet edenin de zarar gördüğü ve onu etkileyen bir durumdur. Kuşun hayatı boyunca kızıl leke ile dolaşması aslında ihanetin mutlaka failde de izler bıraktığını göstermektedir. Türkmenistan'dan derlenen bir efsaneye bakıldığında düşmandan kaçan bazı varyantlarda Süleyman peygamber olarak anlatılan pirlerden biri bir ağacın onu içine alması için rica eder. Ağaç piri içine alır. Bunlara şahit olan saksığan düşmana haber verir. Pir o zaman saksığana beddua eder (Erol, 2012: 678) (D.B.İ.10). Benzer şekilde din büyüğüne ihanetin bir kuş tarafından gerçekleştirildiği görülür.

Diyarbakır yöresinden derlenen efsanelerde de din büyüklerine ihanet mevcuttur. Hacca giden bir adam geri dönmez. Orada bulunan derviş Şeyh Mesud'dan yardım ister. Adamın gözlerini kapattırır Şeyh onunla köyüne gider. Bu sırrı kimseyle paylaşmamasını söyler. Adam herkese anlatır. Sırrı duyulan Şeyh ölür (Helimoğlu Yavuz, 2017: 75) (D.B.İ.11). Başka bir efsanede de Şeyh Abdurrahman geceleri düşmanlarla savaşa gider. Bu sırrı kimse bilmez. Bir gece savaştan dönüp odasında soyunurken hizmetkarı kılıç izini görür. Bunu herkese söyler, Şeyh ölür (Helimoğlu Yavuz, 2017: 87) (D.B.İ.12). Aynı yöreden derlenen

bu efsanede de kırklar ziyaretinde Müslüman komşularının oğlu Adil'le sevişen Suzi, ilahî güç tarafından çarpılır, cezalandırılır (Helimoğlu Yavuz, 2017: 199) (D.B.İ.13). Din büyükleri saygı gösterilmesi gereken toplumun önde gelen isimlerindedir. Onlara ihanetin cezasız kalmayacağı efsanelerde de görülür.

Nazilli yöresinden derlenen efsanede bir hayvanın ihaneti görülmektedir. Hz. İbrahim Nemrut tarafından yakılmak istendiğinde hiçbir hayvan odunları çekmek istemezken katır ben çekerim diyerek ateşin yakılabilmesi için bütün odunları çekmiş bunun sonucunda da Hz. İbrahim katıra beddua ederek 'Dünyadan ahirete intikal et, zürriyet yüzü görme!' demiştir (Keser, 2017: 100) (D.B.İ.14). Hiçbir hayvan Hz. İbrahim'e Nemrut'la iş birliği yaparak ihanet etmezken katır iş birliği yaparak ateşin yakılmasına vesile olur. Bu da bir din büyüğüne yapılmış bir ihanet olarak görülmektedir. Aynı efsanede odunların yakılması için hiçbir ağaç kendini vermezken çam ağacının buna vesile olarak kendi odunlarını verdiğini ve bunun sonucunda Hz. İbrahim'in çam ağacına da beddua ederek seni kestikleri zaman sürgü yüzü görme, ömrün olmasın!" dediği görülmektedir. Benzer bir efsaneye Amasya yöresinde rastlanılmaktadır. Benim odunumu götürüp yakabilirsiniz (Balaban, 2013: 522) (D.B.İ.15) diye dile getiren çam ağacının ihaneti efsanede bu cümle ile görülmektedir. Bu efsanelerde bir bitkinin ihanetinden de söz etmek mümkündür. Ağacın ihaneti ağacın kutsallığına da gölge düşürmektedir. İlahi güç ile yeryüzünün birleştiricisi olma, dişillik ve hayatın devamlılığının simgesi vb. birçok güzel özelliğe sahip olan ağaç, bu efsanede ihanet eden olarak görülmektedir. Hatay yöresinden derlenen bir efsanede de çam ağacının ihaneti söz konusudur. Hz. İbrahim'i yakmak için odun toplatan Nemrut'un adamlarına hiçbir ağaç bir dahi vermezken sadece çam ağacı dallarından vermiş ve bedduaya uğrar (Deger, 2014: 230) (D.B.İ.16). İhanetin beddua ile ihanete uğrayan tarafından tepkiyle karşılandığı efsane de mevcuttur. Katırın Hz. İbrahim'e olan ihaneti Burdur yöresinden derlenen bir efsanede de görülmektedir. Nemrut Hz. İbrahim'i yakmak için birçok hayvana odun yüklemiştir. Deve, at, eşek vb. hayvanlar) üzerinden odunları yolda atar ancak katır sonuna kadar hırsıyla taşır ve Hz. İbrahim de ona beddua eder (Acar, 2013: 166) (D.B.İ.17). Aynı efsanenin farklı varyantı Hatay yöresinden derlenmiştir. Bu efsane sonucunda da katırın üremeyişinin sebebinin hem ihaneti olduğunu hem de Hz. İbrahim'in bedduası olduğu görülür (Deger, 2014: 226) (D.B.İ.18). Benzer bir efsaneye Yozgat yöresinde rastlanılmaktadır. Katırın lanetlenmesinin sebebinin Hz. İbrahim'e olan ihaneti olduğu anlatılır (Karadavut, 1992: 192) (D.B.İ.19). Bahsedilen katırla ilgili derleme Şanlıurfa yöresinde de mevcuttur ancak aynı efsanenin içinde başka bir hayvanın da ihaneti

geçmektedir. Hz. İbrahim ateşe atıldığında bütün hayvanlar ateşi söndürebilmek için üflerken sadece kertenkele ateşi harlamak için üfler. Hz. İbrahim de ona beddua eder (Kırmızı, 2021: 264) (D.B.İ.20). Bitlis'ten derlenen bir efsanede katırın Hz. İbrahim ateşe atıldığında Nemrut'un tek destekçi hayvanı olduğu ve Hz. İbrahim'in bedduasını aldığı anlatılır (Doğan, 2020: 373) (D.B.İ.21). Bitlis yöresinden derlenen bir başka efsanede de Hz. İbrahim ateşe atıldığında Nemrut'un yaktığı ateşi üfleyerek o ateşin harlanmasını sağlayan hayvan kertenkeledir. Küçük hayvanın üfürüğünün bir işe yaramadığı söylenince de olsun ben kendi gücümle Nemrut'a yardım ederim, der (Doğan, 2020: 378) (D.B.İ.22).

Yılanın cennetten kovulmaya sebep olduğuna dair de birtakım efsaneler bulunmaktadır. Bu efsanelerden biri de Hatay yöresinden derlenmiştir. Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten kovulmasına sebep olan şeytanı cennete alan hayvanın yılan olduğu ve ikisinin de yılan beddua ettiği, ömrün boyunca sürün dediği efsanede anlatılır (Deger, 2014: 229) (D.B.İ.23). Bitlis yöresinden derlenen bir başka efsane de yılanın ihaneti ile ilgilidir. Yılan cennetin bekçisidir. Şeytan insanlardan nefret eden yılanla iş birliği yapar ve cennete girer. Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı kandırarak yasaklı meyveyi yemelerine sebep olur. Bunun üzerine Şeytan lanetlenir, yılan da sürünmeye mahkûm edilir (Doğan, 2020: 379) (D.B.İ.24). Isparta yöresinden derlenen bir efsanede cennetin bekçisi olan yılanın cennete Hz. Âdem ve Havva'yı kandırmak için giren Şeytana yardımcı olduğu bu sebeple bu ihaneti sonucu ayaklarının kesildiği anlatılır (Göde, 2002: 357) (D.B.İ.25). Yılan din büyüklerine ihanet ederek onların günah işlemeye itenler arasında görülmüştür.

Din büyükleri toplumu bir araya getiren lider bir yapıya sahiplerdir. Her zaman derleyip toparlayan konumunda olmuşlardır. İnsanların onların sözlerine hürmet etmiş ve toplumsal uyumun sağlanması bakımından ön ayak olmuşlardır.

İslamiyet'in ilk peygamberlerinden olan Hz. İbrahim'e yönelik bir ihanet Uşak efsanelerinde görülmektedir. Hz. İbrahim Nemrut tarafından yakılmak istenir. Bunun sonucunda kocaman bir ateş yakan Nemrut Hz. İbrahim'i o ateşin ortasına bırakır ve sonrasında o ateş bir göl, odunlar da balık olurlar. Hz. İbrahim oradan kaçır ve bir mağaraya saklanır. Bunu göre Şeytan Hz. İbrahim'in mağarada olduğunu söyler ve yakalamak için peşinden gidenler o mağaranın bir örümcek ağıyla örülü olduğunu ve güvercin yumurtalarının mağaranın girişinde bulunduğunu görürler. Oraya uzun süredir bir insanın uğramayacağını düşünüp geri gider (Çelik, 2020: 354-357) (D.B.İ.26). Şeytan'ın Hz. İbrahim'e ihaneti görülmektedir.

Sadece ilahî güce değil, dinin peygamberlerine de ihanet eden Şeytan dinî temalı efsanelerde bir hayli yer almaktadır.

Uşak yöresinde Hz. Eyüp'ün eşi Rabia Hanım'ın da geçtiği bir efsane anlatılır.

Hz. Eyüp sabrı ile ünlü bir peygamberdir. Şeytan Allah'a sen Eyüp'e birçok olumsuz şey yaşatırsan o sana kulluk etmekten vazgeçecektir şeklinde konuşur. Bunun üzerine Allah Hz. Eyüp'e birçok dert verir ama o hep şükreder. Hasta yatağında yatarken bir gün eşi Rabia Hanım müşriklerden ekmeğe istemeye gider. Şeytan müşriklere Rabia Hanım'ın saçlarının güzelliğinden bahseder, müşrikler de Rabia Hanım'ın saçından bir tutum almadan ekmeği vermeyeceklerini hastasının aç kalacağını söyler; bunun üzerine Rabia Hanım saçından bir tutam müşriklere verir ve Hz. Eyüp'e Şeytan gelip bunu farklı anlatıp Rabia Hanım'ın kötü şeyler yaptığını düşündürtmeye çalışır (Çelik, 2020: 364-366) (D.B.İ.27).

Bu efsanede bu kısma kadar Rabia Hanım'ın eşi ve peygamberi olan Hz. Eyüp'e ihanet ettiği üzerine bir kurgu vardır. Ancak sonrasında gerçek açığa çıkmış ve Şeytan'ın yaptığı olumsuz durum görülmüştür. İhanet bazen bir hastanın kurtarılmasında veya aç olan birinin karnının doyurulması gerektiğinde zorunlu hâl veya çare olarak aslında bu efsanede yerini almıştır. Rabia Hanım'ın saçını kesmesi veya müşriklere göstermesi aslında Hz. Eyüp'e ihanettir. Ancak bunu yapmasının altındaki temel Hz. Eyüp'e yardımcı olabilme isteğidir. Bu sebeple ihanet burada zor durumda olana yardımcı olmak için kullanılan bir çıkış yoludur.

Din büyüklerine ihanetin görüldüğü bir başka efsaneye Karabük yöresinde rastlanılmaktadır. Şeyh Mehmet Efendi'nin üzüm bağına girip onun üzümünü çalanlar bir de ona küfrederek, din büyüğü keramet göstermiş ve hırsızlık yapanlar Şeyh'in evine geri gelir (Yıldırım, 2021: 35) (D.B.İ.28). Din büyüğüne yapılan saygısızlık boyutunda bir ihanetten söz edilebilir. Onun makamına ve saygınlığına yapılan bu ihanetin sonucunda yapanlar pişmanlık yaşamışlardır.

Niğde yöresinden derlenen Baba Sultan efsanesinde Kemal Ümmî ve Nesimî Baba Sultan'a konuk olurlar. Onun yokluğunu fırsat bilip koçunu keserler. Bunun sonucunda nasıl öleceklerini onlara işaret edilir (Sönmez, 1994: 377) (D.B.İ.29). Erzincan yöresinden derlenen bir efsanede bir Molla'nın geyikleri vardır. Bu geyiklerden birini kışın keser, diğerini ise 22 Haziran'da geri dönmesi için dağlara salar. Ve o geyik mutlaka çiftiyle gelir. Bir gün köydekiler bu iki geyiği de keser ve bir daha o köye rahmet uğramaz (Kara, 1991:

58-59) (D.B.İ.30).Yakut efsanelerinden *Sabırya- Bootur'un Babası Şaman Ahtaan* adlı efsanede Şaman'ın boğasını kesip yemeleri onun çok kızmasına ve ülkeyi terk etmesine sebep olur (Duranlı, 2004: 376) (D.B.İ.31).Keramet sahibi insanlara yönelik ihanet vardır. Onlar için o hayvanların kesilmesi bir tabudur ve bu tabuya ihanet etmek onlara saygısızlık olarak görülmüştür. Bu saygısızlık sonucu yaptırımlar da genellikle canından olma, felakete uğrama şeklinde gerçekleşmiştir.

Niğde efsanelerinden birinde bir gün erenler Koca Hasan'ın rüyasına girer ve ona altın vereceklerini söylerler. Bunu kimseye anlatmamasını tembihlerler. Bu söze itibar etmeyen adam anlatır ve altınlar kâğıda dönüşür (Sönmez, 1994: 391) (D.B.İ.32). Din büyüklerinin sözleri uyulması gereken kanunlar gibidir. Bu söze inanmamak veya ihanet etmek, dinlememek kişinin başına kötü şeyler gelmesine sebep olabilir. Bu efsanede de görüldüğü gibi önce sevindiren din büyüğü, kişinin sözüne ihanet etmesi sonucu altınlarının kâğıda dönüşmesine sebep olmuştur.

Kıbrıs'tan derlenen efsanelerde de din büyüklerine ihanet vardır. Zengin bir çiftçi buğdayları koca bir buğday tepesi haline getirir. Yaşlı bir adam gelir ve buğday ister ancak vermezler. Bunun üzerine yaşlı kişinin Hızır olduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla buğday tepesi toprağa dönüşür (Nesim ve Öznur, 2009: 26) (D.B.İ.33). Üzüm bağı olan yaşlı kadın kendinden üzüm isteyen yaşlı dedeye üzüm vermez. Derviş ona beddua eder ve üzüm bağı tuz gölüne dönüşür (Nesim ve Öznur, 2009: 29) (D.B.İ.34). Benzer konulu iki efsanede de Hızır'a ve keramet sahibi insana ihanet görülür.

Din büyüklerine yönelik ihanetlerin varlığı efsane metinlerinde görülmektedir. Birçok halk anlatısında ve kutsal kitapta saygı duyulması gereken kişiler olarak din büyüklerine ihanet efsanelerde ders niteliğinde verilmiştir. Onlara itibar etmeyen ve saygı göstermeyen kişilerin sonları kötü olmuştur.

5.2.1.3. Vatana ihanet

İnsanlar toplum içerisinde zaman zaman uygun olmayan davranışlarda bulunmuş, toplum tarafından kabul gören, alışlagelmiş kalıplara karşı olmuşlardır. “Her insan zaman zaman içinde bulunduğu toplumu şoke etme dürtüsünü içinde barındırır. Toplum yasa dışı hareketi

kınasa da toplumsal sağlık ve canlılığın gelişimini de bu hareketten alır. Yani insanlar sadece iyiye güzele doğru bir gelişim göstermez, aynı zaman da olumsuzla aşağıya doğru da gelişim gösterirler” (May, 2018: 253). Toplumsal birliğin ve devamlılığın sağlanabilmesi açısından olumsuzla karşılaşmak önem taşımaktadır.

Vatana ihanet efsanelerde ihanetler arasında en fazla görülenlerden biridir. Kendini korumak adına, bir yeri kazanmak veya bir mevkiden ayrılmamak, âşık olduğu insan için vatanına ihanet edenlerin efsanelerde yer aldığı görülmektedir. “İhanet kavramı, çok eski dönemlerden beri varlığını sürdürmüştür. İnsanların aile çerçevesinde örgütlenmesi ile *pater familias*’a yönelik suç biçiminde açıklanan bu kavram, devletlerin güçlenmesi ile devlete ve devlet başkanına karşı işlenen suç yani vatana ihanet olarak görülmeye başlanmıştır (İtişgen Dülger, 2017: 137-138). İhanet kavramı öncelikle bireysel olarak varlığını sürdürürken toplumların oluşumuyla bireysellikten sıyrılıp toplumsal boyutta etkileri olan bir kavram halini almıştır. Örneğin bir rahibin yalan söylemesi veya sahtekâr bir karakterde olması öncelikle kendine ve bulunduğu role yönelik bir ihanetken zamanla topluluklara hitap etmeye başladıkça içinde bulunduğu topluluğa yönelik de bir ihanet olma boyutuna erişmiştir. Bir rehber görevinde özü sözü bir olması gereken birinin davranışları toplumu elbette etkileyecektir. Bu sebeple bireysel boyuttaki bir ihanetten sadece ferde yönelik olumsuz sonuç beklenmemelidir. İçinde yaşadığı toplum tarafından uygulanan yaptırımlar elbette kişinin içinde yaşadığı topluma yönelik de sorumluluk duymasına sebep olacak ve kişinin davranışları bu yönde şekillenecektir.

Alaşehir yöresinden derlenen efsanede vatana ihanet mevcuttur. Yunanlılar her yeri ele geçirmeye başlar. Yunan kızları da su doldurmaya geldikleri esnada atalarımız onları görür ve yakalamaya çalışır, teki kaçar, tekini ele geçirirler. O kız da ‘Canımı bağışlarsanız size Yunan askerlerini kaçırmanın yolunu söyleyeceğimi, keçilerin boynuzlarına mum takıp gece aşağıya doğru Yunan askerlerinin olduğu yere salın’ der. Gece ışıkları gören Yunan askerleri çok kişi bizi öldürmeye geliyor diye savaşımadan oradan kaçarlar (Türkmen, 2017: 148) (V.İ. 1). Yunan kızı kendi canını korumak için vatanına ihanet etmiş ve Yunan askerlerinin kaçmasına sebep olmuştur. İnsan kendini düşündüğünde ve bencil olduğunda ihanete sığınıp hayatta kalmaya devam edebilir. Bunun etik boyutu elbette tartışılır. Bunu yaptığında aslında vatan askerlerinin emeline ters hareket etmiş bulunmaktadır. Bazen ihanet kendini korumak anlamında başvurulan bir yol olarak bu efsanede görülmektedir. Kendini korumak anlamında başvurulan bu yolun toplumsal anlamda bir sıkıntıya yol açtığı veya sonrasında

açacağı ise aşikârdır.

Uşak efsanelerinden birinde sandık adlı yeğenlerini bile vurdurtan hain bir Türk'ün Yunan askerleriyle nasıl iş birliğinde bulunduğu, sonucunda Yunan komutanının esir düştüğü ve esir düşen Yunan komutanın teslimine karşı, Atatürk'ün Yunanlara esir düşen Türkleri kurtarışı anlatılır (Çelik, 2020: 175- 176) (V.İ. 2). Yunanlarla iş birliği yapan Türk'ün vatana ihaneti açıkça efsanede görülmektedir. Aynı yörenin bir başka efsanesinde de benzer bir ihanete rastlanmaktadır. Takmak köyünü işgal edenlere karşı köyün önde gelenleri Kuvay-ı Milliye'ye katılır. Köyde yaşayanlardan biri olan Kâmil düşmanla iş birliği yapıp köylülere zulmeder ve köyün kurtuluşu için mücadele eden Hacı Müftü'yü de öldürür (Çelik, 2020: 176-177) (V.İ. 3). Vatana ihanetin görüldüğü bu efsane de aynı yörede Kurtuluş Mücadelesi'nde benzer anlatıların varlığını göstermektedir. Halk o dönemlerde düşmanla mücadele içindeyken çok ihanete uğramış bu sebeple de benzer anlatılarla bu durum vurgulanmıştır. Halk bunun yanlışlığını vatana ihanetin hainliğin en büyüklerinden olduğunu dile getirmiştir. Benzer şekilde hainliklerden birine de Çanakkale Çan yöresinden derlenen bir efsanede rastlanır. *Kızılelma- Subayın Bedduası* adlı efsanede köylülerin I. Dünya Savaşı esnasında cepheye gelen mermileri ele geçirmek için kendi ordularının subayını öldürmeleri ve subayın da onlara beddua edişi anlatılır (Atlı, 2012: 93) (V.İ. 4).

Diyarbakır yöresinden derlenen bir efsanede vatana ihanet vardır. Narman Kalesi'nin Beyi'nin adamlarından biri altın karşılığında ona ihanet eder. İskender Paşa durumdan faydalanır ve Bey'i öldürür (Helimoğlu Yavuz, 2017: 221) (V.İ. 5).

Vatana ihanetin görüldüğü bir başka anlatıya da Kastamonu yöresinde rastlanmıştır. Tekfurun Moni adlı kızının Türk komutanına âşık olması ve kendi kalesinin anahtarlarını ona vermesi bunun neticesinde de babasının kızı öldürüşü anlatılır (Yüksel, 2011: 154) (V.İ.6). Bu efsanede vatana ihanetin sebebi aşktır. Bazı duygular ihanetin temelini oluşturur bunlardan biri de aşktır. Vatana ihanet ihanetlerin en kötülerinden olmasına rağmen aşk bunu tetiklemiş ve ihanet durumu gerçekleşmiştir. Kayseri yöresinden derlenen bir efsanede Battal Gazi Kayseri Kalesi'ni ele geçirmek ister. Tekfurun kızı Battal Gazi'ye âşık olur. Kalenin bütün giriş, çıkış her yerini ona anlatır ve Battal Gazi'nin kaleyi fethetmesine yardım etmiş olur (Oral, 2016: 173) (V.İ. 7). Kızın aşkı vatana ihanet etmesine sebep olmuştur. Benzer bir efsaneye Niğde yöresinde rastlanır. Battal Gazi düşmana esir düşer. Düşmanın kızı ona âşık olur ve kurtulması için zindanın anahtarlarını çalar. Battal Gazi ile

kaçıp Müslüman olur (Sönmez, 1996: 388). (V.İ. 8). Düşmana âşık olan bir genç kızın vatana ihaneti Karakalpaklardan derlenen bir efsanede görülür. *Güldirsin Kalesi* adlı efsaneye bakıldığında yaşlı bir padişahın çok güzel bir kızı vardır. Adı Güldirsin'dir. Bir gün padişahın kalesi kuşatma altına alınır. İnsanlarda yiyecek kalmamıştır. Kuşatma devam ederken padişah öküzlerine ellerinde kalan son buğdayları yedirir. Sonra düşmana salar. Düşman öküzleri kesip midelerinde buğdayı görünce bunlarda daha çok buğday var baş edemeyiz geri dönelim diye düşünmeye başlar, o sırada düşman komutanına âşık olan Güldirsin hileyi anlatır. Kale ele geçirilir, Güldirsin'in vatana ihaneti hoşuna gitmeyen komutan onu öldürür (Dönmez Fedakâr, 2008: 364-365) (V.İ. 9). Aşkın vatana ihanete yol açtığı bir başka efsaneye de Kazakistan'da rastlanır. *Şağan ve Matay Dağları* adlı efsanede Kalmuk ve Kazaklar savaşırken Kalmuklar Kazak kuvvetlerinden askerleri rehin alırlar. Bunların içindeki yakışıklı Matay'a, Kalmuk Beyin'in kızı Şağan âşık olur ve kaçmaları için yardım eder. Kaçarlarken yakalanan gençler öldürülürler (Ergun, 1997: 639) (V.İ. 10).

Kayseri yöresinden derlenen bir başka efsanede de Kesik Baş isimli biri Bizanslı biri vardır. Melik Gazi'ye şart koşarak yardım edeceğini ve kaleyi alırtabileceğini söyler. Bunu kabul eden Melik Gazi Kesik Baş'ın yardımıyla kaleyi alır (Oral, 2016: 181) (V.İ. 11). Kesik Baş Bizans'a ihanet ederek kendi çıkarı uğruna Melik Gazi'ye yardım etmiştir. Afyonkarahisar yöresinden derlenen efsanelerden biri de *Battal Gazi* adını taşır. Battal Gazi'ye âşık olan Bizans İmparatoru'nun kızı ona yardım etmek ister, babası ve kendi devletine ihanet eder. Ancak Battal Gazi'yi yanlışlıkla öldürür (Nasrattınoğlu, 1973: 13-15) (V.İ. 12).

Vatana ihanet en ağır yaptırımlarla karşılanmıştır. Buna örnek olarak "Vatanına ihanet eden Bayoğlu'nun namertliğinden utanan annesi beddua eder. Annesinin bedduası ile o oğlan baykuşa dönüşür. Vatana ihanetin cezalandırılması efsanede görülmektedir. Efsanenin iki işlevi vardır; açıklama yapmak ve ders vermek. Bu efsanede baykuş toplum tarafından uğursuz kabul edilmektedir. Evlerden, çatılardan kovulması cezaya örneken aynı zamanda oluşumu da açıklanmıştır. Ceza motifi ile ders verirken, ortaya çıkışının anlatılması ile uğursuz sayılma sebebi açıklanmıştır" (Başaran ve Erol Çalışkan, 2017: 1726). İhanetin hangi boyutu olursa olsun efsanelerde mutlaka bir yaptırımla karşılandığı görülmüştür.

5.2.1.4. Vatan uğruna ihanet

Aynı topraklarda, birlik ve beraberlik duygusu içinde yaşayan milletler için vatan kutsaldır. Şanlı Türk tarihine bakıldığında vatan sevgisinin ne kadar yüce olduğu görülür. Çanakkale Savaşı'nda varını yoğunu ortaya koyarak mücadele eden millet vatanını korumak için yüz binlerce şehit kanını toprağa akıtmıştır. Vatan en büyük emanetlerdendir ve bu emanete ihanet etmek de en büyük hainliklerdendir. Vatan Türklerde diğer milletlere göre daha büyük önem taşır. İman ve namus kavramları vatan sevgisi ile bütünleşir. Vatan sevgisi duyguların en yücesi, vatana ihanet de en ağır suçlardandır (Taşçıoğlu, 2018 : 228) Vatan sevgisi sebebiyle toplum tarafından ahlaken doğru bulunmayan ihanet kavramı meşru hale gelebilmektedir. İhanet bazen zorunlu anlarda çıkış noktası olabilir. Birey, kendini bir topluma ancak diğerlerinin tavrını aldığı anda ait hissedebilir. Toplumda bulunan diğer bireylerle ilişkisi sebebiyle vatandaş olarak toplum içinde bir varlık olur. Birey de topluma çeşitli tepkilerde bulunur ve ait olduğu toplumu değiştirir (Mead, 2017: 217). Toplumun içinde bulunduğu durum bazen bazı davranışların olumlu iken olumsuz; olumsuzken olumlu görülebilmesine sebep olabilir. Bu noktada toplum birey etkileşimin önemi büyüktür.

Milletler üzerinde yaşadıkları toprak parçalarını vatanı olarak benimseyip her türlü düşmana karşı korumak isterler. Bazı durumlarda insan düşmanın güven duygusunu kazanarak iletişime geçebilir. Bu iletişim ise içinde yaşadığı toplumun çıkarına kullanılacak şekilde olabilir. Düşmanın güvenini tam anlamıyla kazanan kişi için ihanet aslında bir nevi stratejidir. Kendi toplumunun varlığının devamlılığını sağlayabilmek veya ait olduğu toplumu koruyabilmek adına bazen ihanet çıkış yolu olmuştur.

Düşmanın güvenini kazanarak onu yanlış yola sürükleme ile ilgili bir efsane Uşak yöresinde mevcuttur. Kara Murad adlı bir köylü Yunan askerlerine yol göstermek için kılavuzluk yapar. Uşak'ın yakınlarında bulunan Elmadağ'a doğru yöneldiklerinde yolu çıkmaza doğru saptırır. Nasılsa bunlar beni öldürecekler hiç olmazsa gidecekleri yere geç varsınlar diyerek yolu şaşırtır (Çelik, 2020: 179-180) (V.U. İ. 1). Yunan komutanın güvenini kazanıp orduya kılavuzluk eden Türk'ün aslında düşman ordusuna ihanet ederek onları bambaşka bir yola sürüklediği görülmektedir. Kendi vatanına hizmet başka vatana ihaneti gerektirebilir sonucu bu anlatıdan çıkarılabilir. İhanet bazı anlarda bir çıkış noktası olarak görülmektedir. Benzer bir başka efsanede de Bekir Dede'nin Yunan askerlerini kandırması ve onları farklı yola yönlendirmesi bunun Yunan komutan tarafından fark edilmesi ve Bekir Dede'nin canından

oluşu anlatılır (Çelik, 2020: 183-184). (V.U. İ. 2). Efsanede geçen “Onlara göre hain, bize göre kahraman” sözü aslında bu başlığın temelini oluşturur. İhanet bazı durumlarda bulunulan topluma göre değişiklik gösterebilen bir durumdur. İhanet eden bunu düşmanına yönelik yapıyorsa kendi toplumu tarafından hain değil kahraman olarak karşılanır. Aynı durumu kendi toplumundan biri kendi toplumuna yaptığında ise hain damgası vurulabilir. Bu sebeple ihanetin topluma sağladığı faydanın da üzerinde durup tartışmak gerekebilir. Topluma fayda sağlayan ihanetler hainlik değil kahramanlık olarak algılanabilir. Ancak bu ahlaki boyutta bakıldığında ihanet ihanettir, düşmana veya dosta yapılması mühim değildir görüşünü ortaya çıkarabilir. Bu noktada ihanetin sonucuna göre yorum yapmak daha mantıklı olabilir. İhanet yaşayan ve yaşatılan topluma göre anlamlandırılan bir yapıya bürünmüş olur. Yani toplum ihanete kendi anlamını yaşanan duruma göre kendisi yüklemiştir olur. Üstünlük duygusu, birey kendini bir gruba bağlı hissettiğinde daha büyüktür. Birey ait olduğu ulusu diğer uluslardan daha üstün görür. Diğer ulusların davranışlarına yönelik olumsuz tutum takınmanın hak olduğunu hissettirir (Mead, 2017: 223). Yaşanılan toplum ve toplumun yaşadıkları kişinin duyguları üzerinde çok büyük etkiye sahiptir.

5.2.1.5. Devlet büyüklerine / otoriteye ihanet

Toplumsal düzenin baki kalabilmesi için toplumu yöneten kişilere ve onların toplumun refahı için uyguladıkları demokratik yaptırımlara da saygı duyulması gerekir. Otorite kavramı, ikna veya cebre başvurmak zorunda kalmadan insanların davranışlarını yönlendirebilme kapasitesi olarak tanımlanabilir (Bal, 2014: 250). Devlet büyüklerine ihanet tarihin en eski dönemlerinden beri olan bir durumdur. İsyân eşliğinde olan bu durum devlet büyüklerinin canlarından dâhi olması ile sonuçlanabilmektedir. Vatana ihanet ve otoriteye ihaneti ayrı ayrı incelemenin doğru olacağı kanaatindeyiz. Vatana ihanet bütün topluma yönelik tehlikeler oluşturabilmekte ancak otoriteye ihanet kişiye yönelik olarak gerçekleştirilip sonuçları toplumu etkilemektedir. Otoriteye yani devlet büyüklerine yönelik ihanetin konu olduğu birçok efsaneye rastlanılmaktadır.

Bursa'dan derlenen *Nilüfer* adlı efsanede Bilecik Tekfuru'nun Osman Bey'e ihaneti o dönem itibariyle otoriteye ihanet etme olarak anlatılmaktadır (Olgun, 1989: 141-144) (D.B.İ.1). Otoriteye ihanet genellikle ihanet edenin canından olması ile sonuçlanmıştır. Efsaneler toplumun yaşayışında önemli olan anlatılardır. Kişilere yapılmaması gereken davranışlar

toplumsal açıdan bu anlatılarda benimsetilebilir. Bu efsanede olduğu gibi otoriteye ihanet etmek canınızdan olmanıza sebep olabilir fikrinden dolayı toplumsal kargaşanın önlenmesinde bu anlatılar önem taşımaktadır.

Azerbaycan'dan derlenen bir efsanede otoriteye ihanet görülür. Doğanlardan biri bir padişaha yakalanarak getirilir ve artık onun sadık bir hayvanı olur. Bir gün padişaha hediye getirmek ister, dağların ardından bir elma getirir, bu elmayı yiyen ihtiyarlar on beş yaşında bir gence dönüşürler. Padişah elmayı gizli bir köşeye diktirir ve ağaç üç meyve verir. Bahçıvan bir gün padişaha meyveyi götürürken vezirle karşılaşır ve vezir elmanın içine zehir enjekte ederek padişaha ihanet eder. Bu durum açığa çıkınca padişah veziri zindana kapattırır (Pirsultanlı, 2018: 166-167) (D.B.İ.2). Karaman'dan derlenen bir efsanede de otoriteye ihanet mevcuttur. *Kral Kayası* adlı efsanede krala ihanet eden bir askerden söz edilir. Kraliçeye göz koyan asker kralın eşine tecavüz eder ve onu hamile bırakır (Özer, 2023: 54) (D.B.İ.3).

Karakalpaklardan derlenen bir efsanede de otoriteye ihanet mevcuttur. *Akşa Göl* adlı efsanede Sultan Süyin adlı bir padişah Nazlımhan Sulıv'a âşık olur ancak kız onu istemez. Padişah kızın yöresine giden su yolunu insan ölümleriyle kapattırır. Nazlımhan Sulıv olanları engellemek için padişaha varacağını söyler. Kısraklarla kaçma planı yapar. Padişah bir kadın tarafından kandırıldığını anlayınca bu duruma çok üzülür ve kendini bir mağaraya kapatarak yaşamaya başlar (Dönmez Fedakâr, 2008: 358) (D.B.İ.4).

Taşeli yöresinden derlenen bir efsanede balıkçı ve yaralı deniz kızı birbirine âşık olur. Sonrasında kralın kulağına gider. Uğursuzluk getireceğine inanan kral ayrılımlarını emreder. Bir süre görüşmezler sonuna balıkçı krala verdiği söze ihanet eder. Kızla görüşür. Bunun üzerine kral sahile taş yağdırır. Balıkçı ve deniz kızı kaybolurlar (Erol, 1996: 66) (D.B.İ.5).

Uygurlardan derlenen *Kertenkele Nasıl Peyda Oldu* adlı efsanede de otoriteye ihanet vardır. Çok adil ve devletini iyi yöneten bir padişah vardır. Ancak bu padişahın ordusunda düzenbaz, sürekli hile yapan bir asker vardır, adı Kerim'dir. Bir gün kötü niyetli bir padişah, bu iyi niyetli padişaha savaş açar. Askerler yola çıkarlar ancak Kerim padişaha hile yaparak ordudan ayrılır. Padişah bekler ancak Kerim gelmez. Padişah hainlerin kertenkeleye dönüşmesi için Tanrı'ya dua eder ve duası kabul olur (Öger, 2008: 576-577) (D.B.İ.6). Benzer bir şekilde otoriteye ihanetin görüldüğü bir başka Uygur efsanesi de *Hüthüt*

Kuşu'dur. Çok eskiden karga padişah, hüthüt kuşu kadı mühürdar ve divan beyi, karga da vezirdir. Karga içlerinde en hilekâr ve en akıllısıdır. Karga hüthüt kuşunun zihnini bulandırıp padişah kartala karşı ittifak yapar. Bunu öğrenen kartal hüthüt kuşu ve kargaya beddua eder. Hüthüt kuşuna ömrünce gaganla beddua yaz ve sil, kargaya da için gibi dışın da çirkin olsun diye bedduasını söyler, kendisi de padişahlığı bırakıp dağlarda özgürce uçmaya başlar (Öger, 2008: 587-588) (D.B.İ.7).

İhanetin hainlik olarak devlet büyüğüne veya herhangi bir makamın üst mertebesindeki kişiye yönelik oluşu çeşitli cezalarla sonuçlanmıştır. Efsanelerin ders verme işlevi burada yine ortaya çıkmaktadır. Kişiler bunlardan hareketle otoriteye karşı yapılması gereken ve gerekmeyenin ayırımına nesilden nesile aktarılan bu anlatılar sayesinde varmıştır.

5.2.1.6. Otoritenin ihaneti

İnsanlar elde ettikleri güç sayesinde kibre yenik düşebilir ve kötücül duyguların esiri olabilirler. İnsanın kendini kontrol altına alamaması ve bulunduğu mevkiyi kötüye kullanması elindeki gücün kontrolünü sağlayamamasındandır. “Diğer insanları kontrol etme, değiştirme becerisi olan güç, temelinde statü, otorite ve prestij sorunlarını getirir. Kuvvet, zorlama ve baskı gücün bazı halleri olarak görülebilir” (May, 2018. 62). Söz sahibi ve yaptırım gücü olan otorite bazı durumlarda yanlış kararlar alıp insanların güvenini sarsabilir. Toplum tarafından onlara yüklenen vasa ihanet etmiş olurlar. Otorite “siyasî, idarî iktidar; kendi alanında hükümleri kabul edilen söz sahibi insan⁴⁶” olarak tanımlanır. Dolayısıyla toplum tarafından hürmet gören bu konumdaki birinin alacağı kararların da adil, güvenilir ve toplum tarafından örnek alınacak nitelikte olması gerekir.

Türk efsanelerinde de otoritenin gücünü kullanırken kötücül duyguların esiri olup yönettiği büyük küçük ne olursa olsun gruba ihanet ettiği görülmektedir. Erzurum yöresinden derlenen *Habib Baba* adlı efsanelerin III. Varyantında otoritenin ihaneti mevcuttur. Köy ağasının köyün çobanının eşine göz koymasına üzerine Habib Baba duruma el koyar ve çobanın eşi kurtulur (Seyidoğlu, 1978: 200) (O.İ. 1). Köy ağası köydeki otoritedir. O dönemde köylülerin sırtını dayayıp işini yaptıkları kişidir. Böyle konumda birinin çobanın eşine göz

⁴⁶ “Otorite nedir?” [Kubbealti Lugatı \(lugatim.com\)](http://Kubbealti.Lugatim.com) (Erişim tarihi: 13.03.2024).

koyması kendine yüklenen vasıflara ihanettir. Giresun yöresinden derlenen bir efsanede güzeller güzeli bir kız gelin kervanıyla yola çıkar ancak ağanın oğlu bu kızı kaçırmak için yolunu keser. Kız da sevmediği bu ağa oğluna yâr olmamak için taş kesilmeyi diler (Gökşen, 1999: 127) (O.İ. 2). Bu efsanede de ağanın oğlunun bir köylüsüne göz koyması ve gelin kervanının önünü kesmesi otoritenin yapmaması gereken bir davranıştır dolayısıyla otoritenin ihaneti görülmektedir. Benzer bir efsane Adana yöresinden derlenmiştir. Adana yöresinden derlenen bir efsanede bir ağa oğlu evli bir kadına görür görmez âşık olur ve kadının kocasını dağa odun toplamaya gittiği sırada öldürtür (Okuşluk, 1994: 204) (O.İ. 3). Azerbaycan'dan derlenen adlı efsanede de otoritenin ihaneti vardır. Zengin bir ağa fakir bir gencin karısına sevdalanır. Kadına sahip olabilmek için fırsat kollar. Hasat mevsimi kadına yanaşmaya kalkar, bunun üzerine kadın taş olayım diye namusuna leke sürülmemesi için dua eder. Ve taş olur (Pirsultanlı, 2008: 69-70) (O.İ. 4). Benzer şekilde Azerbaycan boyundan derlenen bir başka efsane de *Kuğuların Kaderi*'dir. Uçkuruna düşkün bir padişah evli bekar fark etmeksizin kadınları zorla sarayına getirtip onlara sahip olmak ister. Bir gün bir çeşme başında kocalarıyla gezintiye çıkan genç kadınları görür. Muhafızlarına emir buyurur ve onların getirilmesini talep eder. Kadınlar bir şekilde hile yaparak kaçar ancak geriye döndüklerinde kocalarının padişah muhafızları tarafından katledildiklerini görür ve bunun üzerine kuğuya dönüşür (Pirsultanlı, 2008: 188-189) (O.İ. 5). Azerbaycan boyundan derlenen bir başka efsane de *Demirci ile Mismar Efsanesi*'dir. Bir padişah bir demircinin karısına tutulur. Ancak demirci ölmeden ona sahip olamayacağını bilir. Demirciye sefere çıkacağını ve yarına kadar kırk bin keskeb yapmasını yetiştiremezse kellesinin uçurulacağını söyler. Demirci yetiştiremeyeceğini bildiğinden ölümü bekler sabah kapı çalınır ve padişahın adamları padişahın öldüğünü demirciye bildirir (Pirsultanlı, 2008: 453) (O.İ. 6). Özbek efsanelerinden olan *Zühre Kız* efsanesinde de otoritenin ihaneti görülür. Padişah Zühre kızla evlenmek ister. Zühre kız başka birini sevdiğini söyler. Reddedilen padişah hilekâr casusları aracılığıyla kızın sevgilisini bulup öldürtür (Ergun, 1997: 567) (O.İ.7). Otoritenin istediği olmayınca yönettiği kişilere zarar vermesi mevkisine yaptığı bir ihanettir.

Kırımlardan derlenen efsanelerden birinde de otoriteye ihanet vardır. Bir köyde yaşayan zalim Topal Bey, orduyla düşman topraklarına akına giden aynı köyden Kemal'in karısı ve üvey kızına göz diker. Ona karşı gelen kadınları kayaların dibine diri diri gömdürtür (Ergun, 1997: 833-834) (O.İ. 8). Otoritenin zalimliği bu efsanede göze çarpmaktadır. İçel yöresinden derlenen *Gezende ile Görmeli Köprüsü* efsanesinde usta çırağının üzerinde otorite kuran biridir. Bu sebeple çırağa yönelik ihaneti otoritenin ihaneti olarak değerlendirilebilir. Usta

ve çırak kpr yaparlarken usta çırağını kprnn altında bırakır ve lme terk eder. Ölen ırak dirilir ve erenlere karışır (ıblak, 1995: 152) (O.İ. 9). Benzer bir efsaneye Taşeli yöresinde rastlanır. Çırak kpr yapımında arada ortalıktan kaybolur. Usta ile yaptıkları kpr dışında bir de kendisi kpr yapar. Usta ve çırak kendi yaptıkları kprleri överken usta dayanamayıp çırağı suya iter ve öldüğünü sanır. Çırak lmez. Kahvede otururken usta onu görür, çırağın yaptığı kpr yıkılmaz, ustanınki niyetinin kirliliği sebebiyle yıkılır (Erol, 1996:146) (O.İ. 10).

Otoritenin başında olduğu grup ister büyük ister kk bir kitle olsun, gücün ihanetine uğradıklarında gücün ortadan kalktığını, ihanet sonucunda cezanın otorite kaybına yol açtığı görülmüştür. Bu noktada ihanetin otoriteyi yok ettiği sylenabilir.

5.2.1.7. Misafire ihanet ve misafirin ihaneti

Misafir, kültürümüzde büyük bir önem taşır. Türk toplumu her zaman misafirperverliği ile tanınmaktadır. Yoldan geçen kişiye doyurmak, zor zamanlarda yardımcı olmak, kalacak yer tahsis etmek, misafiri baş tacı etmek vb. incelikler örf ve âdetler içerisinde yer alır. Misafir “Arapça *sfr kökünden gelen musfir* مسافر sefer eden, yolcu” sözcüğünden alıntıdır.⁴⁷ Farkı yörelerden derlenen atasözlerinde de misafirperverlik vurgulanmaktadır. “Kapıyı kk, kndn büyük et.” (BAAD, 1971: 62) atasözünden de anlaşılacağı gibi misafir Türk kültüründe kıymetlidir. Nerede olursa olsun mutlaka kapıyı alan biri geri çevrilmez ancak kapıyı alan misafirin niyeti de bu noktada önem taşımaktadır. Misafirliğe aykırı bir davranışta bulunulması konuk eden kişinin canını sıkabilir. Can sıkıcı durumlardan biri de misafir edene yönelik kötücül duygular gelişimidir. Kendi çatısı altında kişiye olumsuz davranışlarda bulunulması kişinin kendini müdafaa etmek zorunda kalmasına hatta yapılan hain davranışlara şiddetle karşılık vermesine sebep olabilir.

Niğde yöresinden derlenen bir efsanede bir misafirin ev sahibesine ihaneti anlatılmaktadır. Eşi gurbette olan bir kadın iki çocuğuyla yaşar Yoldan geçen bir misafir konaklamak ve yiyecek ister. Kadın evde kocası olmadığından sadece yiyecek yardımı yapar ancak misafirin aklına kötü Şeyler gelir, kadının ırzına göz diker. Efsanenin sonunda adam kadının iki

⁴⁷ “Misafir sözcüğünün anlamı” [misafir - Nişanyan Szlk \(nisanyansozluk.com\)](http://misafir-Nişanyan Szlk (nisanyansozluk.com) (Erişim tarihi: 18.03.2024).) (Erişim tarihi: 18.03.2024).

çocuğunu, kadın da adamı öldürtür (Sönmez, 1994: 403-404) (M.İ. 1). Misafirin ev sahibine ihanetinin yanında, ev sahibinin de misafire ihaneti mevcuttur. Kazak efsanelerinden *Kara Böcek* efsanesinde Karınbay çok cimridir. Gelen misafirlere hayvan kesmek gerekirken o kedi keser. Bunu fark eden masadaki peygamber kedinin canlanmasını sağlar (Ergun, 1997: 628) (M.İ.2). Türk kültüründe misafir masaya konuk olduğu zaman insanlar ellerinde ne var ne yoksa sofraya getirirler. Bu kültüre ihanet eden ve uygun olmayan şekilde davranan ev sahibi misafirine ihanet etmiş ve misafir etme düsturunu lekelemiştir. Sivas yöresinden derlenen bir efsanede de misafirin ihaneti vardır. Boy beyleri savaşa çıkar. Kadınlar tarlaya gider. Evlere göz kulak olan bir kadın kalır. Kadın aşı pişirip, yağı eritirken bir dağ adamı gelir. Niyeti kötüdür. Kadın anlar ve yağı adamın üzerine döker (Özen, 2001: 109) (M.İ.3). Türk kültüründe misafire verilen değeri misafirin olumsuz bir şekilde karşıladığını ve ev sahibinin iyi niyetini hiçe sayarak davrandığı efsanede görülmektedir. Bu noktada dikkate değer bir şey misafirperverlikten öte evine alacağın insanlara dikkat et dersinin efsane tarafından halka verilmesidir.

5.2.1.8. Komşuya ihanet ve komşunun ihaneti

Aynı dili konuşan, aynı kültürden gelen, aynı insani değerlere sahip olan insanların paylaşımları birbirlerinin evlerine gidip gelerek pekişir. “Komşuluk, kültürel bir unsurdur, kültürel bir değerdir; değerlendirmenin mahsulüdür” Doğan (2002, 18), Kültür ve komşuluk arasındaki ilişkiye bakıldığında, Türk kültürünün önemli bir değeri olduğu söylenebilir.

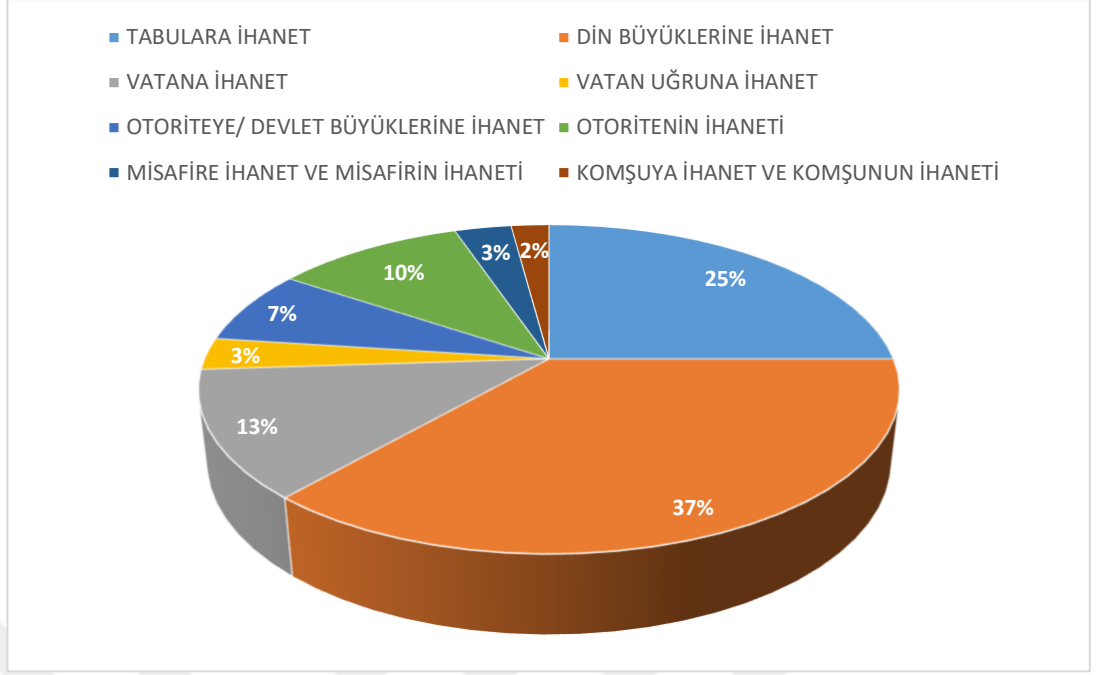
“Komşu komşunun külüne muhtaçtır. Ev alma, komşu al. Komşu hakkı Tanrı hakkı gibidir⁴⁸” gibi atasözlerinin yer aldığı Türk kültüründe komşu önemli bir yere sahiptir. Yeri geldiğinde akrabalık mertebesinde daha yakın olan bu ilişki bazı durumlarda zedelenebilir. Bu durumlardan biri de ihanet kavramının komşular arasına girerek bu bağı zedelemesidir. Bir arada yaşama kültürü komşuluğun gelişimini etkilemiştir. İster kent ister kırsal kültürde olsun komşuluk etmek, komşuluk önemli geleneklerden olmuştur. Paylaşmak komşuluk da önemlidir. Bir kimsenin az miktarda bir geliri varsa bunun tamamını yoksullara veremeyebilir ancak bazı değerler için içine girdiğinde vermek eylemi için kişinin çok fazla bir şeyi olmasa bile o değerler sebebiyle verme eylemi uyarılır (Mead, 2017. 282). Komşuluk

⁴⁸ “Komşu sözcüğünün anlamı” [Türk Dil Kurumu Sözlükleri \(sozluk.gov.tr\)](http://sozluk.gov.tr) (Erişim tarihi: 19.03.2024).

da Türk kültüründe o değerlerden biridir.

Yakut efsanelerinden olan *Tıgın'ın Horo- Ogonn'oro'yla Mücadelesi* adlı efsanede Tıgın'ın Bert- Horo adlı bir komşusu vardır. Onun birkaç karısı vardır ve bunlardan biri çok güzeldir. Tıgın böyle bir adam böyle bir kadını hak etmiyor diye kadını elinden alır ve katliam yaparak birçok kişinin ölmesine sebep olur (Duranlı, 2004: 345-346) (Ko. İ.1). Özbekistan'dan derlenen bir efsanede de komşunun ihaneti görülmektedir. Komşu ülkenin padişahının diğer ülkenin padişahının karısına göz dikmesi ve bunun için herkesi kılıçtan geçirmesi *Kırk Kız* adlı efsanede anlatılmaktadır (Ergun, 1997: 541) (Ko.İ.2). Bayburt yöresinden derlenen efsanelerde *Tec Dağı* adlı efsanede köyün zenginlerinden birinin yanına yoksul bir kadın gelir ve buğday ister. Adam kadına birlikte olursa buğday vereceğini söyler. Bunun üzerine kadın zengin köylüsüne beddua eder (Rayman, 2001: 33) (Ko. İ. 3). Aynı yöreden derlenen bir başka efsanede *Beş Kardeş ve Kocakarı*'dır. Torununu kaçıran aynı köyden komşularına beddua eden kadının kaçıran beş komşusunun taş kesilmesi anlatılır (Rayman, 2001: 33) (Ko. İ. 4). *Delikli Taş* adlı efsanede köyde komşusuna iftira eden kadının taş kesilişi anlatılır (Rayman, 2001: 32) (Ko. İ. 5). Komşunun komşu hakkını, namusunu gözetmesi gerekirken bu efsanede bu bağa ihanet edecek bir durumda bulunmuş ve komşuluk bağına ihanet edilmiştir.

İhanetin toplumsal boyutunun sınıflandırmaya göre dağılımına bakıldığında Şekil 5.5'te dağılım görülmektedir. Din büyüklerine ihanetin oranının fazla olduğu göze çarpmaktadır.

Şekil 5.5: Türk dünyası efsanelerinde ihanetin toplumsal boyutunun dağılımı

İhanet ister toplumsal ister bireysel olarak yapılsın sonuçları hem ihanet eden hem de ihanet edilen tarafından iyi olmayan bir durumdur. Türk dünyası efsanelerinin ihanet kavramı bakımından incelendiğinde ihanetin bireysel ve toplumsal boyutlarının bir hayli fazla olduğu görülmüştür. Birey ve toplum birbirinden bağımsız düşünülemez. Birey içinde bulunduğu toplumdan mutlaka etkilenir. İhanet gibi kötücül kavramların insanın doğasında oluşu toplumsal açıdan da tehlike oluşturur. Çünkü toplumda bireyler arası etkileşim fazladır. İnsanlar arasında birey hem kendi tavrını hem de diğer üyelerin tavrını alır. Gruba hâkim olduğu için neyle karşılaşacağını bilir. (Mead, 2017: 211-212). Biri tarafından yapılan bir yanlış diğeri tarafından örnek alınıp tekrarlanabilir. Bu noktada efsaneler önem taşımaktadır. Efsanelerde ihanete yönelik cezaların ağır oluşu (ölüm, dönüşüm, dışlanma vb.) toplum tarafından -ister bireysel ister toplumsal bir ihanet olsun- ihanete yönelik davranışların azalmasına sebep olabilir.

Birey özünde kötücül duyguları taşır. Bu duygularla mücadele eder. Zıtlıklarla oluşan insan benliği kötü ve iyi savaşını yaşar. Toplum da bireylerin davranışlarına göre şekillenen bir yapıdır. Bu sebeple birey davranışlarını ve onun doğuracağı sonuçlara göre şekillendirmek zorundadır. “Hayat iyilik ve kötülüğün karmasıdır. Saf iyilik yoktur. Amaç kötülükten ayrılarak ve o yokmuş gibi hareket ederek değil, ona rağmen iyiliğe yönelmektir” (May, 2018: 293). Zıtlıklarla mücadele sonucunda bireylerin iyi duygulara yönelmesi toplumun

temelinin sağlamlaşmasına ve toplumun huzur içinde yaşamasına olanak tanır.

Türk dünyası efsanelerinde yer alan ihanet kavramının çeşitli boyutlarının kimlere yönelik olduğu ve sonuçları ile ilgili yapılan analiz sonucu ihanetin ferdî ve toplumsal boyutlarının da aslında iç içe geçtiği, ferdî bir ihanetin de toplumu etkileyebileceği görülmüştür. Birey toplumun parçasıysa onun yaşadığı huzursuzluk yakın çevresindeki küçük grupları yani toplumu oluşturan küçük yapı taşlarını etkileyecektir. Kişinin eşine yönelik ihanetini toplumsal boyuttan ayrı düşünmek yanlış olacaktır. Eşe yönelik ihanet ailesini, komşuluk ve arkadaş ilişkilerini yani küçük de olsa toplumun bir kesimini etkileyebilir. Türk dünyası efsaneleri ihanete yönelik davranışların değerlendirilmesi, ihanete yönelik davranışların ne gibi yaptırımlarla karşılaşacağına görülmesi bakımından yazısız birer kanun niteliği taşımakta ve dersler vermektedir.

İncelenen, literatüre kazandırılan efsanelerden Anadolu sahasında ihanetin yoğun bir şekilde efsanelerde var olduğu görülmektedir. Ancak Hakas, Gagauz, Dolgan, Baraba ve Telengit Türk toplulukları ve devletlerinden alan yazanına kazandırılan efsane metinlerinde ihanete rastlanmamıştır.

Her şeyin zıttıyla var olduğu evrende duygular da zıttıyla varlığını sürdürmektedir. İnsanın var oluşuyla birlikte bir madalyonun iki yüzü gibi hem iyi hem kötü duygular benliğinde yer almaktadır. Yararıyla birlikte bu duyguların varlığını kanıtlayan bir anlatıya Karaorman Tatarlarında rastlanılmıştır. Erlik köpek ile konuşup onu kandırmaya çalışır, senin kılların yok ben sana altın kıl vereceğim sen de bana cansız insan ver der. Köpek altın kılları elde etmek için insanı ona verir fakat baştan başa insanın üzerine tükürdü. İnsana can vermek maksadıyla Kудay gelince Erlik kaçır. Kудay üzerine tükürülen insana bakar fakat onu temizleyemez. Ters çevirir. Bu yüzden tükürük insanın içinde kalır. Kудay köpeği döverek şöyle der: ‘Köpek sen fena olacaksın insan sana ne isterse yapacaktır. Seni dövecektir, öldürecektir sen tamamıyla bir köpek olacaksın (Seyidoğlu, 2011: 54). Erliğin tükürüğü ile insanın var oluşunda içine hapsolan kötücül duygular iyi ve toplumsal kabuller tarafından ne kadar bastırılırsa bastırılırsın varlığını bir şekilde devam ettirmektedir.

Zıtlıkların kendi içinde mücadelesinden bahseden Campbell “Dünyanın iyilik ve kötülük, ışık ve karanlığın, bilgelik ile şiddet çekişmesinin üzerine kurulu olduğundan bahseder” (Campbell, 2003: 15-16). Zıtlıkların var oluşu iyilik ve kötülük savaşı ihanet bağlamında da

varlığını sürdürmeye devam eder. Metinlerden yola çıkılarak bu savaşın varlığının ispat edilmeye çalışıldığı çalışmada ihanetin tanımının yeniden yapıldığı söylenebilir. Birbirini anlamak ve destek olmak, ortak mağdur dilini oluşturup ihanet tanımının oluşturulması bu birlikteliğin bir sonucudur. Nedeni her ne olursa olsun ihanet sadece ihanete uğrayan tarafından değil, ihaneti gerçekleştiren tarafından da düşünülmesi gereken bir olgudur. Bu anlamda ihanetin faili olan tiplerin incelenmesi ve “hain” olarak nitelendirilen bu kişi veya varlıkların neden ihanete yöneldikleri üzerinde durulması çalışmanın tamamlanması açısından önem taşıyacaktır.

5.2. Türk dünyası efsanelerinde hain tipler ve varlıklar

Türk dünyası efsanelerinde ihanet kavramının bireysel ve toplumsal boyutlarının incelendiği çalışmada ihaneti gerçekleştiren tip ve varlıkların da önem taşıdığı görülmektedir. İhanetin kimler tarafından ve neden yapıldığının detaylı şekilde çözümlenebilmesi için ihaneti gerçekleştiren tiplerin de ayrıntılı incelenmesi faydalı olabilir.

Çalışmada detaylı bir tip analizine gidilmeyecek sadece ihanet ile sıkı ilişki içerisinde olan “hain tipi” nin özellikleri Türk efsaneleriyle ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Tip ve anlatı türleri ilişkisinin incelendiği çalışmalara bakıldığında genel anlamda bir terminoloji sorunu olduğu görülmüştür. Bu bağlamda detaylı bir çalışma yapan Mehmet Kaplan *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri* çalışmasında tip ile ilgili şunları dile getirmiştir “Eski dönemlere ait olan destan, mesnevi gibi türlerde genellikle tip adı verilen basit ve değişmez karakterli kişiler görülür. Bu kişiler ufak değişikliklerle başka eserlerde de okuyucunun karşısına çıkar” (Kaplan, 2001: 5). Eski dönemlere ait olan anonim halk edebiyatı ürünlerinde de benzer bir şekilde görülen tiplerin geleneksel mirası ve Türk kültürünü yansıttığı söylenebilir. “Tip, dışsal görünüşüyle ele alınan, objektif biçimde gösterilen, benzerlerinin temsilini yapabilmek için genel özelliklerle donatılmış, toplumsal realitenin bir kesitini yansıtan kişilerdir” (Belge, 2014: 22-23). Tipler sabit bir kişiliği, sabit davranış özelliklerini sergiler ve tekrarlanan bu tipler toplumsal grubun da bir nevi aynası olma özelliği gösterir. “Tiplerde psikolojik derinlik yoktur. Okuyan herkes onları rahatlıkla tanıyıp olaylar karşısında verecekleri tepkileri tahmin ederler” (Çobanoğlu, 2015: 100). Tipler sıradan ve davranışlarının sonucunun önceden tahmin edilebilir yapıda oluşları sebebiyle toplumun kolay benimseyebilecekleri kişiler olma özelliği gösterir.

Karagöz Hacivat gibi Türk kültürüne mal olmuş tipler varlığını hala korumakta ve sürdürmektedir. Tipler oluştukları toplumun yaşayışı hakkında bilgi verir. “Karagöz oyunda alt sınıftandır ve hırçınlığının temelinde bu vardır. Türk toplumunda zengin olma, bir mevkiye gelebilme, meslek edinme vb. şeyler güçlü olabilmenin göstergelerindedir. Karagöz bu hırsını Hacivat üzerinde yani üst sınıf üzerinde etkin olabilmek için kullanır. Bütün bunlar alt sınıfın otoriteye, din adamlarına hatta Osmanlı Devleti’ne karşı biz buradayız söylemidir” (Aykaç, 2016: 615). Tipler, doğdukları toplumlardan bağımsız düşünülemez. “Tipleri oluşturan o toplumun şartlarıdır. Göçebe toplumda hayvan sürüleri ve çetin hayat şartları ile uğraşan insanlar olduğundan güçlü insan tipinin doğması olasıdır” (Kaplan, 2001: 55). Tipler, bireysel ve toplumsal koşullar düşünüldüğünde topluma ve kişilere hem ders veren hem de örnek olan şekilde olabilirler.

Sözlü edebiyat ürünleri toplumdan bağımsız oluşmadıklarından tiplerin toplumsal durumlardan bağımsız düşünülmemelidir. “Özellikle ortak bilinç ve bilinçdışının mamulü olan anonim anlatılardaki tipler topluluk veya grubun davranış ve fikirlerinin temsilcisi olur ve bireyselliklerini kaybederler” (Usta, 2023: 8). Bu açıklamada Usta’yı destekleyen nokta bireyselliklerini korumaya devam eden tiplerin bireysel tecrübelerini birçok efsanede görmenin mümkün olduğudur. Örneğin babanın evladına ihanetinin olduğu efsanelerde hain baba tipinin birçok efsanede bireysel bir temsil olarak görüldüğü ve bu da toplumda görülebilecek bir tip olma durumunu beraberinde getirdiğini gösterir.

Tiplerin anlatılardaki oluşumu düşünüldüğünde mitlere kadar uzanan bir durumdan bahsetmek mümkün olur. “Mitler kutsal yaratılış hikâyeleridir. Bir şeyin yaşama nasıl geçtiğini, davranış, kurum ve çalışma biçiminin nasıl yaratıldığını anlatır ve insana özgü örnek tipleri meydana getirir” (Eliade, 2001:28). Mitler idealize edilen tiplerin yaratıldığı öykülerdir. Bu bakımdan toplum tarafından örnek alınacak tiplerin görülmesi açısından mitler önem taşır. İdeal olan tipler ortak bir bilincin ürünüdür ve mitler bunu ortaya koyar. Mitlerde ideal olarak düşünülebilecek olan tip kavramı Jung tarafından farklı düşünülür. “İnsan zihni boş değildir. Var olan davranışlar, tutumlar kuşaktan kuşağa aktarılır bu sebeple ideal olan değil ilk olan sürekli tekrar eder buna da arketip adını verir” (Jung, 2020: 17-22). İki görüşte de haklılık payı vardır. Eliade anonim anlatıların toplumsal bir vasfı olduğundan bu sebeple de ideal tipin o anlatılarda varlığını gösterdiğini öne sürerken, Jung da aslında tiplerin arketiplerin birer yansıması olduğunu, olmayan bir şeyin yaratılmadığını; var olanın yeniden hatırlanarak anlatıldığını dile getirir. Tiplerin oluşturulduğu toplumdan ayrı

düşünülmesi mümkün değildir. Hem toplum hem de anlatılar arasındaki etkileşim vardır. Bu sebeple birbirinden bağımsız düşünülmesi olası değildir.

Tipler aktarım yapma özelliğine sahiptir. Toplum ve kişi arasındaki köprü görevini görürler. “Tipler toplumun değerler bütünü, birçok kemik düşünce yapısını, tutumu, aktaran ve onlara hayat veren temsilcilerdir” (Usta, 2023:8). Aktaran hizmetini yerine getiren tipler “Milletin hafızasında yer edinmiş, yüzyıllar boyunca bazı ekleme ve çıkarmalarla konu alanı değişse bile varlığını devam ettiren, içinde bulunduğu grubu en iyi temsil eden kişilerdir” (Çetin, 2019: 153-154). Halk anlatıları bu anlamda birçok davranışın ve tutumun yapılp yapılmaması konusunda halka bir nevi yol gösterici olur.

Her tip var olduğu topluma özgüdür. “Eski dönemlere ait bir tip başka bir medeniyet içerisinde kendini var etmeye çalışırsa mutlaka bozulmaya uğrar. Bir tipi yaşatan o toplumun içinde bulunduğu tarih ve an durumudur” (Kaplan, 2001: 111). Tipler sayesinde toplumun sosyal durumunu, fikirlerini, gelenek- göreneklerini, örf ve âdetlerini anlayabilmek ve yorumlamak daha zahmetsiz olur.

Mustafa Duman *Türk Halk Anlatılarında Olumsuz Tipler* çalışmasında tipleri halk hikâyeleri, destanlar ve mitler üzerinde çalışarak olumsuz tiplerin sınıflandırmasını yapmıştır. Efsaneler bu çalışmada yer almamıştır. “Tipler üzerinde yapılan halk anlatılarına dayalı çalışmalarda tek tip bir sınıflandırmanın yapılamayacağından, tiplerin türlere has olduğundan bahsetmiştir” (Duman, 2017: 83-84). Efsanelerdeki olumsuz tipler üzerine çalışmasını yapan Müzeyyen Sağlam Gümüş *Türk Dünyası Efsanelerinde Kötülük* adlı tez çalışmasında efsanelerde karşılaşılabilecek olumsuz tiplerin sınıflandırmasını yapmıştır. Kötülüğü tamamıyla yansıttığını düşündüğü efsanelerden seçmeler yapmıştır. Olumsuz tipler içerisinde hain tipini de almıştır. Mustafa Duman da benzer şekilde hain tipini olumsuz tipler sınıflandırması içinde almıştır. Hain tipin özelliklerini maddelemiştir. “Hain tiplerin daha çok kahramanlık konusu olan anlatılarda kahraman, düşman ve hain olarak yer alabileceğini söylemiştir” (Duman, 2019: 153). Hain tiplerinin özelliklerini tablo 5.1’de veren Duman, hain tiplerinin hile ve aldatma /kandırma davranışlarını sergilediğini söyler.

Tablo 5.1: Hain tipinin özellikleri⁴⁹

HAIN
E10. Birinin yerine başkasını koymak
E22. Aldatıcı bir varlığa dönüşmek
E36. Görüldüğünden farklı davranmak

Müçük benzer şekilde, çalışmasında olumsuz tipleri: “düşman, hain, hilekâr, masum veya tanrısal aptal, zalim ebeveyn, rakip, casus, düzmece kahraman” olarak sınıflandırmıştır” (Müçük, 2023: 45). “Hain tipin bu adı almasının sebebi gerçekleştirdiği eylemlerdir. Bu hainliği yapan bir bey, arkadaş, dost vb. olabilir” (Müçük, 2023: 27). Usta da çalışmasında olumsuz tipleri işlevlerine göre yedi gruba ayırmıştır. “Düşman, hain, zalim ebeveyn, rakip, düzmece kahraman, hilekâr, muhbir” olarak sınıflandırma yapmıştır” (Usta, 2023: 330).

İhanet kavramının faili hain olarak adlandırılır. Hain bir kişiye veya gruba kötü niyetli davranan, onun/ onların güvenini zedeleyen, sadakatsiz olan kişi için kullanılan bir nitelendirme dir. Hain olarak nitelendirilen kişi ihanet kavramını gerçekleştirir. “Hıyanet eden, sadâkat göstermeyen, güveni kötüye kullanan; eziyet etmekten, karşısındakini üzmemekten, zarar vermektan hoşlanan kötü ruhlu (kimse)⁵⁰” olarak yer alan hain; TDK Türkçe Sözlükte de benzer şekilde “Hıyanet eden, zarar vermektan, üzmemekten veya kötülük yapmaktan hoşlanan kötü niyeti olan (kimse)⁵¹” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tipin prototipi olarak Kabil gösterilebilir. “Hz. Âdem’in oğulları olan Hâbil ile Kâbil Allah’a kurban sunarlar. Kâbil’in kurbanı samimi şekilde sunulmadığı için Allah katında kabul görmez. Kâbil de hasetinden Hâbil’i öldürür” (Usta, 2023: 380). Kardeşliğe ihanetin ve hain tipin ilk örneği bu anlatıyla verilmiştir. Benzer şekilde “Altay ve Yakut yaratılış anlatmalarında hilekâr tipin prototipi olarak Balıkçıl, Erlik ve Şeytan görülür” (Duman, 2017: 63). Hain, hilekâr tiplerin varoluşu anlatmalarda bu şekilde görülmüştür. Destan türünde hain tipine çok rastlandığını; halk hikâyeleri ve mitlerde bu tipin nadiren görüldüğünü söyleyen Duman’ın çalışmasında yer almayan efsane türündeki olumsuz tipleri ele alan Sağlam Gümüş hain tipinin efsanelerde de varlığını gösterdiğini ileri sürmüştür. Türkmenlere ait *Ceza* efsanesini ele alınmış, komşunun diğer komşuyu kaçırmak için onun

⁴⁹ Mustafa Duman, *Türk Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler* (Mit, Destan, Halk Hikâyesi). Karakum Yayınları, Ankara 2020 s. 127.

⁵⁰ “Hain kelimesinin anlamı” [Kubbealti Lugatı \(lugati.com\)](http://kubbealti.lugati.com) (Erişim tarihi: 11.04.2024).

⁵¹ [Hain ne demek TDK Sözlük Anlamı \(sozluk.gov.tr\)](http://sozluk.gov.tr) (Erişim tarihi: 11.04.2024).

arkasından planlar yapmasını ‘hain tipinin görüldüğünden farklı davranmak’ eylemiyle örtüştüğünü söylemiştir” (Sağlam Gümüş, 2023: 258-259). Daha önce detaylı şekilde açıklanan ihanetin boyutlarından “iyi niyete ihanet ve komşuya ihanet” başlıkları altında incelenebilecek olan bu efsanede, hain tipinin varlığından söz edilmesi mümkündür. O halde efsanelerde de hain tipine rastlanıldığını söylenebilir.

Tipler oluştukları toplumdan izler taşır. Toplumsal kimliğin oluşmasına katkı sağlar. “Tipler içine doğdukları toplumun özelliklerini kendilerinde barındırır. Toplumsal kimlik oluşumuna katkı sağlar” (Solmaz, 2019: 93). Türk dünyası efsanelerinde ihanetin sonucunda ortaya çıkan olan hain tipi çeşitli kişi ve varlıkları kapsamaktadır. İhanet kavramının toplum tarafından olumsuz karşılanması bu tipin de olumsuz tipler kategorisine alınmasına sebep olmuştur. Hain yani ihaneti gerçekleştiren kişi veya varlıkların tasniflerine ayrıntılı şekilde bakılacak ve efsanelerdeki hain tipinin sınıflandırması çıkarılmaya çalışılacaktır. Toplam 206 efsanede ihanetin ortaya çıkardığı hain tipleri tespit edilmiştir. Çalışmanın örnekleminde yer alan efsanelerin tamamında hain tipi olma özelliğine rastlanılmamıştır. Ancak ihanet konusu 339 efsanenin hepsinde karşılaşılan ortak tema olmuştur.

5.2.1. Hain tipler

Hain tipler başlığı altında hain tip incelemesi tablolar oluşturularak yapılmıştır. Tablolarda hainlik durumunun altında yatan nedenler Türk dünyası efsanelerinde görülme durumuna göre gruplanmıştır.

5.2.1.1. Kardeş

Türk dünyası efsanelerinde dikkat çeken hain tipinin ilki ihanetin bireysel boyutunda ele alınan “kardeş” tir. Prototipinin Habil ve Kabil’e dayandığı çalışmanın önceki bölümlerinde de belirtilmiştir. Türk Dünyası’nın efsaneleri incelendiğinde kardeşlerin birbirine ihanetinin temelinde bazı durumlar ve duygular yatmaktadır. Kardeşin haine dönüşümüne sebep olan duygular ve durumlar şunlardır: “Kardeş sözüne ihanet, kıskançlık, iftira, üvey anne korkusu, güvensizlik, nefret, zina isteği, hile, engel olma isteği, aşk, miras, aç gözlülük, kardeşine göz koymadır.” Kardeşliğe ihanet edilmesine sebep olan ve kardeşin hain olarak nitelendirilmesinin altında yatan duygular ve durumlar efsanelerde bu şekilde görülmüştür.

Bu duygu ve durumların Anadolu ve boylardaki efsanelere dağılımına bakıldığında aşağıdaki gibi bir tablo ile karşılaşılmaktadır.

Tablo 5.2: Türk dünyası efsanelerinde kardeş hain tipinin ortaya çıkma nedenleri

		HAIN TİPİ: KARDEŞ												
EFSANENİN DERLENDİĞİ YER	EFSANENİN ADI	HAINLIĞIN ALTINDA YATAN DUYGU VE DURUMLAR												
		SÖZDE DURMAMA	KISKANÇLIK	İFTİRA	ÜVEY ANNE KORKUSU	GÜVENSİZLİK	NEFRET	ZINA İSTEĞİ	HİLE	SEVENLERİ AYIRMA	AŞK	MİRAS	AÇ GÖZLÜK	KARDEŞE GÖZ KOYMA
DENİZLİ	KEKLİK	X												
UŞAK	HABİL-KABİL		X											
HATAY	ÇALI ZİYARETİ			X										
MARDİN	BAYKUŞ				X									
ELÂZİĞ	PEPUK KUŞU				X									
ŞANLIURFA	PEPUG (GUGUK KUŞU)				X									
MALATYA	PEPUK KUŞU				X									
BİNGÖL	KEKAVU KUŞU					X								
BİTLİS	PEPUK KUŞU				X									
ERZİNCAN KEMALİYE	KENGER KUŞU				X									
MUŞ	PEPUK KUŞU				X									
BAYBURT	İBİBİK KUŞU				X									
ŞANLIURFA	YUSUF TUTAN		X											
BİTLİS	HZ. YAKUP VE KURLAR		X											
TAŞELİ	PARALI KUYU					X								
TAŞELİ	YUSUFÇUK KUŞU		X											
GİRESUN	LÂNETLEME YERİ												X	
ADANA	ERMİŞ KARDEŞLER	X												
TÜRKMENİSTAN	ABİL İLE KABİL		X											
YAKUT	MEGİN ULUSU NASIL OLUŞTU?						X							
İDİL	ÖRGÜLÜ KIZ			X										
KAZAKİSTAN JAMBİL	YER SIÇANI							X						
KIRGIZ	GÖLÜN SUYU NEDEN TUZLU?								X					
ÖZBEKİSTAN	REYHAN İLE ŞEBEDE									X				
AZERBAYCAN	AĞRI DAĞI										X			
ÖZBEKİSTAN	HARMAN TEPE											X		
KARAKALPAK	KASKALDAK												X	
ÖZBEKİSTAN	KIZ BIBİ													X
ÖZBEKİSTAN	AYKIZ İLE KÜNKİZ		X											
AĞRI	AĞRI İLE KÖSEDAĞ											X		
MUĞLA	ABDULTEFFAN CAMİ		X											

Tablo 5.2 incelendiğinde Türk dünyası efsanelerinde kardeşler arasında hainliğe sebep olan durumun “kıskançlık ve üvey anne korkusu” üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

5.2.1.2. Ana- Baba

Türk dünyası efsanelerinde dikkat çeken bir diğer hain tipi ise ana ve babadır. Evlatlarının mutluluğuna, varlığına ihanet eden ana baba onları zor durumda bırakmıştır. Efsaneler incelendiğinde ana babanın hain olarak nitelendirilebilmesinin temelinde şunlar yatmaktadır: “Sözünde durmama, sevenleri ayırma” efsanelerde ana babanın ihanetinin sebepleri iken; “evladını feda etme” ihanet sonucudur. Bu sonuca iten ise Taşeli yöresinden derlenen *Gülek Boğazı* efsanesinde kendi canını kurtarma isteği, Adana yöresinden derlenen *Zorkun’da Kuş Olan Kardeşler* efsanesinde yeni evlenilen eşin isteği, Osmaniye yöresinden derlenen *Kuş Olan Çocuklar* efsanesinde yeni evlenilen eşin isteği, Osmaniye yöresinden derlenen *Çocuk Atılan Kaya* efsanesinde yeni evlenilen eşin (erkeğin) isteği, Yakut boyundan derlenen *Tığın’ın Çocuklarını Öldürmesi* adlı efsanede evlat sevgisinin olmayışı, Yakutlardan derlenen *Nemyuginlerin Atası* adlı efsanede evlat ayrımcılığının yapılması, İdil yöresinden derlenen *Hanım Kuyusu* adlı efsanede annenin ölmek için çocuğunu öldürüp yemesi, Kazakistan Jambıl bölgesinden derlenen *Cüz, Kazak, Alaş* adlı efsanede çocuğun aileden ten rengi sebebiyle dışlanması ve terk edilmesi” evladın feda edilmesinin altında yatan sebeplerdir. Bu sebepler ihanetin temelini oluşturmuş ve hain ana babaların doğmasına neden olmuştur. İhanetin bireysel boyutunda incelenen “Evlada İhanet” başlığının temelinde hain ana baba tutumları vardır. Boylara ve Anadolu sahasında derlenen efsanelere bakıldığında aşağıda verilecek tablodaki gibi bir dağılım göze çarpmaktadır.

Tablo 5.3: Türk dünyası efsanelerinde hain ana baba tipinin ortaya çıkma nedenleri

HAIN TİPİ: ANA- BABA						
EFSANENİN DERLENDİĞİ YER	EFSANENİN ADI	HAIN ANA	HAIN BABA	HAINLIĞIN ALTINDA YATAN DURUMLAR		
				SÖZÜNDE DURMAMA	HİLE İLE SEVENLERİ AYIRMA	EVLADINI FEDA ETME
KUZAY DENİZLİ	ÂŞIKLAR KAYASI		X	X		
UŞAK	KIRMIZI DUT		X		X	
ÖZBEKİSTAN	ÂŞIK MÂ’ŞUK TAŞI		X		X	
NEVŞEHİR	MAHSEN		X		X	

Tablo 5.3: (devam ediyor)

TAŞELİ	GÜLEK BOĞAZI	X				X
GİRESUN	KRAL KIZI		X		X	
KONYA	TURNALAR		X		X	
OSMANİYE	ÇOCUK ATILAN KAYA	X				X
AZERBAYCAN	LÂLE HAŞHAŞ EFSANESİ		X	X		
YAKUT	TIGIN'İN ÇOCUKLARINI ÖLDÜRMEŞİ		X			X
YAKUT	NEMYUGINLERİN ATASI		X			X
İDİL	HANIM KUYUSU	X				X
KAZAKİSTAN JAMBİL	CÜZ, KAZAK, ALAŞ	X	X			X
ŞOR	GÖZYAŞINDAN MEYDANA GELEN TAŞ		X			X
HATAY	KARA YILAN		X			X

Tablo 5.3 incelendiğinde, hain ana baba tasnifine bakıldığında “evladını feda etme” nin ağırlık olarak efsanelerde yer aldığı ve hain baba tipinin yoğunlukta olduğu göze çarpmaktadır.

5.2.1.3. Evlat

Türk dünyası efsanelerinde evladın ana babasına yönelik ihaneti de rastlanılan bir durumdur. Bu ihanetin temelinde yatanlar “aşk, canını alma isteği, bile bile kötülük etme, şiddet, umursamazlık, kıymet bilmezlik” olarak sınıflandırılmıştır. Evladın hain olarak nitelendirilmesinin temelinde bu duyguların ve durumların olduğu görülmüştür. Efsaneler toplumdan bağımsız düşünilemeyecek halk anlatılarıdır. Efsanelerde evladın yapmaması gerekenler ve yaptıklarının sonucunda evladın başına gelenler “canından olma, beddua sonucu taşa dönüşme” gibi yaptırımlar ideal insan tipinin yaratılması konusunda yol gösterici olmuştur. Aşağıdaki tabloda ayrıntılı analizi verilen evladın hainliğinin efsanelere göre dağılımı tabloda verilen şekilde analiz edilmiştir.

Tablo 5.4: Türk dünyası efsanelerinde hain evlat tipinin ortaya çıkma nedenleri

HAIN TİPİ: EVLAT									
EFSANENİN DERLENDİĞİ YER	EFSANENİN ADI	HAINLIĞIN ALTINDA YATAN DUYGU VE DURUMLAR							
		AŞK	CANINI ALMA İSTEĞİ	KÖTÜLÜK ETME	ŞİDDET	UMURSAMAZLIK	KIYMET BİLMEZLİK	AÇGÖZLÜK	SÖZÜNDE DURMAMA/ SÖZÜNÜ TUTAMAMA
AMASYA	BULAK KALESİ	X							
KASTAMONU	KASTAMONU	X							
NİZİP	YANAN AŞIKLAR	X							
DOĞU KARADENİZ	KÖTÜ EVLAT		X						
DOĞU KARADENİZ	KENDİR OTU		X						
TATARİSTAN	ANA YÜREĞİ		X						
TAŞELİ	MERSİN II	X							
BİTLİS	KAPLUMBAĞA			X					
YOZGAT	OĞLAN KAYASI		X						
KONYA	OĞLAN KAYASI		X						
ERZİNCAN KEMALİYE	DEPREM VE TAŞ				X				
BURSA	KARA DEMİR TAŞ HAMAMI								X
ÖZBEKİSTAN	ANNENİN KUŞ OLMASI					X			
ÖZBEKİSTAN	BAYKUŞ				X				
KAZAN	ANNENİN KUŞ OLMASI				X				
KAZAN	GUGUK						X		
KAZAKİSTAN	TAY BATIR								X
KAZAKİSTAN	EVLİYA ATA KARAHAN								X
GİRESUN	GELİN KAYASI	X							
AĞRI	GÜVENDE KÖYÜ TANDIRI			X					
KAZAKİSTAN	KELNŞEKTAVDAKİ DEV TAŞLAR						X		
DİYARBAKIR	DOĞRULUK CİNLERİ							X	
KAZAKİSTAN	SINTAS						X		
KAZAKİSTAN	KARA BÖCEK								X
KAZAN	HAYIRSIZ OĞUL				X				
KIRIM	ALTIN BEŞİK	X							
KIRIM	ÇINAR, NAR, SERVİ				X				
BAYBURT	AYI ÇOCUK						X		
TUVA	GUGUK				X				

Tablo 5.4 değerlendirildiğinde “Hain Evlat Tipi”nin Türk dünyası efsanelerinde annenin canını alma isteği ve buna iten sebep olarak yeni evlenen eşin bunu istemesi üzerinde durulmuştur. Ayrıca aşkın da hainliğe götürülebilecek güçlü bir duygu olduğu görülmektedir. Yoğun olarak “aşk, canını alma isteği, şiddet” hain evlat tipinin oluşma temelinde görülür.

5.2.1.4. Mağdurlar

İhanet daha önce de anlatıldığı gibi zorunda kalındığında başvurulmuş bir kaçış veya çıkış yolu da olabilmektedir. Bu noktada ihanet bir mağduriyet yaratmakta failden çok mağdurlar ortaya çıkmaktadır. İhanetin bu yönünden etkilenenlerin “mağdur hainler” olarak nitelendirilebileceğinden bahsedilebilir.

Mağdur hain kavramına mitolojik metinlerde de rastlamak mümkündür. Dünya mitolojisi incelendiğinde prototipinin İrlanda mitolojisinde var olduğu görülebilir. Kelt mitolojisine ait ulaşılan metinlerde ihanet kavramının net bir şekilde varlığından söz etmek mümkün değildir. Ancak İrlanda mitolojisinde ihanetin kıskançlık neticesinde ortaya çıktığına yönelik bir mitik hikâyeye rastlanılmaktadır. “Deirdre, güzelliğiyle ün salmış bir genç kızdır. Doğduğu andan itibaren güzelliği dillere destan olmuştur. Kral Conchabar himayesine aldığı bu kızla gelecekte evlenmek ister fakat keşişler bunun olmaması gerektiğini savunur. Deirdre Naoise’ye âşık olur ve kraldan kaçarlar. Bu aşkı kıskanan kral, Naoise ve Deirdre’yi affettiklerini ve geri dönmelerini söyler. Buna inanan Deirdre Naoise ve kardeşleriyle kral topraklarını geri dönerler. Kral, Naoise ve kardeşlerini hain ilan ederek öldürtür, en yakını kendini büyüten kral tarafından ihanete uğrayan Deirdre intikam yemini eder fakat intikam almaya çalışsa da başarılı olamaz ve kendini öldürür” (Rolleston, 2016: 189-193). Deirdre’nin yaşadığı durum Türk efsanelerinde çok görülen mağduriyetin aşk sebebiyle olması ile örtüşmektedir. Mağdur hain tipi aşkı sebebiyle ihanete mecbur bırakılmaktadır. Giresun’dan derlenen efsane sadece bu örneklerden biridir. “Çoban ve kral kızı âşık olur, kral kızının çobanla görüşmesini yasaklar ve çobanı öldürtür kız da kendini öldürür” (Gökşen, 1999: 200). Benzer konuların işlendiği anlatılar tür yönüyle hatta derlenen yerler yönüyle farklı da olsa ortak duyguda buluşulmuştur. Bu durum ihanetin aslında bütün toplumlarda bazı durumlarda mecbur kalınan bir çıkış yolu olabileceğini gösteren ve ihanetin çok boyutlu değerlendirilmesi gerektiğini anlatan bir kanıt niteliği taşıyabilir.

Mağdur hainlerin ihanetinin temelinde en saf ve temiz duygulardan biri olan “sevgi” yatmaktadır. Sevdası gereği mecburen ihanet etmek durumunda kalan bu hainlerin ve altında yatan tek sebep olan sevdaya göre boy ve Anadolu sahasına göre sınıflandırılması tablo ile verilecektir. Sevda yüzünden ihanet eden mağdur hain olduğu kadar verdiği sözü zorunlu olarak tutamayıp ihanet etmek durumunda kalan hainler de efsanelerde mevcuttur. Bu

hainler bile isteye ihaneti gerçekleştirmemiş bir nevi zorunda bırakılmıştır.

Tablo 5.5: Türk dünyası efsanelerinde mağdur hain tipinin ortaya çıkma nedenleri

HAIN TİPİ: MAĞDUR					
EFSANENİN DERLENDİĞİ YER	EFSANENİN ADI	HAIN MAĞDUR KIZ	HAIN MAĞDUR ERKEK	HAINLIĞIN ALTINDA YATAN DUYGU	
				AŞK /SEVDA/ SEVGİ	VERİLEN SÖZÜ TUTAMAMA
NİZİP	YANAN ÂŞIKLAR	X		X	
AFGANİSTAN ÖZBEKLERİ	EMİR TİMUR'UN KIZI VE TOHTEMİŞ HAN'IN OĞLU	X		X	
KIRIM	ALTIN BEŞİK		X	X	
UŞAK	720. EFSANE		X		X
TAŞELİ	ŞAHMARAN I		X		X
ADANA	ŞAHMERAN VE ÇOBAN EFSANESİ		X		X
GİRESUN	KIZANCA II		X		X
GİRESUN	GELİN TAŞLARI	X		X	
KIRGIZİSTAN	ŞAHMERAN DI		X		X
NİĞDE	BOZ TEPE	X		X	
BİTLİS	AVCI KASIM		X		X
AZERBAYCAN	KARASİS TEPESİ VE DELİ DAĞ	X		X	
KAZAKİSTAN	AĞLAYAN MAĞARA	X		X	
TÜRKMENİSTAN	HURİGENÇ	X			X
HATAY	GÂVUR KIZI	X		X	
KASTAMONU	KASTAMON U 3	X		X	
KAYSERİ	KAYSERİ'Nİ N KURULUŞU			X	
NİĞDE	BATTAL GAZİ 5	X		X	
KARAKALPAK	GÜLDİRSİN KALESİ	X		X	
KAZAKİSTAN	SAĞAN VE MATAY DAĞLARI	X		X	
TAŞELİ	DÖRT AYAK	X		X	
KUMUK	TAŞ KESİLEN ATLI VE SEVGİLİSİ	X		X	
KAZAKİSTAN	AĞLAYAN MAĞARA	X		X	
KAZAKİSTAN	KIZTÖKKE N	X		X	
TUVA	KIZ KAYASI	X		X	
KARAÇAY	İKİ KUŞ	X		X	

Tablo 5.5. incelendiğinde, efsanelerin analizi incelendiğinde mağdur hainlerin cinsiyet dağılımında kadınların daha çok bu durumda olduğu ve sebebin aşk olduğu görülmüştür.

5.2.1.5. Sevgili / Eş

Türk dünyası efsaneleri incelendiğinde ihanetin faileri arasında eş veya sevgililer yer almaktadır. Yaygın bir inanişe göre sevgili veya eş ihanetinin temelinde “aldatma ve zina”nın varlığıdır. Ancak efsanelerde bu ihanetin temelinde hainlerin farklı durumlarının ve duygularının olduğu tespit edilmiştir. Tabloda verilen detaylı analize bakıldığında efsanelerin derlendiği yere göre tasnif edilmiş ve ihanetin altında yatan sebepler belirtilmiştir. Bu sebepler ihanetin failinin hain olarak nitelendirilmesine sebep olmuş bu hainler arasında sevgili ve eşler de yerini almıştır.

İran Mitolojisi’nde eşe ihanetin ve eşin hainliğinin izleri görülmektedir. Cemşid mitik hikâyesinde “Şeytan Tahmurath’ın karısını kandırmaya karar verir. Ona muhteşem bir hediye verdi ve Tahmurath’ın nelerden korktuğunu kendisine söylemesini ister. Albruz dağlarının üzerinde korku duyduğunu bu bölgeden geçerken kamçılıyıp bağırдыğını dile getirir. Albruz üzerindelerken şeytan onu öldürür” (Seyidoğlu, 2011: 84). Yani kadın eşin ihanet edip onun zayıf noktalarını şeytana söylemiştir. Buna benzer anlatıların incelenen efsane metinlerinde de görülmesi daha önce de değinildiği gibi ihanetin varlığının insanlığın var oluşuyla başladığı ve hangi topraklarda veya hangi anlatı türünde olursa olsun daima varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Türk dünyası efsanelerinde hain sevgili / eş tipinin hainliğinin altında yatan sebepler tabloda verilmiştir.

Tablo 5.6: Türk dünyası efsanelerinde hain sevgili tipinin ortaya çıkma nedenleri

HAIN TİPİ: SEVGİLİ / EŞ												
EFSANENİN DERLENDİĞİ YER	EFSANENİN ADI	HAIN KADIN	HAIN ERKEK	HAINLIĞIN ALTINDA YATAN DUYGU VE DURUMLAR								
				ZINA	ALDATMA/KANDIRMA	ÖLÜME SEBEP OLMA	KISKANÇLIK	KUMA GETİRME	MADDİYAT	SÖZDE DURMAMA	BOYUN EGMEK	ZULMETMEK
ISPARTA	ÇAYLAK MEVKİ	X		X								
KONYA	AYRIK KAYALAR	X		X								

Tablo 5.6: (devam ediyor)

BİTLİS	AVCI KASIM	X		X									
ERZİNCAN	KÖŞKÜ NİĞAR	X			X								
TAŞELİ	TAŞ KÖPRÜ		X							X			
GİRESUN	BALIKLI GÖZE I		X								X		
ADANA	KAYALARDAKİ İŞİK	X											X
KAYSERİ	ŞEMUN'EL GAZİ												X
AMASYA	GELİN İLE KAYNANA	X							X				
ORDU	GEYİK KOŞAN DEDE	X							X				
DOĞU KARADENİZ	CAZİ		X						X				
DOĞU KARADENİZ	CİN		X						X				
KIRGIZİSTAN	BUGU URUĞU		X						X				
ERZURUM	PERİ KIZI		X						X				
YAKUT	OMMOLLOON'UN TİMİR-KUTURUK'LA SAVAŞI	X			X								
YAKUT	KUTUYOH VE AGAAYI	X			X								
TÜRKMENİSTAN	BAYOĞLU		X						X				
KAZAN	KADINTAŞ DAĞI	X		X									
TÜRKMENİSTAN	ELDEN GİDER								X				
ÇUVAŞ	EJDER EFSANESİ		X		X								
AZERBAJCAN	İHANETİN CEZASI	X				X							
KIRGIZİSTAN	YILDIZA ÇEVİRİLEN KADIN	X			X								
TATARİSTAN	TİTREK KAVAK AĞACININ YAPRAKLARI		X						X				
TÜRKMENİSTAN	MAZLUM HAN VE SILU	X		X									
KIRIM	AY İLE GÜNEŞ	X							X				
KIBRIS	OTHELLO TRAJEDİSİ								X				
AFYONKARAHİSAR	ŞAHİTLER KAYASI		X									X	

Tablo 5.6 incelendiğinde hain eş / sevgili analizine bakıldığında cinsiyete göre kadınların çok daha fazla olarak eşe ve sevgiliye ihanet eden hain tipinin temsilcileri oldukları tespit edilmiştir. Zinanın ilk anlatılardan beri eşe ihanetin temelini oluşturduğu söylenebilir. “Zeus kadın düşkünüydü çok sayıda Tanrıça ve ölümlüyle ilişkiye girdi. Hera Zeus’un sadakatsizliğine öfkeleniyor ama hıncını onun yerine kadınlardan çıkarıyordu” (Sears, 2020:150). Hera’nın zalimliğinin sebebi Zeus’un başka kadınlarla Hera’ya ihanet etmesidir. Mitik anlatılarda da yerini alan ihanet durumu “hain eş” tipinin çok eski zamanlardan beri varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu durum efsanelerin işlevleri bakımından değerlendirildiğinde, topluma bireysel bir konu üzerinden mesaj verildiği ve bunun da halk anlatıları aracılığıyla yapıldığı söylenebilir. Eşe/ sevgiliye ihanetin Türk toplumunda sadece zina sebebiyle olmadığı da kanıtlanmaktadır.

5.2.1.6. Akrabalar

Türk dünyası efsaneleri incelendiğinde ihanet edenler arasında akrabalar da bulunmaktadır. Hain olarak nitelendirilen akrabalar “kayınvalide, damat, elti ve kuzen” olarak Türk kültürüne uygun şekilde sınıflandırılmış ve ihanete yönelik davranışları detaylı şekilde efsane inceleme bölümünde verilmiştir. “Efsanelerde zalim akrabalara rastlanılır. Sevgililerin birleşmesini engelleyen ebeveynlerin dışında kötülüğü isteyen amca ve teyzeler de bulunur. Kızkanlı efsanesinde ‘İki kardeşten biri çok zengindir çok hayvanı vardır diğeri ise fakirdir.

Zengin olanın kızı, fakirin ise hastalıklı oğlu vardır. Kış şartları çetin geçince zengin olan ot bulamaz ve hayvanları telef olmaya başlar. Fakir olan hastalıklı oğluna kızını verirse kardeşine ot vereceğini söyler. Kız kabul eder ama amcasına da beddua eder. Otlar ve amcası taşa dönüşür” (Seyidoğlu, 1992: 579). Bu efsaneden yola çıkılarak amcanın hainlik yaptığı ve yeğenini göz göre göre oğlu bile olsa hasta biriyle bir evliliğe zorladığı görülmektedir.

İhanete iten davranışlar dışında bu insanların hain olmalarına sebep olan nedenler aşağıda Tablo 5.7’de detaylı şekilde verilecektir.

Tablo 5.7: Türk dünyası efsanelerinde hain akraba tipinin ortaya çıkma nedenleri

HAIN TİPİ: AKRABALAR								
EFSANENİN DERLENDİĞİ YER	EFSANENİN ADI	HAIN KAYINVALİDE	HAIN DAMAT	HAIN ELTİ	HAIN KUZEN	HAINLIĞIN ALTINDA YATAN DURUMLAR		
						SEVEMEMEK/ KABUL EDEMEMEK	EZİYET ETMEK	OYUNA GETİRMEK /KANDIRMAK
ARDAHAN	IRAZ GELİN	X				X		
GİRESUN	GELİN KAYA 1	X				X		
KAZAN	GELİN DAĞI	X					X	
YAKUT	TIGIN VE DAMADI BATES- MÖDYUYUKEEN		X					X
KAZAKİSTAN JAMBİL	İKİ BACANAK (ELTİ)			X				X

Tablo 5.7: (devam ediyor)

AZERBAYCAN	AK DEVE GÖLÜ				X			X
SIVAS	GELİN KAYASI	X					X	

Tablo 5.7’de akrabaların ihanetine bakıldığında kayınvalidelerin yoğunlukta olduğu ve sevmeyip ailesine kabul edemeyen kayınvalidelerin gelinlerine hainlik ettikleri görülmüştür.

5.2.1.7. Otorite

Türk dünyası efsanelerinde otoritenin ihaneti, efsanelerin analiz edildiği, incelendiği ve tasnifinin yapıldığı bölümde detaylı şekilde verildi. Otoritenin hain olarak nitelendirilmesinin altında yatan sebeplere bakıldığında: “otoritenin sözünde durmayışı, hileye başvuru, namusa göz dikmesi” gibi sebepler yatmaktadır. Detaylı açıklamalarının verileceği tabloda hain otorite tipi daha net ortaya çıkacaktır. Efsanelerde hain otorite olarak görülenler “padişah, ağa ve vezirlerdir.” Efsanelerde bunlar ayrı ayrı sınıflandırılmamış, sınıflandırma cinsiyet üzerinden yapılmıştır.

Otoritenin hainliği mitik hikâyelerde de görülmektedir. Mısır mitolojisine ait *Osiris ve İsis* mitinde Tanrıların hilelerinden bahsedilir. Tahtı ve tacı ele geçirmek için ihanete yönelimin cezasız kalmadığı mitik hikâyede görülmektedir. “Seth bir oyun tertip eder ve bir sandık yaptırır. Herkes bu sandığa hayran olur. O da bu sandığa herkes girsin kilitlensin kim tam olarak sığarsa sandık onun olsun der. Osiris sandığın içine tacını çıkarıp girer, sandık tam ona göredir. İsis, Nephthys ve Thaut sandığın başında bekleyip Osiris i tebrik ederlerken Seth 72 arkadaşıyla gelip sandığı çivilemeye başlar kimse bir şey yapamaz. Sandığı bir nehre fırlatırlar. Sonunda Seth’in ihaneti cezasız kalmaz. Tanrıların en güçsüzü olarak yaşamaya devam eder” (Seyidoğlu, 2011: 72-74). İhanetin mutlak olarak cezasız kalmayacağı ve otoritenin hile ile birbirine ihanet edip “hain” olarak nitelendirilebileceği eski zamanlardan beri görülen bir durumdur.

Mezapotomya Yarattığı Miti’nde iki Tanrı’nın varlığından bahsedilir. Bunlar Apsu ve Tiamattır. Gürültü yapan evlatlarına kızmayan Tiamata sinirlenen Apsu onun karşısına çıkar. Apsu veziri Mummu’ya kumpas kurdurur ve Tiamatt’ın evlatlarına zarar verilecektir. Her şeyi bilen Ea olaya müdahale eder. Apsu ve Mamu’yu derin bir uykuya yatırır ve tacı kazanır

(McCall, 2017: 80). Vezirin kumpasa dahil edilmesine sebep olan otoritenin varlığı mitlerde de hissedilmektedir. Bu otorite mitik hikâyelerde Tanrı'dır. Hile ile ihanete sebep olmanın kökeninin çok eskilere dayandığı ve bunun otoritelerce tercih edildiği mitik hikâyelerden yola çıkarak görülmektedir. Türk dünyası efsanelerinde otoritenin ihanetinin temelinde yatan sebepler tablo halinde verilmiştir.

Tablo 5.8: Türk dünyası efsanelerinde hain otorite tipinin ortaya çıkma nedenleri

HAIN TİPİ: OTORİTE				
EFSANENİN DERLENDİĞİ YER	EFSANENİN ADI	HAINLIĞIN ALTINDA YATAN DUYGU/ DURUM		
		SÖZDE DURMAMA	ALDATMA/KANDIRMA/ HİLE	NAMUSA GÖZ DİKME
EDİRNE	KEL ALİÇO	X		
MUŞ	KOLİ BABA DAĞI	X		
KAZAKİSTAN	AKIRTAS	X		
UYGUR	HÜTHÜT KUŞU		X	
ERZURUM	HABİB BABA			X
GİRESUN	GELİN KAYASI 2			X

Tablo 5.8 yorumlandığında otoritenin hainliğinin altında yatan en önemli nedenin “sözünde duramama” olduğu görülmüştür. Türk dünyası efsanelerinde hain otorite tipinin hainliğinin altında aldatma/ hile ve namusa göz dikme olduğu tespit edilmiştir.

5.2.1.8. Diğer hainler

Diğer hainler başlığı altında “tüccar, çoban, arkadaş, üvey anne, derviş, komşu, misafir” gibi başlıklar altında toplanmıştır. Türk dünyası efsanelerinde yoğun olarak olmasa da temsil değeri güçlü olan metinlerde bu hainlere rastlanılmıştır.

Ticaret hayatının güven temeline dayanması çok önemlidir. Ancak bazı insanlar bu hassasiyeti kavrayamadıkları için karşısındaki insanın “hile, aldatma, kandırma” yollarıyla güven duygusunun kaybolmasına sebep olabilirler. Türk Dünyası Efsanelerinde hain olarak nitelendirilen tüccarın insanları hile ile kandırması buna örnektir. Tabloda verilen analizde de bu durum somut olarak ortaya konulmuştur.

Çobanlar için sürüleri önemlidir. Efsanelerde genellikle su bulamayan çobanın ilahî güçle

pazarlık edişi ve kurban vereceği sözünü uymayışı ve işe hile katarak sürüsünden bir hayvan yerine biti kurban edişi anlatılır. Hileye karışan davranışları ve kandırması sebebiyle çoban da ihanet gerçekleştirmiş olur. Bu sebeple hain tipi içerisinde yer alabilir. Çobanlar da ihaneti “aldatma/ hile/ kandırma” yoluyla gerçekleştirmiştir. Arkadaşlar birbirlerine bazen kardeşten daha yakın olurlar. Efsanelerde bu duruma ihanet eden kişiler “kıskançlık” sebebiyle arkadaşlarına hainlik etmişlerdir.

Üvey anne hainliği masallara konu olmuştur. “Masallardaki kötü kadın ‘Pamuk Prenses ve Sindirella’nın üvey annesi’dir. Üvey anne bütün olumsuz özellikleriyle öz anneden tamamen zıt şekilde masalarda yer almıştır” (şenol vd. 2016: 82-83). Üvey annenin üzerinde bulunan olumsuz vasıflar onun olumsuz bir tip olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. “Üvey anne çocukları yakacak bir ateş ve onları serinletmek yerine onları üşütecek, kattığı toz dumanla onların gözlerine zarar verecek bir rüzgardır” (Kazancı, 1971: 38). Üvey annenin evlendiği kişinin çocuklarına verdiği zarar bu tanımlamada da görölmektedir. Türk dünyası efsanelerinde temsil değeri olan efsanede görölen üvey anne hainliği de “zulüm” temeline dayanır.

Dervişler toplum tarafından önemsenen, toplumun yol göstericisi kişilerdir. Bu mertebeye eren kişilerin davranışlarının da mertebelerine uygun olması gerekmektedir. Bazı durumlarda bu role ihanet eden dervişlerin “nefsine yenik düşmesi ve iyi niyeti suistimal etmesi” ihanete sebep olmuş ve hain olarak nitelendirilmişlerdir.

Komşular ve misafirler Türk kültürünün önemli unsurlarındandır. Komşuluk etmek, birbirinin evine gidip gelmek, birbirini misafir etmek insan ilişkilerinin canlı kalmasından önemli rol oynar. Ancak bazı durumlarda komşu ve misafirler yaptıkları davranışlarla bu önemli geleneklere ihanet edip hain olarak nitelendirilebilmişlerdir. “Namusa göz dikme, hile ve aldatma” bu hainliğin göstergelerindendir. Türk dünyası efsanelerinde temsil değeri güçlü olan efsaneler üzerinden yapılan kategoriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.9: Türk dünyası efsanelerinde diğer hain tipinin ortaya çıkma nedenleri

HAIN TİPİ: DİĞERLERİ													
EFSANENİN DERLENDİĞİ YER	EFSANENİN ADI	HAIN TÛCCAR	HAIN ÇOBAN	HAIN ARKADAŞ	HAIN ÜVEY ANNE	HAIN DERVİŞ	HAIN KOMŞU	HAIN MİSAFİR	HAINLIĞIN ALTINDA YATAN DUYGU/ DURUM				
									NEFSE YENİK DÜŞME	ALDATMA/ HİLE	NAMUSA GÖZ DİKME	KISKANÇLIK	ZULÜM
MARDİN	MARİSYA KİLİSESİ				X							X	
MARDİN	BÜYÜCÜ DERVİŞ					X							X
OSMANİYE	KENGER EFSANESİ			X								X	
ADANA	CABBAR DEDE EFSANESİ					X			X				
ADANA	KENGER EFSANESİ			X								X	
KARAKALPAK	BAĞDAT KALESİ			X								X	
ANTALYA	YEDİ HANELİ KÖY						X		X				
TÜRKMENİSTAN	YILANLARIN NİYETİ DEĞİŞMEZ			X					X				
YAKUT	TIGIN'İN HOROGOM'ORO'YLA MÜCADELESİ						X			X			
ÖZBEKİSTAN	KIRK KIZ						X			X			
ÖZBEKİSTAN	AYIN YÜZÜNDEKİ LEKE			X									
ÖZBEKİSTAN	GEVMERD			X								X	
NİĞDE	BURÇ KÖYÜ							X		X			
TATARİSTAN	KAPLUMBAĞA NASIL MEYDANA GELMİŞ?	X							X				
MARDİN	SEYİD BİLAL'İN YARDIMI	X							X				
BITLİS	KAPLUMBAĞA EFSANESİ	X							X				
YOZGAT	TOSBAĞA	X							X				
GAZİANTEP	KAPLUMBAĞA I	X							X				
GAZİANTEP	SÖZÜNDE DURMAYAN ÇOBAN		X						X				
ORDU	ADAM KAYA EFSANESİ		X						X				
ARDAHAN	ARSIYAN'IN TAŞLARI		X						X				
ERZİNCAN	TAŞ KESİLEN ÇOBAN VE SÜRÜ		X						X				

Tablo 5.9'da görüldüğü gibi hile ve aldatma yoluyla görülen hainliğin diğer hainlerde daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Hain arkadaş tipinin diğer hainler içerisinde sayıca fazla olduğu görülmüştür.

5.2.2. Hain varlıklar

Varlık, var olan her şey⁵² anlamına gelmektedir. Türk dünyası Efsanelerinde yer alan hain varlık tiplerini üç başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar: “hayvanlar, olağan üstü varlıklar ve bitkilerdir.” Temsil değeri güçlü olan efsaneler seçilerek tablolar oluşturulmuş ve hain tiplerinin yaptıkları ihanetin altında yatan sebepler belirlenmeye çalışılmıştır.

5.2.2.1. Hayvanlar

Türk dünyası efsanelerinde hain hayvanlar içerisinde özellikle yılan, kertenkele yoğun olarak tespit edilmiştir. Bu hayvanların hainliklerinin temelinde de yasağa uymama durumu yoğun şekilde vardır.

Tablo 5.10: Türk dünyası efsanelerinde hayvanların hain tipinin ortaya çıkma nedenleri

HAIN TİPİ: HAYVANLAR														
EFSANENİN DERLENDİĞİ YER	EFSANENİN ADI	HAIN KIRLANGIÇ	HAIN ÖRÜMCEK	HAIN YILAN	HAIN KEKLİK	HAIN SAKSAĞAN	HAIN KATIR	HAIN KERTENKELE	HAINLIĞIN ALTINDA YATAN DUYGU/ DURUM					
									YASAĞA UYMAMA	ALDATMA/ HİLE	İYİ NİYETİ SUİSTİMAL	ZINA	GAMMAZLIK	DÜŞMANA YARDIM ETME
EDİRNE	YILANIN DİLİ, KIRLANGIÇIN KUYRUĞU NEDEN KESİKTİR?	X							X					
TÜRKMENİSTAN	ZEHİRLİ KARA ÖRÜMCEK		X							X				
TÜRKMENİSTAN	YILANLARIN NİYETİ			X						X				
HALHAL	YILAN			X					X					
ALAŞEHİR	4. VE 9. ANLATI			X					X					
UŞAK	49. EFSANE			X					X					
GAZİANTEP	YILAN			X					X					
EDİRNE	YILAN NEDEN SÜRÜNÜR?			X					X					
BİTLİS	AVCI KASIM			X							X			
BİTLİS	YILAN			X					X					
HATAY	YILAN			X					X					
ISPARTA	YILAN			X					X					
MUĞLA	YILAN			X						X				
NAZİLLİ	3. ANLATI				X							X		

⁵² Varlık ne demek TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr) (Erişim tarihi: 15.04.2024).

Tablo 5.10: (devam ediyor)

OSMANİYE	KEKLİK EFSANESİ				X								X	
YOZGAT	GÜZEL KEKLİK İLE ÇİL KEKLİK				X								X	
TAŞELİ	KEKLİK				X								X	
GAZİANTEP	KEKLİK				X								X	
ELÂZİĞ	KEKLİK				X								X	
İÇEL	GUDUKKAVAK VE KEKLİK EFSANESİ				X								X	
TÜRKMENİSTAN	SAKSAĞAN					X							X	
NAZİLLİ	KATIR						X							X
BURDUR	KATIR						X							X
HATAY	KATIR						X							X
YOZGAT	KATIR NEDEN GUNNAMAZ?						X							X
ŞANLIURFA	KATIR VE KERTENKELE EFSANESİ						X	X						X
BİTLİS	KERTENKELE							X						X

Tablo 5.10 ‘da görüldüğü üzere hayvanların hainliğinin altında yatan sebeplerin “yasağa uymama, aldatma / hile, iyi niyeti suistimal, zina, gammazlık, düşmana yardım etme” olduğu tespit edilmiştir. Hain hayvanların da temsil efsanelerden yola çıkarak “kertenkele, yılan, saksığan, keklık, kırlangıç, örümcek” olduğu efsanelerde görülmüştür.

5.2.2.2. Ağaçlar

Ağaç, Türk mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. “Ağaç, yaşamı ve canlılığı simgeler. Türk ve Dünya kültüründe ağacın üstlendiği birçok vasıf vardır. Hayat ağacı, Tanrı ile iletişim kanalı, kötü ruhların kovulması esnasında kullanılan ağaç, güneşin batışını engelleme törenlerinde ağaç, ay tutulmasını engelleme veya tutulan ayı kurtarma esnasında kullanılan ağaç, bitkilerin kökeni ile ilgili mitlerde ağaç vb.” (Gürsoy, 2012: 44). Ağaca Türk kültüründe farklı anlamlar yüklendiği bilinmektedir. Bazen bir dişinin gücü, bazen bir çocuğun koruyucusu olabilen ağaçlar efsanelerde hain olarak da görülebilmektedir. “Ağaç evreni ifade eder. Hayat düzeni içinde kutsal gücün kendisini gösterir. Devamlılık, düzen ve tekrar ortaya çıkışın simgesidir” (Eliade, 2005: 317-321). Böylesine kutsal bir varlığın hain olarak nitelendirilmesi biraz sıradışı olabilir. Ancak temsil değeri olan efsanelere bakıldığında çam ağacının düşmana yardım ederek din büyüğüne ihanetinin söz konusu olduğu görülmektedir. Bu sebeple düşmana yardımcı olmak da hain olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.

Tablo 5.11: Türk dünyası efsanelerinde hain ağaç tipinin ortaya çıkma nedenleri

HAIN TİPİ: AĞAÇ			
EFSANENİN DERLENDİĞİ YER	EFSANENİN ADI	HAIN ÇAM AĞACI	HAINLIĞIN ALTINDA YATAN DURUMLAR
			DÜŞMANA YARDIM ETME
NAZİLLİ	8. ANLATI	X	X
AMASYA	ÇAM AĞACI	X	X
HATAY	ÇAM AĞACI I	X	X

5.2.3. Olağanüstü Varlıklar

Türk dünyası halk anlatılarında olağanüstü varlıklar büyük önem taşır. Efsanelerde temsil niteliği taşıyan hain olağanüstü tiplerinin başında “peri ve cin” gelmektedir. Periler, iyi huylu ve güzel olarak akla gelmesinin dışında olumsuz özelliklere de sahiptirler. “Perilerin de aile yaşamları vardır ve insanları cezalandırıp onlara musallat oldukları bilinmektedir” (Duman, 2023: 121). Efsane yer alan hain perinin ihanetinin altında yatan sebep aşktır. Detaylı analizi efsanelerin incelendiği bölümde verilmiştir. “Peri aşk uğruna çobanın ailesini korkutup çobandan uzaklaştırmıştır” (Güzel, 2016: 172).

Efsanelerde hain tipinin temsili olabilecek bir diğer olağanüstü varlık ise cindir. Cin “Dinî inanişaya göre duyularla kavranamayan, insanlar gibi irade ve anlama yeteneğine sahip, ilahî emirlere uymakla yükümlü tutulan yaratık⁵³” olarak Türkçe Sözlükte tanımlanmaktadır. Cin de efsanelerde temsil değeri bulan olağanüstü bir haindir. Yasakları çiğneme sonucu bu hainliğini gerçekleştirmiştir.

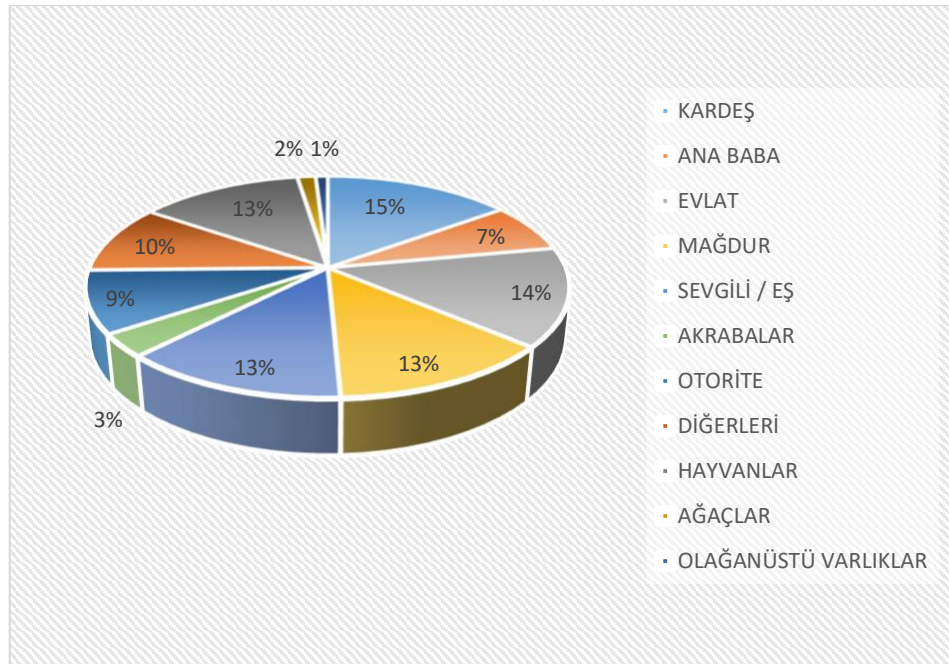
⁵³ Cin ne demek TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr) (Erişim tarihi: 15.04.2024).

Tablo 5.12: Türk dünyası efsanelerinde olağanüstü hain tipinin ortaya çıkma nedenleri

HAIN TİPİ: OLAĞANÜSTÜ VARLIKLAR					
EFSANENİN DERLENDİĞİ YER	EFSANENİN ADI	HAIN CİN	HAIN PERİ	HAINLIĞIN ALTINDA YATAN DURUMLAR	
				AŞK	YASAKLARI ÇİĞNEME
KIRŞEHİR	PERİ İ		X	X	
KIRIM	AYI DAĞI EFSANESİ	X			X

Tablo 5.12 incelendiğinde olağanüstü varlıklardan peri ve cin ile ilgili temsil değeri taşıyan efsanelerin analizi ilgili bölümde yapılmıştır. Peri ve cinin ihanetinin temelinde aşk ve yasakları çiğneme yatmaktadır. Bu durum ikisinin de hain sınıflandırmasında yer almasına sebep olmuştur.

Türk dünyası efsanelerinde “hain tipi”nin yüzdelerle dağılımına bakıldığında temsil değeri taşıyan 206 efsanenin olduğu ve bu efsanelerde yer alan hain tipi sınıflandırmasının dağılımı Şekil 5.6’da görülmektedir.

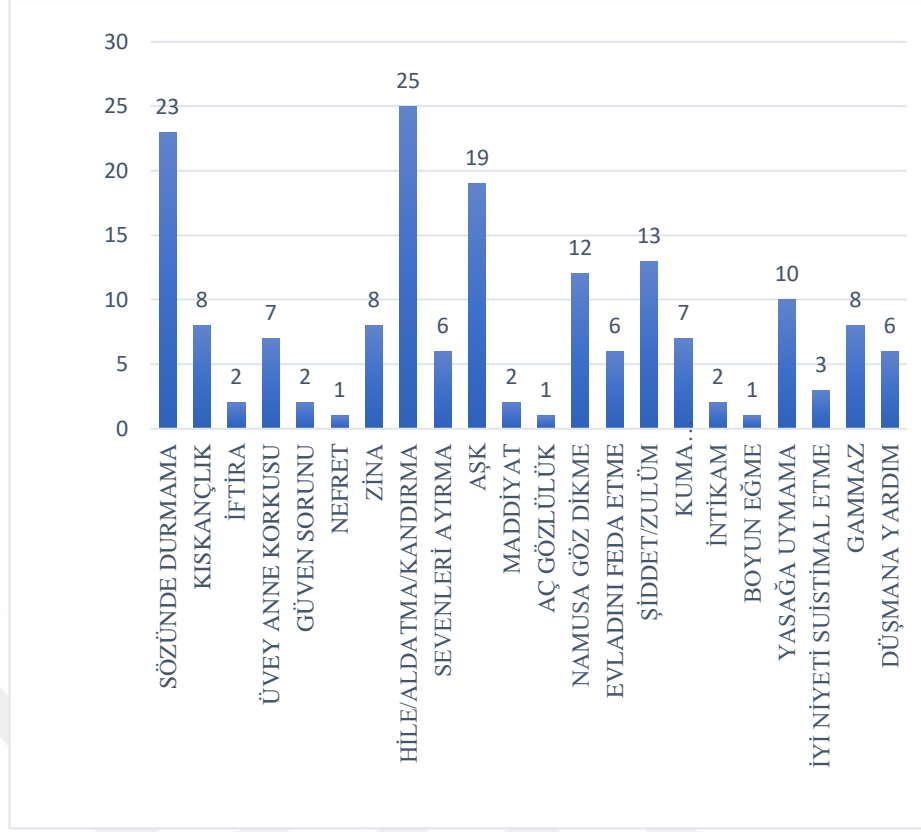

Şekil 5. 6: Türk dünyası efsanelerinde hain tiplerinin dağılımı

Şekil 5. 6 incelendiğinde hain tipinde “hain kardeş”in efsanelerde daha fazla görüldüğü gözlemlenmiştir. Türk dünyası efsanelerinde daha fazla metin incelenmiş ancak 206 efsanede hain tipi özelliği gösterebilecek insan ve varlıklara rastlanılmıştır. Bu noktada her ihanetin hainliğe sebep olmadığı tezin başından beri savunulan düşüncüyü doğrular nitelikte olmuştur. Hain kavramının sadece hile, aldatma, kandırma, zina ile ilişkili olmadığı, insanların yaşadıkları zorluklar sebebiyle de ihanet etmek durumunda kaldığı tespit edilmiştir.

Her ihanet hainliği barındırmaz. İhanetin bazı durumlarda zorunlu başvurulacak bir yol olduğu da “mağdur hain” tipiyle ortaya koyulmuştur. Türk dünyası efsanelerinde mağdur hain kavramının da azımsanmayacak çoğunlukta olduğu görülmüş bu hainlerin çoğunlukla sevdaları sebebiyle ihanete başvurdukları efsane metinleriyle ortaya konmuştur.

Hainliğin altında yatan sebepler hainliğin yorumlanma şeklini de değiştirmiştir. Hainliğin altında yatan sebepler ihanetin tanımını da değiştirebilmekte efsanelerde hain bazı durumlarda kahraman (vatan uğruna ihanet), bazı durumlarda ise zulüm gösteren (hain baba) olarak görülmektedir.

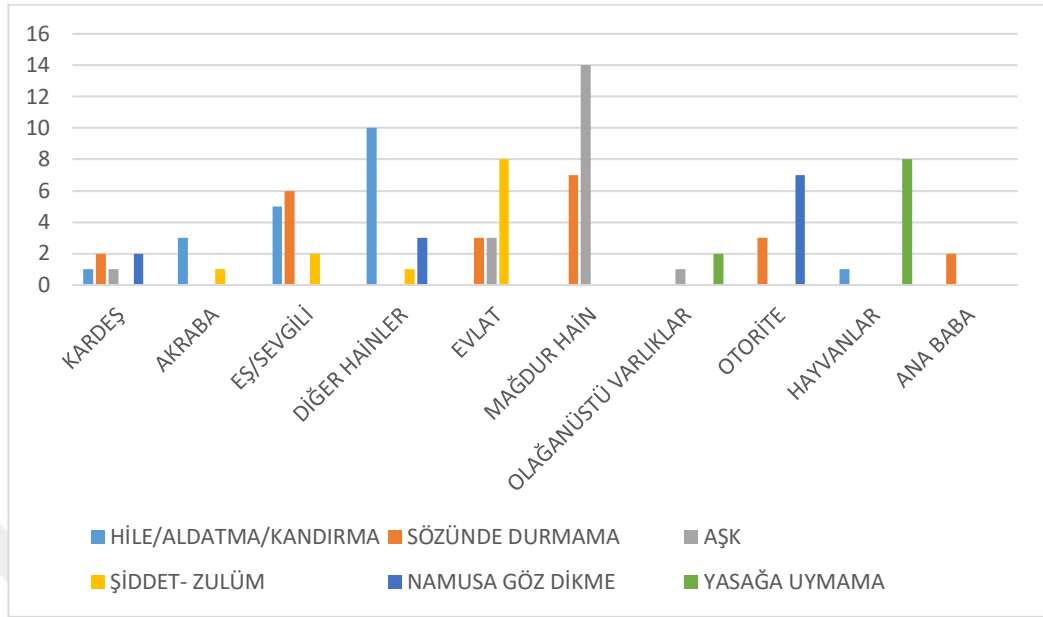

Şekil 5. 7: Türk dünyası efsanelerinde hain tiplerinin ihanet nedenleri

Şekil 5. 7’de “Hain” tipinin temsilcisi olan efsanelerden yola çıkılarak ihanet sonucunda hain olarak nitelendirilen kişi veya varlıkların hain olmalarının sebepleri grafikte gösterilmiştir. İhanet sebepleri en fazla “hile/aldatma/kandırma, sözünde durmama, aşk, şiddet-zulüm, namusa göz dikme, yasağa uymama” olarak çoğunlukla bu başlıklar altında görülmüştür.

Hainlik sebeplerinden olan “sözünde durmama” nın ilk örneklerine mitik hikâyelerde rastlanır. Yunan mitlerinden olan Kadın ve Tufan ile ilgili anlatıya bakıldığında: “Bütün Tanrılardan armağan adını taşıyan Pandora eşsiz zekâ ve güzellikle yaratılır. Pandora’ya bir kutu emanet edilir ve bu kutunun açılmaması gerektiği söylenir. Pandora sözünü tutmaz ve sözüne ihanet ederek kutuyu açar. Dünya üzerine bütün kötülükler yayılır sadece umut kutunun içinde kalır. İnsan soyu çoğalır ve birbirine yaptıkları kötülükler artınca Zeus bu soyu su ile yok etmeye karar verir (Estin ve Laporte, 2010: 130-131). Tufan miti su ile özdeşleşmiş, toplumsal yapıdaki yozlaşmaların görülmesi ile kötülüğün bir nevi temizleyicisi/ yok edicisi olarak görülmüştür. Söze ihanetin temelini çok eskilere dayandığı ve bu temel kötücül duyguları da besleyebileceği görülmüştür. Efsanelerde de yerini alan söze ihanet hain tipinin oluşmasındaki önemli etkenlerden olmuştur. Efsanelerde hain

tiplerinin ihanetine yol açan ortak nedenler bulunmaktadır.

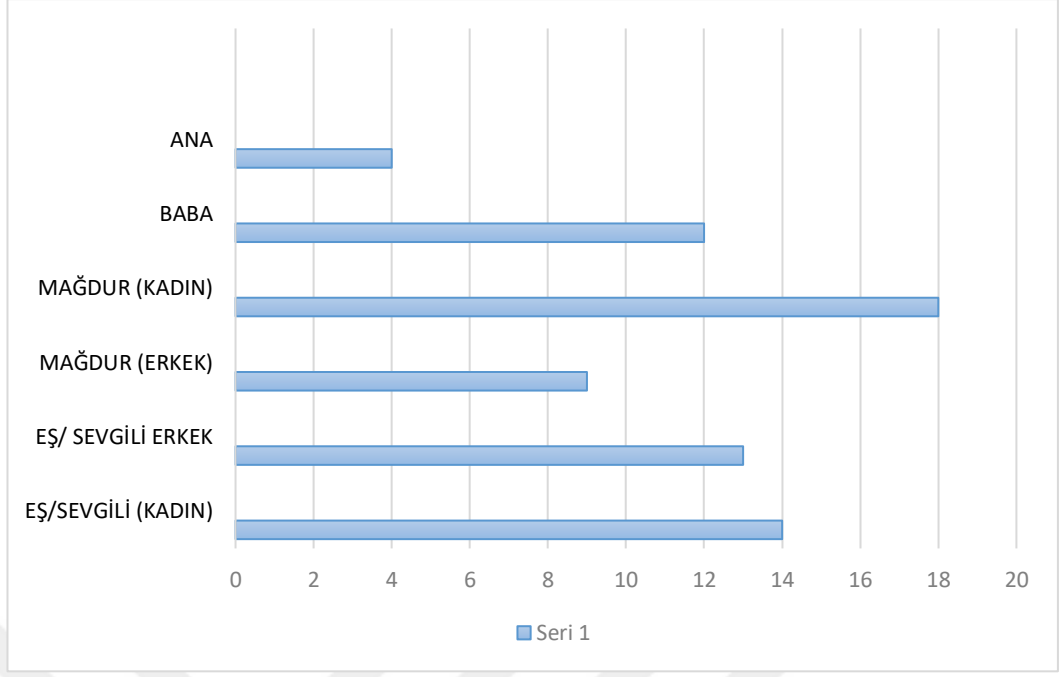

Şekil 5.8: Hain tiplerinin hepsinde görülen ortak ihanet nedenlerinin dağılımı

Şekil 5.8’de hain olarak nitelendirilmeye en çok sebep olan nedenlerin hain tiplerine göre dağılımı görülmektedir. Bu grafikte dikkat çeken nokta mağdur hain tipinin ihanet sebebinin çoğunlukla “aşk ve sözünde durmama” olduğu göze çarpmaktadır. Otorite hain tipinin ise “namusa göz dikme” nedeniyle ihaneti en çok tespit edilenler arasındadır. Evlat hain tipinin ihanetinin de daha çok “şiddet ve zulüm”den kaynaklandığı görülmektedir.

Cinsiyete göre efsanelerdeki hain tiplerinin dağılımlarına bakıldığında bazı efsanelerde hainlerin kadın veya erkek oluşunun vurgulandığı görülmüştür. Yukarıda incelenen efsanelerde bu durum belirtilmiş olup efsanelerin cinsiyete göre hain durumlarının dağılımı şu şekildedir:

Şekil 5.9: Cinsiyete göre hain tiplerinin dağılımı

Şekil 5.9 incelendiğinde kadın hainlerin özellikle eş/sevgili ve mağdur sınıflandırılmasında yoğunluk gösterdiği görülmektedir. Erkek hainlerin cinsiyet sınıflandırmasına alınmayan “hain otorite” tipinin tamamının erkeklerden oluştuğu görülmüştür. Cinsiyete yönelik sınıflandırmada kadın ve erkek olarak belirtilen hainlerin esas alındığı söylenebilir.

Türk Dünyası Efsanelerinde İhanet adlı doktora tez çalışmamızın hain tipinin detaylı şekilde analizini yaptığını ve hainliklerin altında yatan nedenleri tablolarla örnek teşkil eden 206 efsane ile verildiği görülmektedir. Çalışmanın öncelikli amacı hain tip sınıflandırması yapmak değildir. İhanetin sonucunda oluşan hain tipini bu ihanete iten nedenleri efsaneler aracılığı ile ortaya koyabilmektir. Bu incelemeler neticesinde efsanelerde sık rastlanan hain tiplerinin sınıflandırması yapılarak ortaya koyulan tablolar ve grafik verileriyle durum daha somut hale getirilmeye çalışılmıştır. İhanetin ferdî ve toplumsal boyutunun incelendiği kısımda efsane metinlerinin özetleri verilmiş ve hangi ihanet başlığı altında inceleneceği tasniflenmiştir. Bu sebeple hain tipinin sınıflandırılması yapılırken tekrar aynı efsaneleri yazmaya gerek duyulmamış efsanelerin isimleri ve derlendikleri yöreler tablolar halinde EK 2 ‘de verilmiştir. Emsal teşkil eden birkaç efsaneye hain tiplerinin başlıkları altında yer vermeye çalışılmıştır.

Mustafa Duman’ın *Türk Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler Mit Destan ve Halk Hikâyesi*

adlı doktora tezinde “Belli tipik özelliğin temsili olan karakterlerin düz karakter olduğunu, hain tipin de düz karakterler içerisine girdiğini söylemektedir” (Duman, 2017: 61). Aynı çalışmada “Olumsuz tiplerin etkinlik alanlarını oluşturmuştur. Türk mitlerindeki tiplerin tasnifini yaptığı çalışmasında hilekâr tipinin etkinlik alanlarından olan ‘E17. Yasağı çiğnemek veya çiğnetmek, E37. Sözünde durmamak’ düşman tipinin E11. ‘Birinin öldürülmesini emretmek, E12. Birini öldürmek, E.15. Birilerine acı vermek’ olumsuz tip etkinlik alanları” (Duman, 2017: 96-97) çalışmamızda yer alan ‘hain tip’ tasnifinde kullandığımız sınıflamayla örtüşmektedir. Bu noktada halk anlatmalarından olan efsanenin bu çalışmada yer almayışı alandaki boşluğun doldurulması anlamında önem taşır. “Sözünde durmama, birine zulmetme, zarar verme, şiddet” gibi hain tip sınıflamasının yapıldığı tablolarda bu verilere yer verilmiştir. Mitlerde doğrudan bir hain tipi sınıflaması yapmayan Duman’ın hilekâr tipinin altında verdiği bazı maddeler efsanelerde görülen hain tipi ile örtüşmekte, hain tipinin oluşumunda mitlere kadar dayandırdığımız literatür kısmımızın bunu desteklediği görülmektedir. Destanlarla ilgili tip tasnifini yapan Duman, yukarıda tablosunu verilen “hain” in etkinlik alanları için “E10. Birinin yerine başkasını koyma, E22. Aldatıcı bir varlığa dönüşme, E36. Görüldüğünden farklı davranmak belirlediği alanları hain tipinin altında incelemiştir” (Duman, 2017: 101). Çalışmamızda yer alan hain tipinin oluşmasının altında yatan sebeplerden biri de hile / aldatma ve kandırmadır. Bu noktada hain tipinin hem efsanelerde hem de destanlarda aldatıcı, kandırıcı ve hileci özelliğinden söz etmek mümkün olacaktır. Duman, halk hikâyeleri ile ilgili yaptığı olumsuz tip tasnifinde “Zalim ebeveyn tipinin etkinlik alanı olan E37. Sözünde durmamak” (Duman, 2017: 108) efsanelerde de çok karşılaşılan hainlik sebeplerindedir. Yukarıda tablolarda verilen veriler göz önüne alındığında hain tipinin halk hikâyelerinde zalim ebeveyn olarak aldığı isim, efsanelerde hain ana- baba olarak karşımıza çıkmıştır. Duman’ın, “‘Masum veya Tanrısal Aptal’ olarak sınıflandırdığı olumsuz tiplerin etkinlik alanlarından biri E34. İstmeden başkalarına zarar vermektir” (Duman, 2017: 108). Bu sınıflandırma da efsanelerde yer alan “Mağdur Hain Tipi” ile bir noktada örtüşmektedir. Efsanelerde bazı durumlarda özellikle “aşk ve sözünde duramama” sebepleriyle hainler ihanet etmeye mecbur kalmışlardır. Niyetleri zarar vermek değildir. Hatay’dan derlenen bir efsanede “Sevdiği çobana verilmeyen ve başkasıyla evlendirilen kızın düğün sırasında sevdiği gence kaçmak isteği ve yakalanacaklarını anlayınca taş olmak için dua edişi anlatılır” (Deger, 2014: 222-223). Efsaneye bakıldığında aslında herhangi bir şekilde evlendiği kişiye zarar vermek veya sevdiğine zarar vermek isteğinde olmayan kız sadece sevdiğine kavuşmak istemektedir. Bunu engelleyenlerin olması kızın mecburen ihanete sürüklenmesine sebep olmakta bu da

bir mağduriyet yaratmaktadır. İhanet bazen çözüm gibi gözükmekte ancak canlarından olma ile son bulabilmektedir.

Mehtap Müçük *Türk Dünyası Masallarında Olumsuz Tipler* adlı doktora çalışmasında “İncelediği masalarda hain tipini olağan tipler içerisinde almış ve olağan tipleri ayırdığı iki başlıktan, hain tipine karakteristik tipler başlığı altında yer vermiştir. Masalarda hain tipinin genellikle yakın akrabalar olduğunu ve kıskançlık temelli eylemlerde bulunduğunu dile getirmiştir” (Müçük, 2023: 349, 610). Çalışmamızın incelenen efsanelerinde yer alan hain tiplerinden olan akrabaların hainlik eylemlerinin temelinde kıskançlık değil; “sevmemek, benimseyememek, oyuna getirmek, eziyet etmek /zulmetmek” vardır. Masal ve efsanelerin olumsuz tiplerden olan hainin eylemlerinin temelinde yatan sebepler yönünden farklılık gösterdiği görülmektedir.

Mustafa Usta *Kazak Destanlarındaki Tiplerin Tespiti ve Tahlili* adlı doktora çalışmasında “Destan içerisinde hain tipinin olumludan olumsuz tire geçtiğini söyler. Hain tipinin sergilemiş olduğu eylemleri kışkırtma, ihanet etme ve âşık olma olarak üç gruba ayırır. Kazak destanlarında sosyal statüler bakımından hain tipi üçe ayrılır: aile fertleri, güvendiği birinin yakını, yardımcılarıdır” (Usta, 2023: 381-382). Usta’nın yaptığı çalışma Kazak destanlarını kapsamaktadır. Hain tipinin eylem alanlarına bakıldığında efsanelerde yer alan hain tipinin ihanetinin altında yatan nedenlerin daha fazla olduğu görülmektedir. Âşık olma hem efsanelerde hem de destanlarda hain tipini ihanete sürükleyen nedenlerdendir. Usta ihaneti de ayrı bir başlık olarak almış ve hain tipinin eylemlerinin altında sınıflandırmıştır. Kışkırtma ve âşık olmak aslında ihanetin sebeplerindendir. Hain bu sebeplerle ihanete yönelir. “İncelenen Kazak destanlarında ihanet etme eylemi temelde iki çeşittir. Bunlardan ilki dört kez gerçekleşen aileden birinin (eş ya da kardeş) ihanet etmesi, ikincisi de yine dört kez gerçekleşen yardımcı konumundaki birinin (bey /Kırk yiğit ya da nedimelerden biri) ihanet etmesidir” (Usta, 2023: 390). İhanetin sadece iki boyutunun Kazak destanlarında yer aldığı ancak ihanetin sadece bu temeller üzerine dayandırılmayacak kadar geniş bir kavram olduğunun unutulmaması gerekir. Türk Dünyası Efsanelerinde ihanetin bu çeşitliliğinin görüldüğü efsane metinlerindeki tespitlerle ve tablolarla çalışmamızda verilmiştir. “Hanbiybi kahramanın düşman olarak gördüğü Karaman’a âşık olup ağabeyine ihanet ederek esir olmasına neden olur” (Usta, 2023: 383). Benzer ihanet örneklerine efsanelerde de rastlanılmaktadır. Kayseri yöresinden anlatılan bir efsanede “Kayseri Tekfuru’nun kızı Battal Gazi’ye âşık olur. Kaleyi ele geçirmek isteyen Battal Gazi’ye kalenin giriş çıkışını

anlatır ve kalenin fethedilmesine yardımcı olur” (Oral, 2016: 173). Benzer konuların farklı halk anlatı türlerinde anlatılıyor olmasına rağmen ortak noktada anlatıların bulunduğu görülmektedir: “hain tipi”.

Oğuz Doğan’ın *Bitlis’ten Derlenen Efsanelerin Psiko-Sosyal ve Arketipsel Tahlili* adlı doktora tezinde Bitlis yöresinden derlenen efsaneleri sekiz ana başlık altında tasnif etmiş ve bu başlıkları “oluşum, dönüşüm, tabiat unsurları, hayvanlar, dinî, tarihî, yerleşim yerlerinin adları ve olağanüstü varlıklar olarak belirlemiştir. Efsaneler “gezgin, gölge, iç benlik, asi, anne, yetim, ben, kahraman, kurban, persona, masum ve hilebaz, anima ve animus” arketipleri başlıkları altında çözümlenmeye çalışılmıştır. Efsanelerin kolektif bilinç dışının birer ürünü olduğu vurgulanmıştır. Türk Dünyası Efsanelerinde İhanet adlı çalışmamızda bir tasnif yapılmış ancak bu tasnif ihanet kavramı üzerine yapılan kendi tasnifimiz olmuştur. İki çalışmanın da ortak noktası Türk kültürüne ait bir kavramsal tanım ve sınıflandırma sistemi geliştirmeye çalışılmasıdır. Ben arketipi, temelde kişinin egosunun değerlerinden vazgeçerek kolektifin değerlerine doğru hareket etmesi olarak tanımlanmıştır” (Doğan, 2020: 105). Çalışmada bu noktada kendine ihanet eden insanın içsel çatışma yaşamasının sebebinin dayanaklarından olmuştur. İdi bastırıp süperegoya göre hareket eden insan bir nevi toplumun istediğini yapmakta kişisel isteklerinden uzaklaşarak kendine ihaneti gerçekleştirmektedir. Veya tam tersi toplumun ona verdiği rol modellere kişisel düşünce, dürtü, arzu, istekleri sebebiyle ihanet etmekte bu noktada da kendisine verilen toplumsal rol sebebiyle oluşan «ben» arketipine ters düşmektedir. Çünkü “Ben arketipi bir nevi bilinci ve bilinç dışını uyumlu hale getiren merkezdir” (Doğan, 2020: 106).

Müzeyyen Sağlam Gümüş *Türk Dünyası Efsanelerinde Kötülük* adlı doktora tezinde “Kötülüğün kaynağının belirlenebilmesi için öncelikle olumsuz tiplerin tasnifinin yapılmasının önemini vurgulamıştır. Temsil değeri olan efsanelerden 60 tanesini incelemiş ve olumsuz tip sınıflamasını efsane metinleri ile yapmıştır. Yaptığı tasnif: açgözlü kıymet bilmez, âsi veya hayırsız evlat, casus, cimri, düşman, olağan üstü düşman, hain, hilekâr / arabozucu, masum veya Tanrısal aptal, rakip, zalim ebeveynidir. Hain tipini Tataristan’dan derlenen *Yılan Dağı* ve Türkmenistan’dan derlenen *Ceza* efsaneleri ile sınırlı tutmuştur. Yılan Dağı efsanesinde birinin yerine başkasını koymanın hainlik olduğunu vurgulamıştır. Ceza efsanesinde ise hainliğin temelinde komşular arası kıskançlık olduğunu dile getirmiştir” (Sağlam Gümüş, 2023:222-223, 226-227,259). Çalışmamızda hain tipinin alt başlıklarında incelediğimiz mağdur tipinin aslında Yılan Dağı efsanesindeki yaşananlar

örtüştüğü söylenebilir. Hain tipinin Duman'ın (2017) da söylediği gibi “birinin yerine başkasını koyma” özelliği sebepleri düşünüldüğünde hainliğin mağduriyetten kaynaklandığı görülecek ve bu tiplerin hain başlığı altında mağdur olarak incelenmesinin daha doğru olabileceği kanısındayız.

İhanetin sadece fail tarafından bakılmasının yetersiz kaldığının görüldüğü çalışmada “mağdur hain” kavramının ortaya koyulması ihanetin her iki tarafın da nedenlerinin ortaya koyulması bakımından önem taşıdığı söylenebilir. İhanet tek açıdan bakılamayacak kadar geniş, yüzeysel bakılamayacak kadar derin ve kökeni insanlık tarihinden önceye dayanan bir kavramdır. Bu sebeple çalışmada ihanetin boyutları, ihanete sebep olan nedenler ve hain tipleri detaylı şekilde verilmeye çalışılmış Türk dünyası efsanelerinde ihanetin sadece hile/aldatma/kandırma ve zina ile ilişkilendirilemeyecek kadar derin bir kavram olduğu kanıtlanmıştır.

5.3. Türk dünyası efsanelerinde ihanete uygulanan yaptırımlar

Türk dünyası efsanelerinde, ihanetin sonuçları genellikle hainin uğradığı birtakım yaptırımları içerir. İhanet eden, toplum tarafından hoş karşılanmayan bir duruma düşer. Bu durum, dünya genelinde benimsenen bir gerçektir; kötücül duygulara sebep olan eylemler toplum tarafından kabul edilmez ve bu bilgi, nesilden nesile derin anlamlarla halk anlatılarında aktarılır. “Efsanenin sosyolojisi” başlığı altında detaylıca incelenen konu, efsanenin toplumun yaşayışından bağımsız olarak düşünülemeyeceğini vurgular. Efsaneler, toplumun değerleri, normları ve tarihî deneyimleriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bu nedenle, ihanetin sonuçlarına dair efsanelerde anlatılanlar, toplumun değerlerini yansıtır ve genellikle bir ders niteliği taşır. Bu noktada folklorün temel dört işlevini hatırlatmakta fayda görmekteyiz: “Eğlenme ve eğlendirme, kültürün onaylanması, ritüellerin ve kurumların doğrulanması, özellikle okuma-yazması olmayan kültürlerdeki eğitim işleri, kabul edilmiş davranış biçimlerini sürdürme işlevini yerine getirir⁵⁴” Bascom'un sınıflamasını şu açılardan yorumlayabiliriz. Halk anlatıları toplumun yaşayışından bağımsız düşünülemeyeceği gibi hem toplumdaki etkilenir hem de nesilden nesile aktarılması sebebiyle toplumu etkiler. Folklorün dört işlevini efsane özelinde efsane üzerinde düşünüldüğünde eğlence ve

---

⁵⁴ William R. Bascom. “Folklorun Dört İşlevi.”. Ferya Çalış (Çev.), Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. Hzl. M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2005, s. 146.

eğlendirme, toplumların sosyal bağlarını güçlendiren ve kültürel değerlerin aktarılmasına katkı sağlayan önemli unsurlardır. Efsaneler bunda bir nevi araç olarak kullanılmaktadır. Kültürün onaylanması ise belirli normların ve davranış biçimlerinin korunmasını ve sürdürülmesini sağlar bu noktada efsaneler içinde barındırdıkları normlarla toplumun şekillenmesinde ve ortak değerlerde buluşmasında birer araçtır. Ritüeller ve kurumlar, toplumun yapılanmasında ve düzenlenmesinde kilit rol oynarken, okuma-yazması olmayan kültürlerde eğitim, geleneksel yöntemler ve sözlü aktarımlar aracılığıyla gerçekleşir. Yazılı kanunlar olsa bile toplumlarda örf, âdet, gelenek ve göreneklere göre yaşamın düzenlenmesi daha çok kabul görebilir. Özellikle yerel yaşama önem veren toplumlarda geleneklere bağlılık önem taşır, köklerinden kopmamayı simgeler. Bu sebeple efsaneler bu kültür aktarımını da sağlayarak bir nevi toplumların yazısız kanunları olma özelliğini verdikleri derslerle kazanmış olur.

Türk dünyası efsanelerinde ihanet ederek hain niteliği kazananların uğradıkları birtakım yaptırımlar vardır. Bu yaptırımlar ihanetlerin boyutlarına göre tek tek ele alınacaktır.

İhanetin Ferdî Boyutu içerisinde yer alan “Kardeş ve Kardeşliğe İhanet” başlığı altında incelenen tezlere bakıldığında: Anadolu’dan derlenen 14 efsanede ihanet sonucunda ihanet edenler “kuşa dönüşme, beddua ile karşılaşma, ölüm” yaptırımlarına uğramışlardır. Ayrıca Hatay, Şanlıurfa ve Bitlis’ten derlenen üç efsanede de ihanet edenin pişmanlık yaşadığı görülmüştür. Türk dünyası devlet ve topluluklarından derlenen aynı altındaki efsaneler incelendiğinde “dağa, taşa, kuşa dönüşüm ve beddua, pişmanlık, ölüm” ihanet edenin sonu olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde kardeş hainler ihanet sonucunda “pişmanlık, beddua, dönüşüm” yaptırımlarına maruz kalırken, ihanet edilenlerin sonu genellikle ölüm olmuştur. Sadece Kırgızistan’dan derlenen bir efsanede ihanet eden kardeşin sonunun ölüm olduğu görülmüştür.

Evlada ihanet başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde: Toplam 16 efsanede de cezanın ihanet eden tarafından değil, ihanet edilen tarafından çekildiği görülür. Bu cezalar “ölüm, dönüşüm (kaya, dut, güvercin, taş vb.), zarar verme ve terk edilme” şeklindedir. İhanet edilen evladın başına ihanet sonucunda bunlar gelirken, ihanetin faili olan ana- babalar herhangi bir yaptırıma uğramamıştır. Bu noktada ihanetin failinin değil mağdurunun zarar gördüğü, ölüm- öldürme eylemlerinin de ihanetin bir parçası olabileceği söylenebilir.

Ana- babaya ihanet başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde toplam 22 efsanede ihanet edenin “pişmanlık, dönüşüm (ağaç, kaplumbağa, taş, baykuş, kırlangıç vb.)” gibi yaptırımlarla karşılaştığı, sadece Özbek, Tuva ve Kazanlardan derlenen efsanelerde “ihanet edilen anne” nin dua ederek ilahî güçten kuşa dönüşmeyi istediği görülmüştür.

Eşe- sevgiliye ihanet başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde toplam 19 efsanede ihanet edenin “beddua ile dönüşüme uğradığı, ilahî şekilde cezalandırıldığı (kaya düşmesi sonucu ölüm), öldüğü, aklını kaybettiği, dönüşüm yaşadığı (taş, yıldız) görülmüştür. Efsanelerden Giresun ve Tataristan’dan derlenen bu başlık altındaki efsanelerde ihanetin failinin değil mağdurunun dönüşüm yaşadığı görülmüştür. Tatarlardan derlenen efsanede dönüşüm ağaç şeklindeyken, Giresun’da dönüşüm balık olma şeklinde karşımıza çıkmıştır. Taşeli yöresinden derlenen bir efsanede de ihanet eden kendi canına kıymıştır.

Geline, damada, eltiye ve kuzene ihanet başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde: geline ihanete yönelik yaptırımın 4 efsanede görüldüğü tespit edilmiştir. Yaptırımların mağdur tarafından bir kurtuluş yolu olarak görülmesi dikkat çekmektedir. Eziyetler ve zulümlerle aile yapısına ihanet eder şekilde davranan kayınvalideler gelinlerin “ortadan kaybolma, taşla dönüşme” gibi yaptırımlara uğramalarına sebep olmuşlardır. İhanet edenin değil, ihanet edilenin cezalandırıldığı bir durum söz konusu olmuş ancak bu ceza mağduriyet yaşayan kişi için bir nevi ödül konumuna gelmiştir. Damadın ihanetinin sonucunun dua olduğu, eltiye ve kuzene yapılan ihanetlerin yaptırımının ölüm olduğu tespit edilmiştir.

Ahde ihanet başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde: incelenen 28 efsanede ahde ihanet sonucunda mağdurlar genellikle “ölüm, beddua, ortadan kaybolma, bolluk bereketin kesilmesi, başına kötü şeyler gelme, aklını kaybetme, düşman olma” gibi sonuçlarla karşılaşırken yaşanan ihanet onların hayatlarını olumsuz yönde etkilemiştir. İhanet edenlerin ise genellikle “ölüm, dönüşüm (kaval), beddua” gibi yaptırımlara uğrayarak cezalandırılmışlardır.

İyi niyete ihanet başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde incelenen 5 efsanede ihanet edenlerin “dönüşüm (leylek), ölüm ve dayak

yeme” ile cezalandırıldığı tespit edilmiştir. İhanete uğrayanların ise olumsuz sonuçlarla karşılaştığı bir Türkmen efsanesinde ihanete uğrayan hem bu durumu yaşamış hem de hayatından olmuştur. Benzer bir şekilde başka intikam duygusuyla hareket edip iyi niyete yönelik bir ihanetin sonucunun mağdurun ölümüne sebep olduğu görülmüştür.

İradeye ihanet başlığı altında incelenen efsanelerde herhangi bir yaptırımla karşılaşılması. Güvene ihanet başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde: toplam 6 efsanede güvene ihanet sonucunda uygulanan yaptırımlar “beddua, dönüşüm (kaplumbağa, dağ), sürgün ve ölüm”dür.

Arkadaşa ihanet sonucunda yaptırımların her efsanede yer almadığı görülmüştür. Osmaniye ve Adana yörelerinden derlenen efsanelerde arkadaşına ihanet sonucunda ihanet edenin herhangi bir yaptırıma uğramayı, ihanet edilenin ise canından oluşu anlatılmaktadır. Türkmenlerden derlenen arkadaşına ihanetin geçtiği bir efsanede ise ihanet eden kişinin öldürüldüğü görülmektedir.

Kutsala ihanet başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde: toplam 11 efsanede kutsala ihanet sonucunda yaptırımla karşılaşmıştır. Bu efsanelerden 8’inde kutsala ihanet sonucunda yaptırım “dönüşüm (taş, kaplumbağa)” olarak görülmüştür. Diğer efsanelerde ihanet edene yönelik yaptırımlar “uzvunun çolağa dönüşmesi, elindeki ürün azalması, çığ düşmesi” şeklinde gerçekleşen ilahî yaptırımlardır.

Kutsala ihanet noktasında Ali Berat Alptekin’in “efsaneler gerçek hayatın artıklarıdır⁵⁵.” Düşüncesi akıllara gelmektedir. “Bugün Türkiye’de ve Türk dünyasında anlatılan efsanelerin bir bölümü günlük hayatımızın efsaneleşmiş şekli değil, başka bir şey değildir. Halk arasında inanış veya gelenek görenek olarak da bilinen bu hikâyeler zamanla efsaneleşmektedir. Nitekim Türkiye’de nimete saygısızlık büyük bir günah olarak kabul edilir. Bulunan bir ekmek kırıntısı bile yerden alınarak yüksekçe bir yere konulur. Nimete saygısızlık edenler ise genellikle taş kesilir” (Alptekin, 2018: 19).

İlahî güce ihanet başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde: toplam 17 efsanede ilahî güce ihanet sonucunda yaptırımla karşılaşmıştır.

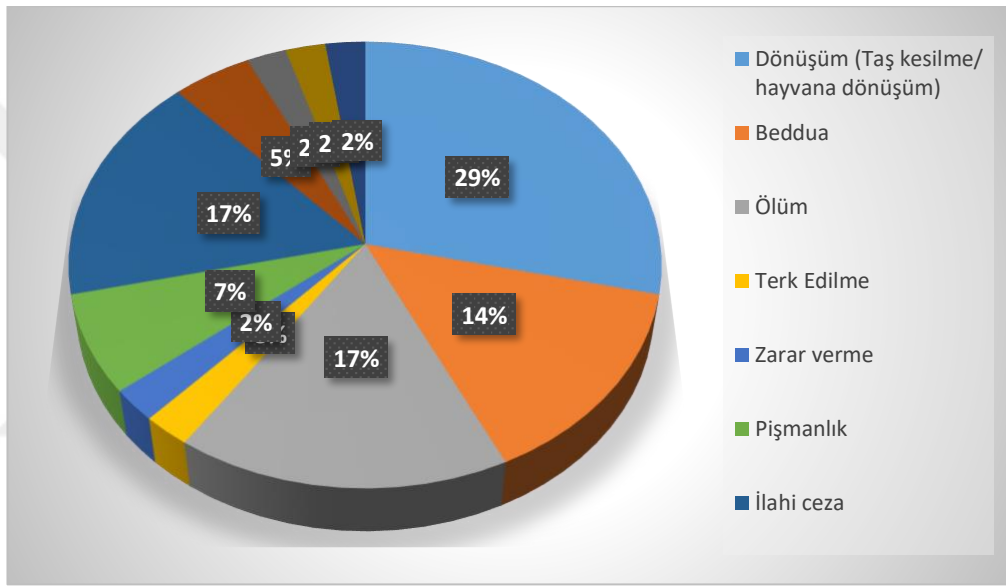
---

⁵⁵ Ali Berat Alptekin, Efsane ve Motifleri Üzerine, Akçağ Yayınları, Ankara 2018, s. 19.

Bu yaptırımlar çoğunluklu olarak “dönüşüm”dür. Dönüşüm, taşa, maymuna, şempanzeye, yıldıza, turgaya, köstebeğe şeklindedir. İlahi gücün uğrattığı diğer yaptırımlar ise: “güzellikten olma, sürünmeye mahkûm olma, kartal tarafından parçalanarak öldürülme, canında olma, su kaynağını kurutma” şeklindedir.

Kendine ihanet başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde: kendine ihanetin yaptırımı yine kişinin kendi içinde yaşadığı “pişmanlık” duygusu olarak karşımıza efsanelerde çıkmıştır. Kişi kendi cezasını vicdanen yine kendisi vermiştir.

Şekil 5.10: İhanetin ferdî boyutuna yönelik yaptırımların dağılımı

Şekil 5. 10 incelendiğinde ihanetin ferdî boyutuna uygulanan yaptırımlar, efsanelerde genellikle şu şekillerde karşımıza çıkmıştır: “dönüşüme uğrama, bedduaya uğrama, ilahî cezalandırılma ve ölüm.” Bu tür yaptırımlar, insanların kötücül eylemlerden kaçınmalarını sağlar. İnsanlar, yaptıkları eylemlerin olumsuz sonuçlarıyla karşılaştıklarında aynı eylemi tekrar gerçekleştirmekten çekinirler. Toplumsal bir öğrenme ortamında, bir bireyin kötü eylemlerinin sonuçlarına maruz kalması, diğer insanların da aynı sonuçları yaşayabileceğini gösterir. Dolayısıyla efsaneler, toplumun düzenini sağlayan, öğretici bir işlev gören ve ihanetin sonuçlarına ilişkin yaptırımları gösteren bir rol oynar.

İhanetin Toplumsal Boyutu içinde yer alan, toplumsal ve dini tabulara ihanet başlığı altında

incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler tek tek incelenmiştir.

Toplumsal tabulara ihanetin yaptırımlarının “dönüşüm, beddua, canından olma, dili tutulma” olarak gerçekleştiği 4 efsane tespit edilmiştir. Dini tabulara ihanetin yaptırımlarının ise “cennetten kovulma, sürünme, lanetlenme, dönüşüm (taş kesilme, hayvana dönüşme), yerle bir etme” şeklinde olduğu görülmüştür. Efsanelerde “cennetten kovulma” yaptırımının diğer yaptırımlara göre daha fazla görüldüğü tespit edilmiştir.

Din büyüklerine ihanet başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde: ihanet edenlerin “beddua, lanetlenme, ilahî cezaya uğrama (çarpılma/ vücudunda iz kalma), bulunduğu yeri terk etme, pişmanlık vb. gibi yaptırımlar karşılaştıkları görülmüştür. Diyarbakır’dan derlenen iki efsanede ise ihanet edilen kişilerin öldüğü görülmektedir. İhanet sadece ihanet eden yani faile yönelik değil, mağdurun da yaptırımla karşılaştığı bir kavramdır.

Vatana ihanet başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde: vatana ihanet edenlerin efsanelerde “ölüm ve beddua” yaptırımlarına uğradıkları görülmüştür.

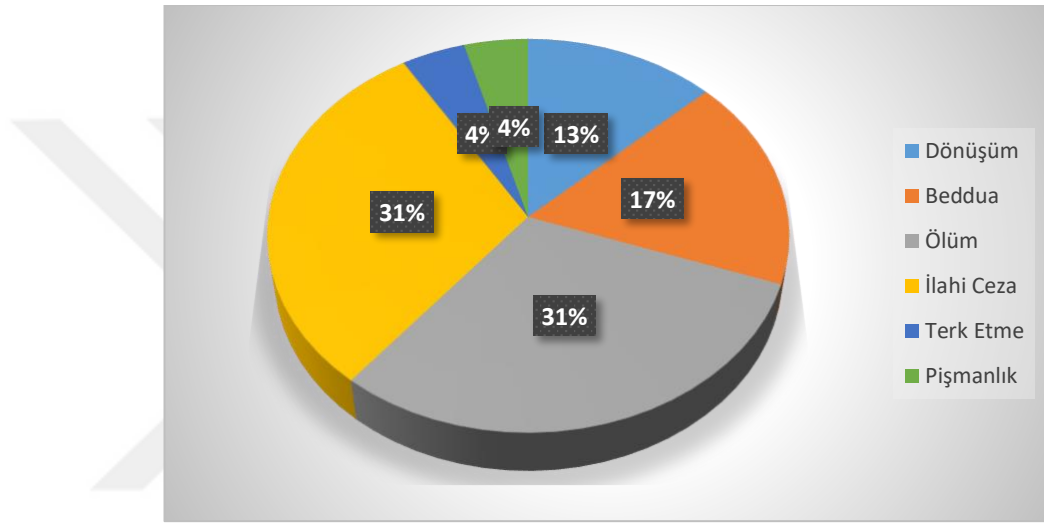
Vatan uğruna ihanet başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde: vatan uğruna ihanet edenlerin efsanelerde “canından olduğu” yaptırımının “öldürülmek” olduğu görülmüştür.

Devlet büyüklerine ihanet başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde: devlet büyüklerine ihanet edenlere yönelik uygulanan yaptırımlar “ölüm, zindana kapatma ve beddua”dır. Bu başlık altında incelenen Karakalpaklardan derlenen bir efsanede padişah ihaneti kandırılma olarak görür, kendine yaptırım uygular ve kendini zindana kapattırır. İhanet bazen fail karşısında devlet otoritesinin bile güçsüz kaldığı bir durum olarak karşımıza çıkmıştır.

Otoritenin ihaneti başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde: efsanelerin hepsinde “dönüşüm (taş kesilme veya kuğuya dönme), ölüm” yaptırım olarak uygulanmıştır.

Misafire ihanet ve misafirin ihaneti başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde: efsanelerin hepsinde “ölüm”ün ihanet edene yaptırım olarak uygulandığı gibi, ihanet edilenin de ölüme bu süreç sonunda sürüklendiği görülür.

Komşuya ihanet ve komşunun ihaneti başlığı altında incelenen ve sonucunda yaptırım uygulanan efsaneler incelendiğinde: efsanelerin hepsinde tıpkı misafire ihanet ve misafirin ihanetinde olduğu gibi yaptırımın “ölüm yani canından olma” olarak failin başına geldiği görülmüştür.

Şekil 5.11: Türk dünyası efsanelerinde ihanetin toplumsal boyutuna uygulanan yaptırımların dağılımı

Şekil 5. 11 incelendiğinde Türk dünyası efsanelerinde ihanetin toplumsal boyutuna uygulanan yaptırımlara bakıldığında çoğunlukla “ölüm, ilahî ceza ve beddua”nın yoğunlukta olduğu görülmektedir. Toplum tarafından benimsenmeyen davranışların ilahî ceza ile sonuçlanacağı, ölüme sürükleyeceği ve bedduaya uğramaya sebep olacağı efsaneler aracılığı ile toplumun ortak bilincine işlenmiştir. Türk dünyası efsanelerindeki değişme motifi üzerine çalışan Metin Ergun’a göre; dönüşme, dilekte bulunanın isteğiyle yani dua neticesinde olmuşsa insanın dönüştüğü hayvan halk tarafından sevilir ve hatta bu tip hayvanların yenmesi ve avlanması yasaktır. Bunun aksine değişme, bir insanın hatalı davranışlarının cezalandırılması amacıyla mağdur tarafın bedduası sonucu gerçekleşmişse insanın dönüştüğü hayvan sevilmez ve uğursuz sayılır” (Ergun, 1997: 179). Ergun’un bu noktada tek bir yaptırım üzerinden bulunduğu tespit aslında çok doğrudur. Efsanelerde

yaptırımın gücünden çok yaptırımın neden ve nasıl yapıldığı ve yaptırımın sonucunda ne olduğu önemlidir. “Efsaneler, bireylerin hem kişisel hem de toplumsal yaşamlarında iyi insan olma, kötü davranışlardan kaçınma konularında ders veren, yol gösteren ve ibret almayı öğreten kültürel değerlerdir” (Kocaer, 2017: 217-218). Kocaer, *Türk Efsanelerindeki Ceza ve Mükâfatların İşlevsel Açıdan İncelenmesi* adlı çalışmasında efsaneler sonucunda ortaya çıkan yaptırımların toplumdaki kötü algısının yerleşmesi açısından önemli olduğu dile getirilmiştir. Efsanelerin ders verme ve toplum üzerindeki etkisi düşünüldüğünde ihanetin sonuçlarından kaçınmak için uygun yaşayış, davranış biçimlerinin oluşmasında bu tür önemlidir. Toplumların ahlaki değerlerini anlamak için ihanetin nedenleri ve sonuçları üzerine yapılan tespitler önemlidir. İyi ile kötünün zıtlığı ve her zıtlığın diğerine anlam kattığı gerçeği, ihanet için de geçerlidir. İhanetin sonuçları ve altında yatan nedenler incelendiğinde, bazen ihanetin, darda kalındığında başvurulması gereken mecburi bir çözüm yolu olduğu veya yaptırım uygulanırken ihanet edenin değil, mağdurun yaptırıma uğradığı görülmüştür. Toplumun inanç temellerinde yatan kötücül duygular ve bunların olumsuz etkileri, kısacası “hainin davranışları”, efsanelerde yer alarak topluma ders verilecek şekilde ele alınmıştır. Efsanelerde ihanet toplum tarafından yaptırım olarak uygulanmamış ancak dışlanma, ayıplanma gibi yaptırımlarla karşılaşıldı. Genellikle yaptırımlar bireysel olup insanlar bu anlatılardan ders çıkararak süreçte davranış kalıpları oluşturulur. Davranış kalıplarının gelişmesi efsaneler aracılığı ile olur. İnsani ve ilahî adalet kavramları yaşayışın düzenli hale getirilebilmesi için önemlidir. Bu yaklaşım, ihanetin kökenlerini anlamamıza ve toplum olarak daha sağlıklı tepkiler geliştirmemize yardımcı olabilir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk Dünyası Efsanelerinde İhanet adlı tezde Türkiye Cumhuriyeti ve diğer Türk Cumhuriyeti devletlerinin, Türk topluluklarının literatüre kazandırılmış olan efsane metinleri incelenmiş, efsane metinlerinde ihanet pratikleri tespit edilmiş, bu pratiklerle ortaya çıkan ihanet olgusu incelenmiştir. İnceleme sürecinde ihanete dair herhangi bir örneğe rastlanmayan bazı Türk topluluklarının (Hakas, Gagauz, Dolgan, Telengit, Baraba, Balkan) efsanelerine yer verilmemiştir. Çalışmanın kapsamını; Türkiye Cumhuriyeti'nin yedi bölgesinden derlemesine ulaşılabilen efsane metinleri, Özbekistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan Türkmenistan, Kıbrıs bağımsız Türk devletleri, Altay, Başkurt, Tataristan, Kırım, Karakalpak, Karaçay, Yakut, Türk özerk devletleri, ve Türk topluluklarından (Tofa, Teleüt, Şor, Kazan, İran Hal Hal, Afganistan Özbekleri, Kazakistan Jambıl Bölgesi Türkleri) derlenen efsaneler oluşturmuştur.

İhanet, insanın iç dünyası, toplumla ve başka bireylerle ilişkisindeki sorunları da içeren bir olgudur. Bu bakımdan ihanetin haset, kıskançlık, menfaat, fedakârlık gibi duygu ve davranışlarla ilgisi vardır. İhanet bütün bu duygu ve davranışların iç içe geçtiği bir sonuç ya da neden olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla ihanet bu duygu ve düşüncelerin hem nedeni hem sonucu olabilmektedir. İhanet hukuk, etik, örf ve vicdan tarafından dışlandığı için büyük ölçüde mağdurun dilini yaratan bir etkiye de sahiptir. Bu bakımdan tanımı ihanete uğrayan tarafından yapılmaktadır. Bu durum ihanetin nedeninin salt kötülük olgusu üzerinden ortaya koyulduğu bir alan da açar. İhanet her ne kadar bir eylem olarak ele alınsa da sonuçları itibarıyla edilgen tarafı (ihanete uğrayanı) ön plana çıkarır. Bununla birlikte öldürme, haset, kıskançlık, kin, öfke, nefret gibi kötücül duyguların hiçbir norm tarafından meşru kabul edilmese de rasyonel, anlaşılabilir bir yanı vardır. Bütün bu duygular ve davranışlar yapan-eden-hissedenin bakış açısıyla görülür. İhanet mağdur edilmenin ve en önemlisi mağdurun dilini yaratmanın en kestirme yoludur.

İhanetin bakış açısı, dil ve pratiklerle ortaya koyduğu karmaşık yapı, efsane metinlerinde de somut bir şekilde ortaya çıkar. Efsanenin bir halk anlatı türü olarak taşıdığı özellikler (olağanüstülükler yer verilmesi, öğüte odaklanması, yerel kimlik özelliklerini yansıtması vb.), ihanetin ortaya koyduğu bu yapının daha belirgin ve rahat bir şekilde gösterilmesinin de önünü açar. Türk efsanelerinde ihanetin nedenlerini, sonuçları ve ihanet biçimlerine dair

genellemeler yapabilecek sayıda örnek bulmak mümkündür. Bu örnekler birlikte ihanet edenleri ‘tip’ çatısı altında sınıflayacak bir yol da açar.

Genelde edebî metinler, özelde bir halk anlatı türü olarak efsaneler, insan ve toplum ilişkilerini farklı boyutlarıyla göz önüne serer. Birey olarak insanın kendisi, başkaları ve toplumla ilişkisini irdeler. İhanet olgusu da Türk efsanelerinde bireysel ve toplumsal dinamikleri, birey-toplum ilişkisini göstermesi bakımından değer ve anlam taşır. Bütün bunlar ışığında Türk efsanelerinde ihanetin ferdî ve toplumsal boyutlarıyla ele alınması mümkündür. “Aile içi ihanet (kardeş ve kardeşliğe ihanet, evlada ihanet, ana babaya ihanet, eşe / sevgiliye ihanet, geline ihanet, damadın kayınpedere ihaneti, eltiye ihanet, kuzene ihanet), ahde ihanet, iyi niyete ihanet, iradeye ihanet, emanete ihanet, güvene ihanet, arkadaşına ihanet, kutsala ihanet, ilahî güce ihanet, kendine ihanet” bu olgunun ferdî boyutlarını ortaya çıkarmaktadır.

İhanetin ferdî boyutlarından biri olan aile içi ihanet, Türk toplumunda ve bütün toplumlarda arkaik dönemlere kadar uzanan hatta insanın doğasına işaret eden bir anlam alanı yaratır. Nitekim dini metinlerin, mitlerin de insanın doğasına işaret etmek için aile içi ihaneti - bilhassa kardeş ihanetini- dile getirdiği dikkat çeker. Özellikle kardeşe ihanet, ana babaya ihanet ve evlada ihanetin yoğunlukta olduğu efsaneler; ihanetin birinci derece yakınlar tarafından gerçekleştirilebileceğini ve bu durumun ne gibi sonuçlara yol açtığını göstermektedir. Sevgiliye / eşe ihanetin sadece zina veya aldatmaya bağlanmaması gerektiği eşler arasında verilen sözü tutmama veya bile bile kötülüğünü isteme gibi sebeplerle de ihanetin gerçekleştiği görülmüştür. Özellikle eşlerin birbirini aldatmasının anlatıldığı efsanelerde kıskançlık, hırs, intikam gibi duygular da yer alır ve ihanet daha girift bir eylem bazen de bir sonuç olarak karşımıza çıkar.

Türk toplumunda verilen sözde durmanın güven sağlamada önemi büyüktür. Ancak efsane metinlerine bakıldığında ahde vefasızlık yapıldığı ve ihanet edildiği görülmüştür. Bu bakımdan verilen sözün tutulmaması Türk efsanelerinde ferdî ihanet boyutunda çok karşılaşılan bir durum olmuştur. Sözün tutulmamasının da ihanet olarak değerlendirilmesi, Türk toplumunun sahip olduğu değerlerden birini göstermesi bakımından anlamlıdır.

İyi niyetin, iradenin kişinin kendisinde bulunması güzel bir erdemken kişinin iyi niyetinin başkaları tarafından suistimal edilmesi kişinin güven kaybına uğramasına sebep olmuştur.

İyi niyete ihanet edenler bazen yaptırıma uğramamış, mağdur olan canından olmuştur. İnsanın iradesine sahip çıkamaması ve kendi iradesine ihanet etmesi de Türk dünyası efsanelerinde görülen bir diğer durumdur. Bu durum insanın iç dünyasıyla değerlerin (aynı zamanda toplumun) çatışmasını da ortaya koyar. Toplumda bir değer olarak benimsenen dostluk, aşk, vatan sevgisi, aileye bağlılık gibi normalara karşı tavır alan birey zaafalarını da ortaya koyar. Toplumsal değerlerle çatışırken menfaat, haz, çıkar, iktidar arzusu gibi zaafılara yenik düşer. Bu bakımdan kendine ihanetin toplumla birey çatışmasını gösteren anlamlı bir yanı vardır. Kişinin kendine ve benliğine ihanet etmesi benzer bir çatışmaya işaret eder. Kişi id ile savaşırken bazen bu savaşta yenik düşmüş idin istediklerini yerine getirerek toplumun ona verdiği kimliğe (süper ego) ihanet edip aslında öz benliğine sahip çıkmıştır. Ancak toplum tarafından bu durum hoş karşılanmamış ve toplum, kişinin kendisine ihaneti şeklinde bu durumu yorumlayabilmiştir. Bunun sebebi de Türk kültüründe doğru davranışların ödüllendirilip yanlış davranışların yaptırımlara uğratılmasıdır.

İhanetin ferdî boyutlarından kutsal değerlere ve ilahî güce ihanetin yaptırımı da nedenleri de farklı pencereler açar. İnsanın iç dünyasında ait hissettiği ya da hissetmediği kutsal değerlere, inanca ihanet toplumla çatışmanın farklı bir boyutunu gözler önüne serer. Bu bakımdan kutsal olan bir değere ihanet etmenin inançla ilişkisi de farklı ve etkili bir dinamik olarak karşımıza çıkar. Kutsala ihanet toplumdan dışlanmanın yanı sıra dinin cezalarıyla da karşı karşıya kalır. Dinler ihaneti lanetlemiştir. Bu bakımdan kutsal değerlere ya da ilahî güce ihanet dışlanmanın yanı sıra laneti de haine atfeder. Kutsala ve ilahî güce ihanetin yaptırımı lanet olgusu ile ihanet arasındaki ilişkiyi de gösterir. İhanet lanetlemenin en meşru ve akli gerekçelerinin başında gelir. Her ne olursa olsun ihaneti meşru ya da rasyonel bir anlayışla görmenin yolu yoktur.

Türk dünyası efsanelerinde arkadaşına ihanetin haset ve kıskançlık duygularını ön plana çıkaran bir pratik olduğu dikkat çekmektedir. Sınıfsal açıdan eşitliğe işaret eden arkadaşlığın ihanete uğramasının başat nedenleri ihanet ve kıskançlıktır. Bu ilişkinin eşit olmadığını düşünen taraf ihanet eder. Aslına bakılırsa kıskançlık ve hasetten doğan arkadaşına ihanet olgusu insanın doğasındaki kötücül değilse de olumsuz duyguları göstermesi bakımından da anlamlıdır.

Güven ve emanete ihanet de ihanetin bireysel boyutlarından biridir. Türk efsanelerinde bir değer olarak ortaya konan güven ve emanet ihanete uğradığında toplum topyekün dışlama

refleksi gösterir. Türk efsanelerinde milli değerlere işaret eden bu duyguların koruyucusu örf ve töredir. Bu bakımdan güvene ve emanete ihanetin yaptırımı da toplumsal tepkiyle belirir.

Türk dünyası efsanelerinde ihanetin ferdî boyutları birey-toplum çatışmasını göstermenin yanı sıra, toplumsal değerleri de belirtir. İhanet, kötücül bir duygu ve yaptırımı olan bir eylem olarak insanın kendine bile ne denli zarar verebileceğini gösteren bir olguya dönüşür.

Toplumun ön plana çıkardığı ortak değerlere yapılan ihanet, bu olgunun toplumsal boyutunu oluşturur. Sonuç olarak ihanet eylemi bireysel davranışlarla ortaya çıksa da ihanetin etki alanı daha geniş bir düzlemde görülür. Bilhassa sonuçları bakımından geniş düzleme yayılan eylemler, toplumsal ihanet çatısı altında ele alınmalıdır.

Toplumsal ihanet, “tabulara ihanet (toplumsal tabulara ihanet, dinî tabulara ihanet), din büyüklerine ihanet, vatana ihanet, vatan uğruna ihanet, devlet büyüklerine / otoriteye ihanet, otoritenin ihaneti, misafire ihanet ve misafirin ihaneti, komşuya ihanet ve komşunun ihaneti” temel başlıklarıyla efsaneler aracılığıyla somutlaştırılmıştır.

İhanetin toplumsal boyutu incelendiğinde özellikle Türk kültüründe tabulara ihanetin fazla olduğu görülür. Toplumda çiğnenen yasaklar, tabuların hiçe sayılması bu ihanetin temellerindedir. Tabuya ihanet büyük ölçüde toplumun inanç temelli değerlerini hiçe saymayı imlemektedir. Bununla birlikte bazı istisnai örneklerde görüldüğü üzere tabunun kurduğu iktidar gücünü kırmak bağlamında da değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla tabulara ihanet, bir taraftan toplumu birleştiren bir değer varlığını güçlendirirken diğer taraftan -etkisi belki de yüzyıllar sonra görülecek- tabuların sahip olduğu güç ve iktidarın sorgulanmasının önünü açar.

Toplumsal ihanetin önemli boyutlarından biri vatana ihanettir. Vatana ihanet, arkaik anlatılardan modern edebî türlere kadar hemen her türde ele alınmıştır bir temadır. Modern dönemler de dahil vatana ihanet temasının öncelikli amacı estetik olmamıştır. Ortak bir değer olan vatan kavramının istismar edilmesi doğrudan anlatılmıştır. Türk efsanelerinde de vatan birleştirici bir unsur, vatana ihanet de başta dışlanma olmak üzere her yaptırımı hak eden bir suç olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte Türk efsanelerinde vatan uğruna ihanet, kendi toplumu tarafından hain edilmeyi göze almanın, cesaretin ve gerçek vatan sevgisinin

gösterildiği dikkat çekmektedir. İhanetin nedenleri genellikle insanın doğasına uygun olumsuz duygularla açıklanırken vatan uğruna ihanet aslında vatanperverlik duygusunu ön plana çıkarır. Bu tür ihanetlerde hain algısı da değişir.

İhanetin toplumsal boyutunu ortaya koyan diğer ihanet türleri de “devlet büyüklerine / otoriteye, otoritenin ihaneti”dir. Bu ihanet çeşitleri toplum-iktidar, birey-otorite ilişkisinin boyutlarını da gözler önüne serer. Otoriteye ihanet, iktidarın gücünü hangi dinamikler üzerine kurduğunu da ortaya çıkarır. Otoriteye ihanetin olumlu, toplum tarafından destek gören biçimleri de vardır. Otorite ya da iktidarın baskıcı tutumu ihaneti isyan bağlamına da getirebilir. Türk efsanelerinde otoriteye ihanet örnekleri genellikle toplum tarafından kabul görmeyen davranışları içerir. Efsanelerde otoriteye ihanetin iktidar hırsı, menfaat gibi duyguların neden olduğu ele alınmıştır.

Toplumsal ihanetin bir türü de “misafire ihanet ve misafirin ihaneti”dir. Türk efsanelerinde misafirperverlik, ortak ve birleştirici bir değer olarak anlatılmıştır. Misafire ya da misafirin ihaneti, büyük ölçüde değerlerin aşınması bağlamında ele alınmıştır.

Efsaneler halkın yaşantısından izler taşıyan, ders verme niteliğine sahip ve dilden dile yayılarak toplumun şekillenmesinde önemli rol oynayan anlatılardır. Efsanelerin içerdiği konular da toplumun hassasiyetlerine ve değerlerine dair ipuçları barındırır. Toplumsal düzenin korunması, bireylerin kendilerini toplum içerisinde daha rahat ifade edebilmeleri yazılı ve yazısız kanunların varlığıyla mümkündür. Bu noktada efsaneler bir nevi toplumun yazısız kanunlarına katkı sağlayan sözlü kültürün köklü ürünlerindedir. Bu bakımdan efsaneler toplumsal değerleri ve değerler aşınmasını geniş çerçevede ortaya koyan anlatılardır.

Efsanelerin değerler aşınması, suç ve kötücül duyguları ortaya çıkaran temalarından biri de ihanettir. İhanet, Türk dünyası efsaneleri derlemeleri incelendiğinde birçok Türk devleti ve Türk topluluğunda karşılaşılan bir durumdur. İnsan doğasının karmaşık yapısının bir göstergesi olan ihanet kavramı efsane metinlerinde çeşitli boyutlarda görülmüştür.

İhanet olgusu Türk toplulukların kendilerine has karakteristik özelliklerini de ortaya koyar. Örneğin Yakut yani Saha Türklerinin efsanelerinde evlada ihanet ve eşe ihanet çoğunluktadır. Hain tipi olarak acımasız hain vardır ve hain genellikle baba kimi zaman da

silah arkadaşıdır. Evladını sevmeyen ana babanın evlat ayrımcılığı yapması ve mutlaka seilmeyen evladın kötü bir hayata mahkûm edilmesi de söz konusudur. Ana baba duygusuna ihanetle başlayan bu durumu eşin ihaneti izler. Genellikle birden fazla karısı olan kişilerin eşlerinden biri çok güzeldir ve o kişiye ihanet eder. Kardeşler arasında da güç savaşına yönelik bir ihanet mevcuttur. Bu ihanet güçlü olanın ve özellikle baba desteği alanın güçsüz olanı ezmesiyle sonlanır. Yakut efsanelerinde hain baba tipi mevcuttur. Seilmeyen evladını gözü kırpmadan feda eden babalara sık rastlanmıştır. Kazakistan Jambıl bölgesinden derlenen efsane metinlerinde aile bireylerine ihanet, ilahî güce ihanet mevcuttur. Altay efsaneleri akrabalık ilişkilerine ihaneti barındırır. Afganistan Özbeklerinden derlenen efsanelerde ana babaya ihanet mevcuttur. Tatar efsanelerinde ihanet genellikle hilebaz birinin hileye başvurması sonucunda gerçekleşir. Halhal Türklerinin efsanelerinde ilahî güce ihanet efsane metinlerinde çok fazla karşımıza çıkar. Kırgızlardan derlenen efsaneler incelendiğinde verilen söze ihanet, eşe ihanet, iyi niyete ihanet efsanelerde görülmektedir.

İhanet olgusu, özne (fail) tipolojisinin ortaya çıkarılmasının da önünü açar. Türk efsanelerinde karşılaşılan hain tipler, en geniş çerçevede kötü-olumsuz tiplerin kategorizasyonunu kolaylaştırır. Kardeş, ana- baba, evlat, mağdurlar, sevgili / eş, akrabalar, otorite, diğer hainler: “tüccar, çoban, arkadaş, üvey anne, derviş, komşu, misafir” hain varlıklar olarak da: hayvanlar, ağaçlar, olağanüstü varlıklar hain tipler olarak sınıflandırılırken olumsuz tipleri de içeren bir çerçeve oluşturur.

İhanete yönelik yaptırımların Türk efsanelerinde toplumsal boyutta olmadığı, yaptırımların daha çok ihaneti işleyene yönelik olduğu görülür. Yaptırımların ilahî adalet (beddua sonucu dönüşüm), insani adalet (ölüm- öldürme) eylemleri ile karşılandığı tespit edilmiştir. Bazı efsanelerde ihanetin failinin değil mağdurunun zarar gördüğü bu nokta ölüm ve öldürme durumlarının da ihanetin bir parçası olduğu söylenebilir. İhanetin olumsuz durumdan kurtulmak için tercih olarak görülmesi ihanetin boyutunu değiştirmiş failin mağduriyeti de göze çarpmıştır.

Hain tipler arasında mağdur hain sınıflamasına daha önce hiçbir çalışmada rastlanılmamıştır. Hainliğin mağduriyetten kaynaklanabileceği ve ihanetin altında yatan sebeplerin aslında bulunulan duruma ve yaşanan olaya göre değişiklik gösterebileceği söylenebilir. Her ihanetin hain tipi yaratmayacağı gibi, sadece aldatma, kandırma ve zina gibi temel

bilinenlere ihanetin temelini dayandırmak yanlış olacaktır.

Türk Dünyası Efsanelerinde İhanet adlı tez, ihanetin bir duygu, kavram ve olgu olarak ne anlama geldiğini, nedenlerinin hangi olumsuz duygularla birleşerek ortaya çıktığını, bireysel ve toplumsal bakımdan çeşitlerini, sonuçlarını, öznenin esas alındığı hain tipler oluşturmayı içermektedir. Gelecek çalışmalar için farklı sözlü anlatı türlerinde de Türk dünyasına ait bir ihanet tasnifi oluşturulması bakımından bu çalışmanın faydalı olabileceği görüşündeyiz.

KAYNAKLAR

- Abdieva, R. (2017). Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Türk Cumhuriyetlerinin dil politikaları ve Türkiye ile ortak dil ve ortak alfabe çalışmaları. *Uluslararası Türk Lehçeleri Araştırma Dergisi (Türklad)*, 1(2), 104-119.
- Acar, H. (2013). *Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aça, M. (2016). Türkiye'deki Tuva Folkloru Konulu Çalışmaların Dünü, Bugünü ve Yarını. İçinde N. N. Telitsin, Y. N. Shen (Ed.), *Türk Dili Çalışmalarının Güncel Sorunları İçinde*. (333-340). Petersburg, Rusya. https://orient.spbu.ru/books/actual_problems_turkic_studies_180/332/
- Aça, M. (2021). Bir efsanenin düşündürdükleri. *Çelebi Tarih, Kültür ve Düşünce Dergisi, Türk Efsaneleri Sayısı*, İstanbul: Akademi Matbaa, 25-30.
- Aça, M., Ekici, M. ve Yılmaz, A. M. (2017). Anonim Halk Edebiyatı. M. Ö. Oğuz (Ed.). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı İçinde* (133-238). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Adiloğlu, A. (2008). Karaçay-Malkar Türklerinin Rus hakimiyetine girişi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(1), 145-201.
- Adler, A. (2011). *İnsan Doğasını Anlamak*. Deniz Başkaya (Çev.). İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- Adlığ, H. (2019). *İdil Masal ve Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Adugit, Y. (2013). *Etikte Akıl ve Duygu Çatışması*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Akçay, A. (2018). *Samsun Efsaneleri*. Çankırı: Yüksek Lisans Tezi. Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkuş, E. (2018). *Ordu Efsaneleri*. Ordu: Yüksek Lisans Tezi. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akman, M. (1995). *Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akpınar, M. R. (2022). Osmanlı fetva literatüründe dinî ve manevî değerlere saygı. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 760-779. Doi: 10.29000/Rumelide.1192669.
- Aksoy, Ö. A. (2013). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 2*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

- Alakuş, E. (2014). *Afyonkarahisar Merkezde Yer Adlarına Bağlı Oluşan Efsaneler Derleme-İnceleme-Metinler*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alım, M. (2009). Coğrafya eğitimi öğrencilerinin Türk dünyası algıları (Atatürk üniversitesi örneği). *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 574-586.
- Alptekin, A. B. (1993). *Fırat Havzası Efsaneleri (Metinler)*. Antakya: TESFA Yayıncılık.
- Alptekin, A. B. (2018). *Türk Dünyası Efsanelerinin Kökeni Üzerine*. Efsane ve Motif Üzerine (3. Baskı). İçinde (153-166). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2018). *Efsane ve Motifleri Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Altıparmak, A. (2016). *Türkçe Öğreten Sözlük 1. Cilt*. İstanbul: Sedir Yayınları.
- Altunsu Sönmez, Ö. (2019). Gelin kaynana çatışması üzerine sosyolojik bir analiz. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 13 (19), 1159-1201.
- AnaBritanica Genel Kültür Ansiklopedisi 8(1990). İstanbul: Ana Yayıncılık. s. 24.
- Andican, A. A. (1996). *Değişim sürecinde Türk dünyası*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Arıcan, S. (2023). *Karaçay-Malkar Destanlarının Ortaya Çıkışında Travmatik Deneyimler*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arıkoğlu, E. (2002). Tuva'nın XX. asır siyasî tarihi. *Türkler*. 20. Cilt. Ed. Hasan Celâl vd. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 296-307 (Basılı kaynakta sayfa: 173-179). <https://ia903207.us.archive.org/23/items/TurklerAnsiklopedisi/Turkler-Cilt20.pdf> (Erişim Tarihi: 12.02.2024).
- Atay, T. (2004). *Din Hayattan Çıkar, Antropolojik Denemeler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atlı, İ. (2012). *Çanakkale –Çan Yöresi Efsanelerinin Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi* Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atnur, G. (2002). *Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydemir, H. (2022). Türk Adının Kökeni Üzerine. İ. Şahin, A. Akgün *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Kitabı 2. Cilt*. İçinde (149-156). İzmir: Asos Yayınevi.
- Aydın, Y. (2018). Yazın ve ihanet: Hans Joachim Schädlich'in Die Sache Mit B. yapıtında ihanet izleğinin aile belleği bağlamında incelenmesi. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, 323-338. Doi: 10.29000/Rumelide.472786.
- Aydoğan, T. (2018). *Aksaray Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi. Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Ayktut, H. O. ve Erciş, A. (2022). Adalet algısı ile intikam arzusu ve ihanet ilişkisinin incelenmesi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi*, 17(3), 637 – 663. Doi: 10.17153/Oguiibf.1090993
- Babatürk, S. (2020). Şor Türklerinin bilmeceleleri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1358-1374.
- Bal, H. (2014). Siyaset teorisinde ‘otorite’ kavramı, *Turkish Studies*. 9 (3), 247-255.
- Balaban, T. (2013). *Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları (Derleme – İnceleme – Metin. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- Bascom, W. R. (2003). Folklorun biçimleri: nesir anlatılar. Yeliz Özay vd. (Çev.). *Millî Folklor*. 59. (Güz). 75-95.
- Bascom, W. R. (2003). Folklorun Dört İşlevi. F. Çalış (Çev.). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Ankara: Geleneksel Yayınları. 71-86.
- Başaran, C. B., Erol Çalışkan, Ş.S. (2017). Türkmen efsanelerinde vatana ihanet ve cezası. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*. 6 (34), 1715-1733.
- Başarkanoğlu, L. (2010). *Nizip Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başbakanlık İş birliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) (2002). Karakalpak Türkleri Edebiyatı. *Türk Dünyası Edebiyatı 2. Cilt İçinde* (s. 31). Ankara: Aydoğdu Ofset.
- Başgil, A. F. (1946). Devlet nedir. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 12 (4), s.981-982.
- Başkapan, H. (2022). *İspir Yöresi Efsane ve İnanç Anıları*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Bay, E., Alimbekov, A., Mete, M., Cücük, E., Yokuş, E. (2017). Türk dünyası birliği algısı. *Akademik Bakış*, 11 (21), 56-85.
- Bay, E., Alimbekov, A., Mete, M., Cücük, E., Yokuş, E. (2017). Türk dünyası birliği algısı. *Akademik Bakış*, 11(21), 56-85.
- Bayat, F. (2007). *Mitolojiye Giriş*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Baydemir, H. (2011). *Özbek Efsaneleri*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Bayır, C. (2018). *Kur'an'da Ülfet ve Kardeşlik*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayraktar, M. (2021). Artvin- Ardanuç Yöresi Gelin Kaya efsanesi varyantları üzerine bir inceleme. *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi*. 4(8), 652-676.

- Bazancir, R. (2010). *Bingöl Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Belge, M. (2014). *Edebiyat Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Ben-Yehuda, N. (2018). *Betrayals and Treason -Violations of Trust and Loyalty*. New York: Routledge
- Bernstein, R., J. (2010). *Radikal Kötülük: Bir Felsefi Sorgulama*. N. Erdoğan, F. Deniztekin (Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Boratav, P. N. (2016). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler II (BAAD). (1971). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bruhl, L. (2018). *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*. O. Adanır (Çev.) Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Buch, W. (2003). Masal ve Efsane Üzerine. A. O. Öztürk (Çev.). *Halk Biliminde Kuram ve Yaklaşımlar*. Ankara: Milli Folklor. 304-313.
- Bülbül, M., Türkoğlu, S., Küzeci, D. (2014). Edebiyat ve toplumsal işlevi. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 1-11.
- Caferoğlu, A. ve Akpınar, Y. (1992). Azerbaycan Türkleri edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı 2. Cilt*. (2 Baskı) içinde (597-668). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Campbell, J. (2003). *Doğu Mitolojisi- Tanrının Maskeleri- (3. Baskı)*. K. Emiroğlu (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Campbell, J. (2017). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. S. Gürses (Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Can, M. (2022). *Akdeniz Bölgesi Efsanelerinde Değerler Eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Card, C. (2002). *The Atrocity Paradigm: A Theory of Evil*. New York: Oxford University Press.
- Casalis, E. A. (2009). *Les Bassoutos*. Michigan: University of Michigan Library.
- Cengiz, M. (2016). *Tehlikedeki Dil Olgusu: Teleütçe Örnelemi*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cevizci, A. (2014). *Etik Ahlâk Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Çalışkan, Erol, Ş. S. (2016). Türkmen Efsanelerindeki Cezalandırmaların Toplumsal İşlevleri. İ. Delice (Ed.). *Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2. Cilt*. İçinde (279-286).

- Çamlı, C. (2010). *Kütahya'da Göçmen Gruplar ve Kazan Türkleri (Alan Araştırması)*. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çeçen, A. (2021). *Türk Devletleri*. Ankara: Astana Yayınları.
- Çelik, P. (2023). *Dini Tutum, Öz Düzenleme, Özgür İrade ve Belirlenimcilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, T. (2020). *Uşak'tan Derlenen Efsaneler Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Çetin, N. (2019). *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çetintaş, İ. (2014). Niyet kavramı bağlamında fiillerin hakikat değeri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1(32), 51-70.
- Çevirme, H., Oymak, R. (2009). Halk anlatılarının metinselliği. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2(3-4), 74-83.
- Çıblak, N. (1995). *İçel Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma İnceleme- Metinler*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çınar, A. A. (1994). Özbekistan'da Folklor Faaliyetleri. *Millî Folklor*, 3(24), 10-19.
- Çimen, L. K. (2008). *Türk Töresinde Kadın ve Aile*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çobanoğlu, Ö. (2001). Türk mitolojisi. *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi* (1. Cilt) içinde (1-85). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2005). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2015). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Deger, M. B. (2014). *Hatay Efsanelerinin Bağlam Merkezli Halk Bilimi Yöntemleri Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dégh, L. (2005). Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı. Ed. M. Öcal Oğuz, S. Gürçayır. *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2 İçinde* (345-346). Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Deliömeroğlu, Y. (1997). Çuvaşların yaşadığı sahalalar. *Bilig*, 5, 210-213.

- Demir, S. A., Nam, D. (2019). Evlilik yolu ile edinilen kimliklerin toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretmeye etkisi: “gelin”- “görümce” kimliği örneği, *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 2(1), 67-92.
- Demir, T. (2023). *Türk Kültüründe Geçiş Dönemleri Büyülerinin Mitolojik ve Dini Kökenleri*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Demirci, A. (2022). *Din Eğitimi Açısından Kur'an-ı Kerim'de İhanet Kavramı*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirkasımoğlu, N. (2015). Toplum yaşamında kurallar: birey-kural ilişkisi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13(1), 138-156.
- Dervişoğlu, M. (2016). *Edirne Efsaneleri*. Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Deveci, H. Belet, D., Türe, H. (2013). Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan değerler *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 12 (46), 294-321.
- Devellioğlu, F. (1992). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat. (29. Baskı)*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Devlet, N. (2002). Federe ve muhtar Türk cumhuriyetleri. (2002). *Türkler*. 20. Cilt. Ed. Hasan Celâl Güzel vd. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 23-84. (Basılı kaynakta sayfa:15-47)
<https://ia903207.us.archive.org/23/items/TurklerAnsiklopedisi/Turkler-Cilt20.pdf>
(Erişim Tarihi: 12.02.2024).
- Dıykanbayeva, A. (2004). *Kırgız Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme- Metin)*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dilek, İ. (1992). Altay Türkleri edebiyatı tarihi. *Türk Dünyası El Kitabı*, 3. Cilt içinde (258-259). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Dinî Kavramlar Sözlüğü (2015). 6. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Doğan, İsmail. (2002). Korumacılığın geleneksel kent kültüründen çıkarması gereken dersler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 35, (1-2), 15-23.
- Doğan, O. (2020). *Bitlis'ten Derlenen Efsanelerin Psiko- Sosyal ve Arketipsel Tahlili*. Doktora Tezi. Elâzığ: Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğanay, H. (2010). Türk dünyasının siyasi sınırları. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1(3), 23-56.

- Dönmez Fedakâr, P. (2018). *Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dönmez, İ. K. (Ed.) (2006). *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi 2. Cilt*. İstanbul: Mifav Yayınları.
- Duman, E. (2023). *Türk Mitolojisinde Kötü Dışıl Varlıklar*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Kültür Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Duman, M. (2017). *Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler – Mit Destan Halk Hikâyesi*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duman, M. (2019). Türk Halk Anlatmalarındaki Olumsuz Tiplerin Cinsiyetleri ve Olumsuz Kadın Karakterler Hakkında Tespitler. *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Kitabı* İçinde (153-167). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü.
- Duman, M. (2020). *Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler*. Ankara: Karakum Yayınevi.
- Duranlı, M. (2004). *Yakut Efsaneleri*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durmuş, İ. (2017). Türk adının ortaya çıkışı, anlamı ve yayılışı, *Gazi Akademik Bakış*, 10 (20), 37-47. <https://doi.org/10.19060/gav.321022>
- Dündar, F. K. (2021). *Osmaniye Yöresinde Efsane ve Memoratlar*. Yüksek Lisans Tezi. Osmaniye: Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekici, M. (2002). Destan araştırma ve incelemelerinde kullanılan bazı terimler hakkında-II". *Milli Folklor*, 54, 18.
- Ekici, M. (2005). Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Es Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış. *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*. İzmir. s. 225-229.
- Ekmekçi, D. N. (2020). *Muş Efsaneleri (İnceleme- Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Elçin, Ş. (1992). Halk edebiyatına ve halk şiirine toplu bir bakış *Türk Dünyası El Kitabı* (2. Cilt) içinde (226-233). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri*. S. Rifat (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)*. (Çev. Mustafa Ünal). Konya: Serhat Kitabevi.
- Emiroğlu, S. (1993). *Konya Efsaneleri İnceleme Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Ercilasun, A. B. (2002): Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (1. Cilt). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erdal, S. (2005). Uluslararası hukukta tanıma kurumu ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti örneği. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 157-196. doi:10.15337/SUHFD.2017.190
- Eren, S. (2007). Toplumsal norm, ahlak ve din. *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11 (2). 289-316.
- Ergin, M. (2006). *Orhun Abideleri (37. Baskı)*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2007). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergöz, R. (2019). Erzurum efsanelerinde tabuların çiğnenmesi ve gölge arketipleri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. 41, 92-105.
- Ergun, M. (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi II. Cilt*. Ankara Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergun, M. (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*. (1. Cilt). Ankara: TDK Yayınları.
- Ergun, M. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erler, M., Schofield, M. Epicurean (1999). *Ethics. The Cambridge Companion to Hellenistic Philosophy*. By K. Algra, vd. (Ed.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Erol, M. (1996). *Taşeli Platosu Efsaneleri (İnceleme- Metinler)*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erol, Ş. S. (2012). *Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Estin, C., Laporte, H. (2010). *Yunan ve Roma Mitolojisi (26. Baskı)*. M. Eran (Çev.). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Fahri, M. (2004). *İslam Ahlak Teorileri*. M. İskenderoğlu- A. Arkan (Çev.) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Ferziyev, C. (2019a). *Türk Dünyası Cilt I: Türk Uygarlığının Temel Değerleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ferziyev, C. (2019b). *Türk Dünyası Cilt II: Türk Halkları*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Freud, S. (1971). *Totem ve Tabu*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Freud, S. (2019). *Uygarlığın Huzursuzluğu*. H. Barışcan (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

- Göde, H. (2002). *Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökalp, Z. (1997). *Türk Töresi*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Gökşen, C. (1999). *Giresun Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Görkem, İ. (1987). *Elâzığ Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gruen, A. (2008). *Kendine İhanet-Kadın Erkekten Özerklik Korkusu*. Ü. Hastürk (Çev.) İstanbul: Çitlenbik Yayınları.
- Günay Türkes, U. (2007). *Türklerin Tarihi – Geçmişten Geleceğe-*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gündüz Alptürker, İ. (2013). *Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)*. Doktora Tezi. Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündüz, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Konya: Vadi Yayınları.
- Gürsoy, Ü. (2012). Türk kültüründe ağaç kültü ve dut ağacı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 61: 43-54.
- Güzel, C. (2016). *Kırşehir'den Derlenen Efsanelerin Retorik Analizi*. Doktora Tezi. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hallowell, A. I. (1947). Myth, culture and personality. *American Anthropologist*, 49, 544-556. <https://www.jstor.org/stable/662894>
- Hatunoğlu Bal, N. (2023). *Hatay Efsanelerine Sembolik Yaklaşım*. Doktora Tezi. Elâzığ: Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Henry, M. (2010). Living with betrayal. *New Blackfriars*, 91(1034), 439-444. <http://www.jstor.org/stable/43251417>
- Hirik, E. (2017). Türkiye Türkçesi atasözlerinde akrabalık bildiren kelimeler ve duygu değerleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 6 (3), 1726-1746.
- Huncan, Ö. S. (2005). Orta Asya'da X-XIII. yüzyıllarda Türk adı üzerine bazı kayıtlar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)* (2), 5-12.
- İlgin, A. (2011). *Tofa (Karagas) Türkçesi – Şekil Bilgisi*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İlishev, I. G. (2002). Sovyetler Birliği 'nden sonra Başkurdistan ve Rusya. *Türkler*. 20. Cilt. Ed. Hasan Celâl vd. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.s.112-126 (Basılı kaynakta sayfa: 64-72).

<https://ia903207.us.archive.org/23/items/TurklerAnsiklopedisi/Turkler-Cilt20.pdf>
(Erişim Tarihi: 12.02.2024).

- Işık, N. (1998). *Doğu Karadeniz Efsanelerini Derleme ve Araştırma (Trabzon, Rize, Artvin Efsaneleri)*. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnayet, A. (2021). Kariz ve Badem Doppa Hakkında Oluşan Efsaneler. *Çelebi Tarih, Kültür ve Düşünce Dergisi, Türk Efsaneleri Sayısı*. İstanbul: Akademi Matbaa, s. 76-79.
- İtişgen Dülger, R. (2017). Vatana ihanet suçunun kökenleri üzerine bir inceleme. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23(2),103 – 142.
- Johnson, P. (1993). *Frames Of Deceit: A Study Of The Loss And Recovery Of Public And Private Trust*. Cambridge U.K.: Cambridge University Press
- Jung, C. G. (2010). *Keşfedilmemiş Benlik*. İstanbul: Barış İlhan Yayınevi.
- Jung, C.G. (2020). *Dört Arketip*. Z. Aksu Yılmaz (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları
- Kafesoğlu, İ. (1966). Tarihte Türk adı. *Reşid Rahmetli Arat İçin*. İçinde (306- 319). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1996). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kant, I. (2021). *Salt Aklın Sınırları İçinde Din*. A. Avcan, L. Çilingir (Çev.). Ankara: Elis Yayınları.
- Kant, İ. (2020). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Ioanna Kuçuradi (Çev.) İstanbul: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kaplan, H. (2016). *Türk Dünyası Destanlarında Kardeş ve Kardeşlik*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaplan, M. (2001). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3. Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, M. (1992). Türkmen edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı 2. Cilt (2. Baskı)* içinde (669-683). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kara, R. (1991). *Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaaslan, M. (2011). Kaşkay Türklerinde ölümle ilgili bazı inanmalar ve ölüm öncesine dair uygulamalar. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 4 (7), 329-344.
- Karadavut, Z. (1992). *Yozgat Efsaneleri İnceleme Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Karini, G. (2012). *İran-Halhal Yöresi Türklerinin Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaşgarlı, Mahmud. (1992), *Divanu Lügati 't-Türk I-IV*. B. Atalay (Çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Kaşgarlı, S. M. (2002). Uygur Türkleri edebiyatı. *Türkler*. 20. Cilt. Ed. Hasan Celâl vd. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 303-315 (*Basılı kaynakta sayfa: 520-542*). <https://ia903207.us.archive.org/23/items/TurklerAnsiklopedisi/Turkler-Cilt20.pdf> (Erişim Tarihi: 12.02.2024).
- Kazancı, A. L. (1971). *Üvey Anne*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Keser, A. (2017). *Nazilli Bölgesi Efsane ve Memoratları*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kılıç, E. (2017). *Dolan Uygurlarının Sözlü Kültür Ürünleri*. Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kırmızı, Ö. (2021). *Şanlıurfa Efsanelerinin İcra Bağlamı ve İşlevleri*. Doktora Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koca, S. (2003). *Türk Kültürünün Temelleri II*. Ankara: Odes LTD. Kültür Yayınları.
- Kocaer, S. (2017). *Türk Efsanelerindeki Cezaların ve Mükâfatların İşlevsel Açından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Bartın.
- Kocaoğlu, T. (1992). Çağdaş Özbek edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı* Cilt: 2 (2. Baskı) içinde 756-768). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Küçükballı, F. N. (2019). Ata yurdumuzun kadim bekçileri: Altay Türkleri. *Türk Ekini*, (3), 22-35.
- Lapsley, D. K, Paul C. S. (2011). Id, Ego, And Superego. *Encyclopedia Of Human Behavior*. in (1-9). University Of Notre Dame: Elsevier.
- Lecouteux, C. (1980). Das Motiv Der Gestörten Mahrtenhe Als Widerspiegelung Der Menschlichen Psyche. J. Janning, H. Gehrts, H. Ossowski (Ed.). *Vom Menschenbild Im Märchen in* (59-71). Kassel: Röth.
- Leibniz. (2021). *Teodise İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma 2. Baskı*. H. Batuhan (Çev.). Ankara: Fol Kitap.
- Lüthi, M. (1993). Masalın efsane, menkabe, mit, fabl ve fıkra türlerinden farkı. Sevgül Karasubaşı (Çev.). *Milli Folklor*, 24, 66-68.
- Marriott, A. ve Rachlin, K. C. (2003). *Kızilderili Mitolojisi*. 4. Baskı. Ü. Özünlü (Çev.). Ankara: İmge Kitap Evi.

- May, R. (2018). *Güç ve Masumiyet- Şiddetin Kökleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Say Yayınları.
- Mccall, H. (2017). *Mezopotomya Mitleri. 2. Baskı*. B. Baykara (Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Mead, G. H. (2017). *Zihin, Benlik ve Toplum*. Y. Erdem (Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Müçük, M. (2023). *Türk Dünyası Masallarında Ohumsuz Tipler*. Doktora Tezi. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nesim, A. ve Öznur, Ş. (2009). *Kıbrıs Efsaneleri*. Lefkoşa: Rüstem Kitabevi Yayınları.
- Nogayeva, A. (2019). Geçmişten günümüze Kazakistan. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 347-354.
- Ocak, A. Y. (1997). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Oğuz, Ö.M. (1989). Türk dünyası ve vatan şuru. *Milli Folklor*, 1(4), 23-24.
- Oktay, M. (2017). Türk dünyasının bütünleşme ve kaynaşma sürecinde edebiyatın işlevi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 54, 205-214.
- Okuşluk, R. (1994). *Adana Efsaneleri Araştırması (Derleme- İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Olgun, Y. (1989). *Tarihî Bursa Efsaneleri Derleme- İnceleme*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ong, W. (1995). *Sözlü ve Yazılı Kültür/Sözün Teknolojileşmesi*. S. P. Banon (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Oral, Ş. (2016). *Kayseri Yöresi Efsaneleri İnceleme Metinler*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları, I-III*. Ankara: TDK Yayınları.
- Orkun, H. N. (2011). *Türk Sözüünün Aslı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Osan, M. (2006). *Kuzeydoğu Denizli Yöresinde Anlatılan Efsaneler*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ospanaliyeva, B. (2011). *Kazakistan'ın Jambul Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ögel, B. (2020). *Türk Mitolojisi 1. Cilt (8. Baskı)*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Öger, A. (2008). *Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Önal, M. N. (2013). *Muğla Efsaneleri*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları.
- Özdarendeli, Ç. (1997). *Kazak Halk Edebiyatı Erteğiler I Gramer Metin Sözlük*. Doktora tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, Y. (2003). *Gaziantep Efsaneleri İnceleme- Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özen, K. (2001). *Sivas Efsaneleri*. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.
- Özer, V. (2023). *Karaman Efsaneleri (İnceleme-Metin)*. Doktora tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, E. (2022). *İhanet İçeriğinin ve Travmatik Yaşantı Deneyiminin Zihinsel Kirlenme, Olumsuz Duygular ve Öz-Tiksinme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Fail ya da Mağdur Olma Deneyimi*. Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Pazarlı, O. (1980). *İslam 'da Ahlâk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Pirsultanlı, S. P. (2008). *Azerbaycan Efsane ve Rivayetlerinin Edebiyat Anıtlarımızla Karşılaştırmalı Tetkiki*. A.Ağaoğlu (Çev.). Bakü: Kısmet Neşriyat.
- Platon (2001). *Devlet*. S. Eyüpoğlu, M. Ali Cımcöz (Çev.). İstanbul.: İşbankası Yayınları.
- Pozzi E. (1999), *Le Paradigme du Traître, in de La Trahison*, Paris: Puf.
- Pulaşlı, H. (2001). *Hukukun Temel Kavramları*. İstanbul: Nobel Kitabevi.
- Rachman, S. (2010). Betrayal: A Psychological Analysis, *Behaviour Research And Therapy*. 48, 304–311.
- Ricoeur, P. (2010). Başkası Olarak Kendisi. H. Hünler (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Rolleston, W. T. (2016). *Kelt Mitleri ve Efsaneleri. (6. Baskı)*. İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- Rollo, M. (2016). *Psikoterapi ve Mitlere Yolculuk*. K. Işık (Çev.) İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Röhrich, L. (2003). Halk Anlatısı Araştırmasında Anlam Arayışı. Ed. Gülin Yiğit Ötöker vd. M. Korkmaz (Çev.). *Halk Biliminde Kuram ve Yaklaşımlar İçinde* (128-145). Ankara: Milli Folklor.
- Sağlam Gümüş, M. (2023). *Türk Dünyası Efsanelerinde Kötülük*. Doktora Tezi. Bartın: Bartın Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Saifi, N. (2016). *Belh (Afganistan) Özbeklerinin Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Sakaoğlu, S. (2008). *101 Anadolu Efsanesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2009). *Efsane Araştırmaları*. Konya: Kömen Yayınevi.
- Sami, Ş. (1989). *Kamus-ı Türki*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Sancak, N. (2008). *Mardin Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saraç, Ö. (2013). Türk destanlarında intikam motifi. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Dergisi*, 3 (5), 141 – 150.
- Sarıkaya, D. (2017). *Ardahan Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ardahan: Ardahan Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Savaş, H. (2017). Türk efsanelerinde karşılaşılan tabuların tasnifine dair bir deneme. *Uluslararası Afro Avrasya Araştırmaları Dergisi*. 2 (4), 163- 174
- Saydam, M. B. (2017). *Ara'f'dalık-Lar İnsanın Hâlleri ve Eylemleri: Psikomitolojik Çözümleme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Schehr, S. (2007). Sociologie de la trahison. *Cahiers Internationaux De Sociologie*, (2), 313-323.
- Schopenhauer, A. (2013). *Hukuk, Ahlak ve Siyaset Üzerine*. A. Aydoğan (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Schurmans M. N. (2003). *Les Solitudes*. Paris: Puf.
- Sears, K. (2020). *Mitoloji 101: Eski Yunan ve Roma Mitolojisi Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey. (10. Baskı)*. E. Duru (Çev.). İstanbul: Say Yayınları
- Serdar, G. (1992). Kıbrıs Türk Edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı 2*. Cilt: 2 (2. Baskı) içinde (551-565). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Seyidoğlu, B. (1978). *Erzurum'da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seyidoğlu, B. (1992). Efsane. *Türk Dünyası El Kitabı 3. Cilt içinde* (213-321). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (1992). Türk Mitolojisi ve Efsanelerinde Aile. *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi İçinde* (570-581). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Seyidoğlu, B. (2005). *Erzurum Efsaneleri (3. Baskı)*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.

- Seyidoğlu, B. (2011). *Mitoloji Üzerine Araştırmalar – Metinler ve Tahliller-* (5. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (2015). *Erzurum Efsaneleri*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Sharygin, V.G. (2008). The phenomenon of betrayal in the modern and contemporary history of Russia (criminological perspective). *Criminology: Yesterday, Today, Tomorrow*. 2/15, 190-199.
- Shklar, J., N. (1984). *Ordinary Vices*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Smith, E.W.ve Dale, A. M. (1920). *The Ila-Speaking Peoples Of Northern Rhodesia* (2. Vols.). London : Macmillan and Co. Limited.
- Smith, J. (2004). Karagöz and Hacivat: Projections of subversion and conformance. *Asian Theatre Journal*. 21 (2), 187-193.
- Solmaz, E. (2019). Özbek mizahında Bektaşî meşreb bir tip: Meşreb. *Folklor Akademi Dergisi*, 2 (1), 89-102.
- Somuncuoğlu, A. (2002). Tuva (Tıva) Cumhuriyeti. *Türkler*. 20. Cilt. Ed. Hasan Celâl vd. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 275-296 (Basılı kaynakta sayfa: 160-172). <https://ia903207.us.archive.org/23/items/TurklerAnsiklopedisi/Turkler-Cilt20.pdf> (Erişim Tarihi: 12.02.2024).
- Sönmez, B. (1994). *Niğde Efsaneleri Tahlil ve Metinler*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Spinoza, B. (2014). *Ethica*. Ç. Dürüşken (Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sümertaş, B. (2010). Kur'ân'da hıyânet kavramı. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, 205-231.
- Şahin, K. (2010). *Dini Kimliğin İnşasında Kutsal ve Tabu Olan Yiyecek ve İçeceklerin İşlevleri: Antakya Örneği*. Doktora Tezi Ankara: Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, L. (2002). Sibiryâ Türk toplulukları tarihi, *Türkler*. 20. Cilt. Ed. Hasan Celâl vd. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 1255-1270 (Basılı kaynakta sayfa: 734-742). <https://ia903207.us.archive.org/23/items/TurklerAnsiklopedisi/Turkler-Cilt20.pdf> (Erişim Tarihi: 12.02.2024).
- Şahin, M. O. (2022). *İyi Niyetli Kötü Adamlar: Sinemada Güncel Kötülerin ve Göreli Kötülüğün Doğası Üzerine*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, S. (2016). Afganistan Özbek ağızlarında kullanılan zarf-fiil ekleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 39, 187-201.

- Şeker Aydın, G., Yüce Manas, M. (2020). Baskıcı ve dışlayıcı han milliyetçiliğinin Doğu Türkistan'da (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) Yansımaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2668-2682.
- Şenol, D., Erdem, S., Uzun, S., Uzun, Z. (2016). Toplumsal cinsiyetin bir aktarım aracı olarak çizgi filmler: Sindirella ve Pamuk Prenses. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*. 2 (2), 67-87. <https://doi.org/10.21798/kadem.2017225030>
- Taburoğlu, Ö. (2019). *Vicdan- Kendin Olma Biçimleri*. , Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Tan, M. (2019). *Arkadaşlığın Sosyolojisi: Değişen Arkadaşlık İlişkileri Üzerine Bir Araştırma (Mardin Örneği)*. Doktora Tezi. Elâzığ: Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taşcıoğlu, Ö. L. (2018). Vatan Kavramı ve Türk Milleti için Vatanın Önemi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (71), 221-230.
- Tekin, H. (2003). *Akdeniz Bölgesi Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Temiz, A. (2023). *Anadolu Efsanelerinde Kıskançlık ve İftira Motifi Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tepeköylü, İ. (2017). Türkiye'deki üniversitelerde yeni dönem halk bilimi çalışmaları. *İbad Uluslararası Bilimsel Araştırma Dergisi*, 2(2), 313-319.
- Tez, Z. (2008). *Mitolojinin Kültürel Tarihi-Doğu ve İslam Mitolojisi Mitolojik Söylenceler- (1. Baskı)*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Thompson, Stith (1966). *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends. (6 Vols.)*. Bloomington: Indiana University Press.
- Tillich, P. (1960). *Love Power and Justice, Ontological Analyses And Ethical Applications*. New York: Oxford University Press.
- Tillich, P. (2006). *Ahlâk ve Ötesi*. Ankara: Elis Yayınları.
- Tokatlı, S. (2002). Başkurt Türkleri. *Türkler*. 20. Cilt. Ed. Hasan Celâl vd. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.s.140-152 (Basılı kaynakta sayfa: 81-87).
- Topçuoğlu, H. (1984). *Hukuk Sosyolojisi Dersleri*. Ankara: Işın Yayıncılık Ltd. Şti.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 3 (1979). İstanbul: Dergâh Yayınları. s. 7-8.
- Türker, F. (2011). *Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkmen, F. (1995). *Âşık Garip Hikâyesi (İnceleme-Metin)* (11. Cilt). Ankara: Akçağ Yayınları.

- Türkmen, O. (2017). *Alaşehir Yöresindeki Efsane ve Memoratlar*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türktaş, M. M. (2012). *Denizli Efsaneleri*. Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uğurcan, F. Z. ve Koçak, A. (2020). Aptal Oğlan'ın mizah bağlamında varoluşu: Şor masalları örneği. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(30), 555-565.
- Uslu, B. (2020). *Kırım Tatar Halk Edebiyatı Türlerinde "Yurtsuzluk" ve "Halk Benliği" (Destan, Halk Hikâyesi, Masal-Efsane Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Usta, M. (2023). *Kazak Destanlarındaki Tiplerin Tespiti ve Tahlili*. Doktora Tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Ünal, A. (2017). Yahudi geleneğinde kadının yaratılışı ve Lilit efsanesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 103-115.
- Warner, E. (2017). *Rus Mitleri*. (2.Baskı). M. Kireççi (Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yağbasan, K. Y. (1991). *Malatya Efsaneleri (Metinler ve İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yağmur, K. (2014). Sunuş. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (70), 1-6.
- Yakar, B. (2023). *Kemaliye İlçesinde Oluşan Efsaneler*. Yüksek Lisans Tezi. Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaman, H. (2022). Anadolu ağızlarında kadınlarla ilgili tabu ve örtmecelerin kültürdilbilimsel açıdan incelenmesi. *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 5 (5), 92-106.
- Yaran, C. S. (2021). *Kötülük ve Teodise Batı ve İslam Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teistik Çözümler (3. Baskı)*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Yavuz Helimoğlu, M. (2017). *Diyarbakır Efsaneleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Yavuz, C. (2019). *Çuvaş Mitleri ve Efsaneleri Üzerinde Bir İnceleme*. Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeşilyurt, M. (2012). *Yahüdülikte ve Hristiyanlıkta Kardeşlik Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeşilyurt, N. (2018). Dede Korkut Hikâyeleri'nde İhanet Motifi Üzerine, *International Journal For Linguistic, Literary and Cultural Research*, 3 (5), 87-97.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Yıldırım, Y. (2021). *Karabük Yöresi Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi. Karabük: Karabük Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yiğit Yükselçiftçi, D. (2009). Kıbrıs Türk millî mücadelesi (1914-1958). *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 8 (18-19), 161-184.
- Yiğit, N. H. (2018). *Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Yüksel, G. (2011). *Kastamonu Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi. Yozgat: Bozok Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zeynalova, A. (2022). Şuşa Zirvesi odağında Azerbaycan- Türkiye ittifakı ve uluslararası etkisi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(1), 1-15. <https://doi.org/10.33712/mana.1097358>

DİPNOTLARDA KULLANILAN URL KAYNAKÇASI

- URL-1 (2023). <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/697/28-ayet-tefsiri> (Alıntılanma tarihi: 12.10.2023 saat: 19.21).
- URL-2 (2024). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10829,Azerbaycanturkedebiyatinagenelbakispdf.Pdf?0> (17.05.2024).
- URL- 3 (2024). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13149,efsaneleverivayetlerpdf.pdf?0> <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12407,girispdf.pdf?0> (12.03.2024).
- URL-4 (2024). <https://sozluk.gov.tr/> “Efsane nedir?” (20.05.2024).
- URL- 5 (2024). <https://www.etymonline.com/word/legend> “Efsane nedir?” (20.05.2024).
- URL- 6 (2024). <https://lugatim.com/s/efsane> “Efsane nedir?” (20.05.2024).
- URL-7 (2024). <https://lugatim.com/s/efsane> “Efsane nedir?” (20.05.2024).
- URL-8 (2004). <https://sozluk.gov.tr/> İşlev nedir? (13.03.2024).
- URL- 9 (2003). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12021,afsanalarefsanelerpdf.pdf?0> Özbek efsaneleri: (13.02.2024).
- URL- 10 (2004) <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11691,turkmenlerveturkmenistanpdf.pdf?0> Alıntılanma tarihi: (17.05.2024).

- URL- 11 (2004). <https://sozluk.gov.tr/> Özerk nedir? (18.05.2024).
- URL-12 (2004) <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13149,efsaneleverivayetlerpdf.pdf?0> s.1-3 (11.02.2024).
- URL-13 (2004).
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12166,efsanevemenkibelerrivayetlerhemligindalarpdf.pdf?0> Tatar Efsaneleri s. 1-2 (11.02.2024).
- URL-14 (2004). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12407,girispdf.pdf?0> (13.02.2024).
- URL- 15 (2004). www.Etymonline.com/search?q=betray (26.11.2023).
- URL-16 (2004). [\(diyanet.gov.tr\)](http://Kur'an-ı Kerim | 106. Sayfa | Mâide Sûresi | Meal - Kuran Yolu (diyanet.gov.tr)) (25.02.2024).
- URL-17 (2004). Çıkış: 12-17 Online Tevrat Oku - Türkçe Hristiyanlık Platformu | KutsalKitap.org (04.03.2024).
- URL- 18 (2004). [Birey ne demek TDK Sözlük Anlamı \(sozluk.gov.tr\):](http://Birey ne demek TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr):) (16.04.2024).
- URL-19 (2004). [\(sozluk.gov.tr\)](http://Aile ne demek TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr)) (04.03. 2024).
- URL-20 (2004). [\(lugatim.com\)](http://Kubbealti Lugati - kardeş kelimesi anlamı, kardeş nedir? (lugatim.com)) (3.03. 2024).
- URL- 21 (2004). [\(incil.info\) Yuhanna, 2:9-11](http://Yuhanna 2 (incil.info) Yuhanna, 2:9-11) (4.3.2024).
- URL- 22 (2004). Lokmân Suresi 14-15. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri Başkanlığı Alıntılanma tarihi: (17.03.2024).
- URL-23 (2004). [\(lugatim.com\)](http://Kubbealti Lugati - aldatma kelimesi anlamı, aldatma nedir? (lugatim.com)) (5.3.2024).
- URL-24 (2004). [\(ktb.gov.tr\) Çuvaş Efsaneleri, Ejder Efsanesi, s. 34-35.](http://Çuvaş Edebiyatı 26. Cilt (ktb.gov.tr) Çuvaş Efsaneleri, Ejder Efsanesi, s. 34-35.) (20.02.2024).
- URL-25 (2004). [\(lugatim.com\)](http://Kubbealti Lugati - elti kelimesi anlamı, elti nedir? (lugatim.com)) (6.3.2024).
- URL-26 (2004). [\(lugatim.com\):](http://Kubbealti Lugati - kuzen kelimesi anlamı, kuzen nedir? (lugatim.com):) (6.3.2024).
- URL-27 (2004). [\(lugatim.com\)](http://Kubbealti Lugati - ahit kelimesi anlamı, ahit nedir? (lugatim.com)) (6.3.2024).
- URL-28 (2004). [\(diyanet.gov.tr\)](http://Kur'an-ı Kerim | 284. Sayfa | İsrâ Sûresi | Meal - Kuran Yolu (diyanet.gov.tr)) (6.3.2024).
- URL-29 (2004). [\(lugatim.com\) Emanet tanımı Alıntılanma tarihi](http://Kubbealti Lugati (lugatim.com) Emanet tanımı Alıntılanma tarihi)

(9.3.2024).

URL- 30 (2024). Ali İmran suresi 161. Ayet Kur'an-ı Kerim | 70. Sayfa | Âl-i İmrân Sûresi | Meal - Kuran Yolu (diyanet.gov.tr) (10.03.2024).

URL- 31 (2024). Arkadaşlık ne demek TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr) (10.03.2024).

URL-32 (2024). Kubbealtı Lugatı (lugatim.com) (10.03.2024).

URL- 33 (2024). Kubbealtı Lugatı (lugatim.com) (11.03.2024).

URL- 34 (2024). Çuvaş Edebiyatı 26. Cilt (ktb.gov.tr) Çuvaş Efsaneleri s.:12 (10.02.2024).

URL- 35 (2024). Kırım Türk - Tatar Edebiyatı 13. Cilt (ktb.gov.tr) Kırım Türk Tatar Edebiyatı "Ayı Dağı Efsanesi" s.1-2 (10.02.2024).

URL- 36 (2023).Kubbealtı Lugatı (lugatim.com) Âdet nedir? (16.03.2023).

URL- 37 (2024).http://www.kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hûd-suresi/1554/81-83-ayet-tefsiri (13.02.2024).

URL- 38 (2024).Kubbealtı Lugatı (lugatim.com) otorite nedir? (13.03.2024).

URL- 39 (2024). Misafir - Nişanyan Sözlük (nisanyansozluk.com) (18.03.2024).

URL- 40 (2024). Türk Dil Kurumu Sözlükleri (sozluk.gov.tr) (19.03.2024).

URL- 41 (2024). Kubbealtı Lugatı (lugatim.com) (11.04.2024).

URL- 42 (2024). Hain ne demek TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr) (11.04.2024).

URL- 43 (2024). Cin ne demek TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr) (15.04.2024).

EKLER

EK. 1. Çalışmanın örneklemini oluşturan Türk dünyası efsaneleri

İHANET KAVRAMININ YER ALDIĞI TÜRK DÜNYASI EFSANELERİ		
EFSANENİN DERLENDİĞİ YER	EFSANENİN ADI	İHANET TASNİFİNE GÖRE KATALOG NUMARASI
KARDEŞ VE KARDEŞLİĞE İHANETLE İLGİLİ EFSANELER		
1. DENİZLİ (TÜRKİYE)	KEKLİK EFSANESİ	K.İ.1
2. UŞAK (TÜRKİYE)	HABİL İLE KABİL	K.İ.2
3. TÜRKMENİSTAN	ABİL İLE KABİL	K.İ.3
4. MUĞLA (TÜRKİYE)	ABDULTEFFAN CAMİ	K.İ.4
5. BAYBURT (TÜRKİYE)	AĞAÇKAKAĞANIN OLMASI	K.İ.5
6. HATAY (TÜRKİYE)	ÇALI ZİYARET	K.İ.6
7. İDİL/ MARDİN (TÜRKİYE)	ÖRGÜLÜ KIZ	K.İ.7
8. MARDİN (TÜRKİYE)	BEY KUŞ	K.İ.8
9. ŞANLIURFA (TÜRKİYE)	PEPUG (GUGUK) KUŞU	K.İ.9
10. ELAZIĞ (TÜRKİYE)	PEPUK KUŞU	K.İ.10
11. MALATYA (TÜRKİYE)	PEPUK KUŞU	K.İ.11
12. BİNGÖL (TÜRKİYE)	KEKOUS KUŞU- I	K.İ.12
13. BİNGÖL (TÜRKİYE)	KEKOUS KUŞU- II	K.İ.13
14. ERZİNCAN KEMALİYE (TÜRKİYE)	KENGER KUŞU	K.İ.14
15. MUŞ (TÜRKİYE)	PEPUK KUŞU	K.İ.15
16. BAYBURT (TÜRKİYE)	İBİBİK KUŞU	K.İ.16
17. ŞANLIURFA (TÜRKİYE)	YUSUF TUTAN	K.İ.17
18. BİTLİS (TÜRKİYE)	HZ YUSUF VE KURTLAR	K.İ.18
19. TAŞELİ (TÜRKİYE)	PARALI KUYU	K.İ.19
20. TAŞELİ (TÜRKİYE)	YUSUFÇUK KUŞU	K.İ.20
21. YAKUT	ELLEY'İN GÜNEY'DEN KAÇIŞI	K.İ.21
22. YAKUT	MEGİN ULUSU OLUŞTU	K.İ.22
23. KAZAKİSTAN (JAMBIL)	YER SIÇANI	K.İ.23
24. KIRGIZİSTAN	GÖLÜN SUYU NEDEN TUZLU	K.İ.24
25. ÖZBEKİSTAN	REYHAN İLE ŞEBEDE	K.İ.25
26. KUMUK	TAŞ KESİLEN ATLI VE SEVGİLİSİ	K.İ.26
27. AZERBAYCAN	AĞRI DAĞI	K.İ.27
28. AZERBAYCAN	ÇİFTE KARDEŞ DAĞI	K.İ.28
29. ÖZBEKİSTAN	HARMAN TEPE	K.İ.29
30. KARAKALPAK	KASKA ALDA	K.İ.30
31. ÖZBEKİSTAN	KIZ BİBİ	K.İ.31
32. ÖZBEKİSTAN	AY KIZ İLE KÜNKİZ	K.İ.32
33. AĞRI (TÜRKİYE)	AĞRI İLE KÖSEDAĞ	K.İ.33
EVLADA İHANETLE İLGİLİ EFSANELER		
34. KUZEY DENİZLİ (TÜRKİYE)	AŞIKLAR KAYASI SIRA KAYALAR	E.İ.1
35. UŞAK (TÜRKİYE)	KIRMIZI DUT	E.İ.2
36. ÖZBEKİSTAN	AŞIK- MA'ŞÜK TAŞI	E.İ.3
37. NEVŞEHİR (TÜRKİYE)	MAHSEN	E.İ.4
38. TAŞELİ (TÜRKİYE)	GÜLEK BOĞAZI	E.İ.5
39. GİRESUN (TÜRKİYE)	KRAL KIZI	E.İ.6
40. KONYA (TÜRKİYE)	TURNALAR	E.İ.7
41. HATAY (TÜRKİYE)	KARA YILAN	E.İ.8

42. OSMANİYE (TÜRKİYE)	ÇOCUK ATILAN KAYA	E.İ.9
43. ADANA (TÜRKİYE)	ZARKUN'DA KUŞ OLAN KARDEŞLER EFSANESİ	E.İ.10
44. OSMANİYE (TÜRKİYE)	KUŞ OLAN ÇOCUKLAR	E.İ.11
45. YAKUT	TIGIN' IN ÇOCUKLARININ ÖLDÜRÜLMESİ	E.İ.12
46. YAKUT	NEMYUGİNLERİN ATASI	E.İ.13
47. İDİL/MARDİN (TÜRKİYE)	HANIM KUYUSU	E.İ.14
48. ŞOR	GÖZYAŞINDAN MEYDANA GELEN TAŞ	E.İ.15
49. KAZAKİSTAN (JAMBİL)	GÜZ, KAZAK, ALOŞ	E.İ.16
ANA BABAYA İHANET		
50. AMASYA (TÜRKİYE)	BULAK KALESİ	A.B.İ.1
51. KASTAMONU (TÜRKİYE)	KASTAMONU	A.B.İ.2
52. NİZİP (TÜRKİYE)	YANAN AŞIKLAR	A.B.İ.3
53. AFGANİSTAN ÖZBEKLERİ	EMİR TİMURUN KIZI VE TAHTEMİŞ HANIN OĞLU	A.B.İ.4
54. KIRIM	ALTIN BEŞİK	A.B.İ.5
55. DİYARBAKIR (TÜRKİYE)	DOĞRULUK CİNLERİ	A.B.İ.6
56. DOĞU KARADENİZ (TÜRKİYE)	KÖTÜ EVLAT	A.B.İ.7
57. DOĞU KARADENİZ (TÜRKİYE)	KENDİR OTU	A.B.İ.8
58. BURDUR (TÜRKİYE)	YÜREKTEN GELEN SES / ANA	A.B.İ.9
59. TATARİSTAN	ANA YÜREĞİ	A.B.İ.10
60. TAŞELİ (TÜRKİYE)	MERSİN - II	A.B.İ.11
61. BİTLİS (TÜRKİYE)	KAPLUMBAĞA	A.B.İ.12
62. YOZGAT (TÜRKİYE)	OĞLAN KAYASI	A.B.İ.13
63. GİRESUN (TÜRKİYE)	GELİN KAYASI	A.B.İ.14
64. AĞRI (TÜRKİYE)	GÜVENDEKÖY TANDIRI	A.B.İ.15
65. KONYA (TÜRKİYE)	OĞLAN KAYASI	A.B.İ.16
66. NİĞDE (TÜRKİYE)	BOZ TEPE	A.B.İ.17
67. ERZİNCAN KEMALİYE (TÜRKİYE)	DEPREM VE TAŞ	A.B.İ.18
68. ÖZBEKİSTAN	ANNENİN KUŞ OLMASI	A.B.İ.19
69. ÖZBEKİSTAN	BAYKUŞ	A.B.İ.20
70. KAZAN	ANNENİN KUŞ OLMASI	A.B.İ.21
71. AZERBAJCAN	KARASIS TEPEŞİ VE DELİ DAĞI	A.B.İ.22
72. KAZAKİSTAN	AĞLAYAN MAĞARA	A.B.İ.23
73. KAZAKİSTAN	KELİNSEKTAYDAKİ TAŞ DEVLER	A.B.İ.24
74. KAZAKİSTAN	SİNTAS	A.B.İ.25
75. KAZAN	GUGUK	A.B.İ.26
76. KAZAN	HAYIRSIZ OĞUL	A.B.İ.27
77. KIRIM	ÇINAR, NAR, SERVİ	A.B.İ.28
78. KAZAN	KAPLUMBAĞA, BÖCEK VE ARI NEDEN ÇIKMIŞTIR	A.B.İ.29
79. TUVA	GUGUK	A.B.İ.30
80. BAYBURT (TÜRKİYE)	AYI ÇOCUK	A.B.İ.31
EŞE VE SEVGİLİYE İHANET		
81. ISPARTA (TÜRKİYE)	ÇAYLAK MEVKİİ	E.S.İ.1
82. KONYA (TÜRKİYE)	AYRIK KAYALAR	E.S.İ.2
83. BİTLİS (TÜRKİYE)	AVCI KASIM	E.S.İ.3
84. YAKUT	OMMOLLON'UN TİMUR- KUTURUK'LA SAVAŞI	E.S.İ.4
85. YAKUT	KUTUYOH VE AGAAYI	E.S.İ.5
86. TÜRKMENİSTAN	BAYOĞLU	E.S.İ.6
87. AZERBAJCAN	İHANETİN CEZASI	E.S.İ.7
88. KIRGIZİSTAN	YILDIZA ÇEVİRİLEN KADIN	E.S.İ.8
89. TATARİSTAN	TİTREK KAVAK AĞACININ YAPRAKLARI	E.S.İ.9
90. TÜRKMENİSTAN	MAZLUM HAN VE SILU	E.S.İ.10
91. KAZAN	KADINTAŞ DAĞI	E.S.İ.11

92. AFYONKARAHİSAR (TÜRKİYE)	ŞAHİTLER KAYASI	E.S.İ.12
93. TUVA	KIZ KAYASI	E.S.İ.13
94. KIRIM	AY İLE GÜNEŞ	E.S.İ.14
95. HATAY (TÜRKİYE)	GAVUR KIZI	E.S.İ.15
96. TAŞELİ (TÜRKİYE)	DÖRT AYAK	E.S.İ.16
97. AZERBAYCAN	PADİŞAH DAĞI	E.S.İ.17
98. ERZİNCAN (TÜRKİYE)	KÖŞKÜ NİGAR	E.S.İ.18
99. TÜRKMENİSTAN	ELDEN GİDER	E.S.İ.19
100. TAŞELİ (TÜRKİYE)	TAŞ KÖPRÜ	E.S.İ.20
101. KIBRIS	OTHELLO TRAJEDİSİ	E.S.İ.21
102. GİRESUN (TÜRKİYE)	BALIKLI GÖZE	E.S.İ.22
103. ADANA (TÜRKİYE)	KAYALARDAKİ IŞIK	E.S.İ.23
104. KAYSERİ (TÜRKİYE)	ŞEMUN' EL GAZİ	E.S.İ.24
105. ÇUVAŞ	EJDER EFSANESİ	E.S.İ.25
GELİNE İHANET		
106. ARDAHAN (TÜRKİYE)	IRAZ GELİN	G.İ.1
107. GİRESUN (TÜRKİYE)	GELİN KAYASI- I	G.İ.2
108. SİVAS (TÜRKİYE)	GELİN KAYASI	G.İ.3
109. KAZAN	GELİN DAĞI	G.İ.4
110. GİRESUN (TÜRKİYE)	GELİN KAYASI - II	G.İ.5
DAMADIN KAYINPEDERE İHANETİ		
111. YAKUT	TIGIN VE DAMADI BATAS MÖDYUYUKEEN	D.K.İ.1
ELTİYE İHANET		
112. KAZAKİSTAN (JAMBIL)	İKİ BACANAK	E.İ.1
KUZENE İHANET		
113. AZERBAYCAN	AK DEVE GÖLÜ	KU.İ.1
AHDE İHANET		
114. AFYON (TÜRKİYE)	YÜZ BAŞININ TEPESİ	A.İ.1
115. ORDU (TÜRKİYE)	SU YOLU EFSANESİ	A.İ.2
116. TÜRKMENİSTAN	MİRALİ VE SULTAN SÖYÜN	A.İ.3
117. ERZURUM (TÜRKİYE)	HACI MEVLÜT BABA	A.İ.4
118. UŞAK (TÜRKİYE)	ŞAHMARAN	A.İ.5
119. TAŞELİ (TÜRKİYE)	ŞAHMARAN -I	A.İ.6
120. TAŞELİ (TÜRKİYE)	ŞAHMARAN -II	A.İ.7
121. ADANA (TÜRKİYE)	ŞAHMARAN VE ÇOBAN EFSANESİ	A.İ.8
122. MUŞ (TÜRKİYE)	ŞAHMERAN	A.İ.9
123. KIRGIZİSTAN	ŞAHMERENDİ	A.İ.10
124. MUĞLA (TÜRKİYE)	YILAN	A.İ.11
125. SİVAS (TÜRKİYE)	KESDOĞAN KIZ KALESİ	A.İ.12
126. KIBRIS	BRAGADİNO BİR KAHRAM MIYDI YOKSA BİR HAIN MIYDI?	A.İ.13
127. KAZAKİSTAN	KALMAKTOLAĞAY VE KALMAKIN BAŞI	A.İ.14
128. KAZAN	GUGUK, BÜLBÜL VE AYRICA KIRLANGIÇ NASIL MEYDANA GELMİŞLERDİR?	A.İ.15
129. BAŞKURT	KURAY	A.İ.16
130. KIRGIZİSTAN	IŞIK GÖL VIII	A.İ.17
131. ŞANLIURFA (TÜRKİYE)	BÜYÜK İSKENDER EFSANESİ	A.İ.18
132. BURSA (TÜRKİYE)	KARA DEMİRTAŞ HAMAMI	A.İ.19
133. AMASYA (TÜRKİYE)	GELİN İLE KAYNANA	A.İ.20
134. ORDU (TÜRKİYE)	GEYİK KOŞAN DEDE	A.İ.21
135. DOĞU KARADENİZ (TÜRKİYE)	CİN	A.İ.22
136. DOĞU KARADENİZ (TÜRKİYE)	CAZI	A.İ.23
137. KIRGIZİSTAN	BUGU URUĞU	A.İ.24
138. ERZURUM (TÜRKİYE)	PERİ KIZI	A.İ.25
139. EDİRNE (TÜRKİYE)	KEL ALIÇO	A.İ.26
140. ÇANAKKALE ÇAN (TÜRKİYE)	RÜYAYA GİREN HIZIR	A.İ.27
141. NİĞDE (TÜRKİYE)	SÜT PINARI	A.İ.28

142. ANTALYA (TÜRKİYE)	SULTAN HANIMIN YAPTIĞI CAMİ	A.İ.29
143. ANTALYA (TÜRKİYE)	KAYGUSUZ ABDAL	A.İ.30
144. ADANA (TÜRKİYE)	GAFFUR BABA	A.İ.31
145. TAŞELİ (TÜRKİYE)	İNCEKUM BURNU	A.İ.32
146. KIRŞEHİR (TÜRKİYE)	PERİ- II	A.İ.33
147. KAZAN	MAHİŞEKER	A.İ.34
148. ŞANLIURFA (TÜRKİYE)	HZ. YAKUP EFSANESİ	A.İ.35
149. TAŞELİ (TÜRKİYE)	ŞEH ZEKERİYA İLE YEDİ KARDEŞLER	A.İ.36
150. ADANA (TÜRKİYE)	GAFFUR BABA	A.İ.37
	KIZIL GEÇİT EFSANESİ	A.İ.38
151. İÇEL (TÜRKİYE)		
152. MUŞ (TÜRKİYE)	KOLİ BABA DAĞI	A.İ.39
153. KAZAKİSTAN	AKIRTAŞ	A.İ.40
154. GİRESUN (TÜRKİYE)	KIZANCA -II	A.İ.41
155. KAZAKİSTAN (JAMBIL)	TAY BATIR	A.İ.42
156. KAZAKİSTAN (JAMBIL)	EVLİYA ATA KARAHAN	A.İ.43
157. AZERBAJCAN	LALE HAŞAŞ EFSANESİ	A.İ.44
158. TÜRKMENİSTAN	HURİGENÇ	A.İ.45
159. AFYON (TÜRKİYE)	KALE EFSANESİ	A.İ.46
İYİ NİYETE İHANET		
160. EDİRNE (TÜRKİYE)	YILANIN DİLİ KIRLANGIÇ KUYRUĞU NEDEN KEŞİK	İ.N.İ.1
161. MARDİN (TÜRKİYE)	MARİSYA KİLİSESİ	İ.N.İ.2
162. MARDİN (TÜRKİYE)	LEYLEK- I	İ.N.İ.3
163. MARDİN (TÜRKİYE)	BÜYÜCÜ DERVİŞ	İ.N.İ.4
164. DİYABAKIR (TÜRKİYE)	BİZDEN İYİLER	İ.N.İ.5
165. TÜRKMENİSTAN	ADAM ÖLDÜREN GEÇİT	İ.N.İ.6
166. TÜRKMENİSTAN	ZEHİRLİ KARA ÖRÜMCEK	İ.N.İ.7
167. UYGUR	AT NİÇİN AYAKTA UYUR	İ.N.İ.8
İRADEYE İHANET		
168. EDİRNE (TÜRKİYE)	HİDIR BABA	İ.İ.1
EMANETE İHANET		
169. KUMUK	TURNALAR	E.İ.1
170. EDİRNE (TÜRKİYE)	KEMALPAŞAZADE AHMET ÇELEBİ	E.İ.2
GÜVENE İHANET		
171. ANTALYA (TÜRKİYE)	YEDİ HANELİ KÖY	GÜ.İ.1
172. YOZGAT (TÜRKİYE)	TOSBAĞA	GÜ.İ.2
173. MARDİN (TÜRKİYE)	KAPLUMBAĞA IV	GÜ.İ.3
174. MARDİN (TÜRKİYE)	KAPLUMBAĞA II	GÜ.İ.4
175. GAZİANTEP (TÜRKİYE)	KAPLUMBAĞA I	GÜ.İ.5
176. BİTLİS (TÜRKİYE)	KAPLUMBAĞA EFSANESİ II	GÜ.İ.6
177. GAZİANTEP (TÜRKİYE)	KAPLUMBAĞA EFSANESİ III	GÜ.İ.7
178. BİTLİS (TÜRKİYE)	KAPLUMBAĞA EFSANESİ II	GÜ.İ.8
179. BİTLİS (TÜRKİYE)	KAPLUMBAĞA EFSANESİ III	GÜ.İ.9
180. TATARİSTAN	KAPLUMBAĞA NASIL MEYDANA GELMİŞ	GÜ.İ.10
181. MARDİN (TÜRKİYE)	SEYİD BİLALİN YARDIMI	GÜ.İ.11
182. DİYARBAKIR (TÜRKİYE)	İKİ ORTAK	GÜ.İ.12
183. DİYARBAKIR (TÜRKİYE)	İSKENDER PAŞA CAMİSİNİN İMAMI	GÜ.İ.13
184. DİYARBAKIR (TÜRKİYE)	ŞEYH CAFERİ-İ TAYYAR	GÜ.İ.14
185. TAŞELİ (TÜRKİYE)	ÇEŞTEPE	GÜ.İ.15
186. UYGUR	BUĞRA DAĞININ ORTAYA ÇIKIŞI	GÜ.İ.16
ARKADAŞA İHANET		
187. OSMANİYE (TÜRKİYE)	KENGER EFSANESİ	AR.İ.1
188. ADANA (TÜRKİYE)	KENGER EFSANESİ	AR.İ.2
189. KARAKALPAK	BAĞDAT KALESİ	AR.İ.3
190. TÜRKMENİSTAN	YILANLARIN NİYETİ DEĞİŞMEZ	AR.İ.4
191. ÖZBEKİSTAN	AYIN YÜZÜNDEKİ LEKE	AR.İ.5
192. ÖZBEKİSTAN	GEVMERD	AR.İ.6
KUTSALA İHANET		
193. NEVŞEHİR (TÜRKİYE)	EKMEĞE HÜRMEZSİZLİĞİN CEZASI	KUT.İ.1

194. MARDİN (TÜRKİYE)	KAPLUMBAĞA 1	KUT.İ.2
195. ISPARTA (TÜRKİYE)	ERTOKUŞ MEDRESESİ	KUT.İ.3
196. ISPARTA (TÜRKİYE)	BUĞDAY EFSANESİ	KUT.İ.4
197. TAŞELİ (TÜRKİYE)	ÇOLAK KIZ	KUT.İ.5
198. KONYA (TÜRKİYE)	DERE KÖYÜNDEKİ KIZLAR KAYASI EFSANESİ II	KUT.İ.6
199. KONYA (TÜRKİYE)	GÜLLÜ KAYA	KUT.İ.7
200. TAŞELİ (TÜRKİYE)	YANIK EKMEK	KUT.İ.8
201. ALTAY	TEMBEL KADININ GÜNAHI	KUT.İ.9
202. MUĞLA (TÜRKİYE)	ANNE İLE YAVRU KUŞ	KUT.İ.10
203. MUĞLA (TÜRKİYE)	KAPLUMBAĞA	KUT.İ.11
204. MUĞLA (TÜRKİYE)	YILANLI DAĞ	KUT.İ.12
205. NİZİP (TÜRKİYE)	ŞİH HEDİ I	KUT.İ.13
206. KIBRIS	KÖTÜ KALPLI KARI KOCA NASIL TAŞA DÖNÜŞTÜ?	KUT.İ.14
207. GİRESUN (TÜRKİYE)	ELİK KEÇİ EFSANESİ	KUT.İ.15
208. BAYBURT (TÜRKİYE)	TEPEDEKİ ÇAMLAR	KUT.İ.16
209. BAYBURT (TÜRKİYE)	KAZA GETİREN ÇAMLAR	KUT.İ.17
210. KAYSERİ (TÜRKİYE)	TÜRBEYE İŞEYEN ADAM	KUT.İ.18
211. ÖZBEKİSTAN	BEŞİK DAĞ	KUT.İ.19
İLAHİ GÜCE İHANET		
212. GAZİANTEP (TÜRKİYE)	ŞEMPAZE	İ.G.İ.1
213. GAZİANTEP (TÜRKİYE)	SÖZÜNDE DURMAYAN ÇOBAN	İ.G.İ.2
214. ORDU (TÜRKİYE)	ADAM KAYA EFSANESİ	İ.G.İ.3
215. ARDAHAN (TÜRKİYE)	ARSIYAN'IN TAŞLARI	İ.G.İ.4
216. ERZİNCAN KEMALİYE (TÜRKİYE)	TAŞ KESİLEN ÇOBAN VE SÜSÜ	İ.G.İ.5
217. GİRESUN (TÜRKİYE)	GELİN KAYASI	İ.G.İ.6
218. ERZURUM (TÜRKİYE)	TAŞLAŞAN KÖY	İ.G.İ.7
219. MUŞ (TÜRKİYE)	KURUYAN ÇEŞME	İ.G.İ.8
220. İRAN HAL HAL	KÖPEK KAYASI	İ.G.İ.9
221. ARTVİN ARDANUÇ (TÜRKİYE)	GELİN KAYASI	İ.G.İ.10
222. AĞRI (TÜRKİYE)	AĞRI DAĞINDAKİ DEVELER	İ.G.İ.11
223. AĞRI (TÜRKİYE)	AĞRI'YA ÇIKAN ÇOBAN	İ.G.İ.12
224. AĞRI (TÜRKİYE)	CİMRİ KÖYRÜ	İ.G.İ.13
225. KASTAMONU (TÜRKİYE)	İNCİLİ BEBEK	İ.G.İ.14
226. SİVAS (TÜRKİYE)	TAŞ KESEN ÇOBAN	İ.G.İ.15
227. MUĞLA (TÜRKİYE)	YILAN	İ.G.İ.16
228. İRAN HAL HAL	YILAN	İ.G.İ.17
229. AFGANİSTAN ÖZBEKLERİ	MAYMUN	İ.G.İ.18
230. ÇUVAŞ	ŞEYTAN	İ.G.İ.19
231. ÇUVAŞ	ESREL VE ÖLÜM	İ.G.İ.20
232. TÜRKMENİSTAN	AŞKABAT	İ.G.İ.21
233. UYGUR	KÖSTEBEK	İ.G.İ.22
234. KIRIM	AYI DAĞI EFSANESİ	İ.G.İ.23
235. ÖZBEKİSTAN	BÜLBÜL VE TURGAY	İ.G.İ.24
236. KAZAKİSTAN	KAYNANA TAŞI İLE GELİN	İ.G.İ.25
237. ALTAY	CÜS BOYU	İ.G.İ.26
238. KIBRIS	ALEV KAYASI EFSANESİ	İ.G.İ.27
239. TOFA	TANRI VE CİN	İ.G.İ.28
240. TELEÜT	YILDIZA DÖNEN OĞLAN	İ.G.İ.29
KENDİNE İHANET		
241. ADANA (TÜRKİYE)	CABBAR DEDE	KE.İ.1
242. ÖZBEKİSTAN	BAHAEDDİN BELA GERDAN	KE.İ.2
TOPLUMSAL TABULARA İHANET		
243. ALAŞEHİR (TÜRKİYE)	KÖPEK	T.T.İ.1
244. ALAŞEHİR (TÜRKİYE)	PERİ KIZI	T.T.İ.2
245. ORDU (TÜRKİYE)	ŞİDLİ DEDE	T.T.İ.3
246. HATAY (TÜRKİYE)	DİLİ TUTULAN MÜHENDİS	T.T.İ.4
247. SİVAS (TÜRKİYE)	ÜÇ KIZLAR KAYASI	T.T.İ.5
248. ŞANLIURFA (TÜRKİYE)	KARAGÜL EFSANESİ	T.T.İ.6

249. KARAÇAY	İKİ KUŞ	T.T.İ.6
DİNİ TABULARA İHANET		
250. ALAŞEHİR (TÜRKİYE)	YILAN	D.T.İ.1
251. UŞAK (TÜRKİYE)	YILAN	D.T.İ.2
252. GAZİANTEP (TÜRKİYE)	YILAN	D.T.İ.3
253. EDİRNE (TÜRKİYE)	ÂDEM ELMASI NASIL OLUŞMUŞTUR?	D.T.İ.4
254. UŞAK (TÜRKİYE)	YILAN EFSANESİ	D.T.İ.5
255. EDİRNE (TÜRKİYE)	NAMAZDA NEDEN İKİ DEFA SECDE EDİLİR?	D.T.İ.6
256. ŞANLIURFA (TÜRKİYE)	ÇİNGENE EFSANESİ	D.T.İ.7
257. ERZURUM İSPİR (TÜRKİYE)	KIZOĞLAN TAŞI	D.T.İ.8
258. BİNGÖL (TÜRKİYE)	BACI KARDEŞ	D.T.İ.9
259. KAZAKİSTAN	MEZAR FARESİ	D.T.İ.10
260. ŞANLIURFA (TÜRKİYE)	KATİL EFSANESİ I	D.T.İ.11
261. ANKARA (TÜRKİYE)	BEYPAZARI GÖLÜ EFSANESİ	D.T.İ.12
262. BİTLİS (TÜRKİYE)	HZ. HAVVA VE YASAK BUĞDAY	D.T.İ.13
263. GİRESUN (TÜRKİYE)	LANETLENME YERİ	D.T.İ.14
264. SİVAS (TÜRKİYE)	ÇAM BABA	D.T.İ.15
265. KAZAKİSTAN (JAMBIL)	KARADAĞ	D.T.İ.16
266. KAZAKİSTAN (JAMBIL)	ÇİLEK	D.T.İ.17
DİN BÜYÜKLERİNE İHANET		
267. NAZİLLİ (TÜRKİYE)	KEKLİK	D.B.İ.1
268. OSMANİYE (TÜRKİYE)	KEKLİK EFSANESİ I	D.B.İ.2
269. OSMANİYE (TÜRKİYE)	KEKLİK EFSANESİ II	D.B.İ.3
270. YOZGAT (TÜRKİYE)	GÜZEL KEKLİK İLE ÇİL KEKLİK	D.B.İ.4
271. TAŞELİ (TÜRKİYE)	KEKLİK	D.B.İ.5
272. GAZİANTEP (TÜRKİYE)	KEKLİK	D.B.İ.6
273. ELÂZİĞ (TÜRKİYE)	KEKLİK	D.B.İ.7
274. MALATYA (TÜRKİYE)	KEKLİK	D.B.İ.8
275. İÇEL (TÜRKİYE)	GUDUKKAVAK VE KEKLİK EFSANESİ	D.B.İ.9
276. TÜRKMENİSTAN	SAKSAĞAN	D.B.İ.10
277. DİYARBAKIR (TÜRKİYE)	ŞEYH MAKSUD ZİYARETİ	D.B.İ.11
278. DİYARBAKIR (TÜRKİYE)	ŞEYH ABDURRAHMAN TÜRBESİ	D.B.İ.12
279. DİYARBAKIR (TÜRKİYE)	SUZAN VE KIRKLAR DAĞI	D.B.İ.13
280. NAZİLLİ (TÜRKİYE)	KATIR / ÇAM AĞACI	D.B.İ.14
281. AMASYA (TÜRKİYE)	ÇAM AĞACI	D.B.İ.15
282. HATAY (TÜRKİYE)	ÇAM AĞACI II	D.B.İ.16
283. BURDUR (TÜRKİYE)	KATIR	D.B.İ.17
284. HATAY (TÜRKİYE)	KATIR	D.B.İ.18
285. YOZGAT (TÜRKİYE)	KATIR NEDEN GUNMAZ?	D.B.İ.19
286. ŞANLIURFA (TÜRKİYE)	KATIR VE KERTENKELE EFSANESİ	D.B.İ.20
287. BİTLİS (TÜRKİYE)	KERTENKELE	D.B.İ.21
288. BİTLİS (TÜRKİYE)	KATIR	D.B.İ.22
289. HATAY (TÜRKİYE)	YILAN	D.B.İ.23
290. BİTLİS (TÜRKİYE)	YILAN	D.B.İ.24
291. ISPARTA (TÜRKİYE)	YILAN	D.B.İ.25
292. UŞAK (TÜRKİYE)	ŞEYTAN	D.B.İ.26
293. UŞAK (TÜRKİYE)	HZ. EYÜP	D.B.İ.27
294. KARABÜK (TÜRKİYE)	ŞEYH MEHMET EFENDİ EFSANESİ	D.B.İ.28
295. NİĞDE (TÜRKİYE)	BABA SULTAN	D.B.İ.29
296. ERZİNCAN (TÜRKİYE)	MOLLA KÖYÜ 2	D.B.İ.30
297. YAKUT	SABIRYA BAATUR'UN BABASI ŞAMAN AHTAAN	D.B.İ.31
298. NİĞDE (TÜRKİYE)	KOCA HASAN	D.B.İ.32
299. KIBRIS	BUĞDAY TEPEŞİ TOPRAK YIĞININA NASIL DÖNÜŞTÜ?	D.B.İ.33
300. KIBRIS	KOSKACA BAĞ NASIL TUZ GÖLÜNE DÖNÜŞTÜ?	D.B.İ.34
VATANA İHANET		
301. ALAŞEHİR (TÜRKİYE)	SARI KIZ	V.İ.1

302. UŞAK (TÜRKİYE)	ATATÜRK VE SİLAH ARKADAŞLARI	V.İ.2
303. UŞAK (TÜRKİYE)	HACI MÜFTÜ VE KÂMİL	V.İ.3
304. ÇANAKKALE ÇAN (TÜRKİYE)	KIZILELMA- SUBAYIN BEDDUASI	V.İ.4
305. DİYARBAKIR	İSKENDER PAŞA	V.İ.5
306. KASTAMONU (TÜRKİYE)	KASTAMONU ADI III	V.İ.6
307. KAYSERİ (TÜRKİYE)	KAYSERİ'NİN KURTULUŞU	V.İ.7
308. NİĞDE (TÜRKİYE)	BATTAL GAZİ V	V.İ.8
309. KARAKALPAK	GÜLDİRSİN KALESİ	V.İ.9
310. KAZAKİSTAN	SAĞAN VE MATAY DAĞLARI	V.İ.10
311. KAYSERİ (TÜRKİYE)	SIRADAN MEVKİSİ	V.İ.11
312. AFYONKARAHİSAR (TÜRKİYE)	BATTAL GAZİ	V.İ.12
VATAN UĞRUNA İHANET		
313. UŞAK (TÜRKİYE)	KARA MURAD	V.U.İ.1
314. UŞAK (TÜRKİYE)	BEKİR DEDE	V.U.İ.2
DEVLET BÜYÜKLERİNE / OTORİTEYE İHANET		
315. BURSA (TÜRKİYE)	NİLÜFER	D.B.İ.1
316. AZERBAJCAN	DOĞAN HAKKINDA EFSANE	D.B.İ.2
317. KARAMAN (TÜRKİYE)	KRAL KAYASI	D.B.İ.3
318. KARAKALPAK	AKSA GÖL	D.B.İ.4
319. TAŞELİ (TÜRKİYE)	TAŞUCU	D.B.İ.5
320. UYGUR	KERTENKELE NASIL PEYDA OLDU?	D.B.İ.6
321. UYGUR	HÜTHÜT	D.B.İ.7
OTORİTENİN İHANETİ		
322. ERZURUM (TÜRKİYE)	HABİB BABA III	O.İ.1
323. GİRESUN (TÜRKİYE)	GELİN KAYASI II	O.İ.2
324. ADANA (TÜRKİYE)	KAYADAKİ İŞİK	O.İ.3
325. AZERBAJCAN	TAŞ KIZ	O.İ.4
326. AZERBAJCAN	KUĞULARIN KADERİ	O.İ.5
327. AZERBAJCAN	DEMİRCİ İLE MİSMAR EFSANESİ	O.İ.6
328. ÖZBEKİSTAN	ZÜHRE KIZ	O.İ.7
329. KIRIM	ÇINAR, NAR, SERVİ	O.İ.8
330. İÇEL (TÜRKİYE)	GEZENDE İLE GÖRMELİ KÖPRÜSÜ	O.İ.9
331. TAŞELİ (TÜRKİYE)	GÖRMEL KÖPRÜSÜ	O.İ.10
MİSAFİRE İHANET VE MİSAFİRİN İHANETİ		
332. NİĞDE (TÜRKİYE)	BURÇ KÖYÜ	M.İ.1
333. KAZAKİSTAN	KARA BÖCEK	M.İ.2
334. SİVAS (TÜRKİYE)	GEMEREK'İN KURULUŞ SÖYLENCESİ	M.İ.3
KOMŞUYA İHANET VE KOMŞUNUN İHANETİ		
335. YAKUT	TIGIN'IN HORO- OGOON'ORO'YLA MÜCALESİ	KO.İ.1
336. ÖZBEKİSTAN	KIRK KIZ	KO.İ.2
337. BAYBURT (TÜRKİYE)	TEC DAĞI	KO.İ.3
338. BAYBURT (TÜRKİYE)	BEŞ KARDEŞ VE KOCAKARI	KO.İ.4
339. BAYBURT (TÜRKİYE)	DELİKLİ TAŞ	KO.İ.5

EK 2: İhanet boyutlarının metin içindeki kısaltmalar

İHANETİN BOYUTUNUN KISALTMASI	İHANETİN BOYUTUNUN AÇIKLAMASI
A.İ.	Ahde İhanet
İ. N. İ.	İyi Niyete İhanet
İ. İ.	İradeye İhanet
E. İ.	Emanete İhanet
Gü. İ.	Güvene İhanet
A.B.İ.	Ana babaya İhanet
Ar. İ.	Arkadaşa İhanet
D.B.İ.	Din Büyüklerine İhanet
D.K.İ.	Damadın Kayınpedere İhaneti
D.İ.B.	Devlet Büyüklerine İhanet
D.T.İ.	Dinî Tabulara İhanet
E. İ.	Evlada İhanet
El. İ.	Eltiye İhanet
E.Ş. İ.	Eşe/ Sevgiliye İhanet
G. İ.	Geline İhanet
İ.G. İ.	İlahî Güce İhanet
K. İ.	Kardeşliğe İhanet
Ke. İ.	Kendine İhanet
Ko. İ.	Komşuya İhanet
Ku. İ.	Kuzene İhanet
Kut. İ.	Kutsala İhanet
M.İ.	Misafire İhanet
O. İ.	Otoritenin İhaneti
T.T.İ.	Toplumsal Tabulara İhanet
V. İ.	Vatana İhanet
V.U.İ.	Vatan Uğruna İhanet

